

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадиий, ижтимоий-публицистик журнал

Жамоатчилик кенгаши:

Муҳаммад АЛИ
Наим КАРИМОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шуҳрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Хуришд ДЎСТМУҲАММАД
Абдураҳим МАННОНОВ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ
Муҳаббат ТУЛАХЎЖАЕВА
Баҳодир КАРИМОВ
Муҳиддин ОМОН

МУАССИСЛАР:

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Бош муҳаррир Шуҳрат РИЗАЕВ

Тахрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Дилдорхон АЛИЕВА
Алишер ОТАБОЕВ
Даврон РАЖАБОВ
Зилола ЖАЛОЛОВА
Мафтуна
МУҲАММАДАМИНОВА

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

А.НАВОИЙ. Туганмас меҳри йўқ ҳажрим туни... (Рус ва инглиз тилларига П.Железнова, А.Буматова тарж.).....	3
--	---

ҚЎШНИМ – ҚАРДОШИМ

А.САМАД. Қанийди. От кетиб борарди.Ҳикоялар. (Тоҷик тилидан Ў.Усмон тарж.).....	8
Замонавий тоҷик шеърятдан. (Тоҷик тилидан Жамшид, Ў.Жамол, С.Ҳожибоев, Эгамназар, А.Бекмуҳаммад, Ҳ.Ғойиб тарж.).....	20

НАСР

М.БАХТИЙ. Қария. Қисса. (Тоҷик тилидан Ў.Усмон тарж.).....	38
Т.МАНН. Лоттанинг Ваймардаги ҳаёти. Роман. (Олмон тилидан Я.Эгамова тарж.).....	77

ГЛОБУС

Тоҷикистон маданияти ва санъати.....	68
--------------------------------------	----

ДРАМА

Л.УКРАИНКА. Ўрмон кўшиғи. (Украин тилидан С.Рауф тарж.).....	127
--	-----

ЖАРАЁН

М. РИСС. “Ўткан кунлар”ни ҳижжалаб ўқирдим.....	163
---	-----

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА.

Т. САЙДАЛИЕВ. “Ўткан кунлар”нинг русча таржималари ҳақида.....	175
Н.КАРИМОВ. Давр Шуҳрат тақдирида.....	181
О.АСИЛБЕКҚИЗИ. Адабиёт чиндан ҳам инқирозга юз тутадими?.....	187
В.С.ЕЛЎҚ. Янги тамойиллар кашфи.....	191
М.ТОЖИБОЕВ. Бадий асарнинг сўзсиз таржимаси.....	196

Муқовамизда.....	202
Қомус.....	204
Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни.....	206

NAVOIY SABOQLARI

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

ТУГАНМАС МЕҲРИ ЙЎҚ ҲАЖРИМ ТУНИ...

*Туганмас меҳри йўқ ҳажрим тунӣ шарҳин савод айлаб,
Варақ афлок ўлуб, ул тун саводин-ўқ мидод айлаб.*

*Улусни оқизур ашким, фалакни куйдурур оҳим,
Чекиб ун йигласам ғам шомӣ ул маҳвашини ёд айлаб.*

*Муроди номурод ўлмоқдин ортуғроқ эмас мумкин,
Муродин гар топар ул шўх, бизни номурод айлаб.*

*Инониб васлига ҳажрин унуттунг, эй кўнгул, лекин
Қутулгайму ўлумдин, умрига эл эътимод айлаб.*

*Мени худ ул пари ҳажри қилиб саҳрода саргардон,
Чекиб бечора Лайло оҳу Мажнун эътиқод айлаб.*

*Совурғил ақл уйин, гардун, мени мажнун агар ўлсам,
Таним туфрoғию оҳим елидин гирдбод айлаб.*

*Оёғ ёланг бориб қилдинг иморат Каъбани гўё,
Оёгинг ўпмаги бирла бузуг кўнглумни шод айлаб.*

*Бошим ҳам зуҳд уётидин қуйи тушимши ҳам андинким,
Борурмен дайр сари хонақаҳға хайрбод айлаб.*

*Навоий кўнглини кўп меҳр ила олди ул ой андоқ
Ки, олгай муштарий қаллошлар молин музод айлаб.*

(“Наводир уш-шабоб”, 59-газал)

ЛУҒАТ:

Савод – қора, қоралик, қоралама
Савод айламоқ – ёзмоқ

Афлок – фалаклар, осмонлар, осмон қаватлари

Мидод – сиёҳ, қоралик

Ашк – кўз ёши

Эътимод – ишонч, таянч

Гардун – фалак

Гирдбод – айланма шамол, қуюн

Дайр – бутхона; роҳиблар ёки оташпарастрлар ибодатхонаси

Хонақаҳ – масжид, сўфийлар йиғиладиган жой

Қаллош – ҳеч нарсаи йўқ, дайди

Муштарий – 1) сотиб олувчи, харидор; 2) Юпитер сайёраси

Музод – зиёда, музод айламоқ – ким ошди йўли билан савдо қилмоқ

Байтларнинг насрий баёни

Дилнавоз ЮСУПОВА шарҳи

1. Меҳри (куёши) йўқ ҳижроним тунини шарҳлаб тугатиб бўлмайдди, бу шарҳнинг варақлари осмоннинг қаватлари, бу туннинг қоралиги сиёҳ вазифасини бажарса-да.

2. Ғам шомида ой юзли ёримни эслаб, тўккан кўз ёшим селидан халқ сувда оққандай бўлди, оҳимнинг оташи ҳатто фалакни ҳам куйдирди.

3. Агар у шўх бизни номурод қилиб мурод топмоқчи (орзусига эришмоқчи) бўлса, унинг муроди номурод бўлишдан ортиқ нарса эмас, яъни у мақсадига эриша олмайди.

4. Эй кўнгил, унинг висолига ишониб, ҳижронни унуттинг, лекин халқ (инсонлар) ўз умрига ишониб, ўлимдан қутула оладими?

5. Мени ул парининг ҳижрони саҳрода саргардон қилди, худди Лайлининг ишқида Мажнун овора бўлгани сингари.

6. Эй фалак, агар мендек телба (мажнун) ўладиган бўлсам, танамнинг тупроғию оҳимнинг шамолидан қуюн қилиб, ақлим уйини совургин.

7. Оёғингни ўпишга ижозат бериб, вайрон қалбимни шод айлаганинг гўё оёқ яланг бориб, Каъбани бунёд қилганингдек бўлади.

8. Бошим ҳам зуҳд уятидан, ҳам хонақоҳни тарк этиш хижолатидан қуйи эгилган, ибодатхона сари бош эгик ҳолда боряпман.

9. Ўша ой юзли ёр Навоийнинг кўнглини кўп меҳр кўрсатиб, шундай эгалладики, бу худди муштарий (харидор)нинг дайди девоналар молини ким ошди савдосига қўйиб олганидек бўлди.

Ғазалнинг умумий маъно-моҳияти

Алишер Навоийнинг ушбу ғазали шарҳи ҳол мазмунида бўлиб, лирик қаҳрамоннинг ўз рухий аҳволи баёнидан иборат. Бунда кўпроқ ошиқ қалбнинг ҳижрондан зада бўлган ҳолати ва ишқ йўлидаги изтироблари тасвири етакчилик қилади.

Дастлабки байтлардан англашиладики, анча замонлардан буён лирик қаҳрамон ўз ёридан айрилиқда. Унинг ҳижронда қолган ҳаёти гўё зулмат каби қоронғу: фақат тундан иборат; не замонларки, у куёшдан мосуво. Ёрини эслаб тўккан кўз ёшлари жамланса, халқни оқизиб юборадиган

шиддати бор, чеккан оҳлари осмонни қорайтириб юборгудек кучга эга. Агар у ўзининг бу ҳолини шарҳлагудек бўлса, осмондек катталиқдаги варақлар, тундек бепоён сиёҳ ҳам етмайди, яъни у ўз ҳолини айтиб адо этолмайди:

*Туганмас меҳри йўқ ҳажрим тунни шарҳин савод айлаб,
Варақ афлок ўлуб, ул тун саводин-ўқ мидод айлаб.*

*Улусни оқизур ашким, фалакни куйдурур оҳим,
Чекиб ун ийғласам ғам шони ул маҳвашни ёд айлаб.*

Ёр ошиқнинг бу ҳолига бепарво, у мумтоз адабиётдаги анъанавий мотивга кўра, жафокор. У ўз жабру ситамлари билан ошиққа озор бериб, уни ишқидан тондирмоқчи. Лекин ошиқ бундан тушкунликка тушмайди, у ишқида собит, ёрнинг озорлари ундаги ишқ оловини пасайтира олмайди, яъни ёр ўз мақсадига эриша олмайди. Байтда ёрнинг ошиқни номурод қилиш билан боғлиқ муродига эришолмаслиги гўзал санъатлар ва сўз ўйини воситасида акс эттирилган:

*Муроди номурод ўлмоқдин ортуғроқ эмас мумкин,
Муродин гар топар ул шўх, бизни номурод айлаб.*

Бир пайтлар ёри висолдан баҳраманд бўлган ошиқ бир муддат бу дунёнинг бевафолигини, яъни унда ҳижрон дарди ҳам борлигини унутган, энди у ўзига дашном беряпти: бу оламда яшаш қанчалик завқли бўлмасин, умр қанчалик узун туюлмасин, унинг интиҳоси бор, зеро ҳар қандай тириклик охир-оқибат ўлим билан якун топади:

*Инониб васлига ҳажрин унуттунг, эй кўнгул, лекин
Қутулгайму ўлумдин, умрига эл эътимод айлаб.*

Кейинги байтларда ошиқ ўз ҳолатини анъанавий образ Мажнунга ўхшатади: “Лайли ва Мажнун” билан боғлиқ афсоналарга кўра, Қайс Лайли ишқида ўз қабиласини тарк этиб, саҳроларда саргардон кезиб юрган, ўзинию исмини унутган, одамлар уни “Мажнун” (телба) деб атай бошлаганлар. Ошиқ фалакка мурожаат қилиб, агар у ишқ йўлида ўладиган бўлса, танасининг тупроғию оҳининг шамолидан қуюн қилиб, ақли уйини совуришини сўрайди, зеро бу шундай ишқки, уни англашга ақл ожизлик қилади:

*Мени худ ул пари ҳажри қилиб саҳрода саргардон,
Чекиб бечора Лайло оҳу Мажнун эътиқод айлаб.*

*Совурғил ақл уйин, гардун, мени мажнун агар ўлсам,
Таним туфроғию оҳим елидин гирдбод айлаб.*

Навбатдаги байтда Навоий мумтоз адабиётдаги анъанавий ташбеҳ – кўнгилнинг Каъбага менгзалиши билан боғлиқ ўхшатишдан фойдаланади: Агар ёр унга илтифот кўрсатиб, оёғини ўпишга ижозат берсайди (ошиқлик одобини қарангки, ёрнинг оёғини ўпиш – ошиқ учун шараф!) худди яланг оёқ бориб, Каъбани қайта бунёд қилгандек савобга эришган бўларди:

*Оёғ ёланг бориб қилдинг иморат Каъбани гўё,
Оёгинг ўпмаги бирла бузуғ кўнглумни шод айлаб.*

Мақтаъдан аввалги байт тасаввуфий мазмун касб этади:

*Бошим ҳам зуҳд уётидин қуйи тушимши ҳам андинким,
Борурмен дайр сари хонақаҳға хайрбод айлаб.*

Байтнинг зоҳирий маъноси қуйидагича:

Бошим ҳам зуҳд уятдан, ҳам хонақоҳни тарк этиш хижолатидан қуйи эгилган, ибодатхона сари бош эгик ҳолда боряпман. Лирик қаҳрамон зоҳирбин (фақат ташқи кўринишга қараб ҳукм қиладиган) шайхлар наздида, гуноҳкор, чунки у хонақоҳни тарк этиб, оташпарастлар ибодатхонасига боришга майл билдирыпти. Байтнинг ботиний маъносига кўра эса, лирик қарамоннинг зоҳидликни тарк айлаб, ибодатхонани ихтиёр айлаши бежиз эмас, зеро, дайр (ибодатхона) орифлар ва авлиёлар мажлиси бўлиб, шоир кўр-кўрона эътиқодга ва риёга асосланган, ҳақиқий ишқ ва маърифатдан бебаҳра зоҳидлар билан қолишни эмас, балки инсонни маънавий камолотга бошлайдиган, мисни олтинга айлантиришга қодир муҳаббат сари боришни истайди.

Мақтаъда шоир ўзини молини сотишда ихтиёри ўз кўлида бўлмаган девонага, ёрни эса харидорга ўхшатар экан, “меҳр” (қуёш, меҳр-муҳаббат) ва муштарий (сайёра номи – Юпитер, харидор) сўзларини ийҳом (бир сўзни икки маънода қўллаш) санъати асосида қўллаб, бетақрор тимсоллар яратади, шунингдек байтда меҳр, муштарий, ой (осмон жисмлари) воситасида таносуб санъатининг ҳам вужудга келтирилганлиги шоирнинг юксак маҳоратидан даракдир.

Ғазал рус тилига мутаржим П.Железнова томонидан аслият ҳажми (9 байт)ни сақлаган ҳолда таржима қилинган. Таржимада умумий маънода ғазалнинг мазмунига анча яқинлашиш бор, айниқса дастлабки икки байт, 4-, 5-байтлар таржимаси анча муваффақиятли чиққан. Лекин “ёрнинг муроди ошиқни номурод қилиш” билан боғлиқ учинчи байт

*Человек сильней желает то, чего достичь нельзя.
От несбыточных мечтаний жизнь порою не мила, –*

тарзида таржима қилинганки, бу ҳолат мутаржимнинг байт мазмунини бутунлай англамаганлигини кўрсатади. Худди шу фикрни мақтаъдан олдинги байт таржимаси ҳақида ҳам айтиш мумкин.

Ғазалнинг русча таржимаси

Таржимон – Полина ЖЕЛЕЗНОВА

*Помню – я писал в унынье, как темна разлуки мгла.
Облака листьями были, склянкой с тушью – ночь была.*

*В землю слезы уходили. Потрясали вздохи даль.
Я таил воспоминанья, как таит огонь зола.*

*Человек сильней желает то, чего достичь нельзя.
От несбыточных мечтаний жизнь порою не мила.*

*Верой в близость я пытался боль разлуки одолеть, –
Но когда мечта о жизни смерть прогнать от нас могла?*

*Я разлукой с милой пери в каландара превращен.
Как Меджнун, Лейли искавший, своего лишен угла.*

*Я б хотел, чтоб перед смертью был мой разум сокрушен.
Чтобы прах мой буйным смерчем бурия вздохом унесла!*

*Не построила б Каабу, из страны в страну бредя, –
Но, к стопам прильнуть позволив, ты бы жизнь мою спасла!*

*Прочь от мира удаляясь, каландар твердит: «Прощай!»
Голова, склонившись долу, от печали тяжела...*

*Сердце Навои с собою, уходя, ты унесла,
Как богач добро уносит разоренного дотла!*

Ғазалнинг инглизча таржимаси

Таржимон – Аида БУМАТОВА

*The tale of my night of sorrow has endless sans the sun become,
Skies for it into paper and night turned into ink dun become.*

*All people in tears of mine drown and my sighs get the skies burnt down,
In the night of sad I still cry longing for moonlike one to come.*

*Hope of her, eventually, will into despair turn, since –
All she desperately yearns for is seeing me undone become.*

*Oh soul, fooled with the hope of tryst, of parting you have never thought,
Longing for eternity, though, could one ever death overcome?*

*Parting that peri made me wander through the desert restless, as
Poor Leyla sighs sans him; has Majnun worshiper of her become.*

*Scatter my reason, oh heaven, once I, the madman, pass away,
For that let my ashes and wind of my sigh a whirlwind become.*

*It was as good as going barefoot to restore the Kaaba,
Once you honored me with a kiss of your foot to my soul numb.*

*The shame of reclusion has drooped my head down, and so set I off –
Abandoning mosque forever towards the temple I soon come.*

*Navoi's heart is enchanted by all kindness of that moonlike,
As though one purchases goods of the others who's dazzled become.*

Абдулхамид САМАД

(1947 йилда туғилган)

ҚАНИЙДИ...

*Тоҷик тилидан
Ўринбой УСМОН
таржимаси*

Тоҷикистон Халқ ёзувчиси, Рӯдакий номидаги Давлат мукофоти совриндори Абдулхамид Самад 1947 йил 5 августда Ховалинг ноҳиясининг Шикоргоҳ қишлоғида дунёга келган. 1969 йилда Тоҷикистон Давлат педагогика институтини тугаллаган.

“Садойи Шарқ”, “Адабиёт ва санъат”, “Фарҳанг” каби нашриётларда ишлаган, Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи раисининг биринчи муовини вазифасида фаолият юритган.

“Синган пиёла”, “Бобомнинг оти”, “Давр косаси”, “Майдон” каби ўндан ортиқ китоблари нашр этилган. Асарлари рус, ўзбек ва бошқа тилларга ўғирилган.

... – Агар ҳаёт бўлганида эди, кафтимда кўтариб юрардим, – кейинги кунларда Сафолодамлар орасига кўшилди дегунча у гапни такрорлайдиган бўлиб қолганди. Шундай дерди-да, маҳзун, ҳорғин, ёшланган кўзларини оёғи тагига тикканча ўзича гўлдирарди. – Лекин қўлдан кетди... Эҳ, агар у бўлганда...

“Ким билади?”. Совуқ ва шубҳа ялтилаган нигоҳлар Сафолнинг кўзларига қадалади. Қария оғир бир “оҳ” тортиб, қорача, дағал бармоқларини қалтираётган бошига кўяди ва ҳасратланганча қайта-қайта дейди:

– Қанийди, тирилик келса...

Уч-тўрт ой олдин, кампири ҳаётлигида чолнинг хотини тўғрисида бирон нима деганини ҳеч ким эшитмаганди. На яхшилигидан гапирар, на бирон ёмонлигидан нолир, гўё ҳар иккови бир том остида яшамаётгандай эди. Ё ҳар ким ўзича, бегоналар каби умр кечиради. Чол-кампирининг бир дастурхон атрофида овқатланиши, кўчада бирга кетишаётганига ҳеч кимнинг кўзи тушмаган. Аввалига одамлар ажабланиб, “Шуям ҳаётми?!” дер, бора-бора эса бунга оддий ҳолдай қарайдиган бўлиб қолишди. На чора, кенг дунё, ҳамма билганича яшайди.

Лекин чол ёшлигидан жиддий, қарашлари ўткир, тили заҳар, наштарли эди. Баъзан одамлар олдида – ким билади, ёлғиз қолишганида ҳам улар-

нинг орасидан нима гап ўтарди – хотинининг зиғирдеккина айбини топиб олиб, бирдан койишга тушар, ҳатто сўкишдан ўзини тиёлмай қоларди.

– Оёғинг гўр лабида турган бўлса-да, ақлинг кирмади... Минг афсус, ширин умрим сен билан зое ўтди... Э, Худо, қачон енгим тагидан бу чангни йўқотасан?¹

Ана шу пайтда аёлнинг қон қочган лабига жилмайиш югуриб, сўник кўзлари яшаргандай бўларди. Лекин у тишларини кўрсатмай, эрининг юзига қарамасдан, билдирмайгина ўзини четга олар ва эҳтимол ортидан эрининг нафрат тўла ўткир нигоҳини ҳис қиларди ҳам.

Ундан бошқа биронтаям аёл бундай ҳақоратга жим қараб турмасди. Улар қарахт аҳволда, айримлари бошига ҳақорат ёғилган аёлга раҳму шафқат билан кўз қирини ташлаб, ичида уни ҳам, эрини ҳам ўзича муҳокама қилишарди.

“Тил эмас, заҳри қотил... Гапидан етти ўлик эшакнинг ҳиди келади-я. Бундай золимга чидаб келаётган сендек аёлга минг раҳмат-ей...”

“Эй, жоҳил эр, хотин сенинг чўринг эмас, бир умрлик ҳамнафасинг, шеригинг, болаларингнинг онаси-ку!”

“Бахтиқаро, тақдирига тан берибди. Йўқса, бу итфеъл эр билан бир кун ҳам яшаш ҳайф. Нима қилсин? Манглайига бир умр ўлиб-тирилиб хизмат қилишу аччиқ-тизиқ гаплар эшитиш ёзилган экан. Тавба. Худо тўнғизнинг чанғалига топширса-топширсин, бу касофат эрга хотин қилмасин эди...”

“Бош эгиб юраверишнинг ҳам чек-чегараси бордир? Нахот ўзингни шунчалик оёқости, хору зор қилиб қўйсанг? Биллоҳ, агар эрсиз ўтиб кетсам ҳам, бунга ўхшаган дўзахи билан бир кун ҳам бирга нафас олмасман”.

“Ҳаёт эмас, гўр азоби, жаҳаннам. Бунақа уйда яшасанг сил бўлиб, қуриб-қақшаб ўлиб кетасан...”

Лекин аёл умрида бир марта ҳам аччиқ ҳаётдан нолимади. Уйидами, даладами, ҳамиша боши қуйи солинган, бирон кимса унинг нимани ўйлаётганини, ё бешиктерватардек тебраниб-тебрангани сабабини билмасди. Аёллар унинг бошига маломат тошлари отишиб: “Ўз қадрингни билсанг-чи, ҳой одам! Сабру тоқатнинг ҳам чеки бордир. Заҳар-заққум, жон олғич эрингга намуноча итоатли бўлмасанг, гоҳ-гоҳ жиловини тортиб тургин...” деганида лабларига билинар-билинемас табассум югурар, ҳаётдан тўйиб кетган кўзлари аста порлагандай бўлиб, хотиржам жавоб берарди:

– Умримнинг ширин дамлари бирга ўтди, сочларимга оқ оралади. Энди қайтадан ёшармайман, бош кўтариб, дилозорлик қилиш ҳам гуноҳ. Ахир, у менинг эрим, – аёл аччиқ-аччиқ кулди. – Тошбақа ҳам эрининг феълига чидаб қадр топган экан... Менга Худо шу эрни лойиқ кўрибдими...

– Э, бунақа эр дегани балога йўлиқсин. Кўпол одам гўрдаги тупроқни ҳам ҳаром қилади.

Аёлларнинг қаҳ-қаҳаси бир зумда теваракни зириллатиб ўтди. Уларнинг ҳар-хил кулгисида турли маъно бор: “тўл, содда аёл... Қари такангдан бирон рўшнолик кўрдингми?” Аёл эса тилини тишлаб, хотинларга ҳайратланиб қарарди-да, яна индамасдан ўз ишига машғул бўларди... Чехраси ёришмас бу аёлнинг ҳамиша маъюслиги сабаби ноаён эди.

Куз бошида аёл тўсатдан оламдан ўтди.

¹ Ушбу жумла тожикларда ҳикматли сўз бўлиб, “Эй Худо, ўзинг шарманда қилма”, – деган маънони англатади.

“Жони ғавғодан кутулди, – дейишди унинг ҳолини билганлар. – Ўлгунча у қари такадан бир оғиз ширин сўз эшитмади”.

“Ношукур эрнинг енгидаги чанг қоқилди, – қўшнилар кесатиқ гап қилишди. – Энди йўли очик. Кўрамиз, ҳоли не кечаркин?”

Чол аёли қазосидан бир-икки ой ўтгач, аввал соқолини калталатди, кейин тушган тишлари ўрнига ясама тишлар қўйдирди. Ўлмасидан бир кунгина олдин раҳматли хотини ювиб кетган кийимларини кийиб, ўзига оро берганча қўлига ҳасса олди. Э-ҳа, хаёлида у айрим йигитлардан бақувват эди. У чўнтак соатининг олтинранг занжирини кўкрак чўнтагига осди, савлат тўкканча қадам ташлаб, қишлоқнинг одам гавжум ерларига борар ва ўзини ёстикдоши вафот этгани учун бир туки ўзгармагандай, қайтага қадди тикланиб, кўзлари равшанлашиб, таъби чоғлангандай кўрсатарди... Лекин бир нарса уни доим ич-ичидан қийнарди: у ўтқир нигоҳини олдингидек кимга қадашини, кимнинг бошига қаҳру ғазабини тўкишини билмасди. Кейин яна бир иш бошига тушди-ю, хайратдан бармоқ тишлади-да, борган сари дили оғриб, чўка бошлади. У қишлоқдаги қайси бевага совчи юбормасин, ҳаммаси рад қилар эди. Бундай бўлиши тушигаям кирмаганди. Гўёки беваларнинг ҳаммаси унга зору “мен тегаман, мен тегаман”лаб бир-бири билан юлишарди. Раҳматли хотинига бу гапни доимо эслатиб турарди. “Оқшомдан тонггача сизни ўйлаб бедор-а шўрликлар”, – хотини ҳам бир марта жилмайганича кесатганди. Лекин эркакнинг хаёллари энди чиппакка чиқди. Ҳатто етти марта эр кўрган бир бева аёл юз-кўзинг борми демасдан шартта:

– Йўқол кўзимдан! Бошимдан зар сочсанг ҳам сени остонамдан ўтказмайман... Кўчада қолган эмасман, – деди.

Назарида, еру осмон айланиб кетди. Ахир бир умр заҳархандалиги хотинининг кўнглини оғритадимми-йўқми, ўйламасди. Ана энди аччиқ сўзга дош бериш осон эмаслигини тушунди.

Бир кампир унинг елиб-югуришлари, қийналиб, асаби қақшаётганини кўриб, раҳми келдими, бир куни кўчада маслаҳат берди:

– Биласанми, Сафол, агар бир офтоба сув олиб раҳматли хотинингнинг қабрига қуйиб келмасанг, ишинг юришмайди.

– Нимага?

– Билмадим, шундай таомил бор... У ҳам одам эди, юраги бор эди... Айтишларича, агар унинг қабрига сув қуйиб келсанг, хотиржам бўлиб, сендан кўнгли совийди...

Чол кампирнинг соддалигидан мазах қилгандайин кулди ва бирданига ғазаб отига миниб деди:

– Қаёқдаги гапларни айтасан, эшитган қулоқ... Нима мени гўл, нодон санаб, калака қилмоқчимисан? Тириклигида унинг кўнглида заррача илиқлик йўқ эди-ку! Энди яна бир офтоба сувни кўтариб қабрига боришим қолувдимми? Э-ҳа, бу тушингни бориб сувга айт... Ҳар битта тўнканинг гапига кираверсам...

Ҳафта ортидан ҳафта, ой ортидан ой ўтиб, эркакнинг эгнидаги кийимларининг ранги ўзгараверди. У бир одат чиқарди – дўпписи ва кўйлагининг ёқаси, енги, этаги, шимининг почасини устма-уст қоқаверарди. Унинг назарида дуч келган одам фақат кийимидаги доғ-дуғ, кир ерларини кўрарди. Айримлар истехзо аралаш, ё совуққина сўрашарди:

– Ҳалигача енгинг ҳамда этагингдаги чанглардан халос бўлмадингми? Уззукун лўкиллаганинг-лўкиллаган...

Эркак бўйнини бурганча жим ўтирарди. Юраги ғазабга тўлаётганди. Лекин аламини олиш, кўнглини бўшатиш учун гапини кўтарадиган бошқа одам йўқ эди.

Кунлардан бир кун ёлғиз ўғлининг уйига борди. Ишларига аралашиб, бўйруқ бераверди. Неваралари ундан ўзини олиб қочар, ўқрайиб қарашлар ва дўқ-дағдағалар уларга ёқмасди. Келини ҳам рўйхушлик бермади.

– Бувимиз яхши эдилар, – ўпкалади набиралари.

У хафа бўлиб, болаларга ўшқирди, жаҳлини босолмасдан, тушлик ҳам қилмади. Оч қолса ҳамки, билинтирмасди. Э-ҳа, агар раҳматли хотини айтилган вақтда бир коса овқатни дастурхонга келтириб қўймаса, у қозон-товокни ағдариб ташларди, ағдариш ҳам гапми, синдиришгача борарди... Ўғли совуққина муомала қилди. Унинг нолишини эшитиб, ўғли ҳатто фарзандлари томон ўқрайиб ҳам қўймади. Алам қилди, қаттиқ алам қилди. Агар у ҳозир ўғлининг ўрнида бўлганида эди, ёниб кетарди, кўзлари косасидан чиққудек бўлиб, жаҳлидан тушгунча, юрагидаги алам босилгунча фарзандларини уриб-уриб, нечта хипчинни синдиради. Лекин ўғли бошини қуйи солганча ўйга чўмиб, томир ва пайларига бор кучини тўплагандай бўлди. Балки ота нолиши ўғилга худди тоғдек оғирлик қилгандир. Оғир ботди. Ўғил пича ўйланиб ўтиргач, бошини кўтарди-да, кўзларини бир четга олганча деди:

– Дада, бола ёлғон гапирмайди... Хафа бўлманг. Сизнинг дўқ-пўписаларингизни, нозу эркаликларингизни онам кўтарардилар, холос. Кўтариб-кўтариб, тупроқ тагига кетдилар...

У тутоқиб кетди. Кутургандай қони қайнади. Дастурхоннинг четидан силтаб тортди, чой тўла чойнакни ағдарди, пиёлани пиёлага уриб синдириди ва оғзига келганини қайтармай гапираверди. Ўғли билан набиралари кўрққанларидан тошдек қотиб қолишди. Шу баҳонада қачонлардан бери кўнглида тўпланиб ётган гапларни ўғлининг юзига солди. Аслида пайтини пойлаб юрганди. “Сен одам эмассан, инсофсиз! У дунёда ёқангдан тутганимдан сўнг тушунасан... Шариат юзасидан ҳам бугунгача мендан бир неча марта сўрашинг керак эди, ота, сизга биронта танмахрам топиб берайликми деб. Лекин сенга нима, ётган тўшагинг, кучоғинг иссиққина, ота билан ишинг бўлармиди...”

– Нима қилайин? – пичирлади ўғил.

– Кўр эмассан-ку, кўриб турибсан, ор-номусли ўғиллар онаси ўлганидан сўнг бел боғлаб, оталарига хотин қидиришади. Сен-чи?

У шундай деб ўғлининг уйидан чиқиб кетди... Ана ундан кейин ўзини одамлардан олиб қоча бошлади.

Энди у уйидан онда-сонда кўчага чиқар, фикри-зикри энгу этагидаги чанг, доғларни одамларнинг кўз ўнгида қоқиб қўймаслик билан банд эди...

У куни кеча бир янги хабар эшитиб, юрагига чўғ тушди, умид шуъласи порлади. Қўшни қишлоқда кимдир хотинини қўйибди. Қизиқ, нега бундай қилдийкин? Унинг уйини топиб бориб, сабабини билсинми. Балки...

Уй эгаси ҳовлисига ўзи унча яхши танимайдиган бегона одам кириб келганида ҳайрон бўлди. У чақирилмаган меҳмоннинг кўзларига синчковлик билан боқар экан, кўнгли учун: “Хуш келибсан, қайси шамол

учирди”, деди ва ортидан “Эшитдим, хотининг у дунёга рихлат қилибди. Хизматингни хўб ўрнига қўйган аёл эди, жойи жаннатдан бўлсин”, дея сўзини тугатди.

– Бир ўзим сўпайиб қолдим, – эркак ҳасратидан чанг чиқиб “оҳ” тортди ва ўзича ғулдиради. – Худо эркак одамни қариганида ҳеч қачон танмахрамсиз қўймасин экан, хору зор бўлиб қоларкансан. Ҳамма нарсага муҳтожсан, иссиқ овқатга, тоза кийимга, яхши сўзга... Қанийди, хотиним қайтадан тирилиб келса...

Бир пиёла чой ичиб, у ёқ-бу ёқдан гапиргач, уй эгасига кўзини тикиб, аста сўради:

– Аҳволинг қалай?

– Ёмон эмас, тупроқдан ташқари... – мезбон оғринмай жавоб берди.

У сукутга кетди, лекин мақсад қурти кўнглида ғимирлаб-ғимирлаб тинч қўймасди. Бармоқлари беихтиёр шимининг почасидаги доғларга тушарди, уларни мезбоннинг назаридан яширмоқчи бўлармиди. Уй эгаси янги саволни кутганча меҳмоннинг олдига қанд-қурс солинган ликопчани суриб қўйди.

– Марҳамат.

– Лаббай? – меҳмон анграйиб қолди.

– Ширинликлардан олинг, деяпман...

– Э, ошна, – чол ичидан тошиб келаётган ҳаяжонини зўрға босди, лекин энгининг учига чанг юққандайин уни шоша-пиша қоқишга тушди. – Агар ҳаёт ширин бўлмаса, шакарнинг мазасини ҳам билмайсан одам.

– Тўғри, – мезбон оҳиста деди ва эснай бошлади.

– Хотинингдан ажралдинг, деб эшитдим.

Эндигина дастурхон устига эгилган уй эгаси бошини кўтарди ва меҳмоннинг кўзига тикилганча хаёлчан бош тебратди. Унинг нафаси ичига тушиб кетиб, киприк қоқмасдан ҳайратга тушди: хотин қўйишининг бу одамга нима дахли бор экан?

– Ғалати иш қилибсан...

– Буни ҳаёт дейдилар...

Чол ўзини худди чуқур хаёлга толганга солди. Ярим юмуқ кўзлари ариники каби нигоҳидан ажралган калта сарғиш киприклари ўйнаганча уй эгасининг ҳар бир ҳаракатини айёрона кузатарди.

– Сену менинг ёшимда хотинсиз яшаш қийин экан, гўр азобидай. Худо эркак қариганда ҳеч қачон ёлғиз қолдирмасин, йўқса, у хору зор бўлади, – деди меҳмон ва овозининг мезбон ҳолига қуяётгандек чиқишига ҳаракат қилди. – Мана мен совуқ тупроқ ичида қолдим...

– Ҳа, эшитдим, тақдир...

Яна ўртага жимлик чўқди, оғир жимлик. Суҳбат кўр олай демасди. Бу ҳолат меҳмоннинг ғазабини қайнатди. Лекин бу ғазабни кимга сочсин? Во, дариг...

– Балки, – у ўтирган ерида қимирлаб, саволомуз гапирди сўнг яна жим қолди. Гўё тили танглайига ёпишиб қолгандай эди. Шунда мезбон ёрдамга келди.

– Нимадир демоқчимидингиз?

– Хотинингни қайтариб олиб келасанми, дейман.

Мезбон илжайишга уринди, лекин кўзларида ғазаб ўйнади.

– Меҳмон, жаҳлим ёмон. Мен тупурган тупугимни қайтиб оғзимга олмайман... Ширинликлардан олинг!

– Бир бобом бор эдилар, – орага чўккан қисқа сукутдан кейин сўзга оғиз очди меҳмон, – у кишини тез-тез эслаб тураман. Бобом гоҳида: “Аёл – баданнинг тозаллиги, у бўлмаса, уйдан ёруғлик ҳам қочади, иссиқлик ҳам”, дердилар. Мен гапларига кулардим... Ҳозир уйим тўкилиб қолган, нақ гўристоннинг ўзи. Совуқ тупроқ ичида қолдим...

– Ҳа-а, – мезбон кулимсиради. – Менинг қўлимдан нима келарди? Ўзим бошимни қайси гўрга уришни билмайман-у...

– Балки?..

– Э, йў-ўқ! Тилимни кичитманг! Маслаҳат ё ўғит эшитадиган ёшдан ўтиб кетганман, – уй эгаси бақириб, қийнала-қийнала ғазабини ютганча сўради: – Нондан олинг.

– Йўқ?! Ундай бўлса, омин!

Аввал уй эгаси ўрнидан турди, кейин меҳмон ноилож қўзғалди. Унинг мақсади тилига чиқа олмай қолиб кетди. Минг афсус! Бошининг қалтироғи кучайди, ё назарида шундай туюлдими? Мезбон эшикни катта очиб, куруққина такаллуф қилди:

– Марҳамат!

Чол совуққотган одамга ўхшаб ғужанак бўлганча боши бўйнига кириб кетгандай туюлди. У муз устида юраётган каби оҳиста кўча эшикдан чиқди.

– Хуш келибсан! – мезбон икки қўлини кўкрагига босганча истехзо аралаш таъзим қилди. Ортидан тиржайганча қўшиб қўйди. – Агар табиб бўлсанг, ўз дардингга даво топ... Худога шукр, мен сенга ўхшаб совуқ тупроқ ичида қолган эмасман. Эндигина жоним нажот топди. Тавба, ёмон одам билан қопағон ит бир экан...

Мезбоннинг охириги гапи Сафолга тегиб кетди. Азбаройи ғазаби қайнаганидан гапира олмади. Лабларини тишлаганча, бошини эгиб, умидсиз жўнаб қолди. У йўл-йўлакай ўз-ўзича минғирлаб борарди: “Бахил, қўйворган хотининг қаерда яшашини айтсанг, бир еринг камайиб қолармиди! Тавба, одамларда на инсоф қолибди, на меҳру шафқат... Биров жонингга оро кирай, демайди-я. Ҳамма ўзининг ғами билан, томоша бўлса бас... Қанийди... яна бир марта... тирилиб келсайди. Эй, Худо, қачонгача ит ётиш, мирза туриш...”

Ғазабланганча алам ютиб борарди, нам кўзларини кафти билан артар, қалтираётган бошини ҳеч ким кўрмаслиги учун йўлдаги чанг баланд-баланд кўтарилишини истарди. Лекин бунга кучи етмасди. Кампири кўз ўнгидан кетмай боши янада қаттиқроқ қалтирарди. Ер худди оҳанрабодек унинг танасини ўзига тортди. Қадди эгилиб борарди. У қишлоғи четига етиб боргач, этаги ва енидаги чангни тўхтовсиз қоқа бошлади. Ниҳоят, чанг қоқишдан тўхтади-да, қўлини пешонасига соябон қилганча кўзлари ғазабга тўлиб, мозор томон тикилди. Нега хотини уни ёлғиз ташлаб, сўрамай-нетмай у ёққа кетди? Уни ингичка сўқмоқлар, қийшайиб ётган камиш девор, сарғайиб кетган хас-хашақлар, катта-кичик дўнгликлар, паст-баланд қабрлар, учига синган чойнак илинган новдалар, кийик шохи қўйилган ё латта боғланган мозорлар, бир-биридан узоқ-узоқда қуриб ётган дарахтлар тошдек оғир жимлик билан кутиб олди. Хаёлида тагида ёстикдоши ётган тупроқ уюми унинг ўқрайган қарашига чидаёлмасдан силкина кетди. Бирдан қабр иккига бўлинди ва кафан кийган хотини тупроқдан бош кўтариб чиқди. У фақат юзини кўрсатган ҳолда унга хо-

тиржам, мулойимгина тикилди ва ўша таниш жилмайиши лабларига югуриб, баланд овозда деди:

– Эй золим, қачонгача мени таъқиб қиласан? Бу томонга бошқа бундай ғазаб билан қарама, илтимос, қарашингдан жоним чиққудай, даҳшатга тушяпман... Кўй, ҳеч бўлмаса, шу гўримда тинч ётай.

У кўзларини юмди. Хаёлида қишлоқда яшайдиган катгаю кичик барча хотинининг маломатга тўла илтижоли сўзларини эшитди. Энди унинг ғазаби, алами икки баравар кучайиб, фақат боши эмас, бутун танаси қалтирай бошлади. Башараси қийшайиб, кўрқинчли тусга кирди. Кўзини очди. Мозор тинч, жим эди. Хотинининг сувратидан ном-нишон йўқ. Қизиқ... Қишлоқ кўчасида бола-бақра ҳам кўринмасди. Юрагига қувват бўлгувчи, бир имоси ё истаги билан келиб, кўлини олгувчи бирон одам йўқ эди. Ҳеч бўлмаганда, кўлига ҳасса тутишса ҳам, ор қилмасди...

– Қанийди... – пичирлаб деди у ва гандираклаганча, оёқлари титрай-титрай уйи томон йўл олди. Нам кўзларини кафти билан сийпаларди. – Қанийди...

ОТ КЕТИБ БОРАРДИ...

Йигит от ишқибози, отлари сон-саноксиз эди. Лекин шунча отнинг ичида бодом гул рангли отига кўнгили кўйган, уни хотини, болалари, ёру дўстлари сингари яхши кўрарди. У жонивор йигитнинг энг яхши йўлдоши эди-да. Агар бирон кун ўша отига минмасдан, кўчада яёв юриб қолса, ўзини чарчаган, хорғин сезар, ҳамқишлоқларининг ҳазилу шўхликлари ҳам қулоғига ёқмасди. Ўзини эзилган, кўлидан бир нарса келмайдиган одамдай ҳис қиларди. Ва ичида такрорларди: “Асли от эркакнинг учар қанотидир”. Оти шўх эди ва йигит билан ўйнашни яхши кўрар, унга эркалик қиларди. У яқинлашиши биланоқ жимгина турган отга жон кириб, кишнаб ўйноқларди. Туёқларини ерга тақ-тақ урар, қулоқларини чимираб, ёллари тикраярди, бўйнини ўйнатиб гижингларди. От эгасининг елкаларига лабини босар, билакларини меҳр билан аста тишлагандай бўларди. Шундай пайтларда қувонч ва йигитлик завқ-шавқи ичига сиғмасди. Одамлар кўз ўнгида отнинг чиройи йилдан-йилга очилиб борар, кучи борган сари кўпайиб, йўрғаси, чопиши мисли ўқ эди. Қарию ёш шу меники бўлсайди, дегандай отдан узоқ вақт кўз узмас, “Сара жонивор... чиройлилигини қаранг, мамлакат хирожига арзийди. Худо ярлақанган, дидли, яхши молни танийдиган йигит экан”, дейишарди.

Улоқ пайтида от бамисоли қанот чиқарар ва бир қарасанг, кишнаганча кўз кўрмаган куч билан бошқа отларни яқинлаштиришга кўймас, халал бераётган отларни тишлаб, илондек буралиб-буралиб тўдадан эгасини олиб чиқиб кетарди. Ва унга ғалаба келтирарди. Шунда одамларнинг қийқириқ, олқишлари осмонга ўрлар, айрим ичикораларнинг дилида от билан йигитга нисбатан ёмонлик қайнаб-тошарди. Ҳа, чиройли шу донгдор отининг ортидан йигитнинг дўсту душманлари кўпаяр, ичи ёниб, кўролмайдиганлар гижинглаб турадиган жониворнинг жонига қасд этишни кўнгилларига тугишарди. Улар улоқчилар ўйинига берилиб кетадиган лаҳзаларда йигит қамчинини тишлаганча, узангига тикилган оёқлари билан ниқтаб, тезлаб, рақибларнинг жон бергудай қаршилигини енгиб

тўдани ёриб чиқишга интиларди. Ич-ичлари ёнган ёмон ниятли одамлар ўша ўзғир тулпорнинг йўлини тўсишга уринарди. Мақсадлари битта – жониворни сафдан чиқариш, аёвсиз савалаш ва муҳими, улоқда ютмай эгасининг ғазабига учрасин, дея зўр беришарди. Лекин оти қийналаётганини кўрган лаҳзаларда йигит ўзининг тиззаларига муштлар, тулпорнинг тер босган пешонасини силар, ё жонивор устига бағрини босганча унга беҳол осилиб, кулоқларига эшиттириб аччиқ-аччиқ куларди. Шу кўйи терлаган от сағринини меҳрибонлик билан силаб-сийпаларди. Жонивор енгил нафас олганча гижинглашга тушарди.

Аслида гина-кудурат, кўролмаслик отнинг чаққонлиги, ўзғирлиги ва чавандознинг маҳорати, улоқ тортишга усталигидан келиб чиққанди. Қайси бир кўпкарида бахти кулиб боқмасин, от ва чавандознинг таърифи оғиздан-оғизга кўчар, бахилу қора ниятли кимсалар эса куйиб-ёнарди.

Бир куни чавандоз йигитнинг дўстларидан бири отингни менга сот, деб қолди.

– Сотмайман, – деди йигит. – Нима жинни бўлиб қолдингми? Яхшиси, юрагимга ханжар санч-да, кейин отимни ол...

Лекин дўсти ойлар ўтиб, йил ўтиб ҳам айтганидан қолмади, қаерда кўрса отингни сот, деб туриб олаверди. Йигит унинг юзсизларча хиралигига чидаёлмади ва “Э, майли ол. Жонимга тегиб кетдинг. Шайтондан кутулиш мумкин, бироқ сендан кутулиб бўлмас экан. Олақол, текинга бердим отимни”, деди нафрат билан. Унинг бу ишидан ҳатто душманлари хайратда қолишди, дўстлари эса ўйга чўмди.

– Аҳмоқ, ҳали пушаймон бўласан, – деди дўстлар бир овоздан. – Бундай яхши отни бошқа топиб бўпсан. Бу от сенга нима ёмонлик қилди?

– У инсофсиз бошини айлантириб, кўзини кўр қилган. Жонига тегиб кетган...

– Балки... Лекин чавандоз ҳотамтой экан, уч-тўрт марта сўраганга кўшқўллаб тутқазиб юборди-я.

– Йўқ, бу иши яхшиликка олиб бормади. Ахир бедов от йигитнинг кўрки, номуси ҳисобланади... Қизик, кимга аччиқ қиласан? Гадой аразласа, халтасига зиён, дейишади-ку...

– Юз сўм пулинг бўлмасин, юзта дўстинг бўлсин, деганлар...

– Э-э, таъмагир, фақат ўзининг манфаатини ўйлайдиган одам ҳеч қачон дўст бўлмайди.

– От топиш осон, лекин дўст ҳар куни топилмайди. Дўстингни йўқотдинг, ақлингдан айрилдинг, дейдилар-ку...

Йигит отини энг чиройли юган, жабдуқлар билан ясатиб, ҳовли ўртасидаги яккаликка боғлаб қўйди. Икки-уч ойлик парваришдан сўнг тор отхонадан кенг, ёруғ, очик майдонга чиққан от қувонганидан қозик атрофида ўйноқлар, бошини чиройли силкитиб кишнар, туёқларини ерга уриб, ёл ва думини хурпайтирарди, лекин нигоҳида алланечук бир ташвиш зуҳурланиб, хотиржам, ўз юмуши билан овора хонадон аҳлига илтижо билан термуларди. Йигитнинг хотини ўйга ботиб, ғамгин ҳолда жониворнинг тумшуғи олдига бир товоқ арпа келтириб қўйди, бу уйдаги охирги насибасини есин, деди. Унинг шундай одати бор – эри сотмоқчи бўлган отларга хайрлашишдан олдин насибасини келтириб берар ҳамда инсонийлик қарзимни адо этдим, дея юрагидаги юк енгиллашгандай бўларди. Лекин от арпани хидлади-да, оғзига бир донасини ҳам олмади.

Қайтага ҳасратдан куяётгандай чуқур нафас олди. Гўё у “бевафо эгамнинг арпасини ейишни истамайман”, демоқчидек эди. Арпа тўла товоққа қўшилиб, аёлнинг овози ҳам титради: “Билибди, ахир у ҳамма нарса-ни тушунади, ақли бор, от қайғуга ботган, – деди аёл нолиганча кўз ёш тўкиб. – Илгари арпани ўйнаб-ўйнаб ерди... Отни берманг, кўнглимни яраламанг. Уйимизнинг кўрки, баракаси мана шу от. Берманг...”

Ўйигитнинг лабига кулги югурди, лекин ўша заҳоти бирдан оқарди. У тўй кечасидан кейин янги келинчақка айтган гапларини эслади: “Бир истагим бор: менинг хурсанд юришимни истасанг, отимга яхши қарагин. Мен оч қолсам, чанқасам, майли, лекин отим оч қолмасин, сувсамасин”.

– Қўрқаман. Мабодо тепса, нима қиламан? – деди ийманибгина келинчақ.

– Ўйўқ, бу ақлли жонивор, кўнглингдагини сезиб туради, менинг севганимни ҳеч қачон хафа қилмайди, – деди ўйигит. – Кел, пешонасини сила, сув, сомон бераётганингда ёлини, бўйнини сийпалагин. Қарабсанки, сенга ўрганиб отим худди ўз ининг каби меҳрибон бўлади. Энг ақлли ҳайвонлардан бири шу от бўлади...

Келинчақ ўйигитнинг ортида журъатсизгина турганча чўчиб-чўчиб, отнинг пешонасидан силади. Жонивор жимгина турар, на юнги, на пайлари қимир этмас, осуда нафас оларди. Келинчақ отнинг пешонаси, бўйнидан аста-аста силар экан, тўсатдан унинг кўзларида ўзи ва эрининг аксини кўриб қолди. Эр-хотин елкама-елка турарди. У худди шундай ҳолатни никоҳдан сўнг, чимилдикда кўрганди. У қизлар юраги уят, ҳаяжон ва изтиробдан дукиллаб урадиган лаҳза эди. Куёвни ўйигитлар ўртага олиб, қўшиқ айтганча келинчақнинг олдига олиб киришди. Кўзгу тутган янга кириб келди ва шўх ҳазиллар қилиб, келин-куёвни бир-бирларининг юз-кўзларига тикилишга ундади. Ана шу лаҳзада улар илк бор бир-бирларини кўзгуда кўришди. Қизнинг юзи лов-лов ёнар, қизариб кетганди, унинг шахло кўзлари худди тузоққа тушган кийикдек қочишга жой топа олмасди. Ўйигит эса хотиржам эди, балки ўзини шундай тутаётгандир, ҳар ҳолда лабидан кулги аримас, ҳаё тўла чанқоқ кўзлари қизнинг ҳурқак кўзларидан узилмасди... Ҳозир улар яна отнинг булоқдек тоза кўзларида бир-бирларини кўриб туришарди.

Ўша кеча ўйигит келинчақка бир қисса айтиб берди. Бир ўйигитнинг еру кўкка ишонмайдиган севимли оти бўлган экан, хотини рашки келиб, жониворга заҳар берибди.

– От ўлибдими?

– Ҳа-да. От нозик жонивор... Девдай кучи бору, лекин нозик...

– Разил, ярамас. Аёл дегани ҳам шунчалик шафқатсиз бўладими? Эри хотинига қандай жазо берибди?

– Ҳеч қандай...

– Нега? Демак, у отини чин дилдан яхши кўрмас экан, – келинчақ фиғони чиққудек пичирлади.

– Яхши кўрган, шундай яхши кўрганки, буни таърифлашга тил ожиз. Лекин хотинини ҳам жонидан ортиқ севган экан...

– Шўрликка қийин бўлган экан, бир томонида ўт, бир томонида сув...

– Шу-шу ўйигитнинг ҳаётдан кўнгли совийди. Қадрдон отига мотам тутиб, уйда ўтириб қолади. Иши юришмайди. Бекорчиликда ғижжакка ўхшаш бир соз ясайди. Сознинг боши ва қулоқлари отнинг боши ва қулоқларидек

чиройли эди. У бир умр отининг фироғида ўша созида куйиб-ёниб, дилларни ўртайдиган куйлар чалиб ўтади...

– Ақлингизни ўғирлабди! Сехру жоду қилибди! Каллангизни ишлатиб, отни берманг! – аёл отнинг маҳзун қарашлари ҳамда ўзига ярашиқли бежирим ҳаракатларидан кўз уза олмай йиғламсираб, қотиб турган эрига сўз қотганди.

– Мол кўлнинг кири, – йигит аста суқлади. – Кетадию келади. Лекин дўстдан нарса аяш марднинг иши эмас. Бобом юзта мол дўстнинг битта тирноғига арзимади, дердилар.

– Ўша одамнинг сизга нисбатан юрагида заррача меҳр йўқ, у отингизга ишқибоз... Отни ола қочса, бас.

Хотинининг маломат тўла гаплари йигитнинг ичида ёнаётган аламга яна олов сепди ва унинг юрагидаги жароҳат оғриғи икки баравар кучайди. “Шу пайтгача мен ўз сўзимдан қайтмаганман!” Йигитнинг лабларидан аламли сўзлар тўкилди. У шитоб билан отнинг арқонини қозикдан ечиб олгач, дарвоза томон етаклади. Бошқа кўрмасин ва эшитмасин...

Ховлида дод-вой кўтарилди. Чавандознинг хотини, болалари боболари ва бувилари тобутининг ортидан йиғлашгандай вой-войлашди. Улар ёш тўла кўзларидаги нафрату надоматни яширмасдан отга кўз тиккан одамга қадашди. Жонивор аввалига аламини боса олмасдан аччиқ-аччиқ пичирлагандек бўлди, кейин йиғламсирагандек кишнади. Йигит қишлоқ этагидаги қир тепасигача отнинг жиловидан ушлаб истар-истамас қадам босади. У жиловни дўстининг кўлига топширар экан, от жимгина ўйга толгандек тураверди, сўнг бошини эгиб, тупрокни ҳидлади, оғир оҳ тортгандай бўлди, ғам тўла кўзларининг четидан ёш думалади. Буни фақат йигит кўрди, унинг ҳам кўзлари намланди.

– Эгар-жабдуқларини ол, – ҳаяжонга тўлган дўсти қувончини яширолмасди. – Керак бўлади...

– Йўқ, – деди аччиққина кулиб йигит. – Отни сенга атаганимдан кейин, эгар-жабдуқлари нима дегани? Улар фақат шу отга ярашади.

У дўстининг авзои бирданига ўзгариб кетганини кўрди. Дўст кафтига сон-саноксиз олтин тангалар ёғилаётгандай талвасага тушди, жиловни олар экан, кўллари титраб кетди, овози алланечук ётлашди, кўзлари бежоланиб, гоҳ чавандозга, гоҳ отга жавдирай бошлади. Балки чавандоз сўзидан қайтиб, хазинани қайтариб олмасин, дея кўрққанидан шошиб узангига оёқ қўйди, мушукдек бир сакраб жар лабига қўнди, сўнг на хайр, на хуш бор устма-уст қамчи босди. Жонивор дабдурустдан телбаланиб қолди. У устма-уст кишнади, гўё еру кўк унинг фарёдига тўлди. Отнинг кишнаши хиёнат, бедодликка қарши исёндек, эътироз мисол эди. Ана кейин жонивор чинакам исён кўтарди. Унинг кўзлари косасидан чикқудай бежо, ола-кула бўлиб кетди, икки-уч марта орқа оёқларида тик турди, ўзини у ён-бу ён ташлади, қаттиқ ер тепинди-да, айлана кетди. У қуюндек айланар, тумшуғи осмонга етай дерди. Балки у шундай қилиб орланганча устидаги зилдек юкни ва жонсиз танадек полиз қўриқчисини узоқ-узоқларга ирғитиб ташлашга интиларди. От туёғи тагидан узилган тупроқ парчалари осмонга учарди. Устига минган одам худди чакамуғдек отнинг танасига ёпишиб олган, суворий гоҳ-гоҳ жиловни жониворнинг оғзи йиртилгудек шафқатсизларча силтаб тортарди. У ҳайвоннинг тиззалари кучини сезиб, ўзига бўйсунинини истарди. От эса бу шафқатсиз

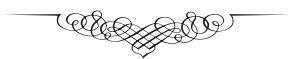
каттикқўлликдан икки баравар кўпроқ ғазабланарди. Унга ҳеч ким, ҳеч қачон бундай муомала қилмаганди. Биронта бегона одам узангига оёқ кўйиб, устидаги эгарга ўтирмаганди. Чавандоз эгасининг қамчиси белидаги камарда, жиловдан ушлаганча қадам санагандайин ташқари чиқар экан, жониворнинг ичида шўхлик қилиш, ўйноқлаш истаги ошиб-тошарди, бошини осмонга кўтарганча ёқимли кишнарди. Ажиб бир кўз ўйнатувчи қилиқлар қилиб, эрқаланганча эгасининг танасига лабини, тишларини суркарди. У тепаликнинг ўнг томонида чехраси гул-гул ёниб жониворга юзланар, жиловининг ранго ранг попуклари, тасмачаларни ҳавас билан тузатиб кўярди. Ана ундан кейин тепалик устига чиқарди. Жонивор эгасига икки-уч қадам яқинлашарди.

Чавандоз отнинг фаросати ва сезгирлигидан мамнун, унинг кумушранг ёлларидадан тутганча оҳиста, заррача озор бермасдан узангига оёқ кўяр, чиройли учаётган каптар мисол эгарга енгилгина ўтирарди ва жониворнинг бўйнига майингина, меҳр билан тапиллатиб уриб кўярди. Йўрға отга қамчи нима зарур? Эгаси фақатгина улоқнинг ғоятда оғир дамларида қамчи урарди. Бошқа пайтда бир ишора қилса, от лабларини ялаганча бўйнини чиройли бурар, йўрғалаганча йўлга тушар, туёғи остидан чиқаётган ёқимли садо ва рақс тушаётгандек кетиши кўчалар, қишлоқлар чиройини очарди.

Лекин ҳозир устида ўтирган одам ўзида йўқ, боши айлангудай отнинг яғрини, бўйнига аямасдан қамчи соларди. Қамчи овозини эшитган чавандознинг қулоғи оғришга тушди. Гўё ҳар бир қамчи унинг юрагига келиб тегаётганди. У бўйнини қисганча кўзларини бармоқлари билан тўсди. Қадрдонининг тўлғанишига, азобланиб қийналишига тоқат қилолмади. Лекин унинг ичидан бир нола отилиб чиқди: “Эй жоҳил, эй золим, отни урма...” Жонивор девонавор осмонга сапчиб, кишнашга ўхшаш наъра тортди. Наъраси осмонга етгудек бўлди. У бўйнини камондек эгиб, қонга тўлган кўзларидан ваҳшат, маломат ёғилиб эгасига термулди: “Эй дўст, мени қай золимнинг, кимнинг чанғалига топширдинг? Меҳр-муҳаббат деганлари шундай бўладими, айт!” От аллақачон терга ботган, лаблари четидан қон аралаш сўлак оқарди. Отнинг ғалати ҳаракатлари, ўзини у ён-бу ёнга ташлашлари, бурун катақларининг тез-тез очилиб-юмилаётгани унинг вазоҳатини янада кўрқинчли тусга киритганди. Жонивор қарашларидаги аламли ўтинччи кўриб, аямасдан урилаётган қамчи овози ва отнинг кўмак сўраётган каби ноласини эшитган чавандознинг юраги эзилди, алами бўғзига келди. У от ва унга миниб кетаётган одам томон алам билан боқди, кўнглида югуриб борганча отнинг жиловидан тутиб, қамчи ураётган кўллар эгасини ирғитиб ташлаш истаги кучайди. Лекин ҳасратидан чиқаётган чанг ҳавога кўтарилганча қолаверди. Қараса, отнинг янги эгаси унга тўхтовсиз қамчи уриб, узоқларга олиб кетяпти. Энди унда тик туриш учун мадор қолмади, ичида нафрат ёнганча, қанотлари қайрилган қушдек ерга ўтириб қолди. У аламига чидаёлмасдан оёқ тагига тикилди. Кураклари тез-тез титрай кетди. Аччиқ кўз ёшлари оқиб, мошгуруч соқолини юва бошлади. “Эй, пишмаган калла, кимга аччиқ қилдинг? Нима фойда кўрдинг?”. У ҳолсизланганча бўғиқ овозда пичирларди. Хатосини сезиб, жаллоднинг қўлига жонига тенг меҳрибон дўстини топширгани учун суяк-суягигача қақшар, бу гуноҳи, бу хиёнати учун тирик экан, жисму жони куйиб-ёнишини ўйларди.

Ҳозир отнинг жонталаш аламли кишнашини эшитиб, жониворнинг раҳм келтиргувчи кўринишини, асабий туёқлар тагидан кўтарилаётган қийшиқ чанг изини кўриб, эгарда ўтирган одамнинг қамчини баланд кўтариб, шафқатсизларча ураётганини кўз олдига келтирган чавандоз чорасиз, мусибатга кўмилиб ўтирар ва кўз остидаги ажинларни надомат, пушаймон ёшлари юварди. Энди унинг бошқа иложи қолмагач, дардга тўлганча Худога илтижо қилар ва бўйсунмас отнинг устидаги ноинсофни улоқтириб ташлашини, оёқ-қўлини синдиришини сўрарди. Бераҳм, қадр билмас одамнинг жазоси шу, дерди ўз-ўзига ва отининг кишнаганча, ёллари таратиб олдига қайтиб келишини истарди. Қанийди, шундай бўлса. Ўшанда отнинг олдига йиқиларди-да, туёқларига кўзини суркарди. Бўйинини кучоқлаб, кўзларини оғаларча ўпарди. Пешонасига бошини қўйганча узр сўрагандай зор-зор йиғларди. Агар жонивор илгаригидек эркаланиб эмас, балки ғазабланганча елкаси ё қўлларини қаттиқ тишласа ҳам парво қилмасди. Майли, отнинг ўзи унга хиёнатини эслатувчи эсдалиқ белги қўйсин. У ўзининг разилларча иши учун ҳар қандай жазога лойиқ... Йўқ, от узоққа кетиб борарди. Қора нуктадек отлик, от думининг силкиниши, ўзини у ён-бу ён ташлаганча бориши аранг кўзга чалинарди. Чавандознинг алами елкасини тоғдек босиб, ниҳоят мотамга айланди. У қўнглига энг яқин нарсаларидан бирини умрбод йўқотиш, юрагининг қуввати, фахридан айрилиш, манфаат кўзлаган одам дўст эмас, душман эканлиги ҳақиқатини англаш мотами эди...

От кетиб борарди ва чавандознинг кўз ёши оққандан-оқарди. У ҳасратга тўлганча қўлининг орқасини тишларди ва елкалари тўхтовсиз титрарди. Лекин у жар лабидаги сўқмоқда от аллақачон золим асоратидан ўзини халос этганини билмасди. Чавандоз ҳали отни бериб юбораётган пайтдаги хотини ва болалари куйиб-қақшагани жониворнинг кўз олдига келганини билмасди. У ҳали отнинг ўзини каттадан-кичик яхши кўрган, меҳрибонлик қилган, энди эса, оталарининг қаноти, ҳовлиларининг кўрки бўлган тулпорининг қайтиб келишларини Худодан сўраганликларини сезгандек, ўзи учун азиз ва қадрдон хонадонга учганча қайтиб келаётганини билмасди.

QO'SHIM – QARDOSHIM

ЗАМОНАВИЙ ТОЖИК ШЕЪРИЯТИДАН

Мирзо ТУРСУНЗОДА

(1911–1977)

*ЖАМШИД
таржимаси*

Шоирнинг “Ҳиндистон қиссаси”, “Ҳасан аравакаш”, “Осиё овози” каби ўнлаб достон ва туркум шеърлари жаҳоннинг кўпгина тилларига таржима қилинган. Пушкин, Шевченко, Некрасов, Шота Руставели, Зулфия каби қардош халқлар адиблари асарларини тожик тилига ўзирган.

У Тожикистон халқ шоири, Халқ Қаҳрамони, Неру номидаги Халқаро мукофот соҳиби.

ШОИРО!

*Шоиро, ёнмоқдан топдингми хабар,
Ҳеч қачон этмагил оташдан ҳазар.*

*Ёнишдан пўлату темир яралди,
Бир тоза учқундан гулхан таралди.*

*Ҳарорати юксак эрмаса офтоб,
Бу ҳаёт совуқдан бўларди хароб.*

*Ҳароратсиз тош у, асло дил эмас,
Дилкушою пурсафо манзил бўлмас.*

*Беҳарорат нима кўпчигай ахир,
Етилиб нима ҳам очилгай ахир.*

*Ҳароратсиз лабда, бил, ханда йўқдир,
Хандаки, машғалдай тобанда йўқдир.*

*Шоиро, ёнишдан нола қилмагил,
Висол ҳам ёнишни хуш кўрадир, бил.*

*Куймасанг, куймоқлик мушкул бўлади,
Ҳам кўнгил қўймоқлик мушкул бўлади.*

*Шеъринг юрагингдан бўлсин фаввора,
Дилинг тандиридан бир оташпора.*

*Кўнгилдан кўнгилга йўл топиб, етсин,
Баъзи тош дилларни мумдай эритсин.*

*Ёр билсин, недир у тинмай ёнмоқлик,
Вафо дарсларидан сабоқ олмоқлик.*

*Шоиро, ёнмоқдан топдингми хабар,
Ҳеч қачон қилмагил оташдан ҳазар!*

БЎЛМАСА ОТАШ АЁЛ ГАР

*Бўлмаса оташ аёл гар хом қолардик ҳаммамиз,
Бодаси ҳам пишмаган бир жом қолардик ҳаммамиз.*

*Бермаса эрди аёл гар бизга умри бардавом,
Бетахаллус, бенасиб, беном қолардик ҳаммамиз.*

*Кўрмасак эрди гўдаклик чоғидан қайноқ багир,
Бир муҳаббатдан жудо, ноком қолардик ҳаммамиз.*

*Кўзларимизга агар у қуймасайди оқ сутин,
Туғма кўрдай айни бу айём қолардик ҳаммамиз.*

*Биз адаб расмин аёлдан ўрганишни бузсак,
Бетайину бесамар, бешон қолардик ҳаммамиз.*

*Бўлмаса оташ аёл гар, музлар эрди хонамиз,
Бечирог, бенур яшаб ҳар шом қолардик ҳаммамиз.*

*Илк каломни аввало билмасайдик ул зотдан,
Лабларимиз осилиб чун лом қолардик ҳаммамиз.*

*Бор экан оташ аёлда куйдигу ҳам қурдик,
Йўқ эса санги мазордек донг қолардик ҳаммамиз.*

Мўмин ҚАНОАТ

(1932 йилда туғилган)

Ўлмас ЖАМОЛ
таржимаси

Унинг “Днепр тўлқинлари”, “Олов қиссаси”, “Ота” ва бошқа дostonлари жаҳоннинг кўплаб халқлари тилларига таржима қилинган. Пушкин, Шиллер, Гейне, Тагор, Тихонов, Ризо каби машҳур шоирлар асарларини она тилига ўзгирган. Тоҷикистон халқ шоири.

ШАРШАРА

Эй шаршара, ойнаи бегуборгинам,
Ёшлигимнинг ўзи янглиғ беқароргинам,
Ўтиб кетган кунларимдан ёдгоргинам!

Унутилган оҳанглари такрор этасан,
Уйқудаги хотирамни бедор этасан,
Дил розини лафзинг билан изҳор этасан.

Ёдингдами, хушманзара баҳор кунлари,
Ёнингга келди сув учун енгилқанот пари,
Шўхчан эди, учқур эди, шаббода сингари.

Толим сочи, эй шаршара, сенга қиёс эди,
Кўзлар – зиё булоғи, юз баҳорга хос эди,
Унга латофату ҳаё ажиб либос эди,

Гулхандалар этиб, гулин сувга оқиздирар,
Сув бирла ўйнашар, вале меҳрини сездирар,
Кўнгилда шиқи анварин тобора қиздирар.

Кетса, чаманнинг равнақу ранги сўнар эди,
Келган маҳал хумморлик санги синар эди,
Дийдорига лабташналик дарҳол тинар эди.

Ким эрди менга ул санам?
Синглим эдимми, ким?
Ёки умр баҳорида эрдими дилбарим?
Ё оқ кабутар сингари эрдими ҳампарим?

Ким бўлмасин, ул мен учун жондан азиз эди,
Борлиқ аро йўқлаганим ягона қиз эди,
Гўзалликнинг тимсолидек гўзал, нафис эди.

Бир кун икки соҳил каби бўлдик икков жудо,
Дарё садо берар эди, биз эрдик бесадо,
Шаршара сийм торлари куйлар эди наво.

*Гўёки қайтмас лаҳзалар уйқуга кетдилар,
Ёшлигимиз хуш онлари сув янглиз ўтдилар,
Каклик мисоли келдилар, тез тугаб битдилар.*

*Эй шаршара! Яна қайтиб хузуримга кел,
Мендан ёдгор таронани сендан эшитсин дил.
Ул навбаҳорим суратин такрор ифода қил!*

Атоҳон САЙФУЛЛОЕВ

(1933–2017)

*ЖАМШИД
таржимаси*

*Ўнлаб илмий-оммабоп ва тадқиқот китоблари, бир қатор насрий ва шеър-
рий мажмуалар муаллифи.*

*Драматургия билан ҳам шуғулланган. Рўдакий номидаги Давлат мукофоти
ҳамда Камол Хўжандий, Мирзо Турсунзода номидаги мукофотлар соҳиби.*

ДЎСТ

*Кўзларим равшан эрур дўстнинг дийдоридан,
Ком ширин этгум унинг шаккарин гуфторидан.
Мен шўху бебок эдим навбаҳор найсонидай,
Гоҳ адаб дарсин олурмен ажиб рафторидан.*

*Сўзи-ла бирдир шиш, гул каби якрангдир,
Айладим недур вафо мен унинг кирдоридан.
Кўрмади кимса унингдек пок бир қатрани,
Икки олам софлиги – жилвакор рухсоридан.*

*Саъдию Хожса Камол дурлари дил бойлиги,
Сўзлагай ул Мавлавий ҳам Сино осоридан.
Лутф эрур ҳар лафзида, ки менга ороми жон,
Тафт сизар сийнамда ҳам таъби отаиборидан.*

*Икки юз дўстлар риёсидан кўнгилда доғлар,
Сарбаландмен меҳрибон, аҳди борлар коридан.
Синдириш-чун гавҳарим менга тоилар отдилар,
Лек ҳимоя топмишам матлаби афкоридан.*

*Гоҳ дилим дунёсига соя солса абри гам,
Чулганур нурга мудом ул қуёш анворидан.
Бул ҳаётга ҳар нафас файз киргандир, агар,
Чашимимиз тўйса анинг дийдаи бедоридан.*

*Истарам, бўлсин омон, хавф-хатарлардан эмиш,
Ул ҳимоя истасин якка Ҳақ – гамхоридан.*

Гулрухсор САФИЕВА

(1947 йилда туғилган)

“Ота уйи”, “Тунги ўрим”, “Сўғд олови”, “Яшил бешик”, “Ихлос” каби ўнлаб китоблари тожик, рус тилларида босилиб чиққан, кўп тилларга таржима қилинган.

Рўдакий номидаги Тожикистон давлат мукофоти соҳиби, халқ шоири.

Турмуш саҳна,
Ижро этгум турфа ўйинлар,
Гоҳи юлдуз,
гоҳи чўғу
гоҳи кул бўлдим.
Гоҳ юрурман гиряларга парво этмайин,
Гоҳ кулгумнинг хушк¹ ёшидан
жиққа ҳўл бўлдим.
Ниқобимда ўзларини излар одамлар,
Қадрим ортар назарларда гўёки ҳар кун.
Зарраларга бўлиниб гоҳ сувга айлангум,
Билишсайди ўйин – марг бу,
Бўлишар дилхун.
Мен – шоҳдирман,
Мен – гадоман,
ўзим эмасман.
Гоҳ уману гоҳ буман,
йўқдир қиёфам.
Мен у бўлиб бошқаларга ўқийман газал,
То ўзгалар дардларини кўрмак-чун баҳам.
Ортар бундай ҳунаримга майлу рағбатим,
Очилмаган кўзларда мен тош қотай токи.
Мен саҳнада тугайдирман ҳаёт жаҳдида,
Бошда ўзга кулоҳи-ю
лабимда оҳи.

БИР ДЎСТИМ БОР

Дўстим бор,
душманим қариндош унга,
Андуху озорим кутиб юради.
Тилда у мен билан ҳамдарду, пинҳон
Азёрга сирларим сотиб туради.
Дуч келиб қолганда иккиюз илон
Садоқат бобида кўрсатар ўзин.
Топмоққа интилар кўнглимга у йўл,
Лаҳзада неча бор тусланар юзи.

¹ Хушк – қуруқ.

Умри узоқ бўлсин,
майли, унинг ҳам.
Йўл усти тошидан нечун ранжимоқ?
Жон тикиши урфидан гофилдир ахир,
Қалби ҳам эмасдир ахир бегуноҳ.
Мен фақат ўзимни айблайман ҳануз,
Ишонганим учун ёлгон сўзига.
Мен нечун сезмадим совуқ бир чўғни
Унинг йилтиллаган маккор кўзидан?...

Бозор СОБИР

(1938–2018)

“Пайванд”, “Мижғони шаб”, “Чашми сафедор”, “Хуни қалам”, “Гули хор” номли ўнлаб шеърӣ китоблари чоп этилиб, инглиз, немис, француз, испан, чех ва МДХ халқлари тилларига ўғирилган. С.Есенин шеърларини рус тилига таржима қилган.

Рўдакий номидаги Тожикистон давлат мукофоти соҳиби, халқ шоири.

ШОИРУ ШЕЪР БОР ЭКАН ТО...

Пабло Неруда хотирасига

Шеър ёзиб шоирлигидан ношод ким,
Мен билмадим.
Лек газалсиз, янги шеърсиз қолса бир кун лабларим
Қуриб қолган чаשמаларнинг лабларидек қақрагай,
Шунда ҳеч ким мен каби қон бўлмагай.
Минг шукур ул фурсатгаким,
Оқса жигардан тоза байт,
Мен шу байтлар қошида бешик
Қучган аёлдек шодман.
Мен гўё эрка эришган
Маҳбус каби озодман.
Дард ила дунёга келган,
Шеър гўдакка шукроналар.
Ҳар кун Наврўз, агар миллат ва халқ
Шоири дунёга келган
Кунни байрам қилсалар.
Шоиру шеър бор экан то,
Бор мудом ғамхор киши,
Хира ранглар шеър ила жилва қилур,
Ташна қолган сийналар ҳам нурга қонур.
Шоиру шеър бор экан то,
Ишқ бор,

Шафқату армон бор,
Яъни ҳар бешик бошида оналар
Мижжса қоқмай тонг оттирар,
Сийнада сут, лабда эса алла бўлар.
Халқ иззати Нерону Искандар-ла мас,
Шеър қадрию шоирларин шони билан.
Шоир улким ҳар латиф сўз-ганжни
Олса узиб мисли кончи бағридан,
Олса тандан гўё парча жонни узиб.
Шодиёна, қайғули онида халқ
Очар шоир дафтари девонини.
Дардли шоир юз йилда бир бунёд бўлар,
Шоирни ҳам бойлик каби йўқ қилмоқ осон,
Йўқолганни топиб бўлмас ҳеч қачон.
Асл шоир кеч тугилгай, бу жаҳонда
Шоир умри гарчи узоқ эмасдир
Ҳофиз умрин яшаб кўрмоқ ҳам ҳавасдир.
Ким истамас йил эмас, бир соат ҳатто
Яшаб шоир каби,
Шоир каби ўлмакни?
Қолмагай шоҳона ишлар халқ тилида,
Аммо шоир байтлари халқ дилида.
Бадбахт бўлай, майли, лек шоир бўлай,
Сарсахт бўлай, майли, лек шоир бўлай.
Розиман Саъди Салмондек
Шоирлигим-чун айблаб чоҳу зиндон қилсалар,
Шеър қотсин лабларимда,
гар тошбўрон қилсалар.
Тақдирим бўлди менинг шоирлигим,
Не учун бедард бўлай,
токи бордир оламда дард?
Шеър ёзар онимни менга
Ранжи ширин, ранжи ширин.
Ёлгон айтсам бир сўзим, бошим товон.
Бош баҳоси ҳеч нарсадир, бу хато,
Шеърда қилсам гар хато ранжин чекай,
Бу дунёдан Рўдакийдек кўр кетай.
Розиман ўлмакка ҳам,
Қўямасинлар тупроққа ҳам, лек
Мен қўлимда шеър-ла ўлгайман,
Мен бўғзимда шеър-ла ўлгайман.
Элу юртим бирла қолгайман.
Элу юртим бирла қолгайман.

Ҳақназар ҒОЙИБ

(1943 йилда туғилган)

“Ота йўли”, “Ҳаёт рамзи”, “Иссиқ нигоҳ”, “Қуёш тожи” сингари ўнлаб шеърӣ мажмуалар муаллифи. Туркум шеърлари марказӣ нашрларда босилган. Абашидзе, Ҳусайнзода каби таниқли шоирлар асарларини тоҷик тилига ўирган. Тоҷикистон халқ шоири.

РУБОИЙЛАР

*Севгидан коинот чарогон бўлгай,
Севгидан тупроқ ҳам гулафшон бўлгай,
Қай инсон севгига муносиб эрур,
Умри дил шамъидан нурафшон бўлгай*

* * *

*Ишқсиз бу жаҳонда сафо йўқ, дўстлар,
Ёрсиз бу жаҳонда вафо йўқ, дўстлар.
Вафодор ёрингиз фидоси бўлинг,
Вафо дунёсига фано йўқ, дўстлар.*

* * *

*Сийнамада қулф урди муҳаббат гули,
Гулобинг садбарги, саодат гули.
Жигарим қонидан нишона ранги,
Бу асли мен чеккан минг заҳмат гули.*

* * *

*Бу оқшом икки дил оқшоми бўлсин,
Бахтининг ҳар хонада хандони бўлсин.
Ишқ ҳақда қуйлангиз тинмай, уларга
Лутфу карамнинг ҳам арзони бўлсин.*

* * *

*Сен боис сипқордим ишқ шарбатини,
Ишқингда кўрдим мен орзум тахтини.
Ошиқлар шаҳрида кўча номладим
Ҳақназар топган деб шунда бахтини.*

Аҳмадҷон РАҲМАТЗОД

(1953 йилда туғилган)

“Баҳор хаёли”, “Кўкарган тош”, “Лаъл”, “Гирдбод”, “Ваҳдатсиз йўқман” каби шеърӣ мажмуалар ва дostonлар муаллифи. Шеърлари рус, украин, қирғиз, ўзбек тилларига ўғирилган. Тютчев, Шестаков, Петрарка, Р.Парфи, М.Али каби таниқли шоирлар шеърларини тожик тилига таржима қилган. Айни пайтда Сўғд вилояти Ёзувчилар уюшмаси раиси. Рўдакий номидаги Тожикистон давлат мукофоти соҳиби, халқ шоири.

* * *

Туш каби келмасанг, тушимга кирмасанг,
Қайдасан?!

Қайдасан, кўнглимда нидосан.

Эй менинг ёш қалбим бир жаҳон гами,

Сен буюк севгимга жазосан, жазосан.

Дилимнинг заҳмига ишқ малҳам, даводир,

Муҳаббат гиёҳи, давосан, давосан!

Кишилар хатодан кўрқсалар, сени мен

Топдим-ку хатодан, хатосан,

хатосан.

Қалдирғоч бўлгандинг, дилимда ошённинг,

Эшигин очгандим, киргин деб мен то сан.

Сендадир менинг бу жонимнинг куйлари,

Дардларим олғувчи шифосан, шифосан!

ЁШЛИК ЖАВЛОНИ

Мисли пок жавҳар эрур кўзгуси виждоними,

Ҳар қуёш нури каби шуъласи бу жоними.

Ҳар кеча кўкдан қарар ер сори ситоралар,

Бил алар ҳайратларин дийдаи ҳайроними.

Тун аро кўк томидан учди юлдуз шабнами,

Оқма ашк ситорадай доғлатиб чашмоними.

Нур каби парвозию боз шашти-ла бу ҳаёт,

Эпчил от янглиғ қаритгай мени жавлоними.

Кимса мендек олмади бу умр лаззатларин,

Вақт сипоҳи юлди лек давлату давроними.

Ваҳки, ёшлик аррадир, куйдирар умрингни, лек

Сўнг тегирмон суйидай охири ер дандоними.

Неъмат ОТАШ

(1953–2016)

“Шукуфа”, “Садои сабзи шукуфта”, “Ба ишқ бовар кун” каби шеърӣ мажмуалар муаллифи. Бир неча драматик асарларни таржима қилган. “Шараф” ордени соҳиби. Камол Хўжандӣ мукофоти билан тақдирланган. Шеърлари илк марта ўзбек тилига ўғирилмоқда.

БЎЛМАНГ

*Худо сақлаб Сизни ҳар дам ёронлардан жудо бўлманг,
Мудом ўйлаб ўзингизни, такаббур, худнамо бўлманг.*

*Касу нокас оёғига қилиб сажда, букилмангиз,
Тубанларга эгиб бошни бефитрат, безиё бўлманг.*

*Худо сақлаб турли найранг ва изво роҳидан борманг,
Фитна қўзғаб, талабгори шўру можаро бўлманг.*

*Худо сақлаб, икки кунлик айшу ишратни дебон,
Дилсиёҳ каслар-ла ҳеч-ҳеч ҳамнишин ошно, бўлманг.*

*Худонинг ўзи йўл бошлаб, ҳимоятгар бўлинг юртга,
Қариган он, э-воҳ, юртнинг хокига ҳеч гадо бўлманг.*

Сайидали МАЪМУР

(1944 йилда туғилган)

“Умид кемаси”, “Тенгдошлар”, “Қисмат” ва бошқа ўнлаб китоблар муаллафи. А.Орипов, Р.Казакова, А.Агабаев каби қардош халқлар шоирлари асарларини тожик тилига ўғирган. Шеърлари ўзбек, қозоқ, белорус, арман, татар, эстон тилларига таржима қилинган.

Рўдакий номидаги Тожикистон давлат мукофоти соҳиби, халқ шоири.

ЎҒЛИМГА

*Ёшланмаган кўзлардан, болам,
Нур қидириб юрмагин асло.
Парча музга айланган дилдан,
Талаб этма ҳарорат аммо.*

*Ихлосинг бир қайтган қўллардан
Қутма ҳаргиз сен лутфу эҳсон.
Ҳаром йўлга кирган одамдан,
Ҳазар қилгин минг бор, болажон!*

* * *

Ҳаётимиз ҳар куни жангдир,
Тобланамиз ўтида, дўстлар.
Бу жанг порлоқ ном учундир ва
Шон учундир билсангиз агар.

Урмимизнинг ҳар бир лаҳзаси,
Иборатдир шундай жанглاردан.
Бу муҳориб забтига чиқар
Ҳаёт, ўлим ўртасида ҳам.

Сиз уларга зийракроқ боқинг,
Шафқатсиз жанг борар, дўстларим.
Эзгулигу ёмонлик аро
Фойда, зиён бўлишиб ганим.

Ҳаётимиз ҳар куни жангдир,
Тобланамиз ўтида, дўстлар.

ГУЛНАЗАР

(1945 йилда туғилган)

“Аскар характери”, “Дастурхон”, “Довон”, “Лангар” ва бошқа ўнлаб китоблар муаллифи. Лермонтов, Рождественский, Цветаева, Казакова асарларини тожик тилига ўзгартган. Шеърлари ўзбек, украин, қирғиз ва бошқа тилларга таржима қилинган. Рўдакий номидаги Тожикистон давлат мукофоти соҳиби, халқ шоири.

ЁЛҒИЗЛИК

Эй арча, ўрнинг баланд,
Пойингда турар тоғлар.
Ҳамсуҳбатинг бўруну
Кўшининг осмон бу чоғлар.

Тун чўкиши биланоқ
Кимни кўра олардинг?
Бу манзилда, айт-чи, сен
Кимга тўқардинг дардинг?

Кўёш ҳам меҳри билан
Юзингдан ўпич олар.
Қаҳри келиб тўфоннинг
Сунбулинг тортиб қолар.

Ёнингда гам-гуссанга
Шерик бўлар кишинг йўқ.
Чунки ҳаволаб кетдинг,
Биров билан ишинг йўқ.

Юксакликка дил боғлаб
Айрилдинг ёр-дўстингдан.
Ҳарчандки баланддасан
Пинҳондирсан ўзингдан.

Гарчи бу ҳаётингни,
Жасурлик, дерлар, майли.
Баргингдаги шабнамлар
Кўз ёшинга ўхшайди.

Аскар ҲАКИМ

(1946 йилда туғилган)

Ўлмас ЖАМОЛ
таржимаси

Раҳим Жалил, Лойиқ Шерали, Аминжон Шукуҳий, Мўмин Қаноат ижодий портретларини ифодаловчи тадқиқотлар ва шеърӣй мажмуалар муаллифи.

М.Лермонтов, В.Быков, Г.Эмин, Э.Межелайтис сингари таниқли адиблар асарларини она тилига ўғирган. Рўдакий номидаги Тожикистон давлат мукофоти совриндори, халқ шоири.

РУБОИЙЛАР

*Жаҳон тўққиз фалагин сутуни бўлмоқ керак,
Фалак қасдига инсон бутуни бўлмоқ керак.
Сўнгги нафас руҳингни саргайтиришини истар,
Лолагунлик умрингнинг якуни бўлмоқ керак.*

* * *

*Ҳар совуқ кўнгилки бор, ул малҳами роз ўлмади,
Умрида гам кўрмаган гамингга ҳамроз ўлмади.
Туяқуш номлиг ажаб махлуқни кўрганлар билур,
Ҳар қанот соҳиби ҳам қобили парвоз ўлмади.*

* * *

*Менинг жоним яратди арида яздоним,
Ер юзига юборди сўнгра Қуръоним.
Токи қаро тупроқдан самога қадар,
Осмоний оят этсин самовий жоним.*

* * *

*Қийин келган ҳар нарса осон кетмайди,
Имкон кетса майлига, имон кетмайди.
Бу дунёда жонимни асраган ишқим,
Жон кетса ҳам суякда ниҳон кетмайди.*

* * *

*Қандай одам яратдинг, худойим, аввал,
Ўзининг инисига келтирди ажал?
Унга қарга ўргатди қабр қазини,
Ҳайфи башарким, қушидир раҳбари азал.*

* * *

*Асло демагайман, менга мол беринг,
Бахтсизлигим олинг-да, чин иқбол беринг.
Аридан йўл олганимда қанотим бўлган,
Менга само йўлига пару бол беринг.*

Сайидамин ЖИЛО

(1945 йилда туғилган)

ЖАМШИД ва
Султонмурод ҲОЖИБОЕВ
таржималари

“Мурод уфқи”, “Ғазал гулбоғи”, “Ишқ афсонаси”, “Ғазал девони” сингари қатор шеърӣй китоблар муаллифи. Пьесалар китоби чоп этилган. Пушкин, Блок, Лермонтов, Рубцов шеърларини тожик тилига ўғирган. Шеърлари ўзбек тилига биринчи марта таржима қилинмоқда.

* * *

Парвариш айлай дилимда дўстлик каломини,
Ўтгуси умринг ширин тутганда дўстлик номини.

Тотиғай бахту саодат лаззатини ҳар киши,
Лиммо-лим этганда меҳр бодасига жомини.

Борми бир сайдким, қидирса ўзига дому тузоқ,
Дил вале ҳеч истамас узса дўстлик домини.

Дўстлик бахш айлағай оламга тинчликни мудом,
Бу жаҳон осойиши бил дўстлик низомини.

Дўстларинг бирлан кечирган турмушингда бор сафо,
Бузмагил аммоки ҳеч вақт дўстлик маромини.

Эгизакдирлар қадимдан ўзбеғу тожик ахир,
Шаънларин юксак тутиб, сақла эҳтиромини.

Биздаги меҳру муҳаббатни кўриб, ҳар ким дегай:
Ўзбеғу тожикдан олгин дўстлик қиёмини.

* * *

Кимки бўлма, эл севар инсон бўл,
Гул мисоли чехраси хандон бўл.

Тунга тонгдан хабардай кимгадир
Раҳнамо бўл, Зухрои тобон бўл.

Иссиғу равшан тутиб дилни сен,
Муз эмас, йўқ, йўқ, оловли жсон бўл.

Кимки пок тутаркан этагин, унга
Бахту иқбол топғали имкон бўл.

Ишқ бўйи бирла баҳорнинг елидай,
Ошиқнинг жисмига жону дармон бўл.

Қалби сўнганларни ёндир ўт ила,
Сен ўзинг сўнма, вале, омон бўл.

Нурмуҳаммад НИЁЗИЙ

(1947 йилда туғилган)

ЖАМШИД, ЭГАМНАЗАР,
Абдували БЕКМУҲАММАД
таржималари

“Илк мевалар”, “Яшил тош”, “Уруш ҳиди”, “Ишқ шаҳрига сафар” сингари шеърӣ мажмуалар муаллифи. Шеърлари қардош халқлар тилларига ўғирилган. Тоҷикистоннинг “Шараф” ордени билан тақдирланган, халқ шоири.

* * *

Одамзотни этмабди ҳеч ном улуг,
Номни қилур ҳамиша иқдом улуг.

Қай кўнгилнинг нияти бошидан покдир,
Қолар сўнгги дамгача инсон улуг.

Улугликка ўлим ҳам халал беролмас,
Улугларни дерлар ҳар айём улуг.

У неники истади – тинглай олди жим,
Шундан бўлди муждаю пайғом улуг.

Бу ҳадис ҳам Жамшиднинг амалидандир,
Улугларсиз бўлибди қай жом улуг?

Осмон олиб кетмишдир эгонлар жавҳарин,
Тан, қарангки тупроққа инъом улуг.

Ой ботиши Нур учун шундай туюлди –
Уни бағрига олган оқшом улуг.

* * *

Уддалолсанг баҳойингни қиммат қил,
Очиб дўстга мудом қалбинг, ҳиммат қил.

Тушиб мисли қадрсиз пул ҳамёндан,
Топиб олган кишига сен хизмат қил.

Муқимдирсан агарки, беҳуда юрма,
Пойингни мил дебон, ўзни соат қил.

Ёмон кўз-ла боқурга сен бўл некназар,
Буни кўнглиннга ёз, доим одат қил.

*Сувратинг пок, лек сийрати покинг қани?
Гўзаллик сўр, вале ўзни ибрат қил.*

*Хўжанд нури ила қайда юродурсан,
Оёқ остинг Куёш янглиг зийнат қил.*

Зулфия АТОИЙ

(1954 йилда туғилган)

*ЖАМШИД
таржимаси*

“Учрашув”, “Дарё қизи”, “Дийдор”, “Менинг чиройли қўғирчоғим” сингари ўнлаб китоблари босилган. Шеърлари ўзбек, туркман, грузин, эстон ва бошқа тилларга таржима қилинган.

Тожикистоннинг “Шараф” ордени билан мукофотланган. Халқ шоири.

БУНДАН СЎНГ...

*Бундан сўнг мен мовий осмон остида,
Сенинг номинг айтиб нафас оларман.
Ва азиз умрингга қисматим боғлаб,
Ҳар куни йўл пойлаб кўзи толарман.
Бундан сўнг мен йўқман, мен буткул сенман,
Ошифта қалбингдан топганман макон,
Сенинг-ла қишларим мангу баҳордир,
Сенсиз чаманларим бўлгайдир хазон.
Бир гўдак эканман шу кунга қадар,
Энди бор жаҳони комил инсонман.
Энди муҳаббатнинг зилол чаимасин,
Қатра-қатра сарфлаб ичгувчи жонман.
Орзуларнинг юсак самоларида,
Толиқиши не билмай этарман парвоз.
Безавол ишқ менинг қанотим бўлди,
Қаёнга бормайин, ўзингсан ҳамроз,
Энди ҳайиқмагум ўлимдан ҳаргиз,
У ҳечдир, бизларнинг севги олдида.
Энди умримизда зимистон бўлмас,
Мангу баҳорлар бор, азизим, бунда.*

ПАРВОЗ ИСТАЙДИ КЎНГЛИМ

*Кўнглим юсакларга парвоз истайди,
Чарогон мағрур юлдузлар сари.
Ойдин орзуларнинг дунёси кенгдир,
Ром этмиши борлигин нур жилвалари.*

Уни қўксим аро қилмагум банди,
Бу рангсиз ва бекам рўзгордан не суд?
Юзлари қип-қизил, қалби оташсиз,
Кимсалар ичра ҳеч юролмама маъсуд.
Англадим, юракда оташу исён
Момо Ҳаввомиздан қолгандир мерос.
Зару зевар ичра асира мисол,
Яшолмайман, орзум, қанотларинг ёз.
Бу ҳарир пардалар, чўғдай гиламлар,
Беролмас ёнгувчи қалбга тасалли.
Мен парвоз истайман, суқ-ҳасадлардан
Олисларда юрсам дейман, ақалли.
Олисларда юрсам гийбат, хиёнат,
Арзон суҳбатлару маломатлардан.
Кўнглим бир тасодиф, мўъжиза истар,
Талпинар самовий пок хилқатларга.
Менга қанот бўлгил, эй дўсти азиз,
Сабот бўлгил дилим, ишим кўп ҳали.
Парвоз этаянман, вужудим-отаи,
Отаи юракларни манзил этгали.

ТАҚДИР ТУҲФАСИ

Гўдаккинам, менинг кўз нурим ўзинг,
Жоним ҳаловати, тақдирим ўзинг.
Танҳоликдан қанча гусса чекардим,
Дардимга дармоним, тадбирим ўзинг.
Совуқ хонам аро бир тафт югурди,
Умримнинг зиёси, қалб қўрим ўзинг.
Сўнги пайт хонанишин бўлиб қолибман,
Болажон, қулфиму занжирим ўзинг.
Кўзим қаросидай асрагум доим,
Сен менинг ёшлигим ҳам пирим ўзинг.
Тойилма, маҳкам тут этакларимдан,
Онажон элимга тақдимим ўзинг.

ПРОДА

Эй гам, куйдиравер, гирён бўлмагум,
Сендан шафқат сўраб арзон бўлмагум.
Қўрқув-ла яшаган ҳаёт ҳаётми?
Даҳшатингдан ҳаргиз ларзон бўлмагум.
Кутмагил, пойингга бош эгмайдирман,
Гар таслим этолсанг, инсон бўлмагум.

Низом ҚОСИМ

(1958 йилда туғилган)

*Ҳасанбой ҒОЙИБ
таржимаси*

Турли йилларда кўплаб шеърӣ китоблари нашр қилинган. Рўдакий номидаги Тожикистон давлат мукофоти совриндори, халқ шоири. Бугунги кунда Тожикистон Ёзувчилар иттифоқи раиси вазифасида ишлайди.

МУҚАДДАС ЎЛКАМ

*Бенишон замонлардан етиб келган нишоним,
Зулматли замонлардан ўтиб келган давроним.
Замона аччигини тортган тотли забоним,
Жаҳон ичра эрусан ўзинг танҳо жаҳоним!*

*Эй саодатли юртим, эй сен муқаддас ўлкам,
Сувинг дилим сафоси, тупрогинг жонга малҳам!*

*Давлатимиз лочини, юксакда парвозинг бор,
Қисматимиз бир эрур, дилингда азминг бисёр,
Тоғинг ганжлар конидир, руҳинг панд-ҳикматга ёр,
Бугунинг дилородир, эртанг дилимга мадор!*

*Эй саодатли юртим, эй сен муқаддас ўлкам,
Сувинг дилим сафоси, тупрогинг жонга малҳам!*

*Замона озодаси, озодлигинг муборак,
Жону дилим шодлиги, дилшодлигинг муборак,
Талошларинг шириндир, фарҳодлигинг муборак,
Келажак бунёдкори, ободлигинг муборак!*

*Эй саодатли юртим, эй сен муқаддас ўлкам,
Сувинг дилим сафоси, тупрогинг жонга малҳам!*

ГАДО

*...Тонгги нони офтобдир,
Шомги нони моҳтобдир.
Нон қиссаси эса юзта китоб бўлажак.*

ТИРИКЛИК

*Юзлаб лугат китобини варақлаб
Унинг асл маънисин англолмадим.
Ё раб, недур тириклик – Роҳми?
Ё йўлма-йўл ҳасрату оҳми?*

ТЎРТЛИК

*Мен ҳар оч кимсадан бир нон қарздорман,
Ҳар битта қушчадан бир дон қарздорман.
Барчадан озми-кўп қарзим бор, аммо,
Гулим, билсанг сендан бир жон қарздорман!*

* * *

*Бир умр
Сендан аввал
Қаламинг юрарди.
Энди эса вақт ўтиб
Танҳо асонг
Қаламинг каби
Сендан аввал равона бўлар.*

ЯКУНИЙ ҚИССА

*Мен бошидан тушуниб олдим:
Содда экан якуний қисса –
Етолмасман шомдан то саҳар,
Ё саҳардан шомга етмасман.*

Раънои ЗОИРДУХТ

(1961 йилда туғилган)

*ЖАМШИД
таржимаси*

НЕ УЧУН РАНЖИБ КЕТУРСАН...

*Не учун ранжиб кетурсан,
айт, мани бедилдан?
Бир сўник шамдек айирдинг
борлигим маҳфилдан.
Мисли маст каклик эдим,
доминга тушдим, нетайин,
Зор ўлиб бир дон учун
манам илдиндиг тилдан.
Сен нечукдир васли ҳусним
шукрин этмай ҳар нафас,
Юз бурарсан, дил узолмам
ёри ноқобилдан.*

*Ўй-хаёлим, жоним ила
богланиб қолдим сенга,
Қўл чўзиб, қутқазгил энди
ташвишу мушиқилдан.
Дилгинам дарёга монанд
жўш урар, исён қилар,
Беҳабар, урдимми тугён,
ман сани гофилдан?
Гавҳари якто ўзимман,
боқмиш эл ҳайрат ила,
Эътибор дунёмга йўқдир,
ваҳ, сани хушидилдан.*

Меҳмон БАХТИЙ

ҚАРИЯ

(Қисса)

*Тоҷик тилидан
Ўринбой УСМОН
таржимаси*

Шоир, адиб ва драматург Меҳмон Бахтий 1941 йилда Тоҷикистоннинг Гарм туманида туғилган.

Ёзувчининг “Хубон” асари Николай Островский номли Собиқ иттифоқ мукофотига, “Фирдавсий” драмаси Рўдакий номли Тоҷикистон Давлат мукофотига сазовор бўлган.

Адибнинг “Шоҳ Исмоил Сомоний”, “Хўжанд орияти кўриқчиси”, “Эй, ёшлик”, “Қароқчи ва кўза ясовчи” каби драмалари мамлакат театрларида сахналаштирилган.

Меҳмон Бахтийнинг асарлари рус, араб, турк, ўзбек, гуржи, қирғиз ва дунёнинг бошқа тилларига таржима қилинган.

Икки кун тўхтамасдан майдалаб қор ёғди. Тушга яқин қалин туман Ёнбағирлар ва тепаликлар устидан энгилгина осмонга кўтарилиб, баланд қоялар этагидан ўрлаганча, пурвиқор тоғларнинг уч-учларигача қоплаб олди. Орадан бир соат ўтмасдан бепоён осмон қалин туманнинг намлигини шимиб сийраклашди. Ҳар ер-ҳар ерда туман орасидаги туйнуқлардан кўм-кўк осмон кўзга ташланади.

Қария мусофирлар бемалол кириб-чиқа олиши учун чойхона сахни ва атрофидаги қорни супурди. Сўнгра чойхона ортига ўтиб, катак эшигини ланг очди-да, “ту-ту”лади. Катакдан битта хўроз ва учта товук чикқач, қария товукхона бурчагидан сопол кўзачани олиб, кафтига арпа тўкди. Товуқлар сепилган донларни бир дона ҳам қолдирмай чўқилад-чўқилад жиғилдонларига жойлагач, уларни яна катакка қамаб, эшикни ёпиб қўйди.

Қария уч йилдан буён икки ё учта товукқа тухум бостириб, жўжа оларди. Узундан-узоқ қишда, Наврўз етиб келгунига қадар ҳамёни бўш бўлмаган айрим мусофирлар ва шунингдек, чўнтагида бир мириси йўқ айрим йўловчилар учун иссиқ овқат пишириб берарди. Оғир уруш йиллари қаҳатчилик даврида товук боқиш қария учун азобу уқубат. Баъзан тунлари товукхона атрофида тулки, чиябўрилар ўралашишар ва йўлдан ўтаётган айрим оч мусофирлар ҳам пайт пойлаганлари-пойлаган эди.

Ана шунинг учун ҳам қариянинг бир кўзи ухласа, иккинчиси уйғоқ эди. Бир йил олдин ғафлат босиб қанча товуклари йўқолди. Ўша пайтда маслаҳатчилар пайдо бўлди ва қарияга товукхона эшигига қулф солишни айтишди. Лекин қария: “Ота-боболаримиз эшикларини қулфлашмаган”, – дея маслаҳатчиларнинг гапига қулоқ солмади.

Чойхона атрофдаги қишлоқлардан четроқда, икки катта йўл ёнида қурилганди. Икки тоғли тумандан келган икки йўл чойхона қурилган ерга келганда битта бўлиб қўшилиб кетарди. Ёзда чойхона унчалик гавжум эмас, лекин қишда одам қайнарди. Агар қиш кунларида ёғингарчилик кўпайса, адир ва тоғлар, доvon ва даралардан ўтиш қийинлашар, йўловчилар сел ва кўчки келиши хавфидан чўчиб, ночор ҳафталаб чойхонада ётиб қолишарди. Баъзан йўловчилар орасидан оқшомдан эрта сахаргача қиссахонлик қиладиган ё ашула айтадиган кишилар чиқиб қоларди. Шу тарика йўловчилар узун қиш кунларини қисқартиришиб, гўё юрагидаги ғамни аритишарди. Ана шундай кезларда қария катта темир бочкадан ясалган, мўркони чойхона ўртасидан ўтказилиб, ташқарига чиқарилган печкага тез-тез ўтин ташлаб турар ҳамда ўт ёнишини пича кузатиб, пойғаҳдаги доимий ўтирадиган ерига қараб кетар, қайчилаб кузалган қалин соқолини кўллари билан силаганча, берилиб қисса ё ашула тингларди.

Қария ўн икки йилдан буён шу чойхонада. Олдинги йиллар туман матлубот жамияти имкон борича чойхонани чойнак-пиёла, нон, куруқ чой, қанд-курс билан таъминлаб турарди. Лекин уруш бошлангандан кейин бу чойхона, мамлакатдаги барча шаҳар-қишлоқларда бўлганидек, оғир кунларга қолди. Қария мана шу чойхонадан ёш йигитларни аскарликка кузатар ва айнан шу чойхонада у томонлардан майиб, ярим жон бўлиб қайтган йигитларни кутиб оларди...

Қариянинг кўнгли анчадан буён азим тоғ сайрини тусайди... Лекин қалин қору устма-уст ёғаётган ёғин унинг йўлини тўсмоқда. Чойхонада қолган ўтин уч-тўрт кунга етарди, холос. Бундан хавотирланган қария тезроқ аёз туриб, ғирчиллаган қор бирозгина музлашини, қийналмай юришга имкон туғилишини кутарди.

У ҳар қишда уч-тўрт марта овга чиқиб, тоғ эчкиси, каклик ё тулки овлаб қайтарди. Қариянинг ўн беш йилдан буён қўлида милтик, овга ўрганиб қолганди. Баъзан аёли аямасдан айтиб тишларди: “Сиз ўз ажалингиз билан ўлмайсиз, жонингиз биронта айикми, йўлбарсми ё бўринингми қўлида”. Бу йил нимаданлигини билмайди – қариянинг ўнг кўзидан пича ёш оқадиган бўлиб қолди. У баъзан омборхонадан биротар милтигини олиб, у ёқ-бу ёғини айлантириб томоша қилар, сўнгра ташқарига олиб чиқиб, ниманидир узундан-узук нишонга олар, шу тарзда кўзини синарди. Лекин нишонга олаётган кўз тезда ёшланиб, хиралашарди. У тез-тез киприк қокиб, кўздаги ёшни оқизар ва яна нишонга оларди. “Ишнинг юришмаслиги”дан асабийлашиб, маъюс бўлиб қолса-да, аммо овга чиқиш орзуси юрагидаги алангани ўт олдиргани-олдирган эди.

Қария ўғлини аскарликка жўнатгач, шаҳардан милтиғига ўқ-дори топиб келди, ҳалигача тоққа чиқиш нияти унга тинчлик бермасди. Устига-устак бир ёқдан чойхонадаги ғамлаб қўйган ўтини ана-мана дегунча тугаб қолиши аниқ, бир ёқдан очлик ва йўқчилик тезроқ овга бормаса бўлмаслигини ўқтин-ўқтин эслатиб турарди. Катак ҳам тобора бўшаб бо-

рар, бор-йўғи битта хўроз ва иккита товук қолганди. Қанчалик мажбур бўлмасин, уларни сўйишга қариянинг кўнгли бўлмасди...

Қария бир неча кун олдин тоғ эчкиси терисидан тикилган эски ов этигини чарви билан ёглаб, сафарга тайёргарлик кўрганди. У аввалига доимий ов қилиб юрган ери – тоғнинг кунгай томонидаги ўркачи устига чиқиб, ёввойи эчки отишни, сўнгра пастроққа тушиб, пича ўтин тўплаб, шохчанага ортиб, чойхонагача тортиб боришни ният қилганди. Шохчана қияликда қор устида осон сирғалиб тушар ва қария унчалик қийналмасди.

Ярим тунда осмон очилиб, аёз турди. Қария кеч тушаёзган кезде яримта патир нон, сариеғ, озгина олмақоқи ва ўрикқоқи, пичоқ ва теша, иккита арғамчи ва олти дона ўқ тайёрлаб қўйди. Илгарилари овга чиқадиغان бўлса, тўрт донагина ўқ оларди. Ов кўрган одамларнинг айтишларича, қариянинг отган ўқи хато кетмасди. Бугун олтига ўқ тайёрлаб қўйганига эса нишонга оладиган кўзи панд бериши сабаб эди.

Тун қора чойшабини ёйганига уч соат ўтдим, тўрт соатми, қария чойхонадан ташқарига чиқди ва аёз еган қорнинг чидамани текшириб кўрди. Кун исиб кетиб, қор устидаги қават эрий бошлашигача овни тугата олишига кўзи етиб, кўнглида хотиржамлик тўлқинланди. Товукхона атрофини айланиб чиқиб, катак томонда бирон-бир жонзотнинг изини кўрмади. У чойхонага қайтиб кирди-да, икки кун олдин чойхонага қараб туришга олиб қолган жияни Нодиршоҳни уйғотди:

– Нодиршоҳ, тур, турақол, жиян!

– Нима, бирон ерга кетяпсизми, тоға? – Нодиршоҳ уйқусираганча эснади.

– Ҳа, кетяпман. Куфр кетмайин, бугун умидли кун кўриняпти, – қария пахталик шимини кийгач, бошқа сафар анжомларини йиғиштиришга тушди.

Нодиршоҳ чойхона бурчагидаги наMAT устига дастурхон ёзди-да, ерга ўтириб тез-тез оёғига пайтава ўради. Этигини кийиб, дастурхон олдига келди. Ташқаридан қаттиқ шамол овози келарди.

Қария қишда қор ранги билан бир хил, ов учун жуда қулай бўлган оқ чакмонини кийди-да, ҳар икки арғамчини камарининг ёнига қаттиқ ўради. Унинг устидан ўқдонни боғлаб, теша билан пичоқ солинган ғилофни осди. Нодиршоҳ йўл озукаси солинган юкхалтани кўтариб тоғасининг елкасига ташлади. Қария милтиғини олиб, жияни билан чойхонадан чиқди.

– Жиян, ўтинни тежаб ишлат. Пода қайтаргача қайтиб келаман, иншооллоҳ.

– Тоға, анави ётиб қолган мусофирдан хавотирдаман, – Нодиршоҳ чойхонанинг бир бурчагига ишора қилди.

– Одил тушда ўтин ва бир хумда сут олиб келади. Сен сутга ёғ қўшиб қайнатиб, бу одамга ичиргин. Тирик қолса, нур устига нур. Зора, бугунми-эрта қариндошлари қидириб келса...

Атроф ҳали қоронғи бўлса-да, тонг отишига яқин қолган. Қариянинг назарида ёруғлик жилоланиб, қор устида ҳовурдек сакраб-сакраб қоронғилик пардасини юлкалаётгандек эди. У ҳар доим юрадиغان йўлидан қор босиб борарди. Унинг назарида текис, лекин баланд тоғ этагидан чойхона анча қуйида ва узокда қолиб кетгандек.

Қария хаёллар сиртмоғида ўралиб, оғир-оғир қадам ташлаганча юкорилаб борарди. Туриб-туриб баъзан ўзини беҳуда тизгинсиз хаёллар

домига ташлагани эсига келар, ўзи учун бошқа бир фойдали, муҳимроқ иш ҳақида ўйлаёлмасди. Ана шу кунларда қариянинг бошида бу каби ўйлар тез-тез айланарди. Икки ҳафта илгари кичик ўғли Мирзони урушга олиб кетишди. Катта ўғли эса икки йилдан буён ўқ ёмғирдек ёғилиб турган ерда, ўт ичида. Тўрт ойдан буён ундан на бир хат бор, на хабар. Чол обком котиби Шоҳин Низом олдига кириб, кичик ўғлини бирон йил урушга юбормай туришларини сўраши мумкин эди.

Обком котиби Шоҳин Низомни ўйлаши билан беихтиёр қарияни қаттиқ кистов сиқиб келиб, унинг номидан: “Ҳа, алалоқибат олдимга бўйин эгиб келдингми”, дея ўзини ўзи маломат қиларди. Агар бошига бундан ўн чандон қаттиқроқ кун тушганда ҳам, ҳеч қачон унинг олдига илтимос қилиб бормас, ҳатто маслаҳат ҳам сўрамасди. Ўн саккиз йил тоқат қилди. Ўн саккиз йил “унга учрамайин, юзини кўрмайин” деган ўйда ўзини четга тортди.

Энди кун ёришиб, олдидаги ҳамма нарса аниқ-таниқ кўрина бошлади. Қария унчалик баланд бўлмаган қоя устига чиқиб, атрофни диққат билан кўздан кечирди. У қайтишда шу ердан буталар, заранг ҳамда арча шохларидан ўтин йиғиб, шохчанага ортиб чойхонага тортиб кетиш қарорига келди. “Ўтин масаласи осон, гап овнинг барор келишида”, қария йўлида давом этар экан, кўнглидан ўтказди.

Қария ов қиладиган ергача яна бир соатчалик йўл қолганди. У аввалига ўша томонга узоқ-узоқ тикилгач, хаёлига нимадир келди-да, ортга юз бурди. Ер қаъридан худди азим девордек туртиб чиққан баландгина тоғ узундан-узун чўзилиб кетган тор водий ўртасини қоқ иккига бўлиб ташлаганга ўхшарди. Нуроний турган ердан кумушдек товланаётган камсув дарё кўзга ташланарди. Сув тоғ устидан буралиб-буралиб оқиб тушарди. Чол шу он дарё соҳилидан тепароқда, лангар ташлаган кемани эслатадиган тепа устида она қишлоғи Дармоннинг бир бурчаги элас-элас кўзга ташланишини эслаб қолди. Қишлоқнинг ана шу бурчагини кўрганида шусиз ҳам ғамгин кўнгли яна-да маъюслашди.

Одатда қария хаёлга берилганда, тез тутоқиб кетар, юзини чап елкаси томон буриб, устма-уст икки-уч марта тебратарди. “Ажаб дунё, ажаб бир дунё! Одамнинг кеча-кундузи хаёл мисол ўтар экан”, – пичирларди қария. Сўнг беихтиёр пастки лабини омон қолган тишлари билан тишлаб, ўша заҳотиёқ ўйлар оламига ғарқ бўларди...

...Дармон қишлоғи жонига тенг жой. Охирги йилларда қишлоғи тушига кирадиган бўлди. Ана, ҳозир шу баландликдан қишлоғининг бир бўлаги кўриниб, оҳанрабодек ўзига тортмоқда. Хотинининг аламли, маъюс қиёфаси кўз ўнгидан ўтди. Ана чойхона, аскарликка кетаётган йигитлар ва уларни кузатаётган одамларга лик тўла чойхона... хотини, Мирзо... ана яна... эҳ, бечора она...

...Чойхонадан одамларнинг ғўнғир-ғўнғир овозлари эшитиларди. Қария ташвишланганча осмонда қимирламай турган қат-қат булутларга узоқ боқди-да, қия очилган эшикни итариб, чойхонага кирди. Одамлар қариянинг чойхонага киришини кутишаётган эканми, бирданига ғала-ғовур тиниб, ҳамма у томонга қаради. Чойхонада илгаригига қараганда одам кўп эди. Тўрдан то пойгаҳгача катта-кичик ёнма-ён, тикилишганча, урушнинг бошларига келтирган машаққат, ташвишлари ҳақида гапириб ўтирарди.

Қария бошқа одамлардан четроқда, устун ортида ўтирган аёл ва ўғлига кўз кири билан қараб қўйди-да, ўчоқ томон ўтди. Ҳалигина бу ерга туман марказидан аскарликка кетаётган йигитларни олиб келишган, улар орасида қариянинг ўғли ҳам бор эди.

Чойхона иссиқ бўлса-да, қария ўт ўчиб қолмасдан, милт-милт ёниб туриши учун ўчоққа қалин серпанжа ўтин ташлади ва жавондан жўмрагининг у ер-бу ери учгани учун қадоқланган олтига чойнак ва бир нечта пиёла олди. Чойхонанинг бор бойлиги асли ана шу чойнак-пиёлалар, ёғоч-товоқ ва сопол косалар, битта гилам ва иккита эскирган наматдан иборат эди. Гилам чойхона тўрига – икки устун орасига тўшалган, наматлар узунасига бир қаватдан ташланган эди. Наматдан пойгаҳгача бўйра ва похол солиб қўйилганди. Девордаги миҳда анчагина тутун ва чанг босган попукли дуторча кўзга ташланар, у мусофирларнинг бирдан-бир кўнгилочар воситаси, эрмаги эди.

Қария чойнакларни қаторлаштириб, печка устида биқирлаб қайнаётган қора қумғонни олиб, чой дамлади. Ўғли чойнакларни одамларнинг олдига, ҳар ер-ҳар ерга қўйиб чикди. Охириги чойнакни ўзи олиб ҳарбий комиссар Морозовнинг олдига борди. Комиссар бир мелиса билан бирга чойхонанинг бир бурчагидаги тахта ўриндик – “эшак”да ўтирарди. Қария чойнакни қўйгач, кўзлари порлаб деди:

– Товариш Морозуф, иссиқ чой.

Комиссар Морозов миннатдорчилик билдиргандай қариянинг елкасига қўл қўйиб, нимадир демоқчи бўлди, лекин қария унинг сўзларини эшитмасдан, ўчоқ олдига қайтди. Комиссар қариянинг ичидан маъюслигини сезган ҳолда бир нуқтага ўйчан тикилганча жим қолди.

Бу ердаги одамларнинг ҳаммаси уни “Товариш Мороз” ё “Комиссар Мороз” дерди. У урушдан тўрт йил олдин бу туманга ҳарбий комиссарликка тайинлангандан кейин аста-секин тожик тилини унча-мунча ўрганиб олди, энди катта-кичик билан танишиб, яқинлашган эди, уруш бошланиб қолди. Уруш бошланиб, унинг ташвиши кўпайди. Одамларнинг оҳ-ноласи, йиғи-сиғиси, юзлаб оилаларнинг бошига тушган қора кун ҳаммаси бир бўлиб вужудини оғир юк каби босар, қалбини тирнарди.

Чойхонада ўтирганларнинг ҳаммаси чанқаб қолган эканми, чойни кўришлари билан ғимирлаб қолишди. Ҳар бир киши йўлхалтага солинган сафарликдан у-бунини олдига қўйиб, чой ичишга киришди.

Қария хотини ва ўғлининг ёнига келиб ўтиргач, беихтиёр устунга суянди. У одатига кўра қисқа соқолини бармоқлари орасига олиб силаб ўтирар экан, ташвишли хаёлларга берилди. Қариянинг хотини ўғлининг сафар хуржунидан битта арпа нони билан бир бурда зоғора нон, бир сиқим тутқоқи, ёнғоқ мағзи олиб, дастурхонга, ота-ўғилнинг олдига қўйди.

– Бу ерга бекорга келдинг, – деди қария фақат хотини эшитадиган қилиб пичирлаганча.

Қариянинг сўзларини эшитгач, бўғзидаги тугун – аламини зўрға тутиб ўтирган хотиннинг дарди қайта янгиланди. У ичи-ичидан отилиб келаётган йиғини ортиқ тутиб тура олмади ва тез-тез оқ рўмолининг учи билан кўз ёшларини арта кетди.

– Она, йўл бўйи йиғлаб келганингиз каммиди? – Мирзо онасини тинчлантирмоқчи бўлиб деди.

– Эшитдингми, отанг нима деди? Мен бу ерга бекорга келибман, бекорга! – она ортиқ ўзини тута олмади сўнг қарияга юз ўгириб, юрагини кийнаб ётган тугунни ечиб ташлади: – Мирзожон ҳали ёш, аскарликка олмайди, дегандингиз. Энди мени тинчлантирмоқчи бўляпсиз! Сизнинг бепарволигингиз боис, боламини аскарликка олиб кетишяпти. Туманнинг каттадан-кичигигача сизни танийди. Бир марта олдиларига кириб, тушунтирганингизда, манови чой қайнатиш вазифангиздан олиб ташлашармиди? Расулжонимни олиб кетишганига ҳали икки йил ўтган эмас. Тўрт ойдан бери ундан хат-хабар йўқ. Менга бу балолар каммиди, энди кенжатайимни ҳам ўт ичига олиб кетишяпти. Урушаётган ўша катталарнинг нахот фарзандлари бўлмаса? Ох, дардимни кимга айтайин? Яна менга бекорга келдинг, дейсиз!..

Қария хотинининг одатини яхши билар, агар ҳозир унга бирон нима деса, қиёмат қойим бўлади. Бор овози билан дод солиб, соч-бетини юлишдан тоймас эди. Қария хотини юрагини бўшатиши, биров таскин топиши учун индамай тураверди.

– Уч ҳафтадан буён бирон марта уйингизга бош сукмадингиз, борганингизда қандай яшаётганимизни кўрардингиз. Сизга чойхона, ҳа-ҳа-ҳа, кўнгил очиш бўлса бўлгани. Бошқаларнинг, етти ёт бегоналарнинг хизматини қилсангиз бас! Икки набирангиз зор-зор йиғлагани-йиғлаган, ўтган кеча ҳар иккаласини иситма олиб, улардан ажралишимга...

– Она! – Мирзо онасининг енги учидан тортиб, норози бош чайқади.

– Назокат ва Нозим?! – Қария бир учиб тушдию, лекин тезда ўзини қўлга олди.

– Ҳеч гап йўқ, озгина иссиқлари чикди. Бугун, Худога шукур, бутунлай ўзларига келишди, – деди Мирзо отасини тинчлантирмоқчи бўлиб.

Чойхона уларнинг қишлоғидан ўн-ўн ики фарсангча нарида эди. Қария чойхоначилик қилиб юрган бу пайтлар тез-тез уйига бориб турар, йиқилган-синган жойларни тузатар, тирикчиликнинг барча оғирликларини иложи борича уйдларди. Хотинининг ҳозирги таънаси ўринсиз эди.

Бир ҳафтадан буён қариянинг таъби тиррик, қўли ишга бормай қолди. Ҳатто уч-тўрт кун чойхонанинг бир бурчагида терга ботиб, оғриб ётди. Лекин йўловчи ҳамқишлоқларидан бу ҳақда уйидагиларга хабар бермасликларини илтижо қилди. “Озгина шамолладим, иншооллоҳ, бир-икки кунда тузалиб кетаман”, дерди у.

– Бирон бегона одам эшитса, биллоҳи азим ишонмайди. Боласини аскарликка олиб кетишади-ю, бу кишининг хабарлари йўқ, – қариянинг хотини олди-орқасига қарамай, сўзида давом этарди. – Намунча пешонам шўр бўлмаса, мени кўриб қовоғидан қор-ёмғир ёғиляпти. Бекор келибман, ёмон иш қилибман! Қани, бир атрофинга бок, аскар болаларнинг ортидан отаси, қариндош-уруғлари келишган. Агар мен келмаганимда, сиз ҳам шу қуриб кетгур чойхонада бўлмаганингизда, ғариб боламининг холи не кечарди? Худди етимлардек аскарликка кетарди. Ўғли урушга кетяпти-ю, отаси беҳабар! Во дариғ, ҳаёт деганлари шу бўлса...

– Она, пастрок гапирин! Ҳамма бизга қараб турибди, – Мирзо онасига юз ўгириб, ўтингандай деди.

– Бир неча кун тобим бўлмади. Ҳаво совиб, қаттиқ шамолладимми, бора олмадим! – қария шундай дея ўрнидан туриб чала ёнган лахчани ўчокнинг ўртасига итарди.

Одамлар кечки овқатни ейишгач, ҳар ер-ҳар ерда кур олиб суҳбатлашишга тушишди. Лекин кўпчилик ғамгин, юз-кўзларидан ташвиш ёғилар, бош-кети йўқ хаёлларга асир бўлганча жимгина ўтирарди. Комиссар Морозов бир парча қоғозга тамаки ўраб, ўчоқ олдига келди ва кип-қизил лахчани оташкурак билан кўтариб қўлидагини ёндирганча ташқарига йўналди.

Қария тун узунлигини ҳисобга олиб печкага иккита чала ёнган катта ўтин ва ҳали яхши қуримаган, тарвақайлаган дарахт иллизини ташлади, у ўтнинг ўчмай ловуллаб ёниб туришини, мусофирларнинг қийналмасликларини ўйларди. Чунки йўловчиларнинг кўплари саҳаргача ўтирган жойларида кўз юмиб, тонг отиришарди. Қария товукхонасидан хабар олиб келди ва бир неча дона ўтинни ўчоқ олдига қўйиб, хотини ва ўғлининг ёнига ўтирди. Чойхонага ташқаридан шамолнинг ғувиллаши эшитиларди.

– Мирзо, кел, сен ҳам чўзил. Эртага олис йўлга чиқасан, – қария бу гапни айтиб, ўғлининг бошини тиззасига қўйди ва хотини иккови устунга суяниб, ташвиш тўла ўйлар оғушида пинакка кетишди...

...Ғуриллаган баланд овоз ва ўта яқин келиб қолган учоқ қарияни хотиралардан халос қилди. Қараса, икки қанотли яшил учоқ салгина тепароқда қор босган қоя ва баландликларга суркалиб ўтаётгандек қанотларини гоҳ эгиб, гоҳ тўғриланганча, туман томон учиб борарди.

Қария борган сари вужудида жонини узиб олгудайин чарчоқ кучаяётганини сизди. Энди нафас олиши оғирлашиб, оёқларидан мадор қочиб қийнаётганди. У аёз еган қаттиқ қор устида битта-битта қадам босар экан, эринибгина юқориларди. Этик пошналари уни сирғанишдан қанчалик асрамасин, қария корга ўтириб: “Эҳтиёт – шарт”, дея қўйнидаги махсус тайёрлаб қўйган икки арғамчини олиб, этигининг тагчармига тугун қилиб боғлади ва озгина нафас ростлагач, яна йўлга тушди. У тезроқ текисроқ йўл топиб, узилган хаёл ипини қайтадан боғлашни, шу тариқа олис ва оғир йўлни қисқартириб, озгина бўлса-да, чарчоқ юкини енгиллаштиришни истади.

Ана қария юзини чап елкаси томон буриб, устма-уст икки-уч марта бошини тебратди-да, яна олдинги хаёлларга ғарқ бўлди...

...Ҳали тонг кўзлари очилмаган эди, қария тўртта товук сўйиб, хотини иккови аскар йигитлар учун иссиқ овқат пиширди.

Комиссар Морозов кеч кираётганда қарияга эрта тонг оқармасдан йўлга тушишларини айтганди. Ана шунинг учун ҳам қария иккита товукни тез-тез бўлаклаб, олтига ёғоч товоққа солди ва устидан шўрва сувидан қуйиб, одамлар олдига қўйиб чиқди. Қолган шўрвани сопол косаларда Морозов билан мелисага берди. Бошқа товоқчага ўзи, хотини ва ўғли учун шўрва қуйиб, нонушта қилишди. Одамлар қотган нонни шўрвага бўктириб еб, қария ҳамда унинг ўғли ҳаққига дуо қилишди. Қария одамлар ўзининг жиндеккина илтифотини қадрлаб, ўзи ва оиласи ҳаққига яхши ниятлар қилишганидан, шукр айлаб, миннатдорчилик билдиришганидан севинарди.

Морозов эшик олдига келиб жарангли овозда аскарларга ташқарига чиқиб, саф тортишни буюрди. Қария қолган битта товукни иккита арпа нон орасига қўйиб, ўғлининг сафархалтасига солди ва Мирзога бошдан-оёқ

ичи ачишиб тикилди. Мирзо отасининг нигоҳидан нима демокчилигини сезиб, деди:

– Ота, ҳеч ташвиш тортманг, оёғим иссиқ, пайпоғим ҳам бор. Тўнимнинг пахтаси қалин.

– Хуржунни кўй. Ўзим оламан. Сен шерикларинг билан бирга ташқари чик! – қария хуржунни кўтариб оғирлигини чамалади, кейин хотинига кўз қирини ташлади.

Қариянинг хотини устунга манглайини босганча ҳиқиллаб йиғларди. Аскар йигитлар қаторлашиб чойхона саҳнига чиқишди, уларнинг ортидан кузатувчилар шошганларича хуржуну юкхалталарни кўтариб ташқарига йўналишди. Қария ўчоқ олдида турган новча, ориқ кишини олдига чақириб, ундан то қайтиб келгунича чойхонага қараб туришни илтимос қилди. Қариянинг эски ошнаси бўлган бу йўловчи доvon йўли очилгунича бир неча кундан буён чойхонада қолганди. Ҳозир ундан бошқа бирон ишончли одам йўқ эди. Сўнгра қария хотини томон юз бурди:

– Ҳаял ўтмай Нодир келиб қолади. Бўлди, йиғининг фойдаси йўқ. Қулоқ сол, онаси! Нодир мени кўрмасдан кетмайди. Сен унга мени Мирзони Душанбега олиб кетди, дегин. (Қария одатга кўра Сталинобод демасдан, фақат шаҳарнинг олдинги номини айтарди). Кейин у билан уйга кетгин! Эшитдингми, яна бир ўзинг, ёлғиз кетмагин! – қария юмшоққина, юракдан ачинганча хотинига гапини айтдию, “ё пирим” деганча хуржунни елкасига олди.

– Йўлпули бериш эсингиздан чиқмасин! – қариянинг хотини йиғламсираганча эшик томонга қараб бақирди. – Насихат қилинг, ўқдан, милтиқ оғзидан узоқроқ юрсин, насихат қилинг. Оҳ, гўр оғзига етган бошим, қора кунларга қолган бошим!

Аскар йигитлар чойхонадан ташқарида, икки йўл туташган ерда аллақачон саф тортишган эди. Тонг отиб, атроф ёришганди. Комиссар Морозов аскар йигитларни диққат билан кўздан кечиргач, Душанбегача аскарлик интизомига риоя қилиб боришларини қаттиқ тайинлади. Шу дам катта йўлдан уч отлик ўтиб кетганда, қария “қандай яхши, улар йўлни очиб боришади”, дея кўнглидан ўтказди.

Ҳамма йўлга тушди. Қария хуржунни кўтариб, чап елкасига “айри” қилиб ташлади ва бошқалардан ўтиб кетиш ниятида тезлашганда, кўкқисдан хотинининг даҳшатли ноласи қулоғига чалинди. У ортига ўгирилиб, хотини Мирзога осилганча йиғлаётганини, бир неча киши унинг қўлларини ўғлининг бўйнидан ажратишга зўр бериб уринаётганини кўрди. Қария бирданига қаттиқ бир нарсага тўкнашгандай жойида тўхтади. У бир неча сония хотинининг бечора ҳолига қараб туриб, унга раҳми келганидан ичида бир нима узилгандай бўлди.

Қариянинг бошида шу кун, шу соатгача “одам бу дунёга фақатгина ғам-ташвиш кўриш учун келади”, деган ўй айланарди. Ҳатто катта кўшинларнинг бошлиғи, бойлиги ошиб-тошган одамлар, шоҳу вазирнинг ҳам бирон алами, ғами бор. Ҳар бир киши ҳаётнинг энг қийин ғам-андуҳларига тайёр бўлиши зарур. Чунки худди сув ва ҳаво каби ғам, ҳаёт ташвишлари ҳам одамларга баравар тақсимлаб бериларкан. Инсон ҳар нафас олганда у билан бирга дарду ғамни ичига ютаркан, чунки азалдан инсон лойи ана шундан қорилган. Шундай экан, одамларнинг нола-фиғон чекишлари, беҳуда ғам тортишларининг маъноси не?

Лекин ҳозир хотинининг ҳолатини ҳис қилган қария ҳолда лабини қаттиқ тишлади. У аскар йигитларнинг ҳаммаси хатар пурқаб турган ўлим оғзига боришларини, улар қаторида жигари ҳам борлигини яхши биларди. Деярли ҳар ҳафта қишлоғига ёки қўшни қишлоқларга жангчилардан қорахат ё бирон нохуш хабар келарди. Миясини ғижимлаган бу ўй бирданига унинг қон босимини ошириб юборди. Ахир, унинг умр бўйи топган бойлиги икки ўғли эди-да! Ҳозир улар жангда, ўт ичида. “Худонинг ўзи асрасин”, – пичирлади қария дардли оҳ тортиб. Йўқ, ғам-андух, ҳаёт ташвишлари азалдан одамлар орасида баравар тақсимланмаган. Ҳа, кимга кўпроқ, кимгадир камроқ. Ҳар ҳолда ғамнинг каттаси ҳам, кичиги ҳам ғам. Ҳар ким вақт-соати билан ўзининг толеи, амалидан кўради. Наилож, бугун ҳамманинг бошига қийинчилик тушган. Сабр қилишинг, тоқат қилишинг керак, тоқат!

Қария хаёлга берилар экан, яна олдинги фикрида содиқ қолиб, ҳатто ўзини бироз енгил ҳис қилди. У ҳали кўзини ердан узмаган эди, ортдан комиссар Морозовнинг жаранглаган овози эшитилди:

– Ризо бобо, ортда қолманг! Кеч бўлди!

Йўлда борар экан, хотинининг ноласи анчагача кулоқлари остида эшитилиб турди. У чап қўли билан хуржуннинг тагидан қаттиқ ушлаб, ўраб-чирмаб келаётган хаёллар тизгинида бир зайлда қадам босарди. Қариянинг ортидан келаётган ўрта бўйли, шопмўйлов мелиса чаққон қадам ташлаганча унга етиб олди. Қария тепалик устига чиқиб, аскар йигитлар ва кузатувчилар ортидан комиссар Морозов келаётганини кўрди. Қария ва Морозов орасидаги масофа чўзилиб кетганди, чунки қатор-қатор тизилиб келаётган одамлар қалин қор босган тор йўлдан қийналиб келишаётганди.

Тунда, соат ўнга яқин, ҳамма чарчаган, ҳолсизланганча Душанбе вокзали ҳовлисига кириб боришди. Вокзалда одам кўп, шовқин-сурон. Одамларнинг ғулғуласи орасидан гоҳ аёллар ва болаларнинг йиғи товушлари эшитиларди. Қария хуржунни елкасидан олиб, ерга ўтирди ва вокзал биносига суянганча атрофга диққат билан кўз югуртирди. Ҳар ер-ҳар ерда аскар йигитлар саф тортган, ҳарбий кийимдаги кишилар уларнинг атрофида бирин-кетин қадам ташлаб борарди. Унинг назарида ҳамманинг оромию тоқати йўқдек эди. Қария бир зум хаёлга берилди ва бирданига кўз ўнгида катта ўғли Расул пайдо бўлди. Унинг ҳам анови ҳарбийлар каби қўлида милтиқ, шошганча орқа-олдинга юрмоқда эди. Ана яна унинг қаршисида чангу тутун босган чўл кўринди. Чўл ўртасида елкасига милтиқ осган ўғли бир ўзи, ёлғиз турарди. Бирдан шамол туриб, чанг-тўзон уни кўздан йўқотди. “Ё Худои таоло, ҳар икки ўғлимни ўз паноҳингда асра. Улар бу ҳаётда нимани кўришибди,” – қария дард ва алам ичида ўзига-ўзи гапирарди. Поезднинг чўзиқ чинқириғи қарияни ўзига келтирди.

– Ризо бобо, Ризо бобо! – паст бўйли, узун соқолли киши унинг олдида чопиб келди. – Ҳозир поездга ўтиришади. Мирзо сизни изляпти.

Қария шошганча ўрнидан туриб, хуржунини елкасига ташлади-да, соқоли узун кишининг ортидан юрди. Аскарлар аллақачон саф тортишган, уларнинг қаршисида Морозов ҳамда яна бир ҳарбий тик турганча нималардир дейишаётганди. Ниҳоят Морозов аскар йигитлар рўйхатини ҳарбийнинг қўлига тутқазди-да, ҳаммага қатъий ва хотиржам мурожаат қилди:

– Йигитлар, вақт оз қолди! Хайрлашиб тезда поездга чиқинглар! Э-хе, ана бошланди, сабр қилинглари! – Морозов олдинга икки-уч қадам ташлаб, овози борича бақирди. – Акалар, боболар, додлаб, бақириб-чақирманглар, шовқин солманглар! Ташқари совук, тезроқ хайрлашинглар, тезроқ!

Қария хуржунни тўлдиришга кечикканди. Мирзо хайрлашатуриб отасини бағрига қаттиқ босди. Атрофни бирданига ғовур-ғувур, йиғи-сиғи, дод-фиғон овози тутиб кетди. Узоқ-яқиндан “поездга чиқинглар”, “хайрлашиш тамом”, “Э, вой олиб кетишяпти” деган овозлар гоҳ пастлашиб, гоҳ баландлашарди. Қария хуржунни оёқлари орасига қўйиб, ўғлининг юз-кўзидан ўпди ва унинг ёш тўла кўзларини кўриб, юраги гурсиллабура бошлади.

– Эркак дегани кўз ёш қилмайди! Бу кўпга келган тўй, болам! Иншооллоҳ, сизлар у ерга етиб борганларингча, уруш тамом бўлади. Ўзингни тут, болам, хушёр бўл! Шерикларингдан узоқлашма!

Қария ўғлига яна пича насихат қилишни, кўнглини кўтаришни истарди, лекин бутун вужудини ниҳоятда оғир ҳамда изтиробли ҳиссиёт камраб олган, ичи тўлиб келаётганди. Шунча ўзини тутишга уринмасин, лекин кўлидан келмади, беихтиёр кўзлари ёшга тўлди. У ўғлининг кўнгли ёмон бўлишидан кўркиб, озгин, ғадур-будур кафти билан тезда кўз ёшини артиб олди.

– Ризо бобо, кўнглинг тўқ бўлсин, Мирзо шерикларисиз урушга бормайди! Аввал уч-тўрт ой машқ қилишади, жанг қилишни ўрганишади. Ўрганишгач, кейин урушга боришади, – ҳалиги шопмўйлов мелиса қариянинг олдига келиб кўнглини кўтара бошлади, – Ризо бобо, кел, хайр-хўш қилгин-да, йигитга жавоб бер! Тезроқ вагонга чиқиб, қулайроқ жой олсин.

Одамлар тўрт тарафдан ота-ўғилни елкалари билан уриб, суриб-итарганча вагонлар томон чопарди. Бир бурчакдан кимнингдир додлагани эшитилди: “Ҳой одамлар, халтамни ўғирлашди!” Овоз тобора баландлашарди. Қария тўнининг қўйнидан бир неча дона қоғоз пул чиқариб, ўғлининг кўлига тутқазди-да, эгилиб оёқлари тагидаги хуржунни Мирзонинг елкасига ташлади.

– Хайр, сени Худонинг паноҳига топширдим! Агар уруш... урушга олиб кетишса, иложини қилиб акангни топ. – Қария овози бурро чиқиши учун икки-уч марта томоғини қириб йўталди. – Сўраб-суриштир, нима қилсанг-да, акангни топгин! Ўғлим, хушёр бўл! Ўзингни йўқотма...

Поезд узоқ хуштак чалиб, бир силкиниб тушди-да, сўнг аста-секин ҳаракатга келиб, олға жилди. Қария одамлар тўдаси орасида аёлларнинг нола-фиғонларига чидаёлмай ўзини йўқотишига оз қолди. У не азобда одамлар орасидан чиқиб, орқама-кетин ўтиб бораётган вагонларга гаранг-сираган ҳолда алланечук бир бепарво қараб тураверди. Охирги вагон ўтиб кетганидан сўнг бирданига миясига бир фикр келди ва ўз-ўзини қойиди: “Нега унга акасини кўргани заҳоти тезда хат ёзгин деб айтмадим-а. Йўл бўйи миямдан нари кетмаган бу гапни нега унутдим?” У паришонхотирлигича шериклари билан вокзал ҳовлисидан чиқиб кетди.

Қария Шоҳмансур бозорида тунаб, тонггача мижжа қоқмай чиқди. Минг бир қўрқинчли ўй-хаёл худди вокзал саҳнида кўрган ўша вагонлар каби устма-уст бостириб келарди. У саҳарга яқин ўзида бир оғирлик, қарахлик ҳис қилди. Туриб-туриб бу ҳолатидан асабийлашди, ахир шун-

дай латтадай бўшашиб кетаверса, олис йўлни қандай босиб ўтади, уйига қандай қайтиб боради. Олдинда қалин қор босган, юриш мушкул бўлган узун йўл бор.

Нонушта қилиб олгач, қария эски таниши, овчининг олдига борди. Порох ва сочма ўқ топгач, шериклари билан йўлга чиқди...

...Қариянинг кўзи бирдан какликлар тўдасига тушди. Қушлар да- рахт шохларидан енгилгина учиб, пастқамликка тушишди ва қор устида хиромон юрганча, қария томон кела бошлашди. Қария тезда қари арча ортига ўтди ва милтиғининг милидан биротар ўкни олиб, ўрнига сочма ўқ жойлади. Лекин у бу ерга тоғ эчкисини овлаш учун келгани, ўқ ово- зини эшитган ҳайвонлар узоқ-узоқларга қочиб кетишларини ўйлаб “от- самми ё отмасамми”, дея иккиланарди. “Борди-ю, кун бўйи бирон ўлжа учрамаса-чи? Эчкилар қиш келиши билан баланд-баланд қояларга чиқиб кетади, ўнгирилари ғорларда қишлайди. Ҳозир ўлжанинг ўзи оёқлари би- лан олдимга келиб турганда, нега энди тайёргина овдан юз ўгирай? Агар икки-учта каклик овлаб олсам, яхши эди-да. Овнинг қоидаси шундай: қаршингдан чиқиб қолган тайёр ўлжани қўлдан чиқарсанг, кейин Худо билади, овинг бароридан келадими-йўқми? Кел, таваккал қила қолай”.

Қария милтиғининг милини какликлар томон тўғрилади ва уларнинг пастқамликдан тепалик устига чиқишини, иложи борича, яқинроқ кели- шини кутди. У ҳар эҳтимолга қарши рўмолчаси билан нишонга олувчи ёшланган кўзини артди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмасдан бир нечта каклик қария тахмин қилган ерга учиб чиқди. У “ё мадаккор” деб пичирлаганча какликларни нишонга олиб, қушлар бир ерга тўпланиши биланоқ теп- кини босди-да, тезда ўрнидан туриб тепалик томон югурди. Қария тўрт тарафга суқлик билан кўз югуртириб, қон изини излади, тепалик устини синчиклаб қараб чиқди, лекин ўқнинг нишонга текканини тасдиқловчи бирон-бир белги топа олмади. У анчагача бир жойда маъюс турганча, ди- лида ўзидан қаттиқ койинди. Ўзидан анчагина четда ва баландда турган азим чўққиларга кўз ташлади. Қариянинг ҳар галги ови ўша ерда барори- дан келарди.

У тоғларни, овни соғинса, беихтиёр ана шу тик қоялару азим чўққилар кўз ўнгидан ўтарди. Чунки чойхонага ишга келгач, маҳаллий овчилар- дан бирининг йўл кўрсатиши ва маслаҳати билан ўша ерга чиқиб, қуруқ қайтмаганди. Аслида кўпни кўрган овчи ҳеч қачон “мана бугун овим ба- роридан келади ва уйга қуруқ қўл билан қайтмайман”, дея ишонч билан айтолмайди. Зотан овчиларнинг иши ўнгидан келган пайтлардан кўра, бу- нинг тескариси бўладиган дамлар кўпроқ. Лекин қария мана шу овлоққа келишини ҳар доим яхшилик аломати деб билади ва у ердан озгина ризқ, ўлжа топиб кетишига ҳам ишонарди. Ҳозир жисму жонида бироз қувват, мадори бор экан, ана шу баланд, лекин ўзи забт этган тоғлардан ризқини топишдан умид узмасди.

Қария ана шу умидда олдинги овлоққа узоқ тикилиб турди-да, беҳуда ўқ отгани, қўлидан ҳеч нарса келмаганидан алами келарди. Ўқ овози эч- киларни тоғнинг нариги томонига, янада баландроқ қояларга қочириб юборгани турган гап. Қариянинг назарида қояли камардан ўтиб, эчкилар кетган томонга бориш жуда қийин ва хатарли эди. Шу лаҳза негалигини билмайди, чойхона ва ўзининг йўлига кўзини тўрт қилиб ўтирган оч му- софирлар эсига тушди. Қария чакмони этагининг икки четини орқасига

буклаб, қор устига ўтирди ва атрофга хаёлчан бокди. У овнинг барор олиши йўлини изларди.

Қуёш тарқалиб бораётган булутлар орасидан у ер-бу ерда юз кўрсатиб, кунгай қоя ва чўққиларни сариқ ранга бўяётганди. Ўша овлоқ томондан учиб келган бургут оғир-оғир қанот қоқиб, қариянинг устидан салгина четроқдан ўтиб кетди. Қария милтиққа биротар ўқ жойлаб, ўрnidан турди ва яна қорамтир, баланд чўққилар томон йўл олди. У ҳали ўн-ўн беш кадам юрмай қулоғига таниш учоқнинг овози эшитилди. Учоқ қариядан анча пастда, унча баланд бўлмаган адир устидан ўтиб, титраб-силтаниб учиб борарди. Қариянинг назарида учоқнинг учиши қалдирғочнинг парвозига ўхшаб кетди, у қаттиқ шамолга қарши қанот қоқиб учар, шамол уни гоҳ орқага суриб, гоҳ баланд кўтариб, пастга тушириб ўйнарди. Орадан бир лахза ўтдими-йўқми, учоқнинг овози ўзгариб, устма-уст икки-уч марта моторининг тақиллаган товуши эшитилди. Ногаҳон учоқ у томон-бу томонига қияланиб, пастга қулади ва тизма тоғлар этагига бориб тушди. Қария тепадан туриб учоқнинг учи қорга қадалганини, орқа томони кўтарилганча пастқамликка ағдарилганини, сурила-сурила пастликка сирғаниб, катта тош ортига урилганини кўрди.

Қария бу манзарага худди туш кўраётгандай, хаёл сураётгандай қараб турар ва нима қилишини билмасди. Агар шу дам учоқнинг ингичка тутуни осмонга кўтарилмаганда, қария яна қанчагача ҳайкалдай қотиб тураверарди. Ана ўша теракка ўхшаган ингичка тутун уни қаттиқ ҳаяжонга келтирди ва қария даст ўрnidан туриб пастга қараб югурди. Лекин ҳаял ўтмасдан, кимдир унинг икки оёғидан олиб ердан кўтаргандай орқаси билан қорга йиқилди. Агар қор остидан туртиб чиққан қиррали тошни кўриб абжирлик билан ўзини четга олмаганда, унга урилиб жар қаърига отилиши мумкин эди. У “ё пирим” деб эҳтиётлик билан ўрnidан турди, қўлидан учиб кетишига оз қолган милтиқни яна елкасига илди-да, йўлида давом этди. У иложи борича тезроқ фалокат юз берган ерга етиб боришни истарди. Энди тепадан туриб хавфсизроқ ва яқинроқ йўлни аниқлаб, тезда чакмонининг ҳар икки четини ортига тўрт буклаб, устига ўтирди. Чакмоннинг учини оёқлари орасидан ўтказиб, бор кучини тўплаб ушлади. Тезроқ пастга тушиш учун сирғаниб-сирғаниб қияликка яқинлашди.

Қария фалокат юз берган ерга етиб келганда, учоқнинг синган кўкиш чап қаноти ва думи пастқамликнинг ҳар томонида сочилиб ётганини кўрди. Учоқнинг олд қисмидан ҳалиги тераксимон тутун ўрнига ҳовурга ўхшаш оқиш тутун буралиб-буралиб баландга ўрлаётганди. Учоқ чўзиқ катта тош ортида ёнбошлаб ётар, унинг ҳар икки ўнг қаноти типпа-тик турарди. “Ё товба, лучук¹ кўринмайди”, – кўнглидан ўтказди қария ва хавотирланганча учоққа яқинлашиб, унинг синган думи ортидан ўтар экан, харсангдан пастроқда қўл-оёқларини ҳар томонга ёзиб, чалқанча ётган одамни кўрди. Қария шошиб унинг олдида борди ва қўлини қорнинг тагидан ўтказиб, оҳиста ағдарди.

Қария ётган одамнинг чехрасини кўриши биланок бир учиб тушди-да, “аҳ” деганча ўзини орқага ташлади. Унинг олдида ётган одам обком қотиби Шоҳин Низом эди. Унинг бетлари қон, шилинган, ҳушсиз ётарди. Қария аввалига бир титраб, сўнг милтиғини елкасидан бир четга қўйиб, чўққалади ва шошганча қотибнинг оқ чармли пўстини тугмаларини ечди,

¹ Лучук – русча “лётчик” сўзининг бузиб айтилиши, яъни “учувчиси” демоқчи.

кўкрагига кулоқ тутди. Унинг тирик эканлигига ишонч ҳосил қилгач, тезда ўрнидан туриб, анчагина наридан Шоҳин Низомнинг қорақўл терисидан тикилган телпагини топиб келиб, бошига кийдириб қўйди. Котиб ҳалигача кўз очмасдан ётарди. Қария унинг устига эгилиб, зўрға эшитилаётган бўғиқ овозда “Шоҳин, хой, Шоҳин” дея қўлларини силади.

Орадан пича вақт ўтгач, Шоҳин бироз ўзига келиб, кўзларини зўрға очди. У бошида бир киши турганини элас-элас кўриб, ҳолсизгина жилмайди, қийналганча оғиз очди:

– Петя, сен тир...

Қария унинг гапини охиргача эшитмай, кулоғига оғзини яқин олиб бориб, юмшоққина, меҳрибонлик билан деди:

– Шоҳин, ҳушингни йиғ. Мени танимадингми? Бу мен. Мен... Ризо! Танидингми? Ризо.

Шоҳин Низом қийналганча киприк қоқиб, нимадир демоқчи бўлди, лекин кучи етмади.

Ўша лаҳза қариянинг карахт, ҳеч нарсани қабул қилмаётган миясига нимадир урилгандай бўлдию, ўзига келиб, эпчиллик билан ўрнидан турди ва Шоҳин Низомнинг чеҳрасидаги маънони уққандек атрофни ҳавотир ила кўздан кечирди. “Эҳ, Петя дегани яна ўша лучук бўлмасин. О, бу жонворни ўша лучуки бу ерга ҳайдаб келгандир-да”, – қария кўнглидан ўтказди.

– Ҳозир, иним, ҳозир. Хавотир олма, лучук деганингни топаман. Иншооллоҳ, шу атрофда, бирон ерда соғ-саломат ётгандир, – Шоҳин Низом эшитсин, дея қария овозини баландлатди.

Қария учувчи не ҳолда бўлса, деган ўйда учоқ томон шошди. Пастдан, қария турган ердан харсанг устида ёнбошлаб ётган учоқнинг ҳар икки ўриндиғини кўриш мумкин эди. Аммо учоқнинг олдинги қисми харсангга тақалгудек яқин турар ва қария ана шунинг учун ҳам учувчининг пастга тушганини кўрмай қолган бўлиши мумкинлигини ўйларди. Учувчининг белидан юқориси учоқдан чиқиб тургани кўринди, у катта тош устида юзтубан ётарди. Кўзойнагининг чап томони синган, тошга ёпишган юзидан ариқчадек оққан қон пастга тушиб қотиб қолганди. Қария унинг устига эгилиб, автоини кўргач, аллақачон ҳалок бўлганига амин бўлди. Бир зумда унинг бошидан минг бир ўй-хаёл, тахмину гумон ўтди. “Бу қандай баттол, бу қандай қаттиқ кун. Нима қилсин? Биттаси ўлган, иккинчиси тирик... Ахир ўликни тирикнинг олдига олиб бориш яхши эмас... Лекин жасадни бу ерда қолдириб кетиб ҳам бўлмайди. Тунда йиртқичлар уни тилкалаб ташлайди. Нима қилсин, нима? Бунинг чораси битта – тирик одамни иложи борица тезроқ даштга етказиш керак. Ҳа, мана шундай, иним”.

Куёш булутлар қарвони орасидан нур сочаётган бўлса-да, ёқимсиз совуқ шамол бетни чимчилаб-чимчилаб ўтарди. Булут тўдалари орасидан қўм-қўк осмон худди соф, зилол сувли ҳовузлар каби кўзга ташланарди. Куёшнинг нур сочиб туриши, ҳавонинг юмшаши қариянинг айни кўнглидагидек эди. Чунки қорнинг устки қатлами бироз эриган ва бу ердан пастга тушиш учун қулай шароит яралган эди.

Энди қария учоқни итариб, харсангнинг ёнига тираб қўйишни, учувчи олдинги ерида осмонга қараб ётишини ўйлаб ишга киришди. У шундай қилди ҳам. Аранг ёнбош ётган учоқни озгина итарганди, унинг қорни

ерга тегди ва ўнг қаноти иккинчи томонига ётиб қолишига қўймади. Қария тезгина учоқ устига чиқиб, камаридан тешасини олди-да, ўртадаги деворчани синдириб, икки ўриндиқни бирлаштирди. Жасадни авайлаб чалқанча қилиб ётқизди-да, учоқнинг синган қаноти бўлагини олиб, учувчининг устини ёпди. Эҳтиёт юзасидан харсанг ёнидаги иккита кичикрок тошни тешаси билан кўчириб олди. Бу тошларни учувчининг устини ёпиб турган қанот синиғи устига қўйди. “Яхши бўлди, эртагача тинч ётади. Шўрлик лучук, унинг ҳам хотини, болалари, ота-онаси бордир. Бизнинг ҳаммамиз урушнинг ёқасидан оламиз. Лекин булар куппа-кундузи, тинчгина ерда, урушдан қанча узоқда жабрланишди. Лекин бу воқеа ҳам урушнинг касофати бўлса ажаб эмас. Эҳ, ҳардамхаёл, хўп сафсата сўқиш вақтини топдинг-да”, – қария ичида ўзини койиди. У Шоҳин Низомни қандай қилса озор бермасдан чойхонага етказиб боришни ўйлай бошлади.

Қария обком котибининг ҳолидан хабар олгач, икки қалин арча шохини қирқиб, одам бўйи узунлигида иккита чанасимон тортма ёғоч ясади. Заранг ва арчанинг ингичка шохларини тортма ёғоч устига қатор қилганча зичлаб териб, арғамчилардан бири билан ўртасидан қаттиқ тортиб боғлади. Учоқ қанотининг синган бўлагини чана бўйига мувофиқ қилиб устига қўйди-да, иккинчи арғамчи билан қимирламайдиган қилиб боғлади. Арғамчининг ортиқча учини қирқиб олиб, тортмоқ ясади.

Чана Шоҳин Низомнинг ёнида эгар-жабдукланган отдек “қамчилашга” маҳталдек турарди. Қария унинг устига энгашиб, ҳушига келтирмоқчи бўлди, лекин Шоҳин Низом кўзларини катта очганча унга ҳайрат билан тикилди:

– Бу сенмисан, Ризо?

– Ҳа, менман, Шоҳин, мен. Яхшиям ўзингга келдинг, қариянинг оёқ-қўли қалтираб, титроқ қўллари билан пўстин тугмаларини ўтказди-да, Шоҳин Низомдан кўзларини олиб қочди.

– Буни кўр-а... келиб-келиб қаерларда, яна қандай аҳволда учрашдик, – Шоҳин Низомнинг сўзлари узилиб-узилиб чиқса-да, эшитиларди.

– Тўғри айтасан, бу фалокатга қаердан йўлиқдинг, иним. Бирон еринг майиб бўлмагандир? – қария бу гал ҳам унинг юзига қарамасдан гапирди.

– Сен қаердан хабар топдинг? – Шоҳин Низом лабини тишлаб дардли, чуқур нафас олди.

– Мен ҳов анови, юқорида... бирон еринг жароҳатланган эмасми?

– Теша чопгандаги овоз мени ўзимга келтирди. Ўнг оёғимнинг тиззадан пасти ёндираётгандай, омбур билан бураб-бураб олаётганга ўхшайди, – Шоҳин Низом лабини тишлаганча қария томон мадад сўрагандай термулди.

Қария Шоҳин Низомнинг нигоҳидан маъно укди – унинг азоби оғир, тоқат қилиб бўлмас оғриққа тишини тишига қўйиб чидаётганди. Уни иложи борича тезроқ пастликка олиб тушиши ва дардига дармон излаши зарур.

– Бу чана бўйингга мос, иним. Қани қўлингни бер, ўтира оласанми? Ё пирим! – қария обком котибининг қўлидан тутиб, авайлаганча ўрнидан кўзғатиб, чанага ўтказди.

Шоҳин Низом жони узилгудек оқ тортиб, оқ намаг этигига қўл чўзди.

– Ризо, оёғим синганга ўхшайди. Аъзои баданим шишиб кетгандай.

– Нима деб ўйлагандинг? Осмондан учиб келиб, ерга урилсан-у бирон еринг оғримас эканми? Ҳалиям толеинг баланд экан, иним, бўлмаса... – қария учувчининг ўлганини айтиб юборишига оз қолди.

Шоҳин Низом қийналганча юзини ортга буриб, йиқилган учоққа аламли назар ташлади-да, хавотирланганча қариядан сўради:

– Петя... учувчи қани? Ризо, ундан хабар олдингми? Тезроқ баландликга чиқиб, уни топ!

Қария ҳозир учувчининг ўлими ҳақида унга айтмасликка қарор қилди.

– Лучукнинг аҳволи оғирроқ бўлгани учун бир шеригим билан олдинроқ жўнатиб юбордим. Кел, тирсагинга таяниб, чанага чиқ, мен пастдан аста оёқларингни кўтараман, – деди Қария Шоҳин Низомнинг ёнига чанани яқинлаштирар экан.

– Ризо, бундай қилолмаймиз. Қорни пича олиб ташлаб, чуқур яса, чанани ўша ерга кўясан. Мен сирпанганча осонгина чанага чиқиб оламан, – оғриқ кучайди шекилли, Шоҳин Низом яна лабини тишлади, юзини буриштирганча жимиб қолди.

Энди Шоҳин Низом чана устида узала тушганча ётар, оғриқ кучли эканлигидан тез-тез “ум-м”ларди. Қария эса, арғамчининг ортиқча учларидан кесиб олиб, ўртасидан учга бўлди-да, чанадан ўтказиб, тугун боғлади. Чана пастга тушаётганда сирпаниб кетадиган бўлса, обком котиби йиқилмаслиги учун иккинчи арғамчини унинг оёғию белидан ўтказиб боғлади.

Қария эҳтиётлик билан чанани пастга тортиб борарди. Қиялик ва пастликларга тушаётган пайтда чана ботиб қолмаслиги ё ағдарилмаслиги учун қор эриб, мулойимлашгани айни муддао бўлганди.

– Шўрлик Петянинг учишга кўнгли бўлмаётганди, – Шоҳин Низомнинг қария кулоғига етган товушини тушуниш қийин эди.

– Лаббай?

– Учувчи учишни истамаганди, норози эди, дейман. Шўрликнинг юраги сезган эканми. Мен мажбур қилдим.

– Фалокатга бир нарса деб бўлармиди.

– Мажлисга кеч қолмай, дедим. О-о, агар ҳар бир киши нима бўлишини билганда эди, – Шоҳин Низом қарияни иложи борича кўпроқ гапга солишни истарди. – Ризо, бу ерга қандай келиб қолганингни айтмадинг, ё айтган бўлсанг, мен эшитмадимми... Нима, чойхонада учоқнинг йиқилганини кўриб, ёрдамга югурдингми?

– Э, иним, чойхона қаерда ётибдию, биз қаердамиз? Мен овга чиққандим. Бирон ўлжа отиб олиш билан ўтин қилиб кетиш ниятим бор эди.

– Ризо, учувчини ким олиб кетди?

– Лучукни... менинг шеригим ... бошқа бир овчи.

Қария ёлғон тўқиётгани учун ўзини айблади. “Қани энди бу ерда гапнинг тўғриси айтила олсам. Ҳали пастга тушганимиздан сўнг яна лучугини сўраб қолса, унда нима дейман? Нима ишларни қилдинг-а, иним...”

Шоҳин Низом оёғининг зирқираб оғриши пасаяётганини, энди зарб еган ва яна бир неча ери олдингидай қаттиқ эмас, балки игна санчаётгандай оғриётганини ҳис қилди. Аъзойи бадани ҳам боягидек ёндираётгандек оғримас, кўкрагини ҳаловатбахш бир ҳис қамраб олаётгандек эди. “Наҳот бунинг ҳаммаси ўлим аломати бўлса. Балки ҳаво совуқлигидан одамнинг бадани қарахтлашиб, оғриқ енгиллашар?” – у алланечук бир хотиржамлик билан фикрларди. Киприк қоқиши оғирлашиб, кўзлари юмилиб борарди. Лекин ҳозир у ихтиёрини уйқу ҳукмига топшириб қўйишни

истамас, кўнглининг бир четида ваҳима, чўчиш ҳисси ғимирлаётганди. Устма-уст бир неча марта йўталиб, уйқуни қочирмоқчи бўлди. У энди кўпроқ гапиришни, дилини ёришни истарди. Икковининг орасида айтиладиган гаплар бор эди. Лекин, наилож, кўп гапирай деса, олдинги мадори йўқ. Ана кўз ўнгига бир-бири билан алмашаётган паст-баландликлар, қоя ва ён бағирлар югуриб келди. Юраги шувиллаб, орқага тортгандай бўлди. Петяга нимадир демоқчи бўлар, лекин айта олмасди. Қулоқларига ҳам қулф осилгандай. Нимадир учоқни тўхтовсиз пастга тортади. Ана юраги узоқ-узоқ дукиллаб урди...

Шоҳин Низом жони узилгудай дардли оҳ тортди. Қария чананинг учини тошга тиради ва Шоҳин Низомнинг бошига келди. Унинг миннатдорона ҳамда илтижолу нигоҳидан таъсирланди. Лекин яна унинг нигоҳидан кўзларини олиб қочди.

– Тоқат қил, Шоҳин. Озгина қолди, яна бирпасдан сўнг пастга тушамиз. Нима, оёғининг оғриғи зўрайдими? – деди қария чананинг ўртасидан боғлаган арғамчини бироз бўшаштириб.

– Оғриқ кучайганда қани эди, кўзларимдан уйқу қочган бўларди. Ризо, хой, Ризо!

– Лаббай!

– Нега тилингни ичингга ютиб олдинг? Ризо, биламан, сен мендан қаттиқ хафа бўлгансан. Кел, дардимга шерик бўл... кел, юрагимизни ёрайлик, Ризо, – Шоҳин Низом қариянинг кўнглидан эски гина-кудуратларни ювиб ташлашни истади.

– Қўй, ҳозир бу гапларнинг мавриди эмас, иним. Пастликка тушиб олайлик, кейин...

– Пастликка етиб боришим даргумон, Ризо, – Шоҳин Низом тоқатсизланиб тезда қариянинг оғзидан гапини олди. – Юрагимни қоронғилик босаяпти. Хў-ўш, оиланг тинчми, Ризо?

Қария чанани тошенидан сурди ва бир оз ўйга чўмгач, бепарвогина деди:

– Уруш кетаётган бу замонда қайси бир оилада ҳаловат бор, иним. Икки йил бўлди, Расулжон...

– Кетганидан хабарим бор, – қария тезроқ мақсадга кўчиши учун Шоҳин Низом яна гап қўшди.

– Ўтган ҳафта икки кўлимни кўксимга қўйганча Мирзони Душанбега олиб бориб, поездга ўтқазиб юбордим. Шўрлик ўғлим эндигина ўн еттига тўлганди, – қариянинг овози титради ва оҳ тортиб, узоқ жим қолди.

– Буни қара-я, у хурсандчилик кечагина бўлгандай. Ўша куни мен Душанбедан келгандим, – Шоҳин Низом йўталиб олгач, гапида давом этди. – Янги меҳмон уйингни тўлдириб, тўй бераётганингни эшитдим. Сен Даврон икковимизнинг тўйингда қатнашганимизни билмайсан, Ризо.

– Нима? – қария бир учиб тушгандай бўлиб, чанани тўхтатди-да, ортига бурилди. – Шоҳин, кел, ҳазилингни қўй. Ёлғон гапирма! Тўйда Давронни кўргандим, сени кўрганим йўқ.

– Бор эдим, ишон, Ризо! – Шоҳин Низомнинг лабига қулги югурди ва бироз ўйланиб туриб, яна гапида давом этди. – Давронни бошлаб ичкари кирдим-да, кўнглим тусаб-тусаб ҳовлингни икки марта айландим. Одамларга “тўйхонадан чиқдим”, дедим. Тўйхонага киришни, қувончинга шерик бўлишни истардим. Лекин яна андиша қилдим, мени хафа қилишингни, чоқ таъбингни ҳам тирриқ қилишингни ўйладим.

Кутилмаган бу гапни эшитган қариянинг авзойи ўзгариб, ранг-кути ўчди. У беихтиёр арғамчини қаттиқ силтаб, таранг тортди. Чана қияликдан тез пастлаб кетди.

– Буни қарагин-а. орадан ўн саккиз йил ўтса-да, ҳалигача юрагингда алам бор экан...

Қариянинг қовоғи осилди. Юзини чап елкаси томон буриб, устма-уст икки-уч марта бош силкитди. “Ажаб дунё, ажаб дунё. Одамнинг кечаю кундузи тушдек, хаёлдек ўтиб кетаркан” – пичирлади қария. Энди пастки лабига устма-уст тишларини ботирди, кўз қарашини узоқ теварак-атрофдан тортиб, йўлидаги бир нуқтага тикди. У яна хаёл оламига шўнғиди...

...У агар эсидан чиқмаган бўлса... ҳов анови қўшни қишлоқдан отга миниб келарди. Камарида тўппонча ва қилич осифлик. Ўша пайтлар ана шундай қуролланиб юрарди. Замон нотинч эди. Қўшни қишлоқда тунда аксилинқилобчилар муаллим билан бир шўро командирини қатл этишганди. Ваҳшийларча. У изтиробли юраги зиркираб, алами ошиб-тошиб келарди. Йўл четидаги бокқа етмасдан, қаршисидан ўнг тарафдаги қўшнисини Карим қувончидан қўлларини силкитиб, чопганча келди. “Ризо, суюнчи бер, суюнчи, ўғилчалик бўлдинг”, – деди у. Ризо бу хушхабарни эшитиши заҳоти уйи томон от чоптирди.

Қария ўша 1926 йилда қирқ саккиз ё қирқ тўққизга кирганди. Агар адашмаса, Шоҳин Низом ундан тахминан олти ёш кичик эди ва ўша пайтда у туман ревкоми вазифасини ўтарди. Ана ўшандан бир йил олдинроқ қария ва Шоҳин Низом ўртасида келишмовчилик келиб чиққанди. Бу низо ҳар иккови учун ҳам бир неча еридан туғилган неча йиллик бошкети йўқ муаммодек кўринарди. Лекин нима бўлганда ҳам ушбу дилхиралик қария учун жуда оғир бўлиб, қимматга тушди. Фарзандининг тўйига ҳеч кутилмаганда Шоҳин Низомнинг келиши ҳам шу сабабдан бўлиши мумкин. Лекин ахир... уни ҳаваси келганми, оёғи тортганми-бошқами, тўйга келишга нима мажбур этган? Гапнинг тўғриси, бу бир муаммо эди. Балки янги айб ва гуноҳларни тўплаб келиб, оёқларимга ўраб кетиш учун келгандир? Агар шундай бўлмаганда, менга қанча таъна ёғдириб, дўст-душман орасида уялтирганидан кейин яна юзига қалин тери тортиб, ҳеч нарсадан тап тортмасдан ҳовлимга келиб, тўйимдаги хурсандчиликларга шерик бўлишга нима ҳожат эди?

– Ризо, сўзларим жавобсиз қолди. Ё оғзингга сув олганмисан? Сен ҳеч ўзгармадинг-да, – анчагача жимликдан сўнг Шоҳин Низом паст ва титраган овозда сўзлаб, қарияни суҳбатга тортмоқчи бўлди.

Қария узоқ-узоқдан ўзи учун аён бўлмаган ва аҳамиятсиз овозни эшитгандек: “Ҳм-м, гапир, ҳаммаси кулоғимда”, деди базўр товуш чиқариб, лекин бошқа ҳеч нарса демасдан яна ўша олдинги хаёл денгизига ботди.

...Ўтган ўн саккиз йил орасида орамизда на салом-алик, на борди-келди бор эди, у зиғирча бўлса-да, бирон марта мен ҳақимда ўйлаганмикан? Шунча йиллар давомида бизнинг келишмовчилигимиз ва орамиздаги низо сабабини ўйлаганмикан, ўз-ўзига у нимадан келиб чиққан эди, дея савол берганмикан? Икки кишининг жанжали оқибатида ўша пайтда ҳамма учун азиз бўлган бир инсон қанча азият чеккани, хўрланганини ўйлаганмикан? Ҳа, бу ғужғон ўйлар мени тинч қўймасди. Ҳар гал эс-

лаганимда алам ва умидсизликдан ўзимга ёпишардим. Осон эмас, ука, осон эмас. Сен ўта бераҳм, тошюрак балиқчи тўрига илинган балиқ ми-соли эдинг. У шафқатсиз балиқчи сени қирғокқа ирғитиб юборганди. Ирғитди-ю, ортига қарамасдан кетаверди. Сен тупроку лойга беланиб, бир ерда типирчилардинг...

– Ризо, сен нега намунача ўз-ўзингга ғудуллаб, чакагингга зўр беряпсан? Икки-уч марта гап қотсам, кулоқларингни карликка солиб, тилингни ичингга ютыпсан. Худо инсоф берсин, Ризо! – Шохин Низом бу гал кучи борича овозини баландлатишга уринар, гап оҳангидан малол келгани сезиларди.

Қария ортига қайрилиб қаради-да, Шохин Низомнинг гина аралаш сўзларидан хулоса чиқардим, қадамни бироз секинлатди. Лекин яна оғиз очмасдан, жим кетаверди. У ҳамон бошида айланаётган ўйлар таъсирида ҳаяжонланар, мияси қизиб борар ва ҳозир ўзи учун қимматли бўлган хотиралар ипининг узилишини истамасди.

...Илгарилари Дармон қишлоғидан жуда кўп ёшлар Фарғона водийси-га ва Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарларига пахта заводларида ишлаш учун боришарди. Ўрта Осиёнинг ўша пайтдаги йирик пахта заводларидаги энг оғир, сабру тоқат талаб қиладиган ишлари асосан тоғлик алпқомат, меҳнатдан қўрқмас тожик йигитлар зиммасида эди. Ўрта Осиёдаги ишчи синфининг бир катта қатламини ана ўша “Одина” деб аталадиганлар ташкил этарди.

Йигирма икки ёшли, қад-қомати келишган йигитлик пайтида унинг кўнглида Фарғона ё Когон тарафларга бориб, бирон-бир ишлоққа ишга кириб, пул топиш орзу-ҳаваси пайдо бўлди. Чунки у томонларда ишлаб, қишлоққа қайтиб келаётган одамлар бир дунё қисса ва кечинмаларни минг хил рангга бўяб ҳикоя қилишар, Самарқанд ва Бухородек афсонавий шаҳарлардаги кўрган-кечирганлари, сайру саёҳатларини эшитган ёш йигитчаларнинг оғзи очилиб қоларди. Албатта, буларнинг ҳаммаси қишлоқ ёшларига таъсир қилмай қолмасди. Бундан ташқари тоғликлар орасида бир одат бор эди – ҳар бир йигит ақалли икки йил ғарибликнинг оғирликларини бошидан кечириши, машаққатли меҳнат ҳисобига ҳаётнинг қадрига етиши ва шу орқали бир бурда нонини миннатсиз ея олиши зарур эди. У ёғига машаққатли ўнқир-чўнқир йўллар ва ҳаёт қийинчиликларига тўла сафарни кўнгилилари тусаб қоларди.

Қишлоқда йўқчилик, камбағаллик боис вақтида тўй-сур қилиб, уйлана олмаётган йигитлар кўп эди. Ана шу сабабли ҳам уларнинг кўпчилиги ғарибликка, сарсон-саргардонликка юз тутиб, ҳаёт, олам билан одамга нисбатан қарашлари, фикрлари ўзгариб борарди.

Қариянинг эсига ўша йиллар Дармон қишлоғидаги келбатли, ҳаммадан обрўлироқ бўлган Аловиддин саркор келди. У қишлоқдаги кўплаб одамлар, жумладан, Ризонинг ҳам тақдирини ўзгартиришга сабаб бўлган инсон эди. Унинг Фарғона водийсида, у ердаги саноат қишлоқлари бошлиқлари орасида айниқса, обрўси баланд эди. Кўпчилик мардикорларни унинг тавсияси билан ишга олишарди. Ана ўша саркор баҳор кунларининг бирида Ризони ота-онасининг истагига кўра, Фарғонага олиб борди ва пахта тозалаш заводига ишга жойлаб қўйди. Ота-онасининг режасига кўра, Ризо Фарғона томонларда бир ярим-икки йил ишлаб, тўйга ва келиннинг сепига етарли пул ишлаб, қишлоққа қайтиши керак эди. Уларнинг айт-

ганларидай бўлди. Ризо икки йил Фарғонада ишлагач, янги кийимлар кийиб, қанча юк олиб, қишлоққа қайтди. Бир неча кунгача қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар уни кўргани келишди ва кўпни кўрган қариялар иложи борича тезроқ тўй тараддудини кўришни маслаҳат беришди. Ризонинг пешонаси шўр эканми, бир ҳафта ўтмасдан келин бўладиган қиз ўлиб қолди. Бу ҳодисадан сўнг Ризо анчагача нима қиларини билмасдан қайғуга ботиб юрди-ю, юраги қаттиқ зирқираганча яна Фарғона томон йўл олди. Ризо бу гал роса уч йил у томонларда қолиб кетди. Ўрта Осиёнинг кўпгина шаҳарларида бўлар экан, Ризо у ердаги катта-кичик ишлоқлар билан танишди, ишчилар, ишбошилар билан дўстлашиб кетди. Иккинчи бор Дармон қишлоғига қайтиб келганидан сўнг Шоҳин Низом у билан сафарга чиқиш ихтиёрини билдирди. Шу тариқа улар аввалига Қўқон ва Фарғонада, сўнгра Марв ва Тошкентда иш қандай оғир бўлмасин, бажариб юраверишди. Ризо Шоҳин Низомни кўплаб дўстлари, ўртоқлари билан таништириб, унинг кўнглида меҳнатсеварлик, ҳақиқатни ёқлашдек ҳисни уйғота олди. Улар биринчи марта ўша мусофирликда юрган йиллари Русия империясидаги фабрика ва заводларда ишчилар ғалаён қилишаётганини эшитишди ва бу ғалаёнлар тўлқини Бухоро амирлиги ҳамда Туркистонга ҳам етиб келди.

Қариянинг эсига яна турли миллатдаги ишчиларнинг бошлиқлари ва катта-кичик бойларга қарши уюшганлари, қўзғала бошлаганлари келди. Бу ғалаёнлар ва ишчиларнинг бирлашишларига ўша кезларда фаол бўлган рус ишчилари, Самарқанд, Бухоро ва Хўжанд аҳолиси қолаверса, Туркистондаги айрим туманларнинг дунёдаги қўзғолонлардан хабардор бўлган инсонлар таъсири бўлди. Мардикорлар тўхтовсиз тарғиб-ташвиқотлар таъсирида шусиз ҳам қалқиб турган амир тахтини ағдариш, ўзлари учун мувофиқ ҳаёт қуриш йўлида қайноқ конларини тўкишга ҳам тайёр эдилар. Ана шу кезларда Шоҳин Низом ўзанини топиш учун ўзини тоғ-тошларга ураётган сув мисоли атрофда бўлаётган ҳамма воқеаларни англаб етиш ва ишчи ҳаракатлари мақсад-маромини тушуниш учун интиларди. У кўпгина яширин йиғин ҳамда мажлисларда қатнашар, давру замон воқеаларининг асосий моҳиятини тушуниб олишни истарди. Уни жону жигаридек яхши кўрадиган Ризо Шоҳин Низомнинг бундай интилиш, ҳаракатларидан баъзан чўчиб қоларди. Чунки бу орада ҳамкорларидан қанчаси таъқибга учраб, қамоқхонага ташлангандилар.

...Дарахт тўнкасига урилган чана ҳам қариянинг бирдай кечаётган ўй-хаёлларини буза олмади. Унинг бутун эс-хуши ўтмишдаги серташвиш, фожиага тўла воқеаларга берилган эди...

Бирдан кўз ўнгида Бухорони забт этиш учун келган рус аскарларининг тўпу милтиқлари амир ўрдаси томон йўналгани худди кечагидек намоён бўлди. “Маишатга берилиб кетган” деб айтиладиган амир жон талвасасида тахту салтанатини ташлаб, Ҳисори Шодмон томон жўнаб қолади. Бухоро ишғол этилгандан сўнг, Ризо ва Шоҳин Низомни бир гуруҳ аскарларга қўшиб амир сарбозларини ва Русия инқилобига қарши турган одамларни тугатиш учун Ҳисор водийсига жўнатишади. Аксилинкилобчилар тор-мор этилганларидан сўнг Шоҳин Низомни ревком вакили сифатида Ҳисорда олиб қолишади. Ризони эса, қизил аскарлар гуруҳига қўшиб, бошқа қуролли тўдаларни таъқиб этиш учун ўзи туғилган туманга

жўнатишади. Ризо у ерда уч йилгача ревком раиси муовини бўлиб ишлайди.

1923–1924 йилларда бу водийда қайтадан ташвиш ҳамда нотинчликлар юзага келди. Эсида... эсида – Шўролар ҳокимиятига қарши бир тўдани таъқиб қилиш пайтида, уларни Хоса тизма тоғлари томон қувиб боришаркан, вакил билан гаплари қаттиқ қочиб қолди. Ўша вакил сомон ғарами ортидан салла ўраган қарияни судраб келиб, “ана босмачини қандай отиб ташлашади”, деганча чолнинг пешонасини нишонга олди. Ризо абжирлик билан қиличининг орқаси билан вакилнинг билагига урди ва тўппончадан отилган ўқ хато кетди. Ўшанда Ризо вакилга қилаётган иши хатолигини, маҳаллий одамларнинг кўпчилиги салла ўраб юришини ва салла ўраш ҳали “босмачи” дегани эмаслигини, исботламасдан туриб инсонни ўлдириш нотўғри эканлигини айтди. У қария қизил аскар кимлигини ҳам яхши билмас, қўрқувдан ҳовлисидаги сомон ғарами ортига яшириниб олганди. Айрим содда одамларнинг ана шундай ҳаракатлари таҳқир ва озор бериш, отиб ўлдириш боиси бўлармиди! Ана шунда Ризо билан вакил ўртасида бошланган совуқлик кейинги воқеа ва ҳодисаларга, қариянинг ҳаётига ҳам таъсир қилиб турди.

1924 йил охирларида Шоҳин Низомни туман ревкоми раиси қилиб тайинлашди ва ўша вакилни Ризонинг ўрнига муовин қилишди. Ризо аҳоли орасида алоҳида обрў-эътиборга сазовор бўлгани учун уни тоғнинг кунгай томонларидаги қишлоқлар жамоат кенгаши раислигига тайинлашди. Бу орада бир неча ой ўтди ва фавқулодда, ҳа, фавқулодда...

...Қария йўлида кутилмаган ажойиб-ғаройиб нарсани кўргандек шартта жойида тўхтади. Чана оҳиста сурилиб келиб, этигининг орқасига урилди. У тезда ортига қайтиб, Шоҳиннинг устида тик тураверди.

– Шоҳин, ҳо, Шоҳин, – деди кўққисдан овозини баландлатиб қария.

Шоҳин Низом ҳолсизланганча, ғамгин кўзларини очди.

– Оғриғинг пасайдими, Шоҳин? Сен ҳам жимиб қолдинг, – Шоҳин Низомнинг лабларига табассум озгина мойил бўлганини кўрган қария жиндек руҳланиб, бир четга омонатгина ўтириб, чеккага қараганча гапида давом этишни истади. – Билмадим, ҳозир мавридими ё йўқми...

– Мавриди, Ризо, айнан ҳозир мавриди, – Шоҳин Низом қариянинг мақсадини англагандай ҳолсизланганча гап бошлади. – Лекин сен ҳозир мен учун ўта азиз бўлган ширин хотираларимдан шафқатсизларча айириб ташладинг.

– Ҳа, иним, хотираларинг сен учун ширин бўлса, менга аччиқ..

– Умримизни яхшими, ёмонми бирга ўтказганлигимиз ҳақидаги хотира ҳар биримиз учун тирик бир гувоҳ, – Шоҳин Низом куруқшаб ёрилган лабларини тили билан намлаб, оғир, ғамгин нигоҳини қария томон қадади. – Ризо, хў-ўш, эсингдами, мени не азобларда Қўқону Фарғонага олиб боргандинг?

“Мақсадимни сезиб, гапни буришини қара”, – Шоҳиннинг гаплари ёқмаган қариянинг хаёлидан шу фикр ўтди.

Шоҳин Низом пастгина, ҳазин бир товушда гапида давом этди:

– Бир кун-уззукун Самарқандни бошдан-оёқ кўрсатгандинг. Эсингдами, қайтишимизда...

– Қайтишда нима бўлганди? – қария суҳбатдошининг гапини бўлди ва сўз жиловини қўлга олишга уринди.

– Шошмагин, Ризо, сабр қил. Сен бошқа гапиришни истамаган пайтинг, афтидан, мен пинакка кетибман. Қизик, ўша Қўқон ва Фарғона томонларга боришда оғриб қолганим шундайгина кўз олдидан ўтди. Туш десам, ҳеч бир тушга ўхшамайди. Хў-ўш, ўша чойхонанинг бир четида тўрт кун иситмалаб ётганим эсингдадир? Бир кеча-кундуз бутунлай ўзимдан кетиб ухлабман, кўзимни очиб, ташвишли чеҳрангни кўрдим. Кўзларинг ич-ичига ботиб кетганди. Лекин бир зумда кўзларинг порлаб кетганини, юзинг тандирдан янги узилган патирдек қизарганини кўрдим. Ризо, биласанми, ўша лаҳза сенинг чеҳрангга боқиб, ота-онамни, Дармоннинг соф осмонини кўрдим. Юрагим қинидан чиқай деди. Назаримда, қарашларинг ўта мулоим ва меҳрибон, чеҳранг ниҳоятда ёқимли эди.

– Шоҳин Низом кўзларини қисиб, роҳатланганча узоқ жилмайди. Қария унинг юзига бир кўз қири билан қаради-да, ўйга толганча соқол толаларини бармоқлари орасига олиб, ўйнай бошлади. Энди у Шоҳин Низом гапларининг давомини берилиб эшитишга тайёр эди.

– Буни қарагин-а, бошимга оғир фалокат келган куни ҳам кўзимни очиб, яна сени кўрдим, Ризо. Минг дариг, шунча йилгача... “ум-м”... – Шоҳин Низом юрагидан оғир оҳ чиққач, лабларини тишлаб, жим қолди.

Қария у билан бирга ишлаган йилларида кейин орага тушган кўнгили қолиш, уларни ўн саккиз йилдан кўпроқ вақт айирган совуқчилик ҳақида гап очилишини маҳтал бўлиб кутаётганди. У бир зумгина олдин Шоҳин Низомни ҳаяжон ва изтиробга солган ўша бир гапни, биргина ўша нозик гапни ойдинлаштиришни истарди.

– Гапимни эшит, ука! Қисқагина гапираман. Ҳов, сен қайтиб келиб, ревком раиси бўлганинг, мен бўлсам, жамоат кенгаши раиси бўлганлигимни айтяпман. Гапимни эшитдингми?

– Гапир, Ризо! Хў-ўш... – Шоҳин чўзиб сўзлаганча юзини қария томон бироз бурди.

– Агар, эсингда бўлса, бир куни уйимга келиб, мени туман марказига олиб кетишди. Роса кўп таҳқирлаб, қийнаб ўн кун қамаб қўйишди.

– Хў-ўш!

– Майли, айтайлик, бу сенинг айбинг билан эмас. Лекин сен мени беш қўлдек билардинг-ку! Бунга қандай юзинг чидади? Қандай қилиб ўша уйинг куйгур муовиннинг гапига кириб ижозат бердинг? – деди қария газабини зўрға босиб.

– Ўзинг гап очдингми, энди эшит! – Шоҳин Низом безовталанганча овозини аранг баландлатиб гапга тушди. – Ўша воқеадан кейин сен бирон марта олдидан кирмадинг. Кирганингда ҳамма гапдан хабар топардинг. Сен ўзинг амакиваччангга милтиғингни берганинг ҳақида далил топиб келишди.

– Бир номарднинг тухматини ишончли далил дея ҳисобладдингми?

– Милтиғингни йўқотганингдан кейин ўша захоти нотинчлик бўлгани далил эмасми? Эшит, гапимни бўлма, – Шоҳин Низом чуқур нафас олиб, қуруқшаган лабларини ялаганча тўхтаб-тўхтаб гапира кетди. – Амакиваччаси Ризонинг милтиғини олгач, доvon ошиб, босмачиларга қўшилиб кетди, дейишди. Биз ҳаммамиз хавотир олдик. Мен ишонмадим, лекин ўзини бу ерга олиб келиб сўранглар, мен келгунимча ҳибсга олманглар, дея буйруқ бергандим. Чунки ўша куни мен шошилинич Душанбега кетдим. Ўн кундан кейин келиб, тезда озод қилинглар, дедим. Хў-ўш, шундай бўлмаганмиди?

– Озод қилишгунча муовининг менга нисбатан нималар қилмади. Кек сақлайдиган экан у, кекчи! Сен иккимиз орамиздаги гаплардан, урушиб қолганимиздан хабардор бўла туриб, мени унинг қўлига топширдинг, – қаттиқ ҳаяжон босганидан қария тез-тез, титраганча гапирарди. – Унга Худо берганди. Қишлоқдан унинг бир қаттол душманини олиб келишди-да. Икки қўли боғлиқ, арава устига ўтказилган. Сўроқ пайтида на гапларимга, на қасам ичишимга ишонди. Озор берди. Мен унга, эй, ука, амакиваччам отаси билан гапи қочиб, Душанбе тарафларга кетворган, дея тушунтирдим. У ерга одам юбориб, гап нимадалигини аниқла, халойиқнинг олдида мени хўрлама, дедим.

– Сен ҳозир менга ишон, Ризо, бир нарсани яхши тушунмаяпман. Ўша милтиқ қандай қилиб амакиваччангнинг қўлига тушиб қолди? Ё ўзинг ов қилиш учун берганмидинг, хў-ўш?..

– Ўшанда бор гапни оқизмай-томизмай айтгандим. Буни яна сен учун, юзимни қиблага буриб айтаман. Ўша кунлари Ҳасан мастнинг ити кутурганди. Ҳамма эшик-туйнугини беркитиб олган, кўчага чиқишга ҳеч кимнинг юраги бетламасди. Мени қидириб топа олишмабди, қўшни қишлоққа кетган эдим-да. Амакимнинг ўғли Иззат ноилож уйимдан милтиқни олиб чиқиб, кутурган итни отиб ташлабди. Ўша пайт кимдир унга “Иззат, юзинг қора бўлди, ўлдинг! Ризо ака келди”, деган экан, – қария Шоҳинга гапларимни эшитяптими-йўқми деган ўйда қаради. – У кўрққанидан ҳовли четидаги қамиш деворнинг бир новдасига милтиқни илиб, қизчамга “Онанга айт, милтиқни уйга олиб кириб қўйсин”, дебди. Бола эмасми, ақли йўқ қизим унинг гапини унутиб қўйибди. Тунда келиб, бу воқеадан хабарсиз уйкуга кетдим. Иззат эрта саҳарда, ҳали кун ёришмасдан, Душанбега қараб кетибди. Бўлган воқеанинг бори шу. Менимча, ҳаммасини биласан.

– Биламан? – Шоҳин Низом тиржайди. – Ўша пайтда мен фақат бир нарсани билардим – бир неча кун ўтиб милтиғинг топилган, лекин амакиваччангнинг дом-дараги йўқ эди. Шунга қарамасдан, Душанбедан келдим, сени озод қилдим. Мени кўрмасдан туриб кетмасин, дея тайинладим. Эҳ, сен эса, йўл-йўлакай бўлса-да, идорамга кирмадинг. Хў-ўш?

– Менга шунча азоб беришгач, кўнглим совугандан кейин қайси юз билан сенинг олдинга борардим. Менинг қадрим, оғайниликимиз қадри қаерда қолди, дедим ўзимга-ўзим. Наҳотки қишлоқдаги ёмон гумонларга борадиган бир одамнинг “Фалончининг милтиғини амакиваччаси олиб, босмачиларга қўшилиб кетди”, деган гапи ҳужжат бўлиб, менинг гапим инobatга олинмаса? Отаси беш кундан кейин Иззатни Душанбедан топиб келди. Бироқ ҳеч ким ўша муовинингга “туф сенга, лаънат”, демади.

– Менга ишонгин, Иззатни Душанбедан топиб келишганидан хабарим йўқ эди. Лекин ўшанда мен муовинимга қаттиқ танбеҳ бергандим. Бир неча кундан кейин Дармонга бориб, ҳовлингга кирдим. Сен эса, келганимни билиб, астагина ғойиб бўлдинг. Шундай эмасми? – Шоҳин Низом саволига жавоб кутиб, юзини секин қария томон бурди.

– Ҳа, шундай қилгандим, иним, – қария ҳалиги шаштидан тушиб жавоб берди. – Бу иш фақат сенинг буйруғинг билан бўлганига мени ишонтиришганди. Сен рози бўлмаганингда, мени қамаб қўйишмасди.

– Юрагингга шунча дарду ҳасратни сиғдириб юра олибсану, мени бир мартагина кўришга куч топа олмабсан-да. Агар билсанг, шундай

қилганингда, на сенинг, на менинг юрагимда кудурат қолган бўларди. Хў-ўш, Ризо менга ишонгин, муовиним икковинг ораларингдаги муносабат, жанжалдан қилдек хабарим йўқ эди, – Шоҳин Низом устма-уст икки-уч марта чуқур нафас олди ва яна хастаҳол гап бошлади. – Қарасам, мендан ҳазар қиляпсан, юзма-юз бўлишни истамайсан, наилож, дедим. Бир кун эмас-бир кун ҳақиқат қарор топади.

– Лекин, ука, сен айтган ўша бир кун ўн саккиз йилгача ноз қилди.

– Кимнинг айби билан? Сенинг айбинг билан, Ризо. Ана энди, нима учун ўғлингнинг тўйида тўйхона атрофида айлана-айлана, ичкарига кирмаганимни тушунгандирсан? Мен сенга ишонганим учун у ерга боргандим, – Шоҳин Низомнинг овози титраб, бўғзида тикилиб қолди.

Қария орқасида оғир юк кўтаргандай қийналиб ўрнидан турди-да, ўйланганча йўлга тушди. Энди, қор анчагина эриганди, қария чанани ён-бағирликдан авайлаб пастга туширди-да, қолган қинғир-кийшик йўллардан осон ўтишни ўйлай кетди.

Шоҳин Низом ҳақиқатни – аслида нима бўлганини қарияга бир илож қилиб тушунтира олгач, иккисининг суҳбати қандай тарз олганини кўриб, вужудида бир ажиб энгиллик, осойиш ҳис қилди. Гарчи бундан кўп гапир-ишнинг имкони йўқлиги, ўзини қийнаб қўйиши мумкинлигини билса-да, ҳозир у юрагини тўкиб солишни истарди. Чунки қариянинг кўнглида бошқа бир шубҳа, гумон кезиниб юргандек, лекин нима сабабдандир уни айтгиси келмаётганди...

...Қария қовоғини уйиб, юзини чап елкаси томон бурди-да, бошини устма-уст икки-уч марта тебратди. “Ажаб дунё, ажаб дунё. Одамнинг кечаю кундузи тушдек ўтиб кетар экан”, – пичирларди у. Энди пастки лабига тишларини устма-уст ботирди, узоқ-узоқ теварақдаги нигоҳини йиғиштириб олиб, йўлидаги бир нуктага қадади. У яна хаёл оламига чўмди...

...У кейинги воқеаларни бутун икир-чикирлари билан эслайди. Ҳа, бутун икир-чикирлари билан. Ўша кечинма ва хотиралар кейинги ҳаётингга, тақдирингга шунчалик қаттиқ боғланиб кетган эканмиди, ҳеч бир хаёл чодирингдан ташқарига ирғита олмаяпсан? Қария гоҳида “бирон нопок рух ўзи учун оғир ҳамда қистовга оладиган бу ўйларини, хотираларини вақт-вақти билан қасддан эсига тушириб, унинг алами келиши, ғазабланишидан завқ оладими”, деган гумонга борарди. Ана тағин... йў-ўқ, йўқ, яхшиси у ҳақда ўйламайди, ҳа, ўйламайди. Бор эканда, йўқ экан...

Ёз, арпа пишиғи фасли етиб келди. Ризо бугун Дармондаги гапга тушунадиган уч-тўрт нафар қария-ю эркак билан маслаҳатни пишириб, ҳашар йўли билан баланддан, тоғ устидан бир тегирмон сув оқадиган катта ариқ қазиб келиш фикрида эди. Чунки бутун ёз бўйи одамлар сувга талашиб, бир-бирлари билан ёқалашишгача боришар, кимнинг кимдандир кўнгли қолар, ким арзу додини кимга айтишини билмасди. Шўрлик деҳқон эккан экин айна ёз чилласида сувсизликдан қуриб қолар, бир йиллик ризқ умидида қилган меҳнати ҳавога учарди. Ризо Акбар чолнинг эшиги олдига етганда, ортидан одам келиб қолди. Мактаб саҳнида уни Шоҳин Низом кутаётган экан... Уни қара-я, истамаса ҳам оғриган жойидан тутиб, унинг учун нохуш бўлган яна ўша воқеадан олади-да. Йўқ, у ҳозир, бу ҳақда бошқа ўйламасликка аҳд қилганди...

Қария бироз тинчлангач жамоат шўроси раиси вазифасидан бўшатишгандан кейин қаттиқ ранжигани ва Дармон қишлоғидан кўчиб кетишни ўйлаганини эслади. Қишлоқ одамлари уни аҳдидан қайтаришди. Ризо икки-уч йил истар-истамас қишлоқда қолиб, бир илож қилиб рўзгор тебратди. Орадан анча вақт ўтгач, туман вакили яна олдига келди. Уни яна шўролар ишига тортишни исташган экан. “У ерда Шоҳин Низом бор экан, кадамимни кўймайман, ука”, – Ризо тумандан келган вакилга очиғини айтди. Тағин бир неча йил қишлоқда тирикчилигини ўтказиб юрди. Аста-аста овга қизиқди ва раҳбарлик ишидан кўнгил узди. Бир куни...

Ҳар гал қариянинг эсига чойхонага ишга боргани ва чойхоначилик қилган йиллари тушса, кўзлари порлаб, лабларида ўз-ўзидан жилмайиш пайдо бўлади... Бир куни Ризога йўловчи икки йўл туташган ердаги чойхона яна эгасиз қолганини, чойхоначини қайси бир номаъқул иши учун ишдан олишганини айтиб қолди. Ана ўша лаҳзада унинг кўнглида чойхонада ишлаш орзу уйғонди. У бу чойхонани жуда яхши биларди. Дармондан чойхонагача масофа олис эди. Чойхонани обод қилиш ва қишлоқдан имкони борича тезроқ чиқиб кетиш нияти Ризога тинчлик бермай кўйди. Эртаси куни, тонг саҳарлаб матлубот жамияти идораси олдига борди. Олисдан кўзи Шоҳин Низомнинг нигоҳи билан тўқнашди. Ризо тезда идорага кириб кетди. Лекин у матлубот жамиятидан қишлоққа умидсизланиб қайтди. Айтишларича, чойхонага одам топишган экан. Лекин эртасига уни кидириб келишди. Ана шундай қилиб, у чойхоначи бўлиб қолди. Чойхоначиликка муккасидан киришиб кетди. Ёз ўртасида ҳашар қилишди. Чойхона атрофини бир газ девор билан ўраб, томини қайтадан ёпишди. Орадан бир йил ўтиб, Ризонинг обод чойхонаси довуғи водийнинг чекка-чеккасигача бориб етди...

Қариянинг эсига Шоҳин Низомни аввал Душанбега, сўнг Москвага ўқишга юборишгани тушди. Агар адашмаса, уни ўттиз еттинчи йилда обком котиблигига тайинлашди. Ризо на кўтлов учун, на бирон иш юзасидан унинг олдига борди. Шоҳин Низомнинг обком бўлиб келганлигидан юрагининг бир четиде қувонарди, чунки унинг қобилияти, ишбилармонлигидан вилоят йилдан-йилга обод бўлар, қаддини тикларди. Минг афсус, уруш бошланиб қолди. Қақшатқич, ёндириб-қуйдирадиган уруш...

Шоҳин Низомнинг устма-уст йўталиб, инграши қарияни хаёл оламидан олиб чиқди. У тўхтаб, шошганча Шоҳин Низомнинг бошига келди.

– Шоҳин, ҳолинг қалай, яхшимисан? Яна озгина қолди, ука. Ҳозир пастликка етамиз, ҳозир! – деди қария Шоҳин Низомнинг ранги ўчгандан хавотирланиб.

– Ризо, чанани бирон ялангликда тўхтат, зора нафас олишим енгиллашса, – илтимос қилди Шоҳин Низом.

– Тезроқ етиб боришимиз зарур, ахир...

– Илтимос қиламан, Ризо. Бир зум шу ерда турайлик. Қара, ҳаво қанчалик очиқ, тоза, – деди Шоҳин Низом нилий осмонда, уфқ ортига ўта олмасдан икки чўққи устида қолган иккита оппоқ булут бўлагига меҳр билан тикилганча.

Қария чанани йўл четига қимирламайдиган қилиб тўхтатди ва олдингидагидай чананинг бир четига, Шоҳин Низомнинг ёнига ўтирди. Ҳар иккови анчагача бир сўз демай ўтиришди. Тоғ ён бағридаги бу ялангликдан чойхона ва қариянинг товукхонаси кўзга яққол ташланарди. Чойхонадан

анча узоқда, кимсасиз текисликда ярим доира шаклда қор қўтарилиб, уч отлик ва икки пиёда пайдо бўлди, бу оппоқ юзда бир неча дона қора хол кўрингандек манзарани эслатарди.

Шоҳин Низом олис осмондан кўз узиб, фавқулодда бир қаттиқ энтикиб, тез-тез киприк қоқа бошлади, сўнг қарияга юз ўгирди.

– Ризо, ҳозир юрагимизга гапни тугун қилиб ўтириш пайти эмас. Билиб турибман, бир оғиз тўлдириб, нимадир демокчи бўлдинг, лекин истиҳола қилдинг. Хў-ўш?!

– Нима демокчилигим ўзинга маълум. Кейин маҳкамада қилган ўша ишингни эсласам, юрагим эриб-эриб оқади. Кел, қўй, Шоҳин!

– Йўлимни пойлаб, ўлдирмоқчи бўлганинг қулоғимга чалинганмиди? Бу гап тўғрими ё одамларнинг миш-мишми? – Шоҳин Низом қариянинг кўзларига қадалди ва жавоб кутди.

Қария бир зум сукутга кетди, кейин ҳаяжонидан бармоқларини устма-уст қарсиллатиб жавоб берди:

– Худо шоҳид, зиғирча қолганди, ука, зиғирча. Тағоба қишлоғида мажлис ўтказишингни эшитиб қолдим. Қош қораяр маҳал бокқа кирдим-да, тўғри қаршингдан чиқдим. Олдинда даврачироқ милт-милт ёниб турарди. Атрофингда одам кўп, сен уларга нималарнидир айтардинг. Тош соясидаги қоронғиликда туриб одамлар ордидан милтиқни нақ юрагингга тўғриладим... Худо шоҳид, беихтиёр қўлим титради, қаттиқ титради, Шоҳин! Хаёлимда кимдир билагимдан ушлагандай бўлди. Гўё авлиёлар менга қаршилиқ қилишаётганди. Қўй, бу ёмонлик аломати, дедим-да, ортимга қайтдим, иним.

Ҳар икковининг орасида оғир ҳамда ваҳима солаётган жимлик ҳукм сурарди. Шу пайт қариянинг эсига... ўша куни Шоҳин Низом мактаб саҳнига унинг келишини кутиб тургани тушди. Лекин у олдига бормади. У Шоҳин Низомнинг шикоятни текшириш учун келганини биларди. Агар борганида юрагида тўпланиб ётган барча гина-адоватни битта қолмасдан тўкиб соларди. Ўшанда бирон кўнгилсиз ҳодиса юз бериши эҳтимолдан холи эмасди. “Кўлингдан бир ёмонлик қилса, юзтасини қаторлаштир!” Ризо шундай дея қишлоқдан чиқиб кетди. Шоҳин Низом ҳамда қишлоқнинг уч-тўртта гапи ўтадиган одами Ризонинг ерига кўшган боғ ва меҳмонхонасини кўриб, ҳеч нарса демасдан чиқиб кетишди. Икки ҳафтадан кейин тумандан вакиллар келиб, одамларни тўплашди. Ҳаммининг ҳузурида Ризонинг кўшниси ёзган шикоятни баланд овозда ўқиб эшиттиришди. Йўқ, аввал... агар эсидан чиқармаган бўлса, йиғилишдан олдин Ризонинг бир ўзини чақиришиб, яхшиси, ўша боғининг ярмидан воз кечишини сўрашди. Бу сизнинг шаънингизга тўғри келмайди, дейишди. Аслида ўртоқ Шоҳин Низом ҳам бу масалани хурсандчилик билан ечим топишини истаб, ўзининг вакилларига тайинлаган. Суҳбат давомида Шоҳин Низомнинг номи тилга олиниши Ризонинг юрагида ёнаётган ғазаб оловига қайтадан мой сепгандай бўлди. Вакиллар Ризога бошқа маслаҳат ва насиҳат таъсир қилмаслигини кўриб, кенгашиб олишди-да, тортиб олинган дея ҳисобланган еру боғни яна кўшнига қайтаришди. Ризо учун қутилмаган бу ҳодиса унга қаттиқ таъсир қилди. У хилватга кириб кетиб, бир неча кунгача жамоат кенгашининг раиси сифатида ҳеч кимнинг арзу шикоятини тингламади. Охири ғазабга тўлган, кўнгли синган ҳолда вазифадан қўл силтади. Неча кунгача қасос олиш ўйида Шоҳин Низомнинг ордидан пойлаб юрди. У бошига келган бар-

ча қийинчиликлар ва ишининг юришмаётганини Шоҳиндан кўрар, менга ғараз қиялпти, деб ўйларди. Бундан кейин Шоҳин Низомнинг номини эшитишга ва тилга олишга бошқа мажоли қолмади...

– Хайр, зиғирча қолганди, дединг. Хў-ўш, агар отганингда албатта, юрагингда армон қолмасди. Шундай эмасми, Ризо? – деди ҳазиллашиб Шоҳин Низом, шу билан қариянинг фикрини билиб олишни истади.

– Эски хашакни титишнинг фойдаси йўқ.

– Йўқ, агар айтганингдек, қўлинг қалтирамаганда, отардинг...

– У қўл титрашига ўхшамасди. Агар отмаганда ўша кунлари кўнглим таскин топарди. Шоҳин, ҳой Шоҳин! – деди қария ўрнидан тураркан.

– Ризо, яна озгина ўтир. Юрагимизда гап қолмасин, дейман. Ўзинг гап очасан, деб кутгандим... Эсингдами, мактаб ҳовлисида сени роса кутгандим. Ху-ув, жамоат кенгаши раиси бўлган даврингда, – Шоҳин Низом охириги сўзларига атайлаб урғу берди.

– Ҳа, ўша раислигимдан кўп яхшиликлар кўрдим. Айтдим-ку, кел, нуқта қўяқолайлик...

– Ҳозир шу ҳақда гаплашишимизнинг айна мавриди, Ризо. Мендан қочишга уринма. Сен ўзинг ҳам айна шу фикрда бўлганлигинга ишончим комил. Хў-ўш, гапимизнинг давоми нима эди?.. Биз мактабда келишингни бир соатдан кўп кутдик. Биламан, атайлаб келмадинг.

– Борганимдан ҳеч бир фойда йўқ эди, Шоҳин! – қария қор устига кингир-қийшиқ чизиклар чизганча алам билан деди.

– Фойдаси йўқ эмиш, номаъқулнинг нонини ебсан! Агар, келганингда иш шунчалик чигаллашиб кетмаган бўларди. Ишон!

– Сен ундан кейин менинг ҳаётим хору зорликда ўтади, деб ўйлагандингми? Йўқ, Шоҳин, отган ўқинг хато кетди. Мен қаттиқ аламдан, ғамдан ўлиб қолмадим, ҳа, ўлмадим! Нима бўлгандаям тирикчилик йўлини топдим. Фақат битта ўйда эдим – одамларга озми-кўпми фойдам тегсин, – қария бу гал ғзабини боса олмади. Шоҳин Низом эшитмай қолмасин, дея овозини баландлайди.

– Ана топдим, жон жойингдан ушладим, Ризо. Энди гапимни охиригача эшит... Сен биринчи марта қўлимдан тутиб, мени қишлоқдаги тор, қоронғи ҳаётдан кенг, ёруғроқ дунёга бошлаб чиққан инсон эдинг. Йўл-йўлақай, тоғ-тош ошганимизда қулоғимга ҳаёт, қишлоғимиздан узоқлардаги шаҳарлар, одамлар ҳақида сўзлаб бериб, ақлимга ақл қўшардинг. Биринчи марта менга мазлум инсонларнинг ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун курашлари ҳақида сен сўзлаб бергандинг. Афсонага ўхшаш ҳикояларинг қулоғимга хуш ёқарди. У ёғини айтиб ўтирмайин, ҳаммаси шундайгина кўз ўнгимда турибди. Хайр, ана, инқилоб бўлди, иккимизни янги ҳокимиятнинг вакили деб ўтга, сувга ташлашди. Нима учун? Камбағалларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишимиз учун. Одамлар тинч, осуда ҳаёт кечиришлари учун. Буларнинг ҳаммаси кундек равшан эди-ку! Сен ўзинг ҳаммасини яхши биласан, Ризо, – Шоҳин Низом қария сўзларини диққат билан эшитаётганини кўриб, ботирланди-да, мулойим оҳангда гапида давом этди. – Хў-ўш, ишчи-деҳқонлар ҳукумати мен ва сенга ўхшаганларни ана шу ният билан ўзи истаган ерларга жўнатди. Ҳукумат бизни унга таянч бўлишимизни, ўзининг мақсад ва режаларини халққа тўғри тушунтиришимизни истарди. Хў-ўш, узоққа бормайлик, Ризо, ўзингни мисол қилайлик.

– Мени?.. Хайр? – деди қария Шохин Низомнинг юзига айёрлик билан боқиб.

– Ана сени “янги ҳукуматнинг кўз-қулоғи” дея бир нечта катта-кичик қишлоқ жамоати кенгаши раислигига тайинлашди. Мен қилган яхши ишларингни айтмайман. У шароитда ўнта яхши ишинг бир четда қолиб, битта ёмон ишинг тезда кўзга ташланар, таъсири қоларди. Узоқдан бизнинг қилаётган яхши-ёмон ишларимизни синчиклаб кузатиб, текшириб, эҳтиёт бўла-бўла янги ҳукуматга майл қўяётган одамлар бор эди. Сен бўлсанг, Ризо, ана шундай қийин шароитда одамларни ҳашарга чақириб, ўзингга меҳмонхона қуриб олдинг.

– Мен у меҳмонхонани ҳукуматнинг меҳмонлари учун қурдим. Ўзинг биласан, ўша пайтда қишлоқда тўрт киши ўтирадиган, қўнадиган бир ер йўқ эди. Битта масжид бор эди, униям шоша-пиша бузиб ташлашга улгургандик, – қария ўзини оқлаш учун гапира бошлади. – Ўша кунлари бу гапларимни аниқ-таниқ қилиб айтгандим.

– Масжидни эслатганинг яхши бўлди. Бу “ташаббус” аввал кимдан чиқди? Масжидни бузиб, йикитишга ким йўл қўйди?

– Бу менинг айбим эмас, замоннинг айби.

– Демак, асосий гап бошқа ерда, Ризо! Жамоат раиси

бўлганингдан сўнг ярим йил ўтиб, қўшнинг боғини ҳовлингга қўшиб олдинг. Шундай эмасми? – Шохин Низом қариянинг безовталанаётганини кўриб, гапини бўлмаслиги учун қатъийроқ хужумга ўтди. – Сабр қил! Қўшнинг боғидан ярмини қўшиб олдинг-да, кейин “нега сен менинг устимдан арз қиласан”, дея уни идорангга олиб келиб қамчиладинг. Ё нотўғрими?

– Нима, сен у ер етти пуштимдан мерос қолганини билмасмидинг? Яхшиликча айтдим, йўқ, деди. Ҳақини бериб, еримни қайтариб олдим...

– У ерни вақтида бобонг сотган бўлса, қўшнинг нима гуноҳи бор? Сен мансабингдан фойдаландинг, Ризо. Одамларга ўзингни эски амалдорлар каби кўрсатдинг. Буни эшитиб, хайрон бўлгандим, икки марта одам юбордим, бормадинг. Нима қилишим керак эди? Ночор ўзим Дармонга бордим. Сен яна писанд қилмасдан қишлоқдан чиқиб кетдинг... Кейин, маслаҳат қилиб, сени бошқа бир ишга ўтказмоқчи бўлдик. Сен бу гапни эшитиб, биз юборган одамга ҳар хил бўлмағур гапларни айтибсан. Ризо, ишон, сен бутунлай бошқа одамга айлангандинг. Қўшнингни қамчилаганингдан сўнг ноилож чора кўриш учун вакил жўнатдик.

– Ҳа, вакилларинг ерни мендан тортиб олишди-да, халойиқ олдида обрў-иззатимни бир пул қилишди, – қария нималардир деб пичирлади-да, йўлида давом этди.

Шохин Низом гаплари қарияга оғир ботганини сизди. Нима бўлгандаям, юрагининг бир четида эски гина-қудуратлар сақланган экан. Гап шу ерга

етдими, у томони ўзига ҳавола. Шоҳин Низом юрак уриши тез-тез ўзгариб туриши, нафас олиши оғирлашаётганига қарамай, хаёлан ҳар ким ораларидаги ўн саккиз йил олдинги гуноҳу савобни ўзича тақсимлаган бўлса-да, барибир бунга аниқлик, ойдинлик киритишни истарди. “Ким билади... тирик қолсам, яхшийди” – кўнглидан ўтказди Шоҳин.

– Қани, Ризо. Энди ўзинг айт, менинг нима гуноҳим бор эди? Нега мендан бунча хафа бўлиб юрдинг? Сенингча ўша шароитда мен нима қилишим керак эди? Одамларнинг кўзига тупроқ тортиб, сенинг тарафингни олишим керакмиди? Гапир!

– ...

– Айтдим-ку, агар бу орада мени бир марта кўрганингда эди, оқибати бундай бўлмасди. Минг афсус, бунинг ҳаммаси сенинг ўжарлигинг туйғу файли бўлди. Ё бирон киши сени йўлдан ургандими?

– Шоҳин, сен мени яхши билардинг, бошқаларнинг гапига кириб кетадиган эмасдим.

– Агар ўрнингда бошқа одам бўлганда қаттиқ жазоланарди. Лекин мен сени аядим. Яхши одамлигингни билардим, Ризо. Сени ўйламаганман, сени деб қуйиб-ёнмаганман, дея ўйлагин. Агар эсингда бўлса, бу чойхонага ишга келишинг ҳам сабабсиз эмас эди. Шунча пайтдан бери энди айтяпман.

– Қанақа сабаб экан? – қария ҳайратланиб сўради.

– Эсингдан чиқмаган бўлса, сен ўшанда матлубот жамиятига иш сўраб боргандинг, лекин иш йўқ, дейишганди. Шундай бўлгандими?

– Ҳа, мудир чойхонага бошқа одамни ишга олганмиз, деб айтди.

– Лекин эртасига ортингдан одам юборишди. Чунки мен у ерга келганингни кўриб, ниятингдан хабар топгандим, Ризо. – Шоҳин Низомнинг нафаси қисиб, устма-уст енгил-енгил йўталди. – Лекин кейин мен сендан хурсанд бўлдим. Ҳаммасидан хабарим бор, Ризо, хабарим бор. Сен чойхонани, одамларнинг айтишича, яхшилиқни тарғиб-ташвиқ қиладиган маконга айлангандинг.

– Наҳот ҳамма ишимдан хабаринг бўлса? – қария ҳайрон бўлиб сўради.

– Хабарим бор эди, Ризо, хабарим бор эди... Хў-ўш, урушнинг учинчи йили эндигина бошланди. Охири нима билан тугаши номаълум... Бу урушдан ҳаммамиз жафо кўрдик, ҳаммамиз. Шу кеча-кундузлар чойхонангга қанча-қанча одам кириб-чиқади. Бу қўлингдан келишини билман, шунинг учун айтяпман, Ризо! Ҳозир ҳамма яхши гапга муҳтож, сен у одамларнинг кўнглини кўтар. Халқимиз ҳамма яхшилиқларга муносиб Ризо! Во дариг, оғир шароитда бу ишларнинг ҳаммасига имкон топа олмайман, вақтим йўқ. Ҳа, агар уруш бўлмаганда, қанча-қанча яхши ишларни амалга оширардик. Жони қаттиқ, тоқатли, қуюнчак ва мулойим халқимизга минг офарин! Бу уруш ҳамманинг бошига битган бало бўлди, ҳамманинг бошига...

Шоҳин Низом шунчалик ичи тўлиб, қуюниб сўзлаганидан қариянинг бошқа йўл босишга мадори қолмади ва унинг сўзларини яхшироқ эшитиш учун тўсатдан жойида тўхтади.

– Нима бўлди, Ризо?

– Йўқ, шунчаки... бир гапинг бор деган ўйга бордим... – қария нима дейишини билмасдан чайнаиб қолди.

– Йиллар давомида юрагимда тугилиб қолган, сенга айтишни истаган гапларимнинг ҳаммасини айтдим. Юрагим анча бўшади. Энди мени текисликка етказсанг, бўлди.

Дара томондан енгил совуқ шамол ўйноқлаб келди-да, теварақдаги адир ва тепаликларнинг юзини ҳар томондан сийпалай кетди. Шоҳин Низомга бу шамол ёқдими, устма-уст оғзини очиб, бир неча марта чуқур нафас олди. У тобора нурсизланаётган кўзлари билан нилий осмонга ва катта-кичик булутларга тамшаниб боқди. Ўзини қаерга қўярини билмасдан ниманидир изларди. Бирданига уфқ шуъласида хотини ва фарзандларининг чехралари кўринди. Уларнинг ҳар бири ҳалинчакка ўтириб олганга ўхшар, кимдир ҳалинчакни ҳаволатиб-ҳаволатиб бирма-бир Шоҳин Низомнинг кўз ўнгидан ўтказарди. Нимагадир урушнинг биринчи ойидаёқ ҳалок бўлган катта ўғлининг қиёфаси шундайгина кўз олдига келиб турганди. У милтиғини тиззасига уриб, бир неча жойини синдириб ташлади ва ғабланганча ўтиб кетди. Шоҳин Низом унинг ортидан чақирмоқчи бўлди, лекин овози томоғига ёпишди... Ана яна бир неча тугалланмаган иши эсига тушди ва назарида улар оғир тошга дўниб, кўкрак қафасини қаттиқ сиқишди. Бир зум ўтмасдан нигоҳи гоҳ баландлашиб, гоҳ пастлашиб бораётган бояги чўққилар ва ён бағирликларга қадалиб қолди. Юраги шувиллаб кетди. Петяга нимадир демоқчи бўларди-ю, лекин айта олмасди. Қайси бир кўринмас куч учоқни тўхтовсиз пастга тортарди. Петя тоқатсизланади, унга қўшилиб у ҳам тоқатсизланади. Ана юраги узундан-узок, майин, охири йўқ бир садодек урди... Нилий осмон доираси бошдан-оёқ аввалига ўпқонга ўхшаб қолди ва аста-секин бир кўм-кўк нуқтага дўнди. Майин, охири кўринмас садо ҳам нимагадир урилди-да, жимиб қолди.

Қария йўлида давом этарди-ю ҳозиргина Шоҳин айтган гапларни ўйлаб борарди.

У кеча-кундуз бошқа бирон ўй-хаёли, муҳимроқ иши йўқдай фақат шу гаплар таъсирида қолди. Қария сафарга чиқишидан олдин бўғчасини тугиб бўлиб, шошганидан “мабодо бирон нарсани унутиб қолдирмадиммикан”, деган ўйда зарур буюмларини яна бир марта кўздан кечираётган одамга ўхшаб Шоҳин Низом билан бирга кечган барча воқеаларни хаёлан бир тартибга солиб, “ким ҳақ ва ким ноҳақ” тарозисида торта бошлади. Тарозида тортган сари хулосаси қатъийлашиб борарди – ўзининг ўжарлиги, қайсарликлари боис узок йиллар тахмин ва гумонлар қурти ичини еб ётган экан. У йўл босиб борарди ва юз-кўзи, бутун вужудига илиқ, ёқимли нур сочаётган туш маҳалидаги офтоб каби юрак қаърини ҳам енгил ва ҳаловатга тўла нур эгаллаб олаётганини ҳис этарди. У Шоҳин Низомнинг меҳрибонлигига жавобан, ўз навбатида кўнгил ёришни истарди. Унга нисбатан юрагини эзиб ётган кудурат занги ювилиб, йўқ бўлиб кетишини ўйлаётганди. Бу истаги уни сира тинч қўймади ва Шоҳин Низомнинг бошига келди.

– Шоҳин, хой, Шоҳин! Бор гапни айтиб яхши қилдинг. Сенга ишонганим учун гапларингни эшитдим. Тўғри гапирдинг, биллоҳи азим, тўғри гапирдинг, иним. Агар бир мартагина олдингга борганимда бу қийинчиликларга учрамасдим. Шунга қарамасдан, Шоҳин, ўзинг айтганиндай, мен ҳам савоб ишлар қилдим. Чойхонани обод қилдим, турли феъл-атвордаги, турфа хил одамларга “хуш келибсан”, дейиш, ҳамманинг

кўнглини бирдай олиш ҳам осон эмасди... Гапимни эшитяпсанми?!
Шоҳин, ҳой, Шоҳин!..

Қария хавотирланиб Шоҳин Низомнинг устига эгилди, унинг та-
бассумга мойил, лекин оқариб кетган чехрасига синчиклаб тикилди.
Шоҳиннинг қўллари анчадан буён чана четига осилиб қолганди.

– Шоҳин... – қария юрагининг қаъридан чиққудай нола отилди, –йўк,
иним, наҳот сен менинг бу гапларимни эшитмаган бўлсанг. Во дариғ,
олдинроқ айтсам бўлмасмиди, кечикиб айтдим. Шоҳин, хотиржам бўл,
биллоҳ мен сендан заррача хафа эмасман. Сен яхшилик истайдиган одам
эдинг, тоза одам...

Чойхонагача озгина йўл қолганди. Қария бутун куч-мадорини мана шу
ергача, фақат шу ергача, шу лаҳзагача омонат асраб келгандайин ўзини
бирданига жуда ожиз ва нотавондек ҳис қилди. У энди кейинги барча
уриниш-суринишлари, талашиш-тортишлари “мудом кўз ўнгидан ўтиб
турган гумон” дея қилинганини яхши биларди. Кўз ўнгидан кетмаётган
ўша гумон қарияга кечаю кундуз ором бермас ва у ҳеч бўлмаганда бир
марта, бир мартагина Шоҳин Низомнинг кўзига қараб туриб, шундай-
ин бир яқин дўстдан ажрагани ва унинг ҳақиқа “ситам” раво кўрганлиги
учун савол беришни, унинг қилғулигидан уялишини, ич-ичидан пушай-
мон бўлишини кўриши учун аламини қаттиқ меҳнатдан оларди... Ҳа, у ўн
саккиз йил ана шу гумон ва қарама-қарши ўйлар исқанжасида ҳаёт кечир-
ди, ич-ичидан ёнар ва тутуни ташқарига чиқмасди, қария ўтмишнинг аёв-
сиз таъсирлари боис бағри қавақланган, лекин ҳалигача кўм-кўк кўкариб
турган кекса азим чинордек бир тартибда тирикчилигини ўтказарди.

Гарчи чойхона яқин қолган бўлса-да, қариянинг кўзига анча олис
кўринарди. Чунки у қийналганча зўрага йўл босар, ўй сурганча ҳар қадам
ташлаганда, нақ тиззасигача қорга ботарди.

Шу дам қариянинг бошида бир ўй ғимирлади – у жасад ортилган чана-
ни эмас, балки туганмас инсоф ва тозалик ортилган уловни тортиб бора-
ётганга ўхшарди. Бундай юкни тортиб бориш осон эмас экан.

Кўққисдан қариянинг қулоғига чойхона томондан келган ажиб бир
жонбахш овоз чалинди. “Ризо бобо, аскарликдан хат келди, ха-ат... Ра-
сулжондан...” Қариянинг назарида бу овоз ястаниб ётган тоғлардан ва
чуқур даралар қаъридан кўзғалиб, бир зумда атроф-теваракни қамраб
олганди. Қария Нодирнинг учбурчак хатни боши узра силкитганча гоҳ
йиқилиб, гоҳ туриб, ўзи томон чопганча келаётганини кўрди. Унинг то-
мирларида қайтадан иссиқ қон югураётганини ҳис қилди.

ТОЖИКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

Тожикистон Республикаси шимолий ва шимоли-ғарбий томондан мамлакатимиз билан чегарадош бўлиб, худудий жиҳатдан яқин кўшни, урф-одат, анъаналари жиҳатидан ҳам икки халқ азалдан қардошдир. Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасидаги чегара 1161 километр узунликни ташкил этади. Шунингдек, бу мамлакат Афғонистон билан 1206 км, Қирғизистон билан 870 км, Хитой билан 414 км масофада чегарадош. Унинг майдони 142970 километр квадратни ташкил этиб, умумий ерларининг 93 фоизи тоғли худудлардан иборат. Аҳолиси 2016 йил маълумотига кўра, 8551200нафарни ташкил этади. Миллий пул бирлиги сомоний.

Тожикистонда Бадахшон, Сўғд ва Хатлон вилоятлари, 18 та шаҳар, 61 ноҳия мавжуд бўлиб, Душанбе, Хўжанд, Истаравшан, Конибодом, Панжакент, Қўрғонтепа, Кўлоб, Ҳисор асосий шаҳарлари ҳисобланади. Пойтахти Душанбе шаҳри бўлиб, унда 800 мингдан кўпроқ аҳоли истиқомат қилади.

Тожикистон Республикаси 1991 йил 9 сентябрда ўз мустақиллигини эълон қилган. Бироқ, мустақилликнинг дастлабки йиллари мамлакат аҳолиси учун жуда мураккаб кечиб, Республика фуқаролик уруши гирдобига тушиб қолди. 1992 йил март ойида бошланиб, то ноябргача давом этган ҳукумат ва муҳолифат, турли маҳаллий қатламлар ўртасидаги қарама-қаршиликлар давлатнинг ҳар жиҳатдан тараққий этишига тўсқинлик қилди.

1992 йил 16 ноябрь куни Хўжанд шаҳрида бўлиб ўтган Олий Кенгаш-

нинг XVI сессиясида Имомали Раҳмоновнинг Тожикистон Олий Кенгаши раиси этиб сайланиши Тожикистон давлатчилиги тарихидаги муҳим сиёсий ҳодиса ҳисобланади. Зеро, унда мамлакатда тинчлик-тотувликни таъминлаш, турли сиёсий партия ва гуруҳлар ўртасидаги келишмовчиликларни бартараф этиш, мамлакатни тарқатган минглаб фуқароларни ўз она юртига қайтариш каби масалалар муҳокама қилинди. Бирок, бу улуғ ишларнинг амалга оширилиши осон бўлмай, мамлакатда мавжуд ички зиддиятлар 1997 йилгача давом этди. Ниҳоят, 1997 йил 27 июнда тожиклараро тинчлик битими имзоланди ва бу кун Тожикистонда “Рўзи ваҳдати миллий” (“Миллий бирлик кун”) сифатида кенг нишонланади.

Тожикистонда давлат ҳокимияти учта арқондан: қонунчилик, ижроия ва суд ҳокимиятидан иборат. Парламенти Мажлиси Олии Жумҳурии Тожикистон деб номланган бўлиб, икки палатадан, яъни, Мажлиси Миллий ва Мажлиси намояндагондан иборат. Тожикистон сиёсий тизими кўшпартиявийликка асосланган бўлиб, ҳозирда мамлакатда саккизта сиёсий партия фаолият кўрсатмоқда. Мамлакат конституциясига кўра, мамлакат президенти ҳар етти йилда сайланади ҳамда давлат ва олий ижроия ҳокимиятининг раҳбари ҳисобланади. Охириги сайлов 2013 йил 1 ноябрда бўлиб ўтган. Унда Имомали Раҳмонов тўртинчи маротаба президент этиб сайланган.

Тожикистон иқтисодий жиҳатдан аграр-индустриал мамлакат бўлиб, қишлоқ хўжалигида асосан пахта, пилла, мева-сабзавот етиштирилади. Шунингдек, тоғ металлургияси, енгил саноат соҳаси ҳам изчил ривожланмоқда.

Сўнгги йилларда, айниқса, Ўзбекистон Республикаси билан кўптомонлама ҳамкорлик алоқалари янги поғонага кўтарилмоқда. Азалий кадрлар ва яқин қўшничиликка асосланган ҳамкорликнинг янги даврига Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг жорий йил 9-10 март кунлари ушбу мамлакатга амалга оширган давлат ташрифи асос бўлди, десак муболаға бўлмайди. Ўтган 2017 йилда икки мамлакат ўртасида автомобиль, темир йўл ва ҳаво қатнови йўналишлари қайта тикланди. Тожикистон Республикасида Ўзбекистон Республикаси маданияти кунлари ва Ўзбекистон Республикасида Тожикистон Республикаси маданияти кунлари ташкил этилди. Савдо-иқтисодий ҳамкорлик изчил суръатларда ривожланмоқда. 2017 йил якунларига кўра, ўзаро товар айирбошлаш ҳажми 240 миллион АҚШ доллари ташкил этди. Кейинги икки йилда ўзаро товар етказиб бериш ҳажми, хизматларни ҳисобга олмаганда, 10 баробардан ортиқроқ кўпайди.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Душанбе шаҳрига қилган давлат ташрифи якунлари икки мамлакат халқлари учун бениҳоя аҳамиятлидир. Музокараларда Ўзбекистон Республикаси билан Тожикистон Республикаси ўртасида дўстлик ва яхши қўшничиликни мустаҳкамлаш тўғрисидаги қўшма баёнот, Ўзбекистон-Тожикистон давлат чегарасининг алоҳида участкалари тўғрисидаги шартнома ва бошқа 27 турдаги тарихий ҳужжатлар имзоланди. Чегараларнинг очилиши ҳамкорлик ва қонқариндошлик алоқалари тарихида янги саҳифа очди. Айниқса, гуманитар, маданият соҳасида ҳамкорликнинг йўлга қўйилиши икки республика зиёлиларига чексиз қувонч ва илҳом бағишлади.

ТЕАТР

Тожикистон Республикасида маданиятнинг барча соҳалари қаторида театр санъатининг ҳам ўз тараққиёт йўли ва ўзига хослиги мавжуд. Бугунги кунда республикада 15 та профессионал театр жамоаси фаолият кўрсатиб келмоқда. Тожикистон театр санъати тарихи ўзбек театрига қараганда, бироз ёш бўлиб, унинг юзага келиши XX асрнинг биринчи ярмига тўғри келади. Ўтган асрнинг 30 йилларига келиб, тожик зиёлиларининг театрчилик ҳаракатлари ўз маҳсулини бера бошлайди ва 1929 йилда Душанбе шаҳрида етти нафар ёш ижрочилар иборат театр труппаси ташкил этилади. Ушбу труппа негизида шаклланган театр ҳозирда мамлакатдаги “отахон” театр ҳисобланади. Ушбу театрнинг биринчи режиссёрлари Москвадаги Ўзбек маориф уйининг битирувчилари Ҳ.Маҳмудов, Ф.Умаров, М.Саидовлар бўлган. Театр 1933 йилдан оташнафас шоир Абулқосим Лоҳутий номи билан атала бошлаган. Абулқосим Лоҳутий театр ривожини учун катта ҳисса қўшган намояндалардан бири бўлиб, у театр учун Шекспир драмаларини биринчилардан бўлиб тожик тилига ўгирган. Театрга 1939 йилда академик театр макоми берилди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Москвадан келган режиссёрлар томонидан “Шоҳ Лир”, “Ромео ва Жульетта”, “Отелло” каби асарлар саҳналаштирилган. Кейинчалик С.Улуғзоданинг “Рўдакий”, “Аллома Адҳам ва бошқалар”, Ғани Абдуллонинг “Рустам ва Сухроб”, Жалол Иқромийнинг “Дохунда”, “Нодир уйи”, Фотиҳ Ниёзийнинг “Кўприк”, Нур Табаровнинг “Зардуштдан пайғом” каби саҳна асарлари саҳна юзини кўриб, театрнинг репертуаридаги энг юксак миллий асарларга айланди. Умуман, тожик театри тарихида асосан форс-тожик мумтоз адабиёти асарларини саҳналаштирилиш етакчилиги қилади.

Тожик театрининг шонли йиллари Муҳаммадҷон Қосимов, Асли Бурҳонов, Тухфа Фозилова, Ато Муҳаммадҷонов, Маҳмудҷон Воҳидов, Майрам ва Сайрам Исоевалар, Тўти Ғаффорова, Ҳабибулло Абдураззоқов, Хайри Назарова, Бурҳон Ражабов, Ҳошим Ғадоев каби йирик сиймолари фаолияти билан боғлиқ бўлиб, улар яратган мактаб кейинги авлод санъаткорларининг камол топишида муҳим ўрин тутади.

Мамлакатдаги етакчи театрлардан яна бири Садриддин Айнийномидаги Тожикистон академик опера ва балет театридир. 1939 йилда “Восе кўзғолони” (либретто муаллифи Абдусалом Дехотий ва Мирзо Турсунзода) миллий операси билан фаолиятини бошлаган ушбу театр халқаро театр ҳамжамиятида ўз ўрни, мавқеига эга бўлган санъат қошонасидир. Мазкур театрда турли йилларда Фирдавсийнинг “Шоҳнома”си асосида “Темирчи байроғи”, шунингдек, “Тоҳир ва Зухра”, “Бахтиёр ва Нисо”, “Комде ва Мадан”, “Широқ ривояти”, “Амир Исмоил” каби опералар яратилди.

М.Турсунзода, С.Улуғзода, Н. Табаров, Н.Қосим каби шоирлар яратган либреттолари асосидаги саҳна асарлари тожик миллий опера ва балет санъати камолотида муҳим ўрин тутди. Театрнинг ижодий қиёфасини халқ артистлари Аҳмад Бобоқулов, Малика Собирова, Ҳанифа Мавлонова, Лутфи Кабирова, ёшлардан Бурҳон Муҳаммадқулов, Адҳам Холиқовни

дунё миқёсида танитди. Айниқса, Тожикистон балет санъати хусусида сўз кетганида, бетакрор истеъдод сохибаси, халқ артисти, Рўдакий номидаги давлат мукофоти совриндори Малика Собирова номи ифтихор билан тилга олинади. Боиси, актриса умри давомида С.Айний номидаги давлат опера ва балет театрига ижод қилиб, ўз санъати билан миллатига чинакам шуҳрат келтирган санъаткордир. У “Шопенина”, “Буратино”, “Ромео ва Жульетта”, “Миср кечалари”, “Дафнис ва Хлоя”, “Дон Кихот”, “Раймонда” каби жаҳон мумтоз асарлари ҳамда “Лайли ва Мажнун”, “Темур Малик” сингари миллий асарларда асосий партиялар ижро этиб, Туркия, Эрон, Миср, Чехия, Словакия, Куба, Норвегия, Венгрия, Австралия, Франция, Булғория, Польша, Буюк Британия, Ирландия, Лотин Америкаси мамлакатларида эътироф этилган.

“Ахорун” ёшлар экспериментал театри, Хўжанд вилояти мусиқали драма театри, Маяковский номидаги Рус драма театри, Сўғд вилоятидаги Шукур Бурҳонов номидаги давлат мусиқали драма театри ва бошқа театрлар тожик халқига маданий хизмат кўрсатиб келаётган етакчи санъат масканларидан ҳисобланади.

Тожик драматургияси миллий адабиёт асосида шаклланган бўлиб, Соҳим Улуғзода, Жалол Икромий, Ғани Абдулло, Самад Ғани, Абдусалом Дехотий, Шамсий Қиёмов, Файзулло Ансорий, Тўраҳон Аҳмадхонов, Ато Ҳамдам, Темур Зулфиқоров каби шоир ва адибларнинг ижоди алоҳида ўрин тутади.

Истиқлол йилларида тожик театрлари фаолияти янги босқичга кўтарилиб, миллийликка эътибор ортиб, тарихий мавзудаги асарларни сахналаштиришга рағбат ортиб бормоқда.

КИНО

Тожик киноси тарихи жуда қизиқ воқеа билан бошланган. 1929 йил 11 сентябрь куни мамлакат пойтахти Душанбе шаҳри вокзалида маҳаллий аҳоли Термиз шаҳридан биринчи бор келадиган поездни кутарди. Ниҳоят поезд кўринади. Шу пайт уч бегона йигит (Н.Гизулин, В.Кузин ва А.Шевич) яқинлашаётган поездни кўлларидаги эски аппарат билан суратга ола бошлайди. Атрофдагилар эса уларнинг хатти-ҳаракатларидан ҳеч нарсани тушунолмасди.

Бир неча кундан сўнг мана шу муҳим воқеа ҳукумат биносида биринчи ҳужжатли фильм сифатида намоиш этилди. Шу билан тожик киносининг йўли бошланган эди. Тожик киноси тарихининг ривожланиш босқичи бевосита ўзбек ва тожик киносининг асосчиларидан бири, машҳур режиссёр Комил Ёрматов (1903-1978) фаолияти билан бевосита боғлиқдир. 1926-1928 йилларда Тошкент киностудиясида тажриба орттирган Комил Ёрматов Душанбега келади. У 1932 йилда “Шарафли йўл” (“Роҳи пуршараф”), 1934 йил “Муҳожир” фильмларини суратга олади. “Муҳожир” фильмида асосий ролларни Комил Ёрматовнинг ўзи ва тожик киноси ва театрининг бўлажак ёрқин намояндаси София Тўйбовалар ўйнаган. Бундан ташқари, ўша даврда “Чегарадан узоқ”, “Амирлар ўлганидан сўнг” каби овозсиз

қисқа метражли фильмлар яратилди. 1935 йилдан бошлаб овозли фильмлар суратга олиш йўлга қўйилади.

1940 йилда Комил Ёрматов Тожикистонни тарк этганидан сўнг “Тожикифильм” фаолиятида бироз вақт танаффус бўлди. Аммо иккинчи жаҳон уруши йилларида саноат корхоналари билан бир пайтда турли ижодий жамоалар ҳам Ўрта Осиёга кўчирилади. Шу сабабли, собиқ “Союздетфильм” жамоаси Душанбе шахрига келиб, “Тожикифильм” студияси билан ҳамкорликни бошлайди. 1942 йилда яратилган “Тожикистон ўғли” номли фильм мана шу ҳамкорлик самараси эди.

Тожики киноси тарихида қатор сиймолар борки, соҳанинг ривож топиши бевосита уларнинг фаолияти билан боғлиқ. Шундай йирик кино арбобларидан бири атоқли кинорежиссёр, Тожикистон халқ артисти, Рўдакий номидаги Давлат мукофоти соҳиби Борис Кимёгаровдир. У 1946 йилда суратга олган “Тожикистон” фильми Венецияда халқаро кинофестивалида тақдирланган. “Темирчи Кова” (1961), “Рустам достони” (1970), “Рустам ва Сухроб” (1971), “Сиёвуш достони” (1976) каби фильмлари бутун “Тожикифильм” киностудияси нуфузига нуфуз қўшди. Айниқса, тожики мумтоз адабиёти асосчиси Абу Абдуллоҳ Рўдакий ҳаётига бағишланган “Шоирнинг тақдири” (1959) фильми режиссёр ижодининг юксак намуналаридан биридир. Борис Кимёгаровнинг Садриддин Айний асари асосидаги “Дохунда” (1956), “Аравакаш Ҳасан” (1965), Вахш водийси ерларини ўзлаштириш мавзусига бағишланган беш қисмдан иборат “Одам терисини алмашади” (1978-1979) фильмлари ҳам тожикиларнинг миллий характерини ўзида акс эттирган ажойиб картиналар ҳисобланади. Унинг “Тожикистон”, “Помир тоғида”, “Садриддин Айний”, “Вахш дарёси воҳаси”, “Ёшлик замини”, “Миллионерлар водийси”, “Кўёшли юрт одамлари”, “Тожикистон ҳақида тўртта қўшиқ” каби ўндан ортиқ хужжатли фильмларида мамлакат солномасимаҳорат билан акс эттирилган.

Тожикистон киносининг ривожига ўзбек санъаткорлари ҳам салмоқли ҳисса қўшган. Ўлмас Алихўжаев, Ҳамза Умаров, Ёдгор Саъдиев ва бошқаларнинг турли даврларда тожики фильмларида иштирок этгани маълум. Ўз навбатида Ҳошим Гадоев, Ато Муҳаммаджонов, Сайрам Исаева каби тожики санъаткорлари “Ўзбекфильм” томонидан суратга олинган қатор картиналарда образлар яратган.

1980-1990 йилларида суратга олинган фильмлар орасида В.Аҳадовнинг “Чўлоқ дарвиш”, “Оила сири”, Тоҳир Собировнинг “Шаҳризода афсоналари”, “Ўлим водийсидаги учрашув”, Анвар Тўраевнинг “Насриддиннинг биринчи муҳаббати”, Бақо Содиковнинг “Тўфон”, “Бахтиёр Худойназаровнинг “Братан”, Марварид Қосимованинг “Бугун ва ҳамиша” каи фильмлари бадиий-ғоявий жиҳатдан эътиборга молик асарлар бўлди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Тожикистонда миллий кинематографияда ҳам иқтисодий ва молиявий қийинчиликлар юзага келди. Фуқаролар уруши туфайли кўплаб яхши ижодкорлар ватанни тарк этдилар.

Тожики кино ижодкорларининг аксарият фильмлари хорижий мамлакатларда суратга олинадиган бўлди. Масалан, Б.Худойназаровнинг “Қошмақош”, “Оймонанд ота”, Ж.Усмоновнинг “Ўнг елкадаги фаришта” сингари фильмлари мамлакатдан ташқарида яратилди.

Бугунги кунда маданиятнинг бошқа тармоқлари қаторида кинода ҳам салмоқли силжишлар кузатишмоқда. Тожикистон пойтахтида миллий ки-

нони ривожлантириш мақсадида “Дийдор” халқаро кинофестивали ташкил этилиб, ҳар икки йилда ўтказиб келинмоқда. Хусусан, режиссёр Носир Саидовнинг ижодида ўзига хос нигоҳ, профессионализм кўзга ташланмоқда. Унинг “Кун қиёми”, “Муаллим” картиналари сўнгги йилларда яратилган энг яхши фильмлардан ҳисобланади. Режиссёрнинг “Муаллим” фильми 2015 йилда Эронда бўлиб ўтган “Фажр” халқаро кинофестивалида, 2017 йилда Тошкент шаҳрида “Тожикистон маданияти кунлари” доирасида намойиш этилди.

Умуман, санъатсевар ва ижодкор тожик халқи маданиятининг барча тармоқлари ўзининг азалий илдизларидан узилмаган ҳолда янгидан ривожланиш жараёнини бошдан кечирмоқда.

*Шоқаҳҳор САЛИМОВ
тайёрлади*

МУСИҚА

Ўзбек ва тожик халқлари ўзларининг ижтимоий ҳаёти, турмуш тарзи, урф-одатлари, диний эътиқоди, маънавий дунёси, миллий урф-одатлари ва қадриятлари билан бир-бирига жуда яқин. Бу албатта, икки халқ ижодиёти намояндаларининг яқдиллиги ва бир-бирига бўлган муносабатларининг натижасидир. Мана шу умрбоқий муносабатларда мумтоз мусиқа санъати йўналишини бунга яққол мисол сифатида эътироф этиш мумкин.

Хусусан, тожик халқининг буюк намояндаларидан бири Фирдавсийнинг “Шохнома” асарида ва бир қатор форсийзабон рисолаларда, адабий асарлардан қайд этилишича, Марказий Осиё халқларининг мумтоз мусиқаси, яъни, бастакорлик анъанаси айнан афсонавий Борбад ижодида ўзини самарасини бера бошлаган. Исломдан олдин, Сосонийлар (V-VI аср) даври, Хусрав Парвез замонасида яшаб ижод этган ва ўзининг санъати, илми ва билими билан халқлар орасида афсонага айланган Борбад Марвий (унинг асли исми Фалахбод Марвазийдир) ўз замонаси ва кейинги ижодиётга намуна бўлган. Айнан Борбад халқ мумтоз мусиқасининг асосчиси сифатида тилга олиниб келинган. Унинг мусиқа ижодиётига қўшган ҳиссаси, яратган мусиқий асарлари, эллар ва тилларда дoston бўлган. Борбад ҳақида халқ орасида тўқилган ривоятлар ҳам бунга ёрқин мисолдир. Манбаларда қайд этилишича, Борбад йилнинг 360 кунига бағишлаб “360 алҳони Борбад”, ой кунларига аталган “Си лаҳни Борбад” ва мусиқанинг улғувор намунаси сифатида қайд этилган “Етти Хусравоний”ларни яратишга муяссар бўлган. Ўзбек-тожик халқларининг бастакорлик анъаналари, мумтоз мусиқа ижодиёти мисолида турли кўринишларда, хусусан роҳ, парда, дoston, нағма, қавл, овоз ва мақом каби мумтоз жанрларда Марказий Осиё халқлари ижодида раvнақ топиб келган. Шу нуқтаи назардан айтиш жоизки, икки қардош халқларнинг мусиқий анъаналарида юзага келиб, ўзининг уйғунлик томонларини ва фарқли жиҳатлари амалиётда намоён этиб келмоқда.

Икки халқнинг муштараклик жиҳатларини биз Ўзбекистон территориясига яқин ҳудудларда ўзбекона ва Тожикистоннинг узок Хисор, Бадахшон воҳаларининг фольклор намуналарида кўрамиз. Жумладан, Бадахшон воҳасига характерли бўлиб тожикона оҳангларга бой, кенг оммалашган ва ўзига хос туркумий жанр ҳисобланган “Фалак” дир. Бу жанр лирик-фалсафий мазмундаги матнларга асосланган бўлиб, чолғу жўрлигида яккагон хонанда томонидан ижро этилади. Бу намуна тожикларнинг айрим бошқа воҳаларида “Фарёд” ва “Нола” номларида кенг оммалашгандир.

Якқол ҳамоҳанглик жиҳатларга, Тожикистоннинг шимолий ҳудудларига қўшни Сурхондарё ва Қашқадарё воҳаларига хос бўлган фольклор мусиқий услубларини қайд этиш жоиздир. Ёки Фарғона водийси ва Тожикистон-

нинг Сўғд вилояти узок ўтмишдан қўшни халқлар сифатида истиқомат қилиб келган. Бу воҳалардаги ўзбек ҳамда тожик халқларининг барча урф-удумлари бир-бирига хосдир. Мусиқий фольклор ва мумтоз мусиқасининг фақат сўз матнларида фарқланадилар. Мусиқа намуналарининг ижровий жиҳатларини ажратиш мушкулдир. Айниқса, мумтоз мусиқа ижодиёти ва ижрочилик анъаналарида бу жараён якқол намоён бўлади. Хусусан, Бухоро Шашмақоми, Фарғона-Тошкент мақом йўлларидаги уйғунлик, ҳамоҳанглик, бастакорлик ижодиёти, миллий чолғу созлар, чолғу ижрочилиги (якка ва жамоавий ансамбль) энг муқобил даражадаги кўринишга эгадир. Яъни, мусиқий оҳангларда фарқланишни сезиш мушкулдир.

Аввало қайд этиш керакки, Марказий Осиё халқлари мақомот тизими ранг-баранг. Ушбу жанр, барчамизга маълумки, ўзбек-тожик халқининг мулки саналиб келинади. Бу санъатнинг, хусусан, мақом жанрининг шаклланиш ва ривожланиш босқичларида икки халқ ижодкор-санъаткорларининг меҳнати бекиёсдир. Мақомлар эса Бухоро маданий муҳитида, ижодкор созанда ва хонандалар амалиётида жонланиб келинган. Шу боис Бухоро Шашмақоми деб юритилади.

Бизга маълумки, азалдан Тожикистонда мақом санъатининг намояндалари асосан Фарғона водийси ҳудудида жойлашган Хўжанд вилояти мусиқий ва ижрочилик анъаналарида мавжуд бўлган. Ва нафақат мақомлар, балки мумтоз мусиқанинг мақомлардан бошқа жанрлари ҳам, масалан ашула йўллари, чолғу мусиқаси ҳамда катта ашулани, айнан шу ҳудуд анъанасида кўриш мумкин.

Ушбу ҳудудда яқин ўтмишда ўзининг мақом ижрочилиги билан икки халқ орасида донг таратган хонандалардан Мадумар Ҳофиз, Худойберган (Зебо Пари) ҳофиз, Содирхон ҳофиз, Маъруфхўжа Баҳодировларни ижодини мисол сифатида келтириш лозимдир. Ушбу забардаст ҳофизлар ўз замонасининг етук санъаткорлари, мақом санъатининг ёрқин намояндалари сифатида машҳурдир. Уларнинг ижро анъаналари гарчан Қўқон ижрочилик мактабига асосланган бўлса-да, ўз ижро услублари билан Хўжанд ҳофизлик

ижро анъаналарининг давомчилари ҳисобланади. Бевосита ижодида тожикона услубнинг устунлиги таниқли устоз санъаткор Боймуҳаммад Ниёзов ижодида намоён бўлган.

Шашмақом ижрочилигида алоҳида мавқега эга бўлган ҳар икки ижрочилик анъаналарини гўзал уйғунлигига эришган хонандалардан бири Содирхон ҳофиз ҳисобланади. Содирхон Ҳофиз ўз даврининг етук санъаткорлари Ҳамроқул Қори, Мулла Тўйчи Тошмуҳамедов, Ҳожи Абдулазиз Абдурашулов ва Домла Ҳалим Ибодовлар каби замондош ҳофизлар билан ижодий ҳамкорлик қилган.

“Содирхон Ҳофиз ижодининг бошланишида “Маснавийхон”, “Сарнақшчи”, яъни хонақойи ҳофиз сифатида танилган бўлса-да, ижодининг энг ривожланган жараёни мақом йўлларидаги бастакорлик ижод билан боғлиқдир. У хонандаликда алоҳида шахсий ижро услубини яратиш билан бирга, мақомлар ижодиётига салмоқли ҳисса қўшган”. Содирхон ҳофиз нафақат ижрочи, балки мақомлар ижодиётида ҳам мерос қолдирган бастакордир. Унинг “Содирхон Ушшоғи”, “Талқини ушшоқи Содирхон”, “Қашқарчаи Ушшоқи Содирхон”, “Сегоҳ I-V”, “Чоргоҳ”, “Шахноз”, “Гулёр”, “Синахирожи Содирхон”, “Каримкулбеги Содирхон” каби асарлари ҳалигача мумтоз мусиқа ижрочилигининг бебаҳо мулки саналади. Энг муҳими, Содирхон ҳофиз ўзининг қолдирган мероси, ижоди ва ижроталқини билан ҳар икки халқнинг ибратли ҳофизлари қаторидан муносиб жой олган. У мақом санъатини бетакрор ижрочиси, балки ўзбек ва тожик халқлари мусиқа меросида мақом ашула йўлларининг янгича ижроталқинини яратди. Ҳаттоки, хонандаликда ўзига хос мактаб яратди. Унинг издошлари қаторида икки халқ ҳофизи Маъруфхўжа Баҳодиров, Жўраҳон Султонов, Маъмуржон Узоқов каби халқимизнинг донгдор ҳофизларини, давримизнинг Жўрабек Набиев, Маҳмуджон Тожибоев каби намояндаларни келтириш лозимдир.

Одатда, ҳар бир нодир анъананинг амалиёти ривож жараёнида турли йўналишлари юзага келади.

Мақомларга бўлган ижодий муносабатда ҳам буни яққол кўриш мумкин. Чунки, Шашмақомнинг ўзини турлича ижро талқинлари юзага кела бошлади. Муҳими, ўзига хос хусусият ва имкониятлар касб эта бошлади. Буни айнан Тожикистонда устоз санъаткорлар, шашмақом билимдонлари Бобоқул Файзуллаев, Шоназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобовлар бошлаб бердилар. Номлари зикр этилган устозлар ҳамкорликда Бухоро Шашмақомини тожикча йўллариغا асосланган намунасини, устоз Юнус Ражабийнинг Шашмақомни олти алоҳида жилдларда нашр этгани каби, нотага олишга муяссар бўлдилар. Тожикистонда ҳам Бухоро Шашмақомини ижро этиш анъанага айланди. Бухоро, Самарқанд, Андижон, Фарғона, Тошкент

шаҳарларидаги мақом ансамбллари каби Хўжанд, Конибодом, Ўратепа ва Душанбе шаҳарларида мақом ансамбллари фаолият юрита бошладилар. каби хонандалар қўшилдилар ва Шашмақомни ривожига ҳисса қўшдилар.

XX аср охири XXI аср бошларида Шашмақом ижрочилиги, қолаверса икки халқнинг мусиқа меросимизга бўлган муносабатлар янада ривожланди.

Маълумки, 2003 йилда ЮНЕСКО ташкилоти томонидан “Марказий Осиё мумтоз мусиқаси – Шашмақомни асраш” дастури қабул қилинди. Унга асосан Ўзбекистон ва Тожикистон республикаларида талайгина мақсадли ишлар амалга оширилди: махсус адабиётлар чоп этилди, CD альбомлар тайёрланди, илмий-ижодий анжуманлар ўтказилди, тегишли материаллар тўплам сифатида нашр этилди, экспедициялар уюштирилди, устоз-шоғирд аъёнлари қўллаб-қувватланди.

Тожиқ Шашмақомида парда ва куй тузилиши Ўзбек Шашмақомини бузмасдан, уларга ўзбек шеърларини басталади. Тожиқ Шашмақомида асосан, Ҳофиз, Жомий, Ҳилолийларнинг ғазаллари қўлланилса, Юнус Ражабий Бухоро Шашмақомида Навоий, Лутфий, Атоий ва бошқа ўзбек шоирларининг ғазалларини мослади.

Ўзбекистон ва Тожикистон санъат аҳлининг маданий алоқалари ҳозирги кунгача давом этмоқда. Бунга мисол тариқасида 2003-йил Тожикистон Республикасининг Исфара шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро “Шашмақом” фестивалида юртимиздан халқ ардоғидаги номдор санъаткорлардан 10 нафар ушбу фестивалда қатнашишди. Ўзбекистон санъат аҳли нафақат мақом тадбирларида балки композиторлик ижодиётида ҳам ҳамкорлик қилмоқда. Жумладан, 2011йили Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган санъат арбоби, композитор Мустафо Бафоев “Шайхур-раис Ибни Сино” ва 2014йил “Борбад” операларини Душанбе опера ва балет театри буюртмасига биноан амалга оширилди.

XXI аср бошларига келиб, мусиқа санъати сезиларли даражада ривож топгани, турли ижро услубларини оммалашиши билан ўзини намоён этиб келмоқда. Мусиқий жанрларни кўпайиши ижтимоий ҳаёт талаби ва ривожланишнинг асоси эканлиги барчага аён. Лекин, халқимизнинг маънавий бойлиги ҳисобланмиш мумтоз мусиқа мероси ва унинг амалий ижроси ўзининг салоҳияти, салобати, теран маъноси ҳамда ибратли хусусиятлари билан доимо ўрнатилган ва намуна бўлиб келган. Шу боис ёрқин намоёндаларнинг ижроларини ўрганиш, келажак авлодга таништириш мусиқашуносларнинг азалий ва доимий аъёнаси бўлиб қолади.

Азизбек ЗОКИРОВ,

мусиқашунос,

“Ўзбек мақоми тарихи ва назарияси”

кафедраси мудири

Томас МАНН

(1875–1955)

ЛОТГАНИНГ ВАЙМАРДАГИ ҲАЁТИ

Роман¹

*Олмон тилидан
Янглиш ЭГАМОВА
таржимаси*

Бу манбанинг қачонлардир “Худо ва баядера” сингари қаердан пайдо бўлганиниям биламан: “Жанубий Ҳиндистон ва Хитойга саёҳат”нинг – адабий лаш-лушлар орасида моғорлаб ётган салмоқдор нарсанинг немисча таржимаси. Унинг тўлиқ мазмунини, тўғриси, ҳозир эслолмайман, фақат соҳибжамол, соф қалбли бахтиёр аёл юксак маънавийлик тимсоли сифатида миямда қандай пайдо бўлиб, шакллангани ёдимда қолган – у сув келтириш учун ҳар куни дарёга боради, чунки унинг пок қўлларида сув ўз-ўзидан юмалоқ зўлдирларга айланади. Софликнинг пок завжасини қувонч билан эъозлаб уйга келтирадиган бу зўлдирлар менга ёқади. Бу тиник, хиралик нукси урмаган бошдан-оёқ маъсумлигу тозаликнинг ҳиссий тимсоли. “Агар шоирнинг қўли пок бўлса, сув зўлдирга айланади”... Ҳа, васвасали шеърни мен кристалл золдирга айлантираман, чунки беҳад тажрибали, кўп васвасани бошдан кечирган васвасачи шоир ҳали бунга қодир, поклик тимсоли бўлган туҳфа унга аталган. Бу аёлга эмас. Негаки оқим унинг учун ниҳоятда гўзал йигитни намоён қилади, аёл унга маҳлиё бўлиб қолади ва илоҳий чехра унинг қалбини ром қилади, сув шаклга кирмайди, аёл уйига сувсиз судралиб қайтиб келади. Эри буни кўриб туради ва унинг юрагида қасос тўлқин уради, айбсиз айбдор аёлни у ажал тепалигига судраб чиқиб, бошини танидан жудо қилади, бу билан аёл абадий гўзаллик касб этади, бироқ ўғли онасининг бошини узган қилич остига ётишга отасини мажбур қилади, бу худди эрининг жасади куйдирилган оловга хотини ўзини отганга ўхшайди. Йўк, йўк! Қиличдаги қон қотмайди, у янги жароҳатдан оққан мисол томчилаб туради. Тез бўл! Бошни танага тиркаб қўйгин-да, дуо ўқи, унинг бирлашишини қилич билан Худодан сўра, шунда у бирлашади. Даҳшатли хатти-ҳаракат. Бир-бири билан кесишган иккита гавда – онанинг муқаддас гавдаси ва парилар табақасига дахлдор,

¹ Охири. Бошланишни ўтган сонларда.

жазосини олган хиёнаткор аёл гавдаси. Ўғил, эҳ ўғил, бунча шошилдинг! Онасининг бошини у чўзилиб ётган мурдага қўяди, ҳақиқат қиличи билан чўқинтиради ва шунда улкан илоҳа-аёл, нопоклик илоҳаси қад ростлайди.

Шеърга сол шуни! Мустаҳкам бир бутун асарга айлантир! Бундан муҳимроқ иш йўқ! У илоҳага айланди, аммо илоҳалар орасида унинг ни-
ятлари тоза, ҳаракатлари эса ғайритабиий бўлади. Пок аёлнинг кўзлари олдида уни йўлдан оздирган йигитнинг гўзал чеҳраси ўз илоҳий мафтун-
корлиги билан айланаверади; аммо нопок аёлнинг қалбида ўрнашиб олиб, унда кучли, тийиқсиз интилишни авж олдиради. Васваса умрбод давом этади. Уни ҳаяжонга солувчи, йўлакай дуч келиб қолган илоҳий кўриниш бир умр қайта кўринаверади. “Бир умр кўтарилиб, бир умр пасайиб, хиралашиб, ёрқинлашиб кўринаверади” – Брахманинг иродаси бу. Брахма олдида у даҳшат солиб турганча уни мулоҳазага чорлайди, сир-асрорларга тўлиб кетган кўксидан чиқаётган гулдурак овоз билан уни ҳақорат қилади – ҳарқандай азоб чекаётган махлукқа бу жуда қўл келади.

Менимча, Брахма бу аёлдан кўрқади, чунки мен ундан кўрқаман – унинг даҳшат солиб кўз олдимда туришидан, унинг оқилона истакларидан, ғайритабиий ҳаракатларидан кўрқаман, ушбу шеърдан ҳам кўрқаман, уни қачондир ёзишим кераклигини билиб туриб ўн йиллаб орқага сураман. Табрик қасидаси билан шуғуллансам, “Италия саёҳати”ни тартибга келтирсам бўларди; йўқ, ишхонамдаги ёлғизлигимдан ва мадера виносининг тетиклаштирувчи илиқлигидан сирли, муҳим мақсадларда фойдаланишим даркор. “Шоирнинг қўли пок бўлса...”

– Ким у?

– Хайрли тонг, ота.

– Август, сенмисан? Кел, хуш келибсан.

– Халақит бермадимми, ишқилиб? Қоғозларингизни шундай тез йиғиштираяпсиз...

– Болам, халақит бериш нима дегани? Ҳамма нарса халақит беради. Бу энди унинг одам учун ёқимли ёки ёқимсизлигига боғлиқ.

– Айнан мана шу савол ҳозир кўндаланг бўлиб турибди. Унга жавоб беришга қийналаяпман, чунки у менга эмас, балки мен олиб келган нарсага қаратилган. Бусиз мен шундай ноқулай пайтда хонангизга бостириб кирмаган бўлардим.

– Нима олиб келганингдан қатъий назар сени кўрганимдан хурсандман. Ҳарқалай нима олиб келдинг?

– Демак, шу ерда эканманми, сўрашга изн беринг: яхши ухлаб турдингизми?

– Раҳмат, енгил бўлиб турдим.

– Нонушта сизга маъқул бўлдимми?

– Жуда зўр бўлди. Сен худди доктор Ребайнга ўхшаб саволлар берасан.

– Йўқ, мен бутун дунё номидан сўраяпман. Кечирасиз, бирор қизик нарса устида ишляяпсиз шекилли-а? Хотиралар устида эмасми?

– Ундай эмас. Аслида, ҳаётда ҳамма нарса хотира. Хўш, ўзинг қандай хабар билан келдинг? Нима, уни зўрлаб тортиб олайми?

– Меҳмон келган, ота. Ҳа. Узоқдан ва ўтган замондан меҳмон келган. “Фил” меҳмонхонасида тўхтаган. Буни мен хатча келмай турибоқ эшитган эдим. Шаҳар оёққа турган. Бу эски таниш.

– Таниш? Эски таниш? Гапни бунча чўзасан?

– Мана хатча.

– “Ваймар, йигирма иккинчи... чехрасини яна бир бора кўриш... дунё шундай қадрлайдиган... асли...” Ҳм, ҳм. Ҳм. Қизик. Дарҳақиқат, қизик ҳодиса. Сен нима дейсан? Шошмай тур, менда ҳам сен учун нимадир бор, кўрсанг хайратга тушиб, роса севиңасан. Мана, қара! Қалай, ёқдим сенга?

– Вой-бўй!

– Ҳа, кўзларингни катта-катта очишингни билувдим. Шундай бўлишим керак. Бу ўзи шунақа, кўзларни катта очирадиган, ёруғликка, кўзга аталган нарса-да. Франкфуртдан совға қилишди, коллекциямни тўлдиради. Бу билан бир вақтда Вестервальддан ва Райндан ҳам бир нечта минераллар келди. Лекин бу яхшироқ. Сенингда, бу нима?

– Кристалл.

– Менимча ҳам шундай! Ҳиалит¹, биллур опал², салмоғи ва тозалиги бўйича бебаҳо нусха. Шунга ўхшашини ҳеч кўрганмисан? Мен бўлсам унга қараб тўймайман ва ўйлайман: бу нур, бу аниқлик, бу тиниқлик-а, нима дединг? Бу санъат асари, тўғрироғи, табиатнинг, коинотнинг, руҳий фазонинг намоён бўлишидир, руҳий фазо ўз барҳаёт геометриясини унга муҳрлаб, бу билан уни фазовий бир нарсага айлантиради! Қара, мана бу аниқ қирраларни, товланувчи қияликларни кўряпсанми, ҳаммаёғи аниқ қирралар ва товланувчи қияликлардан иборат, мен буни идеал даражадаги қурилма деган бўлардим. Негаки ушбу буюм ягона, ич-ичига сингиб кетган, ичидан ҳам, ташидан ҳам аниқ шакл қилиб қўйилган, унинг ўқи кристалл панжарани аниқлаб берувчи такрорланувчи шакл ва шамойилга эга. Худди шу нарса уни қуёшга ва нурга яқинлаштиради! Агар менинг фикримни билмоқчи бўлсанг, Миср эҳромларининг улкан геометрик қирралари ва қияликларида ҳам худди мана шу махфий моҳият: нурга, қуёшга ўхшашлик мужассам, деб ўйлайман. Эҳромлар – қуёшнинг инсон қўли билан яратилган доғлари, улкан кристалллар, руҳий-фазовий оламга азим тақлид.

– Бу фавқулодда қизик нарса, ота.

– Аста айтасанми. Ахир бу чидамлилиқ билан, вақт ва ўлим абадийлик билан алоқадор, биз аниқ биламиз-ку ахир, чидамлилиқ ўз-ўзича вақт ва ўлим устидан ғалаба дегани эмас, у – ўлик мавжудлик, унда ибтидо бор, аммо шаклланиш йўқ, чунки бунда дунёга келиш ўлим билан тўқнашади. Кристалл эҳромлар шу тахлит вақт ичида давом этаверади, минглаб йиллар давомида тураверади, уларда на ҳаёт бор, на маъно бор, бу – ўлик абадийлик, унинг таржимаи ҳоли йўқ, ҳамма нарса таржимаи ҳолга боғлиқ, эрта тугаган таржимаи ҳол қисқа ва камбағал бўлади, кўряпсанми, мана бу sal, яъни туз, алкимёгарлар уларнинг ҳаммасини кристалллар деб аташган, қор парчаларини ҳам шунга қўшишган (тўғри, ҳозир қўлимдаги айнан туз эмас, чақмоқтош кислотаси), бундай sal шаклланиш ва тараққиётнинг яқкаю ягона лаҳзасини билади, холос, ўша лаҳзада кристалл пластинка она қоришмасидан ажралиб чиқади-да, кейинги пластинкачаларнинг тўпланишини бошлаб беради. Шу тахлит геометрик шакл тезроқ ёки секинроқ ўсиб боради ва салмоқдор ёки кўримсизроқ қўлам касб этади. Бироқ энди бунда аҳамиятга молик бир нарса йўқ, бу тузилмаларнинг энг кичиклари ҳам, энг катталари ҳам бирдек етук, уларнинг ҳаёт тарихлари кристалл пластинканинг дунёга келиши биланоқ барҳам топган, энди у

¹ Ҳиалит – тиниқ, биллур рангли минералнинг бир тури.

² Опал – безак буюмларга ишлатиладиган минерал.

фақат вақтда давом этади, худди эҳромларга ўхшаб, эҳтимол, миллион йил давом этар, аммо вақт унинг ичида эмас, ташида, демоқчиманки: у қаримайди, қариса ёмон бўлмасди, лекин бу ўлик доимийлик, вақт ичида ҳаётнинг йўқлигига сабаб шуки, бунда қурилиш бору бузилиш йўқ, тузилиш бору эриб кетиш йўқ. Бошқача айтганда, у жонли эмас. Тўғри, энг майда кристалл куртаклари ҳали геометрик шакл олмаган, уларда на қирра, на яссилик бор, улар юмалоқ. Худди жонли куртакларга ўхшашади. Бироқ бу бор-йўғи ўхшашлик, чунки кристалл бутун борлиғи билан қурилма, бошиданок шундай, қурилма ёруғ, тиник, кўзга ёрқин ташланиб туради; аммо мужмаллик шундаки, у ўлим, ўлимга элтувчи йўл, кристалда ўлим ва туғилиш бир вақтга тўғри келади. Агар тарози паллалари қурилма ва емирилиш, тузилиш ва эриб битиш оралиғида тенг турганида эди, барҳаётлик ва абадий ёшлик ҳукм сурган бўларди. Бироқ тарози паллалари ўртада тўхтамайди, балки аввал бошданок структуралилик жонлиликни босиб кетади ва биз кристалларга айланиб, эҳромларга ўхшаб вақт ичида давом этаверамиз. Бу яланғоч давомийлик, ташқи вақт ичидаги таржимаи ҳолсиз жонсиз мавжудлик. Ҳайвонлар ҳам катта бўлиб, етук тузилишга эга бўлганларида худди шундай мақсадсиз ҳаёт кечиришади, фақат озиқланиш ва кўпайиш, худди кристалларнинг шаклланиши сингари ғайририхтиёрий тарзда такрорланаверади – токи улар тирик экан, шу ҳол давом этаверади. Улар ҳаётни эрта тарк этишади, эҳтимол, зерикашдандир. Улар бир хил ҳаракатларнинг давомийлигига ва тугаб боришга дош беролмайди, бу беҳад зерикарли! Вақт ичида тўхтаб қолган ҳарқандай ҳаёт, азизим, бўғилиб, ёрилиб ўлиш даражасида зерикарли бўлади, одам вақтни ўзига бўйсундириши, ўзи учун мақсадга тўппа-тўғри элтмайдиган, айлана йўллар билан яна ўзига борадиган вақт яратиши керак, шунда мақсадга етасан, лекин ҳамиша ишнинг бошида тураверасан – мана шу, ичингда ва ўз устингда фаол ишлайдиган, ҳаракатдаги ҳаёт бўлади, демак, шаклланиш ва ҳаёт, ижод ва меҳнат, ўтмиш ва ҳозирги замон бунда бирлашиб, натижада узлуксиз кўтарилиш, тараққиёт ва етукликка тенг бўлган давомийлик юзага келади. Шу алфозда бир умр... Бу гапларни мана шу тиник буюмга изоҳлар деб қабул қил ва мени сергаплигим учун кечир. Катта боғдаги хашак ўрими қандай кетаяпти?

– Тугалланди, ота. Лекин анави деҳқон билан ҳеч келишолмаяпман, у пул тўлашдан яна бош тортаяпти, ўрим ва хашакларни ташиш тугагач, биз унга тагин пул беришимиз керак эмиш. Бироқ мен бу муттаҳамга кўрсатиб қўяман, хотиржам бўлинг, у сизга ўрим учун яхшигина пул тўлайди, бунга уни судга бериб бўлсаям мажбур қиламан.

– Яша! Ҳақиқат сен томонда. Одам ўз сўзини ўтказишнинг билиши керак. *A corsaire, corsaire et demi*¹. Биздан бож олмасликлари ҳақида Франкфуртга ёздингми?

– Узр, ота, ҳали ёзмадим. Миям тўла режалар, аммо ҳалигача шу ишга қўл уришга иккиланиб турибман. Ўйлаб кўрайлик, биз бошқа франкфуртликлар зарар кўриши ҳақидаги бемаъни фикрни рад қилишимиз мумкин бўлган хат қандай бўлиши лозим? Обрў-эътибор ва киноянинг фавқулодда бирлашишигина уларни мулоҳаза юритишга мажбур қилади. Бу ишда юз-хотир қилиб ўтириш ярамайди...

– Сен ҳақсан, мен ҳам шунга иккиланиб келдим. Қулай фурсатни кутиш керак. Ишнинг яхши яқун топишига умид боғлайман. Уларга бевосита

¹ Сен айёр бўлсанг, мен сендан-да айёрроқман (фр.).

Ўзим ёзолсам эди, лекин бундай қилолмайман, яхшиси мен четда туришим даркор.

– Албатта, ота! Бундай ишларда сиз яшириниб, тўсиқ ортида турмоғингиз жоиз. Мен бутун борлигим билан хизматингизга тайёрман... Сарой маслаҳатчиси хоними нима деб ёзибдилар?

– Хўш, саройда нима гаплар?

– Э, шахзода ҳузуридаги биринчи маскарад ташвиши ва биз бугун кечкурун машқ қиладиган кадрилъ билан ҳамманинг боши қотган. Либослар масаласида ҳали аниқ бир тўхтамага келинмаган, муҳими, либослар полонез¹ вақтида яхши таассурот қолдирса бўлди, аммо маскарад ранг-баранг парад бўладими ёки аниқ бир ғояга асосланиладими, ҳали маълум эмас. Аксессуарларнинг етарли эканлиги боис ҳозирча истаклар хилма-хил. Шахзоданинг ўзи ёввойи одам қиёфасида чиқишни истайди. Штафф турк, маршал француз деҳқони, Штайн хоним савояр² қиёфасида, Шуман хоним юнонча либосда, актуарий³ Ренчанинг рафиқаси гул сотувчи қиёфасида чиқишмоқчи.

– Буни қара-я, бу энди *du dernier ridicule*⁴, Ренча хоним гул сотувчи қиз! Ёши нечадалигини ўйласа бўларди. Буни унга тушунтириб қўйиш керак. Рим матрона⁵си унга мос келган бўларди. Агар шахзода ёввойи одам қиёфасида чиқмоқчи бўлса, ўзини нимага чоғлаётганини тахмин қилиши мумкин. Агар у анави ифлос гулчи қизга тегажоглик қилса, жанжал чиқиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Биласанми, Август, бу ишни ўз кўлимга олсамми дейман, лоақал полонезни, менимча, уни ранг-баранг, мантқиқсиз қилгандан кўра бир хил қилиш ёки ҳеч бўлмаганда енгил, маънодор руҳ бериш лозим. Форс шеърлятида ҳам, хуллас, ҳамма жойда олий етакчи куч, яъни биз, немислар, “руҳ” деб атайдиган нарса қониқиш ҳиссини туғдиради. Миямда ажойиб маскарад режаси бор, унинг бошқарувчиси, ҳатто жарчиси ҳам ўзим бўлсайдим, чунки у қисқа, пурмаъно сўз ва мандолина, гитара жўрлигидаги мусиқа билан давом этиши зарур. Гулчи қиз – майли, бўлсин, аммо назокатли флоренция гулчилари чиқишсин, усти ёпиқ яшил хиёбонларда ўзларининг турфа хил гулларини намоиш қилишсин. Гулчи қизларга куёшда қорайган боғбонлар етакчилик қилишсин, улар бозорга янги узилган меваларни келтириб, яшил хиёбонларни йил бўйи етиштирилган кўзни қувонтирадиган мўл-кўлчилик намуналари, гуллар, япроқли, куртакли шохчалар, мева-чевалар билан тўлдириб ташлашсин. Бу ҳам ҳали етарли эмас. Бир нечта балиқчи-ю, куш тутувчилар тўрлари, қармоқлари, матрап⁶лари билан ранг-баранг тўдага аралашинса. Қувноқ тўс-тўполон, бир-бирини қувлаш, тутиб олиш, қочириб юбориш бошланади, бу югур-югурлар энг нафосатли жойда ҳам мавжуд бўладиган қўполлик тимсоли, яъни дарахт кесувчиларнинг кириб келиши билан барҳам топади. Кейин жарчи юнон мифологиясидаги илоҳаларни чақиради, соҳибжамол нозанинлар изидан иплари, урчуқ ва қайчилари билан ғамгин парка⁷лар, Атропос,

¹ Полонез – тантанали бал рақси ва шу рақсга ёзилган мусиқа.

² Савояр – дарбадар мусиқачи.

³ Актуарий – суғурта ишлари бўйича мутахассис.

⁴ Жуда кулгили (фр.).

⁵ Матрона – қадимги Римда ҳурматга сазовор аёл, оила бошлиғи.

⁶ Матрап – капалак, баъзида балиқ тутадиган тўрли мослама.

⁷ Парка – қадимги Рим мифологиясидаги қисмат илоҳалари, юнон мифологиясидаги мойраларнинг ўзи.

Клото ва Лахезис¹ кириб келишади. Учта фурия² лип этиб ўтишади, шуниси борки, улар баджаҳл, совуқ қиёфада эмас, балки ёш, мағрур, айёр, бироз жаҳлдор кўринишда бўлишлари зарур, сўнг машаққат билан тоғдек улкан тирик гавда устига гилам ёпилган, минора ўрнатилган ҳолда кириб келади, бу филнинг ўзи, унинг елкасида кўлида ўткир учли таёқ ушлаган ёқимтой қиз, устида эса, чодир ичида улуғвор илоҳа ўтиради...

– Маъзур тутинг, ота! Филни қаердан оламиз, саройда бунақа намойишни...

– Қўй, ҳафсаламни пир қилма! Бир амаллаб уддасидан чиқса бўлади, улкан синч ясаб, унга ҳартум ва қозиктиш ўрнатиб, ғилдирак устига қўйиш мумкин. Унинг устига қанотли илоҳа, барча зафарларнинг ҳомийси Викториа ўтқазилади. Унинг ёнида занжирбанд қилинган, гўзал, салобатли иккита аёл секин юриб боришади, уларнинг моҳиятини жарчи рисоладагидек очиб бериши лозим, негаки Қўркув ва Умид Ақл томонидан занжирбанд қилинган бўлиб, Ақл уларни халққа инсониятнинг ашаддий душманлари сифатида таништиради.

– Умидни ҳамми?

– Албатта! У ҳам Қўркувдан кам фош қилинмайди. Ўйлаб кўр, у одамларнинг миясига қанчалар беҳуда ва ширин хаёлларни қуяди, улар қачондир ўзлари хоҳлагандек беғам-беташвиш яшашлари мумкинлигини, қаердадир бахт-саодат мавжуд эканлигини уларнинг қулоқларига шивирлайди. Энди улуғвор Викториага келсак, Терсит³ уни ўзининг обрўсизлантирувчи жирканч вайсашлари билан таҳқирлайди, бу иш жарчига ёқмай, бу ифлос кўппакни учи ўткир таёғи билан савалайди, букри оғриқдан буралиб, гувалага, гувала эса, одамлар кўзи олдида тухумга айланади. У ёрилиб ичидан жирканч эгизаклар: илон ва кўршапалак чиқади; бири тупроқда ўрмалай бошлайди. Иккинчиси қора доғ сингари шифтга ёпишади...

– Вой отажоним-ей, буни қандай қилиб лоақал гўё хаёлийдек намойиш қилиш мумкин, ёрилган тухум, унинг ичидан чиққан илон ва кўршапалак...

– Э-э, ҳиссий идрокка истак ва меҳр керак, холос, шунда ҳаммаси амалга ошади. Аммо шу билан қутилмаган ғаройиботлар ниҳоясига етмайди, чунки ўша лаҳзада тўртта от қўшилган, ёқимтойгина бола бошқараётган дабдабали извош кириб келади, боланинг орқа тарафида ёноқлари кип-қизил, ойчеҳрали, саллали қирол ўтирган бўлади, икковларини ҳам томошабинларга жарчи таништиради. Ойчеҳра – бу Плутон⁴, бойлик. Қоп-қора сочлари устига олтин чамбар қўндириб олган жозибадор извозчи болада одамлар поэзияни таниб олади, унинг феъл-атвориға бойлик подшосининг байрам ва зиёфатларига нақш бўлиб тушадиган елга совуриш хусусияти хос. У бармоқларини бир қирсиллатса бўлди, бу фирибгарнинг ана шу қирсиллатишидан марварид ишлар, олтин тўғноғичлар, тароқлар, тож, қимматбаҳо узуклар ерга сочиладики, оломон уларни талашиб, муштлашишга тушади.

– Бу айтишга осон, ота! Тўғноғичлар, қимматбаҳо буюмлар! Афтидан сиз “Бош қашлаётиб чапак ҳам чаламан” демоқчисиз...

– Майли булар арзон-гаров тақинчоқлар, майда тангалар бўлақолсин. Мен учун муҳими бойлик ва уни елга сочувчи, қўли очик поэзия ўртасидаги

¹ Атропос, Клото ва Лахезис – қадимги юнон мифологиясидаги қисмат илоҳалари, мойралар, Лахезис тақдирни белгилаб беради, Клото тақдир илини йигиради, Атропос йигирилган ипни кесади.

² Фурия – қадимги Рим мифологиясида қасос олувчи учта илоҳа.

³ Терсит – қадимги юнон мифологиясидаги бадбашара ва сурбет персонаж.

⁴ Плутон – қадимги юнон мифологиясида ерости дунёси ва марҳумлар подшолигининг худоси.

ўзаро алоқани мажозий тарзда намоён қилиш, холос, бу шундай бўлсинки, гўё савдо ривожланган, санъат гўё серҳосил тупроқдан озик олган лолалардек гуллаб-яшнаган Венецияни эслатиб турсин. Салла ўраб олган Плутон ёқимтой болага: “Ўғилгинам, мен сени ёқтириб қолдим”, десин.

– Унинг бундай дейиши ҳечам мумкин эмас, ота. Ахир бу...

– Агар кичкина оловчалар – ёқимтой извошчининг энг катта тухфаси – гоҳ унисининг, гоҳ бунисининг бошида пайдо бўлиб турса эди, кўнгилдаги иш бўларди: рухнинг ёлқинларида, биттасида тўхтаб, бошқасида ялт этиб кўриниб, тезгина лов этиб, камдан-кам узок ёниб, кўпинча ғамгин сўнувчи оловчаларда ота, ўғил ва муқаддас рухни кўрсатган бўлардик.

– Лекин ота, бунинг мутлақо иложи йўқ! Техник имконсизликни-ку ҳисобга олмаяпмиз ҳали! Саройдагилар хафа бўлишади. Буни динни таҳқирлаш, учига чиққан куфр иш деб ҳисоблашлари мумкин.

– Қанақасига? Бунақа чиройли мажозий саҳналарни куфр иш, дейишга қандай ҳаддинг сиғди? Дин ва унинг бутун тимсоллар дунёси маданиятнинг таркибий қисмлари ҳисобланади, улардан қувноқ, кўп маъноли томошалар сифатида фойдаланиш мумкин, бунда ҳаммабоп рухий-маънавий мақсад кўзни қувонтирадиган даражада сезиларли ва кўришли бўлади.

– Бироқ таркибий қисм ҳақида ҳарҳолда ўйлаб кўриш керак, ота. Дин бундай таркибий қисм тарзида фақат Сиз учун бўлиши мумкин, маскарадининг оддий иштирокчиси учун ҳам, ҳатто сарой учун ҳам эмас, айниқса ҳозирги пайтда. Тўғри, шаҳар саройдан ибрат олади, аммо ўз навбатида сарой ҳам шаҳардан ибрат олади, айниқса дин ёшлар ва юқори табақа ўртасида кадр топаётган ҳозирги замонда.

– Етар, бас! Бунақада мен кичкина театримни спиртли оловчалари билан бирга қайтадан бекитиб қўяман. Унинг ортидан қувноқ югур-югурлар, улуғ Паннинг¹ чиқиши, чўпоёқ учқур шохчали фавн²лар, сатир³лар, очиккўнгил гномлар, нимфалар, ҳарцлик девқоматлар намоёиши бўлиши керак эди, аммо мен буларнинг ҳаммасини ёдимда сақлайман ва сизларнинг замонавий назарларинг тушмайдиган бирор жойда қўйиш йўлини қидираман, чунки ҳазилни тушунмайдиган одамга мен дўст бўлолмайман. Хўш, қанақа мавзуда тўхтаган эдик?

– Сиз олган мактубча устида гаплашаётган эдик, ота, бу ҳақда маслаҳат билан бир тўхтама келиш керак. Кестнер хоним нима деб ёзибди?

– Э, ҳа, хатча дединг-а. Ахир сен менга *billet-doux*⁴ келтирдинг-ку. Нима деб ёзибди дейсанми? Ҳм, мен ҳам у-бу нарса ёзган эдим, аввало, “Девон” учун ёзилган мана бу сатрларни ўқи-чи: “Ғоз-ку аҳмоқ!” – деманг ҳаргиз/Тилингизга бериб эрк / У орқага ўгирилган он/ Мен учун йўл бўлар берк”⁵.

– Ҳа, ота, жуда гўзал, жуда таъсирчан ёки эҳтимол таъсирчан эмас, деймизми, лекин ҳарҳолда жавоб учун бу тўғри келмайди.

– Тўғри келмайди? Мен бўлсам... Унда бошқа нарса ўйлаб топиш керак, у оддий бўлади, одатдаги, барча Ваймарга келган ҳурматли зиёратчиларга ёзиладиган тушликка таклифнома.

– Бу энди сўзсиз маъкул. Хатча юракдан ёзилган.

¹ Пан – қадимги юнон мифологиясида Гермеснинг ўғли, табиат ҳомийси.

² Фавн – қадимги юнон мифологиясида ҳосилдорлик худоси.

³ Сатир – қадимги юнон мифологиясида май, айш-ишрат худосининг ҳамроҳи.

⁴ Муҳаббат мактуби (*фр.*).

⁵ Немис тилидан Садриддин Салим Бухорий таржимаси.

– О, нимасини айтасан. Нима деб ўйлайсан, шўрликкина бунинг устида қанча тер тўқдийкин-а?

– Сизга хат ёзганда одам ҳар бир сўзни чертиб қўллаиди.

– Ёқимсиз туйғу.

– Бу сиз одамларнинг оёғига солган маданий кишан.

– Мен ўлсам одамлар “Ура!” дейишади-да, яна чўчка болаларидек чийиллай бошлашади.

– Бундан кўркиш керак.

– “Кўркиш керак” дема. Уларнинг табиатлари қандай бўлса, шундай қолдир. Мен уларга зулм қилишдан йироқман.

– Ким зулм ҳақида ёки айниқса ўлим ҳақида гапирди? Сиз ҳали бизнинг бахтимиз ва қувончимизга узоқ вақт бошимизда турсиз.

– Шундай деб ўйлайсанми? Лекин бугун негадир ўзимни унчалик бардам ҳис этмаяпман. Қўлим оғрияпти. Анави хирилдоқ тагин жонимдан тўйғазди, аламига асабларини қақшатиш учун узоқ вақт айтиб туриб ёздирдим.

– Биладан, сиз хатча эгаси ёнига ўзингиз бормасиз, хатчага жавоб ёзишни ҳам кейинга сурасиз, эҳтимол?

– Биладан, биладан, эмиш. Сенда хулоса чиқариш одати у қадар ёқимли эмас. Хулосаларни ичимдан нақ қовлаб олаяпсан.

– Кечиринг, мен ҳис-туйғуларингиз ва истакларингизнинг қоронғи йўлида пайпасланиб юрибман.

– Мен ҳам. Қоронғи йўллар сирли шивирлашлар билан тўла. Ўтмиш ва ҳозирги замон бирлашиб кетган чоғда, ҳаётим азалдан шунга интилгани боис ҳозирги замон сирли характер касб этади. Шеърятда бу чиройли кўринса-да, ҳаётда кўпинча безовта қилади. Бу ташриф шаҳарда катта ҳис-ҳаяжонга сабаб бўлди, дедингми?

– Унча-мунча эмас, ота. Бошқача бўлиши ҳам мумкинми? Меҳмонхона олди одамлар билан тўлиб тошган. Уларнинг ҳар бири “Вертер” қахрамонини бир кўриш иштиёқида. Полиция зўр-базўр тартиб сақлаб турибди.

– Мияси айниган халқ! Аммо агар шу воқеа бу қадар шов-шув ва қизиқиш кўзғатган бўлса, Германияда ҳарҳолда маданият тараққий этган кўринади. Бу ёқимсиз нарсаси, ўғлим. Ўта нобоп, ёқимсиз ҳолат! Ўтмиш ҳаётимга ғалва ва нотинчлик олиб кириш учун менга қарши нодонлик билан тил бириктирди. Наҳотки ўз режасидан воз кечиб, мени ташвишлардан озод қилиш кампиршонинг қўлидан келмади?

– Нима дейишнинг билмайман, ота. Кўряпсизки, Кестнер хонимда гуноҳ йўқ. У ўз қариндошлари, Риделларникига меҳмонга келган.

– Ҳа, тўғри, уларникига келган, ширинтомоқ кампир. Шон-шуҳратни татиб кўрмоқчи бўлган, аслида, шон-шуҳрат ва ғийбат афсусларли бир тарзда бир-бирига чапишиб кетган. Одамларнинг тўпланиши мана шунинг натижаси. Юқори табақадагилар орасида бу воқеа қанчалик шов-шувлар, киноя-ю миш-мишларга, кўз қисишларга сабаб бўлади! Хуллас, буларнинг барчасини имкон қадар бартараф қилиш ёки лоақал андавалаш даркор, мулоҳазали, сипо, бардошли усулни қўллаш жоиз. Торгина доирада тушлик берамиз, қариндошларини ҳам таклиф қиламиз, ортиқча гап-сўзларга йўл бермаслик учун бошқа пайтда ўзимизни четга олиб тураамиз.

– Қачонга белгилаймиз, ота?

– Яқин кунларга, дарҳол чақирмаймиз-ку. Оралиқ масофа рисоладагидек бўлсин. Биринчидан, аҳволни чамалаш, уларга мослашиш учун вақт керак, иккинчидан, учрашувни унчалик ҳам узоққа чўзмаслик, уларни тезроқ бошимиздан оширишимиз лозим. Ҳозир ошпазимиз билан хизматкор қиз кир ювиш билан банд.

– Эртадан кейин ювилган кирлар жавонда бўлади.

– Яхши, унда уч кундан кейин.

– Кимларни таклиф қиламиз?

– Энг яқинларни, бегоналар кам бўлади. Бундай ҳолларда сал мундоқ ёзилиб ўтириш мақсадга мувофиқ. Демак: онаси ва қизи, эр-хотин Риделлар, Мейер ва Ример хонимлари билан, Кудре, майли, Ребайн ҳам, маслаҳатчи Кирмс рафиқаси билан. Яна ким бор?

– Вульпиус тоға-чи?

– Бўлмайди, гапингни қара-ю!

– Шарлотта хола-чи?

– Шарлотта? Штайн демоқчимисан? Таклифинг бор бўлсин! Иккита Шарлотта кўплик қилади-ёв. Эҳтиёт бўл, яхшилаб ўйла, демаганмидим? Борди-ю у келса, вазият ниҳоятда кескинлашади. Агар таклифни рад қилса, ортиқча ғиди-бидилар бошланади.

– Қўшнилардан жаноб Штефан Шютцени айтаммизми?

– Яхши, шу ёзувчини таклиф қилақол. Яна ҳозир шаҳарда фрайбурглик тоғ ишлари маслаҳатчиси, геогностик Вернер ҳам бор, унияма чақирамиз, харҳолда гаплашиб ўтирадиган одам бўлади.

– Унда ўн олти киши бўламиз.

– Кимдир таклифни рад қилар.

– Йўқ, ота, ҳаммалари келишади. Либослар-чи?

– Кечки либос. Эраклар фрак ва орденларда келишади.

– Сиз нима десангиз, шу. Тўғри, ҳаммаси хонадонимизнинг кадрдонлари, аммо таклиф қилинганларнинг сони маълум даражадаги тантанаворликни оқлайди. Бу энди меҳмонимизга эътибор нишонаси ҳам.

– Мен ҳам шу фикрдаман.

– Баҳонада биз сизни яна бир марта Оқ лочин билан кўриш қувончига муяссар қиларканмиз-да. Сал бўлмаса Олтин руно¹ деб юбораёздим.

– Бу бизнинг ёш орденимиз шаънига айтилган анчагина ғалати фикр бўларди.

– Нима десангиз ҳам сўз оғзимдан чиқиб кетишига сал қолди. Бунинг сабаби, бўлажак учрашув менга Эгмонтнинг оддий қиз билан кечиккан дийдорлашувидек туюлганида бўлса керак. Вецлардаги ҳаётингизда сиз ҳали ўзингизни Клерхен олдида испанларга хос дабдаба билан намоён қилолмагансиз.

– Кайфиятинг зўр. Бу кайфият сенинг дидингни яхши томонга бурмайди.

– Беҳад яхши дид – ёмон кайфият натижасидир.

– Тушликкача иккаламмизниям ишимиз жуда кўп.

– Сизнинг энг биринчи бажарадиган ишингиз Кестнер хонимга таклифнома ёзиш бўлса керак-а?

– Йўқ, сен унинг ҳузурига борасан. Озиям шу, кўпиям шу. Унга менинг саломимни ва “хуш келибсиз” деган таъзимимни етказасан. Шунингдек,

¹ Олтин руно – қадимги юнон мифологиясида олтин жунли қўй териси.

унинг уйимизда тушлик столи атрофида кўришдан мамнун бўлишимни ҳам айтасан.

– Сиздан вакил бўлиб бориш мен учун жуда катта шараф. Бу қадар тантанали сабаб билан ҳали бундай ишни қилмаган эдим. Виланднинг дафн маросими бундан мустасно.

– Тушликда кўришамиз.

САККИЗИНЧИ БОБ

Йигирма иккинчи сентябрь куни Эспленадага, Риделларникига роса кечикиб келганининг сабабини тушунтириш ва узр сўраш Шарлотта Кестнерга унчалик қийин бўлмади. Уларникига етиб келиб, ниҳоят меҳрибон синглизининг бағрида ўзини кўриб, ёнида ҳаяжонли нигоҳ билан қараб турган унинг эри билан сўрашиб, эрталабки бутун вақтини, ҳатто ярим кунини эгаллаган воқеаларнинг тафсилотини сўзлаб ўтиришга фурсати ҳам бўлмади, фақат эртасига, аста-секин, гоҳида уларнинг саволларига жавоб қайтариб, гоҳида ўзи сўз бошлаб, бу ерга келган куни бўлиб ўтган суҳбатларга қайтди. Ҳатто “Фил” меҳмонхонасидаги охирги суҳбатдош келтирган таклифнома ҳақида бир неча соат кейин: “Ҳа, айтганча” дея эслади ва Ваймарга келгани заҳоти машҳур хонадонга жўнатган хатча учун эътироз билдирмасликларини қариндошларидан талаб қилган бўлди.

– Мен бу ишни бир жиҳатдан, эҳтимол, асосан сен учун қилдим, – муурожаат қилди у куёвиги. – Гарчи узоқ ўтмишда қолиб кетган бўлса-да, яқинларингга фойдаси тегадиган бўлса, нега эски таниш-билишчиликни қайта тикламаслик керак?

Ҳерцогликнинг камер коллегияси директорлиги лавозимига интилаётган яширин камерал маслаҳатчи, бу лавозимнинг ойлик маоши анчагина юқори эканлигига қизиққанидан, – французлар бостириб келган даврдан бери Риделлар арзимаган маош эвазига тирикчилик қилишарди – Шарлоттага жавобан миннатдорлик билан жилмайиб қўйди. Аслини олганда, унинг хизмат даражасининг ошишида қайинопасининг ёшлиқдаги дўсти биринчи марта таъсир ўтказётгани йўқ. Гёте уни ҳурмат қиларди. Ўз вақтида у ёш ҳамбурглик, қайси бир гарф оиласида ишлайдиган уй муаллимига Саксен-Ваймар шаҳзодасининг тарбиячиси лавозимини тўғрилаб берган, Ридель бу ўринни бир неча йил эгаллаб турган эди. Шопенхауер хоним саломида у Гёте билан тез-тез учрашиш шарафига муяссар бўлган, аммо уйда бирор марта бўлмаган, шу боисдан Шарлоттанинг келиши муносабати билан ўша хонадонга йўл очилганидан боши осмонга етди.

Хуллас, ўша куни кечкуруноқ ёзма таклифнома билан тасдиқланган Фрауенпланда бўлажак зиёфат ҳақида кейинги кунларда гўё ўз ташвишлари билан банд оила буни умуман хаёлидан чиқариб юборгандек мужмал бир шошқалоқлик билан, фақат йўлакай, шунчаки эслаб қўйишарди, холос. Эрхотин Риделларнинг қизларисиз, ёлғиз таклиф қилинганлари, шунингдек, либоснинг ҳам кўрсатилгани – зиёфатнинг расмий характерда бўлишидан дарак берарди, – улар буни гап орасидагина тилга олиб қўйишар, бу ҳолат ижобий натижага олиб келадими-йўқми, дея ҳар бири ўзича чамалаган бўлиб бироз жим туришгач, гап мавзуси яна бошқача тус оларди.

Ахён-ахёндагина хат орқали алоқа қилиб турилган узоқ айрилиқдан сўнг айтиладиган, эсга олинадиган гаплар, алмашинадиган фикрлар ниҳоятда кўп эди! Болаларнинг, ака-ука, опа-сингилларнинг, жиянларнинг қисматлари ва аҳволларини муҳокама қилиш лозим эди. Лотта нон бўлиб бераётганидаги лаҳзада муҳрланган тимсоллари ўлмас асарга кириб, бутун инсониятнинг мангу мулкига айланган болаларнинг айримларини дилда оғриқ билан эсга олишди. Тўртта опа-сингиллари абадиятга йўл олишди, улардан биринчиси, энг каттаси Каролинанинг сарой маслаҳатчиси Дицдан туғилган бешта ўғли ҳозир суд коллегияси ва магистратураларда кўзга кўринган лавозимларда хизмат қилишади. Опа-сингиллардан тўртинчиси София турмушга чиқмади, бундан саккиз йил бурун акаси Георгнинг уйида оламдан ўтди, ишлари юришган шу укасининг номини Шарлотта тўнғич ўғлига қўйди, укаси ханноверлик бой қизга уйланди ва мархум отасининг, кекса Буффнинг ўрнини эгаллаб, ўзи ва ўзгалар хурсандчилиги йўлида Вецларда ҳалигача амтман¹ лавозимида ишламоқда.

Умуман олганда, ўша ўлмас гуруҳдаги эркаклар аёлларга нисбатан, ҳозир Амалия Ридель хонадоида иш тўқиб, ўтган-кетганни муҳокама қилиб ўтирган икки аёлни ҳисобга олмаганда, анча умрибоқий, бардошли чиқишди. Уларнинг энг катта укалари, бир вақтлар доктор Гёте билан жуда яқин алоқада бўлган, “Вертер” китоби қўлларига келганда, ниҳоятда қувонган Ханс граф фон Сальме Редельхайм ҳузурида бош бошқарувчи лавозимида сердаромад, унумли фаолият билан машғул, иккинчи укалари Вильхелм адвокат, кейинчилари Фриц Нидерландия ҳарбий хизматининг полковниги. Ёғоч спицаларнинг тикир-тиқири остида тўр тўқиб ўтириб, Бранднинг қизлари, юнонамонанд Анхен ва Дортелни эсламай ўтиб бўладими? Улар ҳақида бирон-бир хабар борми? Гоҳи-гоҳида кулоққа чалиниб туради. Кўзлари қоп-қора Дортель, уни деб ўлиб-қуйиб юрган сарой маслаҳатчиси Целлага эмас, балки тиббиёт фанлари доктори Хесслерга турмушга чиққан, эри тез оламдан ўтиб, шўрлик қиз кўп йиллардан бери Бамбергда, акасиникида уй бошқарувчиси бўлиб юрибди, Целланинг унга муносабати ўша пайтдаги қувноқ давранинг, айниқса, ҳуқуқ амалиётчиси, қора кўзларнинг шайдоси бўлган йигитнинг қулгиларига сабаб бўлган эди. Анхен, мана ўттиз беш йилдирки, маслаҳатчи Вернер хоним бўлиб юрибди, учинчилари, Текла эса эри прокуратор Вильхелм Буфф билан бирга роҳат-фароғатда умр кечирди.

Ўликлар ҳам, тириклар ҳам, ҳаммалари шу тахлит эсга олинди. Обрў-эътиборли ўғиллари, қирқ йилдан бери катта-катта лавозимларни эгаллаб келаётган, масалан, тиббиёт профессори Теодор ёки легацион маслаҳатчи Август ҳақида сўз очилганда Шарлотта чинакамига жонланиб кетди, кекса хонимнинг ёноқларига инган нозик қизиллик уни беҳад яшартириб юборди ва у ҳаяжондан қалтирай бошлаган бошини мувозанатда тутиб туришга ҳаракат қилди. Оналарининг ёшлиқдаги дўсти ҳузурига, Гербермюлга бу икки ўғилнинг борганлари янгидан эсга олинди, умуман ёнгиналарида яшаётган улуғ инсоннинг ҳаёти бошқаларникидан алоҳида ажралиб турса-да, бу оила ҳаёти ва тақдири билан ёшлиқ йиллариданоқ чагишиб кетган эдики, гарчи ҳарчанд тилга олмасликка интилишса-да, опа-сингилларнинг суҳбатига қайта-қайта суқулиб кирарди. Айтайлик, Шарлотта эри Кестнер билан бундан чамаси ўттиз йиллар илгари Ханновердан Вецларга

¹ Амтман – кичик ҳудудни бошқарувчи амалдор.

қайтаётганларида йўлакай Франкфуртда ёшликдаги қочоқ дўстларининг онасини кўриб ўтганларини ҳам эсга олди. Ёш эр-хотин билан империя маслаҳатчиси хоними бир-бирларига шунчалик ёқиб қолишдики, хоним уларнинг кенжа қизларига чўқинтирувчи она бўлишга розилик берди. Уларнинг барча фарзандларига ўз оғзи билан чўқинтирувчи ота бўлишга ваъда берган кимса ўшанда Римда эди, унинг бу саёҳати ҳақида кутилмаганда хабар топган она ўзининг ноёб қобилиятли ўғли ҳақида ғурур билан, тўлиб-тошиб гапирган, Лотта буни хотирасида сақлаб қолган, мана ҳозир буларни синглисига қайта ҳикоя қиларди. Бу саёҳат қанчалар маҳсулдор бўлади, қанча улуғвор ютуқларни олиб келади, дея тўлқинланган эди она, барча буюк ва яхши нарсаларга ўткир кўз билан боқувчи, бургут нигоҳли инсон учун кенг уфқларни очади – бу нафақат унинг ўзи, балки унинг те-вароғида яшаш бахтига муяссар бўлган барча одамлар учун Яратганнинг марҳамати бўлади. Ҳа, она бундай қисматдан шу қадар мамнун эдики, ўғлининг ҳаётий доирасига мансуб бўлган ҳаммани қатъий, бир овоздан бахтли деб атаган эди. У дугонаси марҳума фон Клеттенбергнинг: “Сизнинг Вольфгангингиз Париж ва Лондонга сафар қилганидан кўра Майнц саёҳатидан кўпроқ нарса олиб келади”, деган сўзларини эсланди. У менга хатида, қайтишимда олдингизга кириб ўтаман, деб ваъда берган, дея қувонч билан такрорлаган эди боёқиш. Қайтгач, ўғлим ҳамма кўрган-кечирганларини айтиб беради, уйга ёр-дўстлар, таниш-билишлар таклиф қилинади, о, ўшанда кўрасиз меҳмондорчиликни – овланган қуш гўштлари, қовурдоқлар, товук гўштлари сон-саноксиз пиширилади... Менимча, бундан бирор гап чиқмаган, деди Амалия Ридель, шундай бўлса керак деб ўйлаган опаси ҳам гапни яна ўғилларига бурди, уларнинг ҳурмат-эҳтиром кўрсатишлари ва мунтазам хабар олиб туришлари унга оналарга хос ғурурланиб мақтанишига имкон яратган эди.

Бу гаплари билан синглисини анчагина зериктириб қўйгани унга сезилмай қолмади. Бўлажак зиёфатга кийиб бориладиган кийимлар масаласи ҳам тилга олинди, шу муносабат билан Шарлотта юзма-юз ўтириб синглисига кўнглига туккан фикрини – Вальпертсхаусдаги балда кийган, пуштиранг бантсиз қўйлагимни кийиб борсамми, деган ҳазилнамо-жиддий режасини маълум қилди.

Шундай бўлдики, у синглисининг нима кийишини суриштиргач, унинг ҳам шундай саволига жавобан аввал уялиб, хижолатомуз жим турди, кейин қизариб, адабий ва шахсий маънодаги хотираларга тўла ниятини билдирди. У синглисининг бу борада нима дейиши мумкинлигини сезиб, олдиндан сўз бошлади ва қизи Лотхен бу режасига совуқ, танқидий муносабат билдирганидан хафа бўлганини айтди. Шу боисдан, Амалия режасини тўлиб-тошиб маъқулласа-да, бу Шарлоттага унчалик маъқул бўлмади, гарчи Амалия ушбу сўзларни айтгандаги юз ифодаси сўзлари маъносига мос келмаса-да, опасини юпатиш мақсадида, ҳа, энди, мабодо уй эгаси буни сезмаган тақдирда ҳам, ҳарҳолда унинг яқинларидан бирортаси буни пайқаб, унга билдирар, дея қўшиб қўйди. Кейин бу мавзуга ортиқ қайтмади.

Қайта кўришишган опа-сингилларнинг суҳбатлари ҳақида шуларни айтиш мумкин, холос. Аниқки, Ваймарга келганининг дастлабки кунларида Шарлотта Буфф фақат ўз яқинлари даврасида бўлиш билан чегараланди. Қизиқувчан аслзодаларга унинг кўзга ташланишини кутишдан бошқа илож йўқ эди, халқ эса, уни синглиси билан шаҳарнинг хушманзара жойларида,

паркда, “Тамплиерлар ибодатхонаси”¹ олдида айланиб юрганида, баъзан кечқурунлари кизи, хизматкори ва доктор Ридель ҳамроҳлигида Эспленададан бозор майдони бўйлаб меҳмонхонага қайтаётганида кўрарди. Кўплар уни танирди – агар бевосита бўлмаса, уни кузатиб борувчиларга қараб танишарди. Шарлотта ҳечқачон ортига бурилиб қарамас, самимий кўк кўзларини олдинга тикканча бораркан, кўпинча йўловчиларнинг қадамлари сустлашиб, уни яхшироқ кўриб олиш учун тўхтаб қолишларини сезарди. Шаҳарда ҳамма танийдиган қариндошларига кўпроқ тегишли бўлган, бироқ унгаям қарата ҳурмат билан йўлланган саломларга очиқкўнгиллик билан, андак улуғсифат йўсинда муносиб жавоб қайтариши одамлар назаридан четда қолмасди.

Шу тахлит, суҳбатлар асносида йўлакай эслаб турилган, ҳаяжон, тоқатсизлик ва сукут билан кутилган фахрий ташриф куни ҳам етиб келди. Машҳур йигирма бешинчи сентябрь куни ёмғир ёғиш хавфи бўлгани боис, бир томондан аёлларнинг кийимини ва ўз туфлисини аяш ниятида, иккинчи томондан бундай фахрли кун муносабати билан Ридель томонидан буюртирилган извош аллақачон эшик олдида турарди. Иккинчи совуқ нонуштани қўл учида тотган оила аъзолари соат икки яримда бир тўда кизиқувчан одамлар нигоҳи остида извошга чиқишди, оилавий сафардан мақсад ҳақида извошчи ҳаммага хабар берган, мана энди улар худди тўй ёки дафн маросимидагидек извош атрофига тўпланишган эди. Бундай вазиятларда маросим иштирокчиларини кузатиб турган бекорчиларга одатда извошдагиларнинг ҳаваси ҳам келади, чунки улар одатий кийим-бошларида ўзларини эмин-эркин тутиб, ўз аҳволининг афзаллигини ҳис этган ҳолда бир чеккада туришади-да, бирлари “Сизларга мазза-да!” деган туйғу аралаш ўз устунлигини ҳис этса, бошқалари ярим эъзоз, ярим ҳасадни ҳис этишади. Шарлотта билан синглиси баланд орқа ўриндикни эгаллашди, шойи цилиндрини тиззасига қўйиб олган, кифтлари баланд башанг фракда, оқ бўйинбоғ боғлаган, кўкрагига хоч ва иккита медаль таққан доктор Ридель жияни билан бирга олдиндаги хийла қаттиқ ўриндикдан жой олишди. Эспленада бўйлаб, Фрауенторштрассе орқали Фрауенплангача йўлда улар бир оғиз ҳам сўз қотишмади. Маълум даражада ўз кайфиятини асраш, аслзодалар даврасидаги бўлажак суҳбатларга худди парда ортидагидек ички тайёргарлик бунақа пайтларда одатдаги ҳол, бу ерда эса, ўйчан, ҳатто ҳадиксираган бир кайфият зоҳир эдики, бунинг муҳим сабаблари бор эди.

Эр-хотин Риделлар Шарлоттанинг сукутини тушунишарди. Қирқ тўрт йил. Ўзлари ҳам унинг аҳволини фаҳмлаб сукут сақлашар, ахён-ахёнда жилмайиб, унга кўз ташлаб қўйишар, ҳатто бир-икки бор тиззасини силаб ҳам қўйишди, бу нарса унинг кексаликдаги одатига йўл очиб берди – боши гоҳ секин, гоҳ қаттиқ қалтирай бошлади, уларга дўстона бош ирғаш билан бу ҳолатни сездирмасликка уринди. Улар жиянларига ҳам ўғринча қараб қўйишар, у эса бўлаётган воқеаларга очиқдан-очиқ норозилик билан бепарво ўтирарди. Кичик Лотхен ҳаётини ўзгаларга қурбон қилгани, жиддийлиги, саховатпешалиги туфайли ҳурматга сазовор инсон бўлиб, унинг розилиги ёки норозилиги билан одатда ҳисоблашишарди, норози киёфада лабини қимтиб туриши кўпинча ҳамманинг жим қолишига сабабчи бўларди. Унинг ҳозирги жиддий киёфаси онасининг ҳозирча қора мантилья

¹ Тамплиерлар – салиб юришлари даврида Фаластинда ташкил этилган диний-рицарча жамоа аъзолари. Жамоа Францияда ва бошқа Ғарбий Европа мамлакатларида қарор топган ва 1312 йилда тугатилган.

остида яширинган кийими туфайли эканлигини ҳаммалари билишарди. Буни ҳаммадан яхшироқ Шарлотта биларди, чунки синглисининг анчагина совуқ оҳангдаги маъқуллаши ҳам ўз қилган иши ўринли эканлигига ишончини сусайтирмасдан қўёлмасди. Бир неча бор бу фикрдан қайтди ҳам, аммо қачондир шу қарорга келгани боис қайсарлик қилиб ундан воз кечолмади, ўша пайтдаги кўринишини қайта тиклаш учун кўп тайёргарлик талаб қилинмайди-ку, деб ўзини юпатди, негаки оқ ҳамиша унинг сеvimли ранги бўлиб келган, демак, бунга унинг ҳаққи бор, мактаб ўқувчисига хос бачкана истақлари эса пуштиранг бантлар, айникса, кўкрагида бўлмаган бант билан боғлиқ эди. Мана ҳозир, хурпайтириб, тасма билан боғлаб қўйилган, жингалак учлари бўйнига тушиб турган соч турмаги билан извошда гердайиб ўтираркан, ўша бант ҳақидаги фикрлар сабаб бошқаларнинг оддийгина кийимларига бирмунча рашк билан қараганча юраги қайсар-ўғринча ва қувончли зориқиш билан урарди.

Извош ғилдираклари тош ётқизилган кўримсиз майдон бўйлаб даранглаб ўтгач, Зайфенгассе торкўчаси ва ён қанотлари сал чеккага чиққан уй намоеън бўлди, Шарлотта билан Амалия Ридель бу ерлардан бир неча бор ўтишган эди: икки қаватли, қия шифтли болохонали томи унча баланд бўлмаган, икки тарафида бир хил сариқ дарвозали, ўртадаги кириш эшигига олиб борадиган текис зинапояли уй. Оила извошдан тушаётганда ўша зинапояларда, ҳар томондан бир вақтда келган бошқа меҳмонлар қизгин салом-алик қилишарди. Цилиндр ва пелеринали шинелдаги иккита басавлат жаноб – улардан бири Ример эканлигини Шарлотта таниди – учинчи жанобнинг, анча ёш, устки кийимсиз, ёлғиз фракдаги, соябон кўтарган жанобнинг қўлларини сиқиб кўришишди, чамаси у кўшни уйдан келган эди. Зинапояда турганлар келган меҳмонларга диққатни қаратиб, цилиндрлар бошлардан сал олиниб, илтифот билан ўзаро саломлашишди, расмий таништирув чоғида бу жаноб Штефан Шютце, “бизнинг ажойиб баллетрист ва ноширимиз” дея таништиришди, Римерни таништирмакчи бўлишганда у буни ҳазил оҳангида рад қилди ва уч кундан буён ўзини унинг дўсти деб ҳисоблашга журъат қилиб юрган одамни хоним эсласалар керак, дея ишонч билдирди ва кичик Лотхеннинг қўлини оталарча қисди. Узун, рангсиз сочлари цилиндр остидан патила бўлиб чиқиб турган, мулойим чехрали, елкаси сал букик, эллик ёшлардаги ҳамроҳи ҳам шундай қилди. Бу санъат профессори, сарой маслаҳатчиси Мейернинг ўзи эди. У билан Ример хизматдан тўғри шу ёққа келишган, уларнинг хонимлари ўзлари алоҳида келишлари лозим эди.

– Хўжайинни қовоғи солиқ, тажанг ҳолда эмас, яхши, кўтаринки кайфиятда кўрамиз, деган умиддамиз энди, – деди Мейер уйга киришаётганда, сўзларни швейцарияликларга хос жўрттага узук-юлуқ талаффуз қиларкан, гапларига жиндек чет тили, ярим французча акцент билан бирга самимий немисча талаффуз ҳам аралашган эди, – ўшанда биз унга юк бўламиз, деган кийноқли туйғудан кутуламиз.

Бу сўзларни у Шарлоттага қараб, қатъий оҳангда чертиб-чертиб айтди, уй эгасининг ушбу остонага илк бора қадам қўяётган яқин дўстига бу сўзлар унчалик маъқул келмаслиги ҳақида ўйлаб ҳам кўрмади. Шарлотта унга кескин жавоб қайтаришдан ўзини тутиб туролмади:

– Мен бу хонадон эгасини сиздан кўра узокроқ вақтдан бери биламан, жаноб профессор, ундаги шоирона кайфиятнинг ўзгариб туриши менга яхши маълум.

– Таниш-билишлик қанча янги бўлса, шунча ишончли бўлади, – жавоб берди Мейер тап тортмай, сўзларининг ҳар бир бўғинига урғу бериб ўзининг ҳақлигини таъкидларкан.

Бироқ Шарлотта унга ортиқ эътибор қилиб ўтирмади. У ўзлари кўтарилаётган зинапояннинг серҳашамлиги, кенг мрамар тўсиқлари, чиройли антик услубдаги безакларга, пастак зиналардан шошилмай, виқор билан чиқишларига маҳлиё бўлиб қолган эди. Оппок тоқчаларда бронзадан қуйилган чиройли юнон ҳайкалчалари, уларнинг олдидаги мрамар постаментда, бронзадан ясалган ўта хушёр ҳолатдаги този ит турган зинапоя майдончасида Август фон Гёте хизматкорлар билан бирга меҳмонларни кутиб турарди. Қадди-басти ва юз ифодасидаги айрим мужмалликларга қарамасдан кўриниши мулоим, жингалак сочлари фарқ очиб икки томонга таралган, кўкрагига орденлар тақилган фрак кийган, шойи бўйинбоғ боғлаган, кимхоб нимчадаги Август уларни қабулхонага томон бир неча қадам бошлаб борди-да, шу заҳотиёқ улардан кейин келаётган меҳмонларни кутиб олиш учун ортига қайтди.

Ниҳоятда улуғвор ва муносиб кўринишдаги, ҳали анча ёш, тилларанг тугмалар қадалган ливрея ва сариқ хошияли нимча кийган хизматкор Риделлер ва Кестнерларни хонадоннинг учта дўсти билан бирга зинапоя охиригача бошлаб борди ва устки кийимларини ечишда уларга ёрдам берди. Зинапояннинг сўнги майдончаси ҳам дабдабали қилиб, санъаткорона безатилган эди. Шарлоттага “Уйқу ва ўлим” номи билан таниш бўлган, иккита ўсмирлардан бири қўлини иккинчисининг елкасига қўйган, қорамтир ранги билан деворнинг текис оппок рангидан кескин фарқланиб турган оқ барельеф билан безатилган ҳайкалтарошлик мажмуаси эшик ёнида турар, кираверишдаги оёқ остида оқ эмаль билан ёзилган “Salve!”¹ деган ёзув бор эди. “Нимаям деймиз, – ўйлади Шарлотта руҳи кўтарилиб, – демак, дилдаги меҳмонлармиз. Қовоғи солиқ, тажанг ҳолат ҳақида гап бўлиши мумкин эмас! Аммо-лекин бу боланинг уйида ҳамма нарса гўзал!.. Вецлардаги Корнмаркетда у камтарроқ яшарди. Деворида биз унга ачиниб, дўстона туйғу билан совға қилган менинг силуэтим осифлиқ турар, китобда ёзилганидек, у ҳар куни уйдан чиқаётганида уни бўса билан сийлаб, бош силкиб қўярди. Мана бу “Salve!” менга тегишли деб ўйлашга ҳаққим борми-йўқми?”

У синглиси билан ёнма-ён эшиги ланг очиқ меҳмонхонага кирди, хизматкор бор овози билан: “Сарой маслаҳатчисининг хоними Кестнер!” деб эълон қилганида қўрқиб кетди, у бунга одатланмаган эди-да. Бир чеккада рояль турган, анчагина дабдабали, бироқ кираверишдаги кенг зинапояга қиёслаганда маълум даражада торлиги билан ҳафсалани пир қиладиган хонанинг очиқ эшигидан бошқа хоналар анфилада²си кўриниб турарди. Юнонанинг улкан бюсти ёнида иккита жаноб билан бир хоним туришарди. Улар қизғин суҳбатларини бўлишди-да, янги кириб келганларга, тўғрироғи, улардан бирига қизиқсиниб қарашди, Шарлотта буни сезди ва ўзаро танишувга ҳозирлик кўрди. Ливреяли хизматкор дарҳол ёш хўжайин билан бирга кириб келган меҳмонларни, камерал маслаҳатчи Кирмсни хоними билан, уларнинг ортидан кирган Мейер ва Римернинг рафиқалари номларини эълон қилди. Кичик шаҳарларда одамлар яқинроқдан келиши боис ҳамма таклиф қилинганлар бирпасда тўпланишди ва танишувлар умумий

¹ Хуш келибсиз! (лот.).

² Анфилада – бирдан бирига ўтиладиган қатор хоналар.

тус олди. Бу тўданинг ўртасига туйқус тушиб қолган Шарлоттага доктор Ример билан Август фон Гёте нотаниш меҳмонлар – эр-хотин Кирмсларни, бош меъмор Кудре билан рафиқасини, фрайбурглик сарой маслаҳатчиси, “Валиаҳд шахзода” меҳмонхонасида тўхтаган жаноб Вернерни, Мейер ва Ример хонимларни таништиришди.

Одамлар, айниқса аёллар, уни қанчалик ичиқоралик билан қизиқсиниб кузатишаётганини Шарлотта тушунар, бунга қадр-қимматини сақлаган ҳолда пешвоз чиқаркан, ҳис-ҳаяжон туфайли қалтирай бошлаган бошининг мувозанатини сақлашга ҳаракат қиларди.

Ҳамма пайқаган, бироқ ҳар ким ҳар хил тушунган унинг бу заиф томони қизларга хос кўринишига аллақандай зид эди, тўпиғигача тушган, кўкрагига оч пуштиранг бантли илгак қадалган оқ кўйлак ва тугмали ихчамгина қора этикда у назокат билан қимтинибгина турар, кулранг-кўнғир сочлари оппоқ манглайдан тепага қараб турмаклаб қўйилган, кексалиги юзидан беихтиёр билиниб турар, лунжлари осилган, бурунчаси соддаларча қизарган, аммо лабларида шўх табассум ўйнар, бўтакўзмонанд кўзларидаги ҳорғин нигоҳ билан меҳмонларни бир-бир кузатаркан, унинг бу шаҳарга ташрифи уларга нечоғлик қувонч бағишлагани, шундай эътиборга молик учрашувда қатнашиш бахти насиб қилганидан мамнунликлари ҳақидаги изҳорларини Шарлотта диққат билан тингларди.

Ёнида вақти-вақти билан таъзим қилганча унинг танқидий виждони – агар кичик Лотхенни шундай аташ жоиз бўлса, – шу ердагиларнинг энг ёши турарди, чунки уларнинг ҳаммаси ёшини яшаб қўйган одамлардан иборат бўлиб, ҳатто ёзувчи Шютце ҳам қирқни уриб қўйган эди. Карл акасининг ҳамшираси, сочи текис қилиб тараб қулоқлари орқасига ўтказиб қўйилган, ҳеч қандай безаксиз тўқ нафармон рангли, худди руҳонийларникидек бурма ёқаси бўйинини ўраб турган кўйлакда ўта ғамгин кўринарди. У ўзига, лекин кўпроқ онасига аталган мулозиматларга мужмал жилмайиб кўяр ва буларни муқаррар киноя тарзида тушунганидан яна чимирилиб оларди. Бундан ташқари, Лотхен онасининг ёшлардек кийинганидан, аниқроғи, оқ кўйлаги майли энди, буни инжиқлик ва тантиқлик белгиси деб ҳисоблайлик, кўпроқ анави лаънати пуштиранг банти дастидан азобланар, Шарлотта буни ўзича ҳарчанд матонат билан рад қилмасин, қизидаги бу ҳолат унга ҳам ўтган эди. Одамлар бу ярашмайдиган безакнинг маъносини тушунишсайди, буни уят иш деб қабул қилишмасайди, деган истакдан, Худо ҳаққи буни нотўғри ўйлашмасайди, деган ҳадикдан унинг қалби тилка-пора бўларди.

Қисқаси, расмиятчи Лотхеннинг ҳамма нарсадан норозилиги ноиложликка олиб борди, холос, ҳиссиётли ва ҳаяжон оғушидаги Шарлотта иста-са-истамаса унинг ҳолатига кўшилди ва ўз маънос ҳазилининг тўғрилигига ишончни йўқотмаслик учун анча-мунча ҳаракат қилиши лозим бўлди. Аслини олганда, бу даврада бирорта хотин кийим-кечагининг ўзига хослиги туфайли ўзини айблашига ва ғайриоддийликда таъна қилишларидан хавфсирашига асос йўқ эди. Аёлларнинг кийинишида эстетик эркинликка мойиллик, айтиш мумкинки, бирмунча сунъийлик кўзга ташланар, бу эркаклар ташқи қиёфасидаги расмийликка очикдан-очик зид эди. Шютцедан тортиб ҳамма эркакларнинг кўкракларидан орденлар, медаллар, орден тасмалари, хочлар қадалган эди. Хонимлар орасида фақат Кирмс хоним маълум даражада ажралиб турарди – юқори мартабали хизматчининг рафиқаси сифатида, афтидан либосининг хийла салобатли бўлишини истаган эди.

Кенг қанотли шойи чепецининг деярли афсонавий кўриниши бу ҳисобга кирмаса керак-да. Ример хоним, яъни олим шу уйда уйланиб, олиб чиқиб кетган ўша етим қиз ҳамда асли фон Коппенфельд, ҳозирда Мейер хонимга келсак, уларнинг либослари санъаткорона салобатлилиги билан ажралиб турарди: биринчиси ғамгиннамо зукко кўринишда – қора духоба либосига сариқ тўр ёқа қистирилган, оқ лентага кўшиб ўрилган, қаттиқ буралган га-жакка ўхшаб манглайига соя ташлаб турган қоп-қора сочлари юзига тегиб турарди; бошқаси, Мейер хоним, анчагина ёши ўтган Ифигения услубида кийинган бўлиб, ланг очик кўкрагидан пастроқдаги белига ярим ой шакли туширилган, классик бичимдаги лимонранг кўйлагига антик кўринишдаги ҳошия ўрнатилган, қора рангли вуали бошидан кўйлагигача тушиб турар, очик қўлларига замонавий урфдаги узун қўлқоп кийиб олган эди.

Сарой меъморининг рафиқаси Кудре хоним кўйлагининг беҳад башанглигидан ташқари соябони кенг Корона Шретер¹ услубидаги шляпаси билан ҳам ажралиб турарди. Ён томондан сал-пал ўрдакка ўхшаб кетадиган Амалия Ридель ҳам энгидаги дабдабали бурмалари ва елкасига ташлаб олган, оққуш патидан тикилган калта ёпинчиғи билан ўзгача бир нафосатли кўринишга эга эди. Мана шу аёллар орасида Шарлотта ҳаммадан оддий кўринар, кексайган бўлса-да, болаларча содда қиёфада қадди-бастини мағрур тутиб турар, бунга бошининг беихтиёр сал қалтираши биров халақит берса-да, анчагина таъсирчан, диққатни тортувчи, эътиборга молик, мулоҳазага ёки масхаралашга ундовчи қиёфада эди – азобланган шўрлик Лотхен масхара қилишади, дея хавотирланарди. Унинг ишончи комил эдики, ваймарлик аёллар дастлабки танишувдан кейин кичик-кичик гуруҳларга бўлиниб кетишганда онаси ҳақида ёмон хулосага келиб улгурган бўлишлари мумкин.

Хўжайиннинг ўғли диван тепасида илинган картина юзига ёпилган пардани катта очиб, уни она-бола Кестнерларга кўрсатди. Бу “Альдобранд тўйи” картинасининг нусхаси эди; профессор Мейер, дея тушунтирди у, дўстлик рамзи сифатида бир вақтлар нусха кўчиртириб берган эди. Мейернинг шу томонга яқинлашаётганини кўриб, Август бошқа меҳмонлар ёнига кетди. Мейернинг бошида кийиб келган цилиндр ўрнида сип-силлиқ духоба қалпоқ бўлиб, бу фрак билан кўшилиб уй шароити кўринишини берар, мабодо шиппак кийиб олмадимикан, деган ўйда Шарлотта беихтиёр унинг оёқларига қаради. Шубҳасиз, бундай эмас эди, аммо санъат тарихчиси кенг этикларига гўё шиппак кийиб олгандек сездирмасдан қадам ташларди. Қўлларини белига бепарво тираб, бошини бир томонга қийшайтирганча, гўё шу хонадоннинг кадрдон дўстидек бемалол юрар, ҳатто янги келганларга ўзидаги кўнгили хотиржамлигини юқтирмоқчидек эди.

– Демак, ҳаммамиз йиғилдик, – деди у Цюрих кўли бўйидаги Штефадан олиб келиб, Рим ва Ваймардаги узоқ йиллик ҳаёти давомида сақлаб қолган вазмин оҳангда тутилиб-тутилиб сўзлаш одати билан, (юз ифодасида бирон-бир ўзгариш сезилмади). – Демак, ҳаммамиз йиғилдик ва ҳадемай мезбоннинг ўзи ҳам қаторимизга қўшилади, деб ҳисобласак бўлади. Бу уйга илк бора қадам қўйган меҳмонлардаги маълум маънодаги журъатсизлик кутишнинг сўнгги дақиқаларини узайтириб юборади. Яхшиси, теварак-атрофни кузатиб, муҳитга мослашишга ҳаракат қилиш лозим.

¹ Корона Шретер (1751-1802) – машҳур немис кўшиқчиси, актриса ва композитор.

Мен ҳамиша янгиларга, анча-мунча ҳаяжонли experience¹ларини иложи борича енгиллатиш мақсадида жон деб кўмаклашишни ўз вазирам деб биламан.

У французча сўзнинг биринчи бўғинига урғу берди ва юз ифодаси ўзгармасдан гапида давом этди:

– Энг яхшиси (у “якшиси” деди), одам ўзи истаса-истамаса тушиб қоладиган таранг ҳолатини иложи борича унга сездирмасдан, у билан бирон-бир ҳис-ҳаяжон белгиларисиз бемалол саломлашиши керак. Бу мезбоннинг ҳам, меҳмоннинг ҳам кайфиятига яхши таъсир қилади. У ўта таъсирчан, шу боис меҳмондаги хижолатомуз тортинчоқлик бу ҳолат билан ҳисоблашишга мажбурлигидан унга ҳам ўтади. Масофадан туриб гўё унга юқади, шу сабаб ҳам ўзини эркин ҳис этмайди, ҳам бошқаларни мушкул аҳволга солиб қўяди. Энг оқилона иш ўзини мутлақо табиий тутиш ва беҳад юксак, чуқур мазмунли мавзулардан, айтайлик, унинг асарларидан сўз очмаслик, зинҳор-базинҳор бундай қилмаслик лозим. Энг маъқули, у билан одатдаги, жўн нарсалар ҳақида чин дилдан суҳбат қуриш, ўшанда у кундалик ҳаётга, инсонларга тегишли ҳамма гапларни эшитишдан чарчамайди ва ўзи ҳам дарҳол эриб, хайрихоҳларча муносабатини изҳор қилишга киришиб кетади. Албатта мен, у ва бизнинг орамиздаги фарқни эътибордан соқит қиладиган бетакаллуфликни кўзда тутмайман, буни у ҳарҳолда тезда бартараф қилишни билади, бундан огоҳ қиладиган мисоллар кўп.

Шарлотта бу кўрсатмаларга қулоқ соларкан, мезбоннинг яқин киши-сига ҳар замонда қараб-қараб қўяр, нима деб жавоб беришни билмасди. У беихтиёр тасаввур қилдики, – ва дарҳол шу фикрда тўхтади, – ўз руҳий мувозанатини сақлаб туриш учун бундай маслаҳатлардан фойдаланиш янгиларга, айниқса, тортинчоқ одамларга қанчалик қийин. Акс таъсирнинг эҳтимоли кўпроқдир, деб ўйлади у. Бунақа насиҳатомуз аралашувдан у шахсан ранжиди.

– Катта раҳмат сизга, – деди у ниҳоят, – жаноб сарой маслаҳатчиси, кўрсатмаларингиз учун. Бунинг учун кўплар сиздан миннатдор бўлишади. Бироқ шуни унутмангки, менинг мисолимда қирқ тўрт йил олдинги танишликни янгилаш ҳақида сўз бормоқда.

– Унга ўхшаган одам, – жавоб берди Мейер куруққина қилиб, – ҳар куни, ҳар соатда ўзгариб туради, қирқ тўрт йил давомида ҳам ўзгариб кетган бўлиши мумкин. Хўш, Карл, – мурожаат қилди у ёнидан ўтиб бораётган хизматкорга, – бугун кайфиятлари қалай?

– Нисбатан яхши, жаноб сарой маслаҳатчиси, – жавоб берди ёш хизматкор. Шу заҳотиёқ тавақаси девор ичига кетадиган – буни Шарлотта эндигина пайқади – эшик олдида тўхтаб, у қадар дабдабали эмас, балки ҳатто овозини бироз пасайтириб:

– Ҳазрати олийлари! – дея эълон қилди.

Шунда Мейер бошқа меҳмонлар томон шошилди, улар қайтадан бир жойга тўпланиб, Кестнер хонимлар турган жой яқинида тўхташди.

Гёте дадил, майда қадамлар билан кифтларини тик тутган, қаддини бироз орқага ташлаган ҳолда кириб келди, устида икки қатор тугмали фрак, оёғида шойи пайпоқ, кўкрагида чиройли қилиб ишланган кумуш юлдуз ялтираб турар, бўйнидаги оқ батис бўйинбоғ ёқасига ҳалқа қилиб

¹ Тажриба (фр.). Бу ерда “ҳолат” маъносида.

боғланиб, аметист¹ тўғноғич қадаб қўйилган, баланд, дўнг пешонаси устидаги сийраклашиб қолган, чаккаларига тушиб турган сочлари текис пудраланган эди. Шарлотта уни ҳам таниди, ҳам танимади – ҳар иккала ҳолат ҳам уни ларзага солди. Ҳаммадан аввал, биринчи қарашдаёқ ўша ўзига хос, ўнги чапига нисбатан сал пастрок жойлашган, буғдойранг юзида йилтираб турган, унча йирик бўлмаган қорамтир кўзларидаги очик ифодани таниди – улардаги улуғ ва содда нигоҳ энди, кўзларининг бироз пастига эгилган бурчакларига томон чўзилган ёйсимон қошларининг саволомуз керилиб туриши билан бўрттирилган ва улар гўё: “Бу одамлар ким бўлди энди?” деб сўрамоқчи бўлгандек эди. Ё қодир Худо, у бутун умри давомида ўша йигитнинг кўзларини ёдида сақлаб келибди! Бу бир-бирига яқин жойлашган қўй кўзлар, кўпроқ қорадек кўринарди, чунки ҳар қандай ҳаяжонли лаҳзаларда – қачон у ҳаяжонсиз, хотиржам бўлган эди? – қорачиғи кенгайиб, қоранг жигаррангни босиб кетар ва таассуротни кучайтирарди. Бу унинг ўзи, айна вақтда ўзи эмас ҳам эди. Унинг манглайи бунчалик баланд эмасди, – ҳа, энди тушунарли, бу сочларнинг тўкилиши, сийраклашиши билан боғлиқ, ҳарҳолда улар чиройли жойлашган. Бу пешона емирувчи вақт ҳосиласи, дея у ўзига тасалли бермоқчи бўлди, аммо бу билан таскин топмади. Чунки бу ерда вақт бутун умр, ўнлаб йиллар давомида манглай тошини эговлаб келган меҳнат, қачонлардир сип-силлиқ бўлган бу юзни аямай тарашлаган, тўйгунча ажинлар билан тўлдирган ҳаёт эди. Вақт ва ёш кексайиш, ҳолдан тойиш, табиий емирилиш, яъни кишини ғам-алам чекишга мажбур қиладиган ҳамма нарсага нисбатан кўпроқ аҳамият касб этади. Чунки улар маъно-мазмунга, илҳомга, ишга, кечинмаларга тўла, уларнинг излари афсус-надоматдан йироқ, тасаввурга бой қалбни қувончли ваҳима оғушида тепишга ундайди.

Шу кезде Гёте олтмиш етти ёшда эди. У билан ҳозир учрашганидан Шарлотта ўзини бахтли санаши мумкин эди, чунки бундан ўн беш йил олдин, аср бошида унинг Италияда бошланган семириши забтига олганди. Гёте бундан аллақачон халос бўлган. Оғир қадам ташлашига қарамасдан, – ҳарқалай бу унга хос характерли белги эди, – нафис ялтироқ шойи фрак остидаги қад-басти деярли ёшларникидек кўринарди, унинг қомати кейинги ўн йил ичида тагин ўша йигитчаникига яқинлашиб қолганди. Очикқўнғил Шарлотта кўп нарсаларни, айниқса, унга номаълум кўплаб боскичлардан ўтган ҳозирги қиёфанинг Вецлардаги дўстининг қиёфасидан фарқланадиган жиҳатларини кўз олдидан ўтказди. Бир вақтлар унинг ёғ босган чехраси ҳурпайган, лунжлари осилган эдики, ёшликдаги севган кизига уни таниб олиш ҳозиргига нисбатан анча қийин бўларди. Ҳозир унинг юз ифодасида, беихтиёр “Нима учун?” деб сўрагинг келадиган андак сунъийлик, кутиб турган меҳмонларга кўзи тушгач, юзидаги соддадил ифода ортига яширинган, етарлича асосланмаган ҳайрат кўзга ташланди. Айна дамда гўё унинг каттагина, чиройли лаблари на ингичка, на дўрдайган оғзининг чуқур чеккалари яшаб ўтилган йилларнинг таъсири остида лунжи ичига кириб кетган, оғзининг тинмай қимирлаб туриши юзига ёқимсиз тус берар, бир-бири билан жуда тез ўрин алмашиб турган бесаранжом ифодаларнинг кўплигидан оғиз гўё улардан қайси бирини танлашни билмасди. Бу ифодалардаги туғма улуғлик ва машҳурлик, болаларча таажжуб, ўзига хос қувноқлик ва бошининг ён томонга салгина қийшайиб туришида акс этган мужмаллик орасидаги зиддият аниқ кўзга ташланарди.

¹ Аметист – заргарлик буюмлари тайёрлашда фойдаланиладиган қимматбаҳо тош.

Кириб келар экан, у ўнг қўли билан оғриқдан азобланаётган чап қўлининг тирсагини ушлади. Бир неча қадам ташлагач, қўлини қўйиб юборди, тўхтаб йиғилганларга илтифотли-тантанавор таъзим қилди-да, яқинида турган аёлларга томон юрди.

Унинг овозини айтинг – ҳечам ўзгармаган, ўша ориққина йигитча баритонда қандай гапирган ва шеър ўқиган бўлса, шундай қолган эди. Эҳтимол, ҳозир бироз сушлашиб, босикроқ бўлиб қолгандиру, аммо ўша пайтда шу овозга хос бўлган тантанаворлик кексайган одам оғзидан таралаётгани хайратланарли эди.

– Қадрли хонимлар! – деди у ўнг қўлини Шарлоттага, чап қўлини Лотхенга узатиб, кейин уларнинг қўлларини бирлаштириб ўз қўллари орасида тутганча сўзида давом этди, – ниҳоят, ўз оғзим билан сизларга, Ваймарга хуш келибсизлар, дейман! Сиз бу ерда мана шу лаҳзаларгача вақтни зўрға ўтказган одамни кўриб турибсиз. Бу чинакам ажойиб, ҳаётбахш ҳодиса. Бизнинг ҳурматли камерал маслаҳатчи хонадони аъзолари бундай кўнгилдаги, қувончли ташрифдан роса севинган бўлсалар керак. Сиз қачондир бу юртларга қадам қўйиб, бизнинг эшигимизни четлаб ўтиб кетмаганингизни нечоғлик қадрлаш қўлимиздан келишини айтиб ўтирмасам ҳам бўлар!

“Кўнгилдаги, қувончли” деди у, унинг жилмайиб, хижолатомузми, ўйноқими ифода билан айтган бундай эркин, нозик сўзлари беҳад ажойиб чиқди. Бу ажойиблик дипломатияга, илк сўзданоқ ўртадаги чизикни белгилаб қўювчи олдиндан мўлжалланган ниятга мувофиқ эканлигини Шарлотта очик-равшан сезиб турарди – уни у ҳар бир фикрни ўйлаб, шошилмай юзага чиқаришидан ҳам билиб олиш мумкин эди. Масофани аниқ олиш учун у Шарлотта ёлғиз эмас, балки қизи билан турганлигидан фойдаланди. Бу унга тўртта қўлни бирлаштириб кўпликда гапиришга, ўзи ҳақида ҳам “мен” эмас, “биз” дейишига, меҳмонлар “бизнинг эшигимизни четлаб ўтиб кетишлари мумкин эди” деган тахминни келтириб, ўз уйи ортига яширинишга имкон берди. Умуман “кўнгилдаги, қувончли” деган ёқимли сўзлар ҳам Риделларга нисбатан айтилди.

У бир зум тараддуланиб, гоҳ онага, гоҳ қизга қаради, аммо назари уларнинг бошлари оша дераза томон йўналди. Шарлоттага гўё Гёте уни кўрмаётгандек туюлди, лекин айна дамда бир лаҳза ичида мезбоннинг назари боши тўхтовсиз қалтираётганини пайқаганини Шарлотта ҳам сезди: бу пайқашдан Гёте бир сонияга гўё қотиб қолди, юзини жиддий, ачиниш ифодаси эгаллади, бироқ кўз очиб-юмгунча бундай довдираш ҳолатидан чиқди-да, баайни ҳеч гап бўлмагандек яна қувноқ оҳангда сўзлай бошлади:

– Ёшлик ҳам, – деди у энди фақат Лоттага, қизга томон бурилиб, – куёшнинг тилларанг нурлари янглиғ қоронғи уйимизга кириб келди...

Шу пайтгача шубҳасиз, унинг эшигини четлаб ўтиб кетолмаймиз, дея пичирлаб ўтирган Шарлотта энди лозим бўлган, талаб қилинган таништирувга киришди. Ўзининг асосий истаги, Эльзасдан бир неча ҳафтага онасини кўришга келган иккинчи қизи Лоттани унга таништириш бўлганлигини мезбонга айтди. Шарлотта унга “ҳазрати олийлари” деб мурожаат қилди, тўғри, у буни шошилиб, ноаниқ талаффуз қилди, Гёте ҳам бунга эътироз билдирмади, бошқа сўзни тавсия қилмади, бунинг сабаби, чамаси, у таништирилган қизни кузатиш билан овора эди.

– Гўзал! Гўзал! Гўзал! – деди у. – Бу кўзлар эркаклар дунёсига анча-мунча ғалаён солган бўлса керак.

Мулозимат шу даражада ясама чиқдики, акаси Карлнинг ҳамширасига гўё кўкка қараб фарёд қилингандек бўлди. Шўрлик Лотхен азобли, зўрма-зўраки жилмайиш билан лабини қимтиди, афтидан, шу нарса Гётени кейинги гапни тараддудланган алфозда “ҳарҳолда” сўзидан бошлашга мажбур қилди.

– Ҳарҳолда, ниҳоят мен суюкли болалардан бирини кўришга муяссар бўлганимдан жуда, жуда хурсандман, уларнинг силуетларини бир вақтлар марҳум сарой маслаҳатчиси юборган эди. Сабр қилсанг – ғўрадан ҳалво битар, деб бекорга айтмайдилар-да!

Бу пушаймонга ўхшаб кетди; силуетларни ва Ҳанс Христианни эсга олиш, Шарлотта сезганидек, ўртадаги чизикдан бироз чиқиш бўлди. Шарлотта икки ўғли, яъни Август ҳамда Теодор билан унинг таниш эканлигини, улар Гербермюлда уни бориб кўришга журъат қилганларини эслатиб тўғри иш қилмади чоғи. Айнан ўша жой номини айтиш, афтидан тўғри бўлмади, чунки Гёте у бу сўзни айтиб улгурган лаҳзада унга қандайдир довдираган, бениҳоя ваҳимали назар билан қарадики, буни шунчаки ўша учрашувни эсга олиш деб ҳисоблаш мушкул эди.

– Э, ҳа, албатта! – дарҳол хитоб қилди у. – Қандай қилиб буни унутдим-а! Кечиринг, бу қариган каллани! – Хотираси паст бошини кўрсатиш ўрнига у кириб келаётган пайтдагидек, ўнг қўли билан чап қўлини силаб қўйди, бу билан гўё бемор қўлига бошқаларнинг диққатини тортмоқчи бўлди. – Ўша пўрим йигитларнинг аҳволлари қалай? Яхшими, ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим. Аҳволларининг яхшилиги уларнинг тоза табиатидан, бу туғма хислат, шундай ота-оналарнинг фарзандлари бошқача бўлишлари ҳам мумкин эмас-да. Хонимларнинг саёҳатлари яхши ўтдими? – сўради у, – ишонаманки, яхши ўтган, Ҳильдесхайм-Нордхаузен-Эрфурт йўли тузатилган, қулай, отлари асосан яхши, нархига чидаса бўлади. Чикимларинг эллик талердан ошмаган бўлса керак.

Шу сўзларни айтгач, у алоҳида мулоқотга чек қўйди ва она-бола Кестнерлар билан бирга бошқа меҳмонлар томон силжиди.

– Ёш хўжайин (у Августни кўзда тутди) сизларни бошқа ҳурматли меҳмонлар билан таништирган бўлса керак-а? Мана бу хонимларнинг, жанобларнинг ҳаммалари сизнинг мухлисларингиз... – У навбати билан чепец кийган Кирмс хонимга, кенг соябонли шляпадаги Кудре хонимга, оқида Ример хонимга, энг мукамал Мейер хонимга ва Амалия Риделга таъзим қилди, у Ридель хонимга аввал ҳам, “қўнғилдаги, қувончли ташриф” деган пайтда маънодор назар ташлаб қўйган эди. Шундан сўнг у навбатма-навбат эркаклар билан қўл бериб кўришди, тоғ ишлари бўйича маслаҳатчи, эллик ёшлардаги оққўнғил, кўзлари кулиб турган, бошининг олд қисмидаги сочлари тўкилган, орқа қисмидагилари жингалак бўлиб бўйнида осилиб турган, оппоқ бўйинбоғ боғлаган, тоза қирилган юзлари тикка турган ёқасига тиралган жаноб Вернерга алоҳида илтифот кўрсатиб, унинг олдида таъзим қилди ва юзида: “Ниҳоят тугатдик расмиятчиликларни, энди бошқа бамаънироқ иш билан шуғулансак бўлади”, демоқчи бўлгандек ҳорғин ифода яққол намоён бўлди. Бу ишорадан Мейер билан Римернинг юзларида рашкни ниқоблаб турувчи маъқуллаш белгиси кўринди. Меҳмонларни айланиб чиққач, Гёте қайтадан геологга мурожаат қилди, бу

пайтда хонимлар Шарлоттани ўраб олишди ва елпиғичлари билан тинмай елпина-елпина, унингча Гёте жуда ўзгариб кетганми, дея сўроққа тутишди.

Улар яна бир муддат бутун хонани эгаллаган классик бюст ёнида, аквареллар, гравюралар, штоф¹ қопланган деворларни бежаб турган картиналар орасида туриб қолишди, оққа бўялган эшик ва деразалар оралиғидаги деворлар бўйлаб чиройли стуллар ва коллекциялар жойлаштирилган оппоқ лак сурилган жавонлар кўйилган эди. Ҳаммаёкни эгаллаган санъат асарлари, қадимий осори-атиқалар, мрамор столлар устидаги халцедон² идишчалар, “Альдобранд тўйи” картинаси остидаги столни безатиб турган қанотли Нике³, шиша қалпоқлар остидаги антик давр худолари, ларвлар⁴, фавн⁵ларнинг ҳайкалчалари хонага музей кўринишини бериб турарди. Шарлотта уй хўжасидан кўзини узмасди, у қўлларини орқасига чалиштирганча оёқларини кериб, виқор билан гердайиб турар, шойи фракига қадалган кумуш юлдуз ҳар бир ҳаракатида ялтиллаб кетарди. У меҳмонларнинг гоҳ униси, гоҳ буниси билан, Вернер билан, Кирмс билан, Кудре билан суҳбатлашар, ҳозирча фақат Шарлотта билан гаплашмасди. У билан суҳбатлашишга мажбур эмаслиги, уни зимдан кузатаётгани Шарлоттага ёқарди, шу билан бирга, бу нарса, у билан суҳбатни давом эттиришни бетоқатлик билан кутишга халақит бермасди, гарчи у буни жудаям хоҳласа-да, аммо иккинчи томондан, Гётенинг бошқалар билан мулоқот қилишини кузатиш бу истакни сўндирарди, негаки ҳозир Гёте билан суҳбатлашиш кимга насиб қилган бўлса, у ўзини ноқулай сезяпти, деб ўйларди Шарлотта.

Унинг ёшликдаги дўсти кишида зодагонлардек таассурот қолдирарди, бунга шубҳа йўқ эди. Унинг либоси бир пайтлар кетворган бўларди, ҳозир эса, кийими сал-пал урфдан қолган, бироқ нозик дид билан танланган, соддагина, юриш-туришидаги маълум расмиятчиликка жуда мос тушар, шу билан кишида юксак эътибор туйғусини уйғотарди. Лекин барибир, у чиройли бошини баланд кўтариб, қаддини мағрур тутиб турган бўлса-да, гўё бу салобат оёқларда маҳкам турмагандек туюлар, у ким билан суҳбат қурмасин, ҳаракатлари қандайдир эркин эмасдек, қатъиятсиздек эди, бу ҳолат уни четдан кузатиб турган одамни ҳам безовта қилгани сингари, тасодифий суҳбатдошини ҳам ғалати қийин аҳволга солиб қўярди. Ҳар қандай одам ҳам хатти-ҳаракатнинг ортиқ даражадаги самимийлиги ва табиий эркинлиги суҳбат мавзусига бутунлай берилиб кетишда эканлигини сезгани ва билгани сабабли, табиийки, бу ғайритабиий, Гёте одамларга ва вазиятга кам эътибор қаратаяпти, деган ўйга боришга мажбур бўлар, бу нарса беихтиёр унинг суҳбатдошини ҳам мавзудан чалғитарди. Суҳбатдошининг нигоҳи гапираётганда бошқа томонда бўлган пайтда уй хўжасининг кўзлари унга тикилиб турар, суҳбатдош бунга қаради дегунча, кўзларини олиб қочар, нигоҳи бошқа томонга йўналарди.

Шарлотта аёлларга хос зийраклик билан буни пайқади ва ёшликдаги дўсти билан суҳбатни давом эттиришдан қанчалик кўркса, қандайдир ички бир зарурият билан суҳбат куришга эҳтиёж сезишини тақрорлашгина бизга қолади, холос.

¹ Штоф – мебелларга қоплаш учун ишлатиладиган қалин газлама.

² Халцедон – кварц ёки чақмоқтошнинг бир тури, ярим қимматли тош.

³ Нике – қадимги юнон мифологиясида жанглар ва беллашувлардаги ғалаба худоси.

⁴ Ларвлар – қадимги римликларнинг эътиқодларига кўра ёвуз руҳлар, ўлиб кетган ёвуз одамларнинг руҳлари.

⁵ Фавн – қадимги Рим мифологиясида даладар ва ўрмонлар худоси, подалар ҳомийси.

Аммо Гётенинг хатти-ҳаракатидаги ғайритабiiйликни жуда узоқ кутилган, чўзилиб кетган тушликдан олдинги ҳолатга йўйиш ҳам мумкин эди. Бир неча марта у ташкилий ишларнинг етакчиси бўлган ўғлига қошини чимириб, саволомуз қараб қўйди.

Ниҳоят, хизматкор унинг ёнига зорикиб кутилган хабар билан яқинлашди ва Гёте шоша-пиша унинг гапини бўлди-да, хабарни кичкина йиғин иштирокчиларига етказди:

– Ҳурматли дўстлар, бизни тушликка таклиф қилишяпти, – деди у. Шу сўзларни айтarkan, у Лотта билан Лотхен ёнига келиб, контрдансдагидек¹ нафис ҳаракат билан уларнинг қўлларидан ушлаб, “сарик зал” деб аталган қўшни залга киришни бошлаб берди, у ерда стол ясатилган эди, чунки кичкина емакхона ўн олтита одам учун торлик қиларди.

Меҳмонларни қабул қилган хона учун “зал” номи, гарчи у ҳозир чиқиб келинган хонага нисбатан хийла кенг бўлса-да, анча баландпарвоз эшитиларди. Бу хонада ҳам иккита бюст: беҳад гўзаллигидан хафақондек кўринувчи Антиной²нинг ва улуғвор Юпитернинг улкан бюстлари турарди. Мифологик сюжетларга ишланган гравюралар мажмуаси ва Тициан³нинг “Самовий муҳаббат” картинасининг нусхаси деворга кўрк бериб турарди. Бу ерда ҳам бирдан бошқасига ўтиладиган хоналар ланг очик эшиклар орқали кўриниб турар, айниқса, сарик залнинг тор томонида жойлашган ва “бюстлар хонаси” орқали ҳамма хоналар олдини эгаллаган балконга ва боққа чиқувчи зинапояга олиб чиқадиган хона жуда чиройли эди. Стол зодагонларга хос тарзда безатилган эди: нафис гулдор дастурхон, кумуш шамдонлар, тилла суви югуртирилган чинни идишлар, ҳар бир киши учун уч хил бокал қўйилган. Ёш хизматкор йигит билан ёноқлари қип-қизил, дўмбоқкина қўллари оппоқ, бошида чепчик, белида корсаж, қўлда тикилган кенг юбка кийган оқсоч қиз хизмат қиларди.

Гёте столнинг узун томони ўрта қисмида, Шарлотта билан сингиси ўртасига ўтирди, уларнинг ўнг ва чап тарафларидан бошқалар жой олишди: сарой камерал маслаҳатчиси Кирмс ва профессор Мейер, улардан кейин бир томонга Мейер хоним, бошқа томонга Ример хоним ўтирди. Эркаклар кўплиги сабабли Август битта эркак, битта аёл қилиб ўтқазилган йўлини қилолмади. У тоғ ишлари бўйича маслаҳатчини отасининг рўпарасига, унинг ўнг тарафига эса доктор Римерни ўтқазилганга мажбур бўлди. Унинг ёнига кичик Лотхен Август билан ёнма-ён ўтирди. Вернернинг чап томони, Шарлоттанинг рўпарасидан Кудре хоним жой олди, унга доктор Ридель ва Кирмс хоним қўшилишди. Жаноб Штефан Шютце билан бош меъмор столнинг тор тарафига жойлашишди.

Юмалоқланган қиймали куноқ шўрва меҳмонлар жойлашаётган пайтдаёқ косаларга сузилди. Мезбон, гўё тантанали маросимни бошлаб бераётгандек, шўрваси устида нон синдирди. Тикка турган ва юргандагига нисбатан у ўтирганда ўзини бирмунча яхшироқ ва эркинроқ ҳис этарди; бундан ташқари, у ўтирганда кўзга каттароқ кўринарди. Эҳтимол, мезбон-оила бошлиғи сифатида дастурхон бошида етакчилик қилиш унга қандайдир енгиллик ва қувонч бағишларди. Бу ерда у ўзини яхши кўрган муҳитида ҳис этса керак-да. Ҳалигача жим ўтирган даврани айёрона йилтиллаб турган

¹ Контрданс – рақс тури.

² Антиной (111–130) – Рим императори Адрианнинг доимий йўлдоши, ўлимидан кейин илоҳийлаштирилган юнон йигити.

³ Тициан (1490–1576) – италян рассоми.

катта-катта кўзлари билан кузатиб чиқди-да, нонни синдириб тушликни бошлаб берган ўша тантанавор қиёфада босиқлик билан, дона-дона қилиб, шимолий Германия лаҳжасини қабул қилган жанублик немисларга хос тилда меҳмонларга мурожаат қилди:

– Азиз дўстлар, мана шундай қувончли, қадрли сабаб билан бизга туҳфа этилган ёқимли учрашув учун Яратганга шукроналик келтирайлик-да, камтарона, аммо меҳр билан тайёрланган таомни тановул қилайлик.

Шу билан у овқатланишни бошлади, ҳамма унга эргашди, шу аснода меҳмонлар бош кимиралиб, бир-бирига қараб, тантанавор табассум билан ушбу қисқа нутқдан таъсирланганларини изҳор қилишар, гўё бу билан “Нима-ям қилардик? У айтган сўзнинг ҳаммаси чиройли!” дегандек бўлишарди.

Шарлотта чап томондаги қўшнисидан таралаётган одеколон хидига кўмилиб ўтираркан, Римернинг одам “хушбўй ифор”дан илоҳийликни англаб етади, деган гапларини беихтиёр эслади. У худди туш кўраётгандек эди, мана шу одеколоннинг хушбўй ифори унга моддийлашган, хушёр қилувчи илоҳий озон бўлиб туюлди. Тажрибали уй бекаси сифатида у юмалоқланган қиймаларнинг чиндан-да “меҳр билан тайёрланган”лигини сезмасдан қолмади, яъни улар фавқулодда энгил ва нозиктаъм эди. Шарлотта бутун вужуди, диққат-эътибори билан кутарди, у ораликдаги маълум масофага қаршилиқ кўрсатса-да, уни энгиб ўтишдан ҳам воз кечмасди. Аниқ бир тўхтамга келишга бўйин бермаётган мана шундай умид оғушида у зиёфатнинг эгаси бўлган қўшнисининг эмин-эркин мулоқотидан гўё куч олаётгандек эди, шу билан бирга, у билан ёнма-ён ўтирганидан – шундай бўлиши ҳам керак эди – ўзини бирмунча ноқулай сезарди, унинг рўпарасида ўтирганида эди, кўзлар кўзга тушар, бу унинг кўнглидаги ниятига мос келган ва орадаги масофани бартараф қилиш воситаси, яъни унинг мақсадли либосини Гёте осонгина пайқаган бўларди! У рўпарасида ёзилиб-яйраб ўтирган Вернерга рашк билан қараркан, ёнидаги одамнинг ўзига мурожаат қилишини кутар, агар шундай бўлса унга ён томондан жавоб қайтаришга тўғри келарди, юзма-юз ўтирса, суҳбатдошининг юзига қараб гапирган бўларди. Бироқ хўжайин у билан мулоқотга шошилмас, атрофидаги одамларга мурожаат қиларди. Гёте шўрвадан бир-икки қошиқ ичгач, олдида, кумуш тагликда турган иккита шишани олиб, ёрлигини кўриш мақсадида уларни сал қийшайтирди.

– Дуруст, – деди у, – ўғлим ишнинг кўзини билади, у бизга юракка қувват берувчи иккита зўр ичимликни қўйибди, улардан ўзимизда чиққани французларники билан беллаша олади. Патриархал удумларга қаттиқ риоя қиламиз, ҳар ким ўзига ўзи қуяди, виноларни кўзга кўринмас руҳлар қуйиб туришади, дея бокалларни гердайиб бир-бирларига узатишларини жиним суймайди. Шундай қилсак, ҳар ким кўнгли тортганча ичади, қанча сарфлаганини шишасига қараб аниқлайверади. Хўш, нима дейсизлар, ҳурматли хонимлар, сиз-чи, ҳурматли жаноб тоғ ишлари маслаҳатчиси? Қизилиданми, оқиданми? Менимча, аввал ўз узумимиз ҳосилидан олайлик, французларникини қовурдоқ билан оламиз, ёки қизиб олиш учун мана бундан бошлаймизми? Менга мана шуниси маъқул, саккиз йил сақланган бу қизил вино яхшигина кайф беради, мен, буни ортиқ оғзимга олмайман, деб ваъда беролмайман, – аммо, менинг назаримда, эйльфер портвейни уни бир марта татиб кўрган одамда бир никоҳдиликка тарафдорлик ҳиссини уйғотиш учун яратилган бўлса керак. Бизнинг немисларимиз ғалати халқ-

да, яхудийларга ўхшаб ўз пайғамбарларига кўп ташвиш келтиришади, бироқ уларнинг винолари Худонинг энг мўътабар тортиғи.

Вернер унга қараб ҳайрон бўлиб кулиб юборди. Узунчоқ бошини оппоқ жингалак соч қоплаган, қовоғи салқиган Кирмс эса:

– Ҳазрати олийлари, ўзларининг дунёга келишлари ҳам оддийгина немисларнинг хизмати эканлигини унутдилар шекилли.

Мейер билан Римернинг бу гапни маъқуллаб қаттиқ кулиб юборишлари уларнинг қўшнилари эмас, балки хонадон эгасининг сўзларига қулоқларини динг қилиб турганликларидан дарак беради.

Гёте ҳам кулди, тишларини кўрсатгиси келмади чоғи, оғзини очмай кулди.

– Буни биз вазиятни юмшатадиган ҳолат деб қабул қиламиз, – деди у. Кейин, нима ичасиз, дея Шарлоттага мурожаат қилди.

– Мен вино ичишга одатланмаганман, – жавоб берди у, – дарров бошимни гаранг қилади, фақат ҳурмат юзасидан қиттак татиб кўришим мумкин. Менинг диққатимни тортган нарса – у боши билан қатор қилиб қўйилган шишаларни кўрсатди – анавилар, улар нима?

– Ҳа-а, улар менинг Эгер сувларим, – жавоб берди Гёте. – Сизнинг эътиборингиз тўғри йўлдан кетди, бу шифобахш булоқ уйимизда ҳамиша қайнаб туради, дунёдаги ҳушёр қилувчи нарсалар ичида шу менга ҳаммасидан кўра кўпроқ маъқул келади. Сизга ундан озгина қуйиб бераман, шу шарт биланки, аввал сиз мана бу иссиқ олтиндан озгина оласиз, иккинчидан, турли тоифаларни бир-бирига аралаштирмайсиз, винога сув қўшмайсиз, буни мен жуда ёмон одат деб ҳисоблайман.

Гёте столнинг ўзи ўтирган тарафида вино қуйиб бериш вазифасини бажарар, нариги тарафда шу иш билан унинг ўғли ва доктор Ридель шуғулланишарди. Бу орада ликопчалар алмаштирилиб, кўзиқорин гарнирли чиғаноқларда димланган балиқ тортилди. Шарлоттанинг унчалик иштаҳаси бўлмаса-да, таомнинг олий сифатини тан олмасдан туrolмади. Қизиқувчанлик оғушида ҳамма нарсани диққат билан жимгина кузатаркан, ошхона ишидаги сифатни эътиборга лойиқ деб топди ва буни хўжайиннинг талабчанлиги натижаси деб ҳисоблади. Август эса ҳозир ҳам, аввалроқ ҳам мудрагансимон, отасиникидек мулойим боқувчи кўзлари билан стол раисига ташвишли назар ташлаб кўяр, гўё таом унга маъқул бўлдимиди-йўқми, деб сўрамоқчи бўларди. Ҳамманинг ичида фақат Гёте чиғаноқлардан иккитасини олди, аммо иккинчисига қўл ҳам урмади. Қорнидан кўра кўзи оч деганларидек, унда шу ҳолат қовурдоқ келганда янада кўзга ташланди, узунчоқ ликопларда тақдим қилинган, турфа хил сабзавотлар билан безатилган филедан у ликопини тўлдириб олди-ю, бироқ ярмини ҳам еёлмади. Райнвайн, бордо виноларидан эса, аксинча, хўплаб-хўплаб роса ичди; вино қуйишидаги тантанаворлик, аввал бошда нон синдиргани сингари, кўпроқ ўз бокалига дахлдор бўларди. Кўп ўтмай портвейнни ичмасданоқ алмаштиришга тўғри келди. Унинг шусиз ҳам буғдойранг юзи зиёфат давомида пудра сепилган сочларига тамоман зид бўлиб қолди. Тирноқлари чиройли қилиб текисланган, бурмали манжети ўраб турган қўли, гарчи катта ва бақувват бўлса-да, шишани чакқон олиб, маҳкам тутиши билан аллақандай улуғворлик касб этган, Шарлотта уни шу пайтгача бир лаҳза тарк этмаган алланечук уйкусираган ҳолатда, диққат билан кузатиб ўтирарди. Гёте унга иккинчи бор Эгер сувидан куйди ва бир маромда эмас, лекин ўша-ўша

босиқ оҳангда, товушларни аниқ талаффуз қилиб, франкфуртликларга хос сўз охиридаги ундошни сал-пал тушириб қолдириб, шу шифобахш булоқ билан биринчи марта танишгани ҳақида айтиб бера бошлади, шунингдек, франценсдорфлик савдогарлар йил давомида уни шу сув билан таъминлаб туришларини, кейинги йилларда Богемия курортларига бормаи кўйгани учун муолажаларни уйда олаётганини ҳам кўшиб кўйди. Сўзларни аниқ ва дона-дона қилиб талаффуз қиларкан, оғзи ярим табассум билан ёқимли ҳаракатланганда кишида ғайришуурий-жозибали ва қатъий бир туйғу уйғотардики, ҳамма беихтиёр унга қулоқ солар, зиёфат давомида унда-бунда бошланган суҳбатлар ҳам аҳамиятсиздек узилиб қоларди, у сўз бошлаган заҳотиёқ ҳамма дарҳол диққатни унга қаратарди. У бу ҳолатга қаршилик кўрсатолмасди, ҳатто ёнидаги кўшнисини томон эгилиб, шивирлаб бирор нарса демоқчи бўлса ҳам бошқалар эътиборни шу томонга қаратишарди.

Шундай бўлдики, сарой маслаҳатчиси Кирмс немис халқи ҳақида яхши фикрлар билдиргач, Гёте Шарлоттага ўнг томондаги кўшнисининг афзалликлари ва хизматларини, унинг юксак мартабали, хизмат кўрсатган давлат арбоби, машҳур амалиётчи бўлатуриб, санъат соҳасига ҳам бегона эмаслигини, театрнинг нозик мухлиси, янги ташкил этилган театр бошқармасининг тенги йўқ арбоби эканлигини санай кетди. Гўё у Шарлоттани Кирмс билан мулоқот қилишга, яъни уни ўша томонга жалб қилишга урингандек эди-ю, бироқ шу аснода Шарлоттанинг театрга муносабати билан қизиқди ва Ваймарда бўладиган кунларидан бу ердаги театр имкониятлари ва ютуқлари билан танишиш учун фойдаланиш истаги бор-йўқлигини сўради. У қачон театрга боришни истаса, ўзининг ложаси унинг ихтиёрида бўлишини ҳам айтиб кўйди. Шарлотта назокат билан миннатдорчилик билдирди ва театр томошаларига ўзи жуда қизиқишини, аммо унинг муҳитида театрга кам эътибор берилиши, бунинг устига Ҳанновер театри бу соҳага бўлган талабга у қадар жавоб бермаслиги, ўзи ҳам турмуш ташвишларидан ортиб бунақа кўнгилочишларга кўпам вақт ажратмаганини айтди. Гётедан таълим олган машҳур Ваймар ансамбли билан танишиш унинг учун жуда қизиқарли ва ёқимли бўлишини қистириб ўтди.

Шарлотта бироз паст овозда шу сўзларни айтarkan, Гёте бошини пастга эгиб, фикрни маъқуллагандек, бошини силкитиб турди-да, Шарлоттани хижолат қилган ҳолда гап орасида ушоқлаб, юмалоқлаб ташлаган нонларини йиғиштириб бир жойга тўплаб кўйди. У ўз ложасига таклифни яна тақрорлади ва шароит кўтарса, бош ролда Вольф ўйнайдиган “Валленштайн” спектаклини Шарлоттага кўрсатишларига умид билдирди, бу спектакл кўшлаб меҳмонларга маъқул бўлган, деди. Кейин у кулимсираб, икки нарсани: Шиллер драмаси ва Эгер сувини эслаш билан хаёли Богемиядаги қадимий Эгер қасрига кетганини, у ерда Валленштайннинг энг яхши тарафдорлари қириб ташланганини, бу қаср уни меъморчилик ёдгорлиги сифатида қизиқтиришини айтди. Қаср хусусида сўз бошлагач, у ликопидан бош кўтариб, овозини баландлатди ва барча меҳмонларнинг диққатини яна ўзига қаратди: “Қора минора деб ҳам аталган бу қасрга агар бир вақтлар кўтарма кўприк бўлган жойдан қаралса”, деди у, – “менимча Каммербергдан олиб келинган тошлардан қурилган иншоот кўзга беҳад улуғвор кўринади”. Буни у тоғ ишлари бўйича маслаҳатчига қараб айтди ва бир-бирларини тушунгандек бош силкиб кўйди. Шаклан катта-катта кристалларга ўхшайдиган бу тошлар, тушунтиришда давом этди у,

ёмон об-ҳавога чидамли бўлсин учун фавқулудда санъаткорона текислаб жойлаштирилган. Бунақа шакллар уйғунлиги ҳақида эслатаркан, кўзлари чакнаб Эгердан Либенштайнгача бораётгандаги минерологик топилма ҳақида берилиб сўз очди, бу жойларда нафақат ажойиб рицарлар қасри, балки Каммерберг рўпарасида қад кўтарган геологик жиҳатдан беҳад диққатга сазовор Платтенберг ҳам унинг эътиборини тортган эди.

У ёққа борадиган йўл, дея илҳом билан ҳикоя қиларди у, белни синдирар даражада ёмон эди; ҳаммаёқ сув тўла ўралардан иборат бўлиб, уларнинг қанчалик чуқур эканлигини бир қарашда билиб бўлмасди, унинг ҳамроҳи, ўша ерлик хизматчи, кўрқувдан титраб-қақшар, гўё ўзини меҳмон учун хавфсираётгандек кўрсатишга уринар, аммо аслида ўзи учун жон куйдирарди, Гёте бўлса уни юпатар, извошчининг маҳоратли эканлигини уқтирар, у шу қадар ўз ишининг устасики, ҳатто император Наполеон борди-ю буни учратиб қолса, сўзсиз ўзига сарой извошчиси қилиб олган бўларди, деб ишонтиришга уринарди. Извошчи энг катта чуқурлар устига ҳам эҳтиёткорлик билан извошни ҳайдар – ағдарилиб тушмасликнинг энг кулай усули шу эди.

– Шу тахлит зўр-базўр силжиётганимизда, – ҳикоя қилишда давом этди у. – Устига-устак йўл тоққа томон кўтарилиб борарди, нарироқда ерда ётган бир нарсани кўриб қолдим, топилдикни яқинроқдан кўриш мақсадида извошдан жадал тушдим. “Бу ерга қандай келиб қолдинг? Қаердан пайдо бўлдинг?” дея сўрадим. Балчиқ орасидан менга нима мўралаб турарди денг? Дала шпат¹ининг эгизак кристаллари!

– Буни қаранг-а, наҳотки! – хитоб қилди Вернер.

Гарчи у эҳтимол, – Шарлотта шундай тахмин қилди, ҳатто бунга тўлик ишонди, – шу ердагилар орасида дала шпатининг эгизак кристаллари нима эканлигини биладиган ягона одам бўлса-да, ҳикоя қилувчининг табиатдаги бундай ғаройиботни учратиб қолганига ҳамма бирдек чинакамига ҳайрат билдира бошлади, негаки у чунонам жонли, имо-ишоралар билан ҳикоя қилар, унинг қувонч ва ҳайрат билан: “Бу ерга қандай келиб қолдинг?” деган хитоби шунчалик мафтункор, дилтортар, кишини ҳаяжонга соладиган, эртакнамо таассурот қолдирардики, шундай улуғ одам тошга “сен” деб мурожаат қилгани, биргина тоғ ишлари бўйича маслаҳатчида эмас, балки ҳаммада қизгин ҳис-туйғу уйғотган эди. Ҳикоя қилувчини ҳам, тингловчиларни ҳам бир хилда берилиб кузатиб ўтирган Шарлотта ҳамманинг чехрасида меҳр ва завқ-шавқ ифодасини кўрди, ҳатто Римернинг юзида бу ифода ўзига хос норозилик ифодаси билан аралашиб кетган эди, лекин Августнинг юзида ҳам, Лотхенда ҳам ўша ҳолат эди, ҳаттоки одатда унча-мунчага жилмаймайдиган Мейер ҳам кўшнисини Риделга парво ҳам қилмай, оғзидан чиқаётган ҳар бир сўзини илиб олиш мақсадида ҳикоя қилувчи томонга эгилиб олган, юзида шундай бир меҳр товланган эдики, ўзи сезмаган ҳолда Шарлоттанинг кўзларига ёш қалқиди.

Ёшликдаги дўсти у билан қисқа суҳбатдан кейин қайтадан бошқа меҳмонларга эътибор қаратгани Шарлоттага албатта маъқул бўлди, буни боиси, бир томондан, улар шунга муштоқ эдилар, иккинчи томондан “масофа” сақлаш лозим эди, Шарлотта буни яхши тушунарди. Нима бўлганда ҳам, хонадон отасининг бундай патриархал руҳдаги нутқи Шарлоттага, айтиш мумкинки, аллақандай мифологик тусда хузур бағишлади. Даст-

¹ Шпат – силикатлар жинсига мансуб минерал.

лаб элас-элас ёдига тушган сўз бирикмаси энди миясига маҳкам ўрнашиб олди. “Лютернинг зиёфатлар чоғидаги суҳбатлари” деб ўйлади у ва бутун физиогномик¹ номутаносиблигига қарамай шу қиёсга ёпишиб олди.

Гёте еб, ичиб, вино қуйиб бериб, ора-орада стулга суяниб олиб, қўлини сочиғига артиб, гоҳ паст овозда, шошилмай, сўзларни танлаб-танлаб, гоҳ баланд овозда, эмин-эркин қўлларини меҳмонлар томонга ёқимли ҳаракатлар билан чўзиб сўзида давом этди. Бу ҳаракатларни кўрган Шарлотта у актёрларга дид ва хушбичимлик сирларини ўргатиш давомида шуларга одатланган бўлса керак, деб ўйлади. Бурчаклари ўзига хос пастга эгилган чакноқ кўзлари, самимий нигоҳи билан у стол атрофидагиларнинг барини қамраб олар, шу аснода оғзи қимирлар – албатта, бу ҳаракат ҳамшиша ҳам ёқимли эмасди – вақти-вақти билан лаблари ғалати бурилиб кетар, кузатиб ўтирган одам учун бу шунчалик сирли ва азобли эдики, унинг ҳикоясидан оладиган лаззати нотинчлик ва ҳамдардликка айланиб кетарди. Бироқ бундай сеҳр тезда йўқолиб қолар ва шунда бу чиройли оғизнинг ҳаракатлари шунақа дилбарлик касб этардики, Ҳомернинг “амброзик”² деган сифатлаши бу ҳолатга қанчалик аниқ мос келишини кўриб одам ҳайрон қоларди – майли, буни бандаларга нисбатан қўллаб бўлмаса-да, ҳарҳолда бундай жозибаторликни шу сўз очиб беради.

У яна Богемия, Франценсбрунн, Эгер ҳақида, унинг серҳосил водийлари ҳақида ҳикоя қилди, ҳосил учун Яратганга шукроналик ибодатини ва унда ўзи иштирок этганини, ўқчилар ва хунармандларнинг, оддий халқнинг башанг либосдаги руҳонийлар бошчилигида, муқаддас черков байроғини кўтариб шаҳар соборидан бош майдонга томон силжиган намойишини тасвирлаб берди. Кейин овозини пастлатиб, лабини чўччайтириб, ёқимсиз, шу билан бирга, ҳазиломуз характердаги бирор воқеани айтаётгандаги ифода билан, худди болаларга кўрқинчли эртаски ҳикоя қилаётгандек ўрта асрларнинг охирида ушбу шаҳарда кечган қонли кеча ҳақида ҳикоя қилишга киришди, қадимги йилномаларда ёзилганидек, бу ўша пайтдаги оддий халқнинг кўкқисдан бўлган чақирикка учиб, яхудийларни қирғинбарот қилган тун эди. Исроиллик болалардан кўпчилиги Эгерда ўзларига ажратилган кўчада яшашган, у ерда яхудийларнинг машҳур ибодатхоналаридан бири ҳамда Германияда ягона илоҳиёт академияси бўлган. Бир куни азалдан гапга уста аллақандай ялангоёқ роҳиб черков минбаридан туриб энг гуноҳ ишлар борасида нутқ ирод қилиб, шу ўринда одамлар бошига тушган барча бахтсизликларга яхудийларни айбдор қиладики, шунда бу айбловдан ғазоби қайнаган бир аскар минбарга чиқиб, қиличини яланғочлаганча: “Ким ўзини насроний ҳисобласа менга эргашсин!” дейди-да, аланга олай деб турган тўдага учкун ташлайди. Оломон унга эргашади, уларга ҳар хил қаланғи-қасанғилар қўшилишиб, яхудийлар маҳалласида кўз кўриб қулоқ эшитмаган талон-тарож ва қирғин бошланади. Шўрлик яхудийларни икки катта кўча ораллиғидаги торкўчага текиб чунонам қиришадики, ўша торкўчадан қонлар ариқ бўлиб оқади. Бу хунрезликдан фақат битта яхудий омон қолган, у қувур ичига бекиниб олиб, хунрезлик тугагунча ўтирган. Тартиб ўрнатилгач, қилмишидан пушаймон бўлган шаҳар бу яхудийни Эгер фуқароси деб тан олган. Шунини айтиш керакки, ўша пайтдаги Рим императори Карл Тўртинчи қирғинбарот иштирокчиларини қаттиқ жазолаган.

¹ Физиогномика – инсон қиёфасига қараб унинг феъл-атвори ва саломатлиги ҳақида хулоса чиқариш методи.

² Амброзик – илоҳий, худоларга хос.

– Эгер фуқароси! – хитоб қилди ҳикоя қилувчи. – Бундай унвонга эга бўлган яҳудий ўзини тақдирланган деб ҳисоблаган. У хотини, бола-чақаси, бор-йўқ бойлиги, ака-укалари, дўстларидан айрилган, тор мўркон ичида нафаси қайтиб ўтиргани ҳақида-ку гапирмай қўяқолайлик. У ҳечкимсиз, ҳечнарсасиз қолган, бироқ энди у Эгер фуқароси эди, бу билан ҳатто ғурурланарди. Бандаси шунақа яратилган. Улар бемалол ифлос ишларга қўл уришади-да, кейин бироз совугач, олийжанобларча бундан пушаймон бўлишади, шу билан гўё шармандали қилмишларини андавалаб юборишга уринишади – бу ҳолат ҳам ачинарли, ҳам кулгили. Чунки жамоа томонидан қилинадиган хатти-ҳаракат ҳақида эмас, балки ҳодиса ҳақида сўз бўлиши мумкин, бунақа портлашларни табиатнинг у ёки бу даврда одамлар миясида пайдо бўладиган ажабтовур ҳодисаси деб баҳоламоқ жоиз, ҳарҳолда мавжуд бўлган, хатоларни тузатувчи олий инсонпарварликнинг аралашувини эса хайрли иш деб ҳисобласак тўғри бўлади: аини ҳолатда Рим императорининг хатти-ҳаракати кўзда тутилади, маълум маънода, лоақал ўша қайғули воқеани тафтиш қилишни буюриб, инсоният ғурурини тиклаган ва гуноҳкор магистрат¹ни жарима солиб жазолаган.

Бундай даҳшатли ҳодисани ундан ошириб бу қадар босиқ, хотиржам қилувчи, асабларга қаттиқ таъсир қилмайдиган оҳангда талқин қилиб бўлмасди. Шарлоттанинг фикрича, агар зиёфат чоғида шунақа воқеалар хусусида сўз очиш мумкин бўлса, унинг ҳикоя қилиш усули энг тўғри усул эди. Яҳудий халқининг тақдири ва аҳволи масаласи анчагача суҳбат мавзуси бўлиб турди. Гёте меҳмонларнинг униси ёки буниси, масалан, Кирмс, Кудре ёки ақлли Мейер томонидан билдирилган фикрларни илиб олар ва уларни дарҳол таҳлил қилиб ташларди. Бу миллатнинг ўзига хос хусусиятлари борасида завқ-шавққа берилмасдан, салгина киноя аралаш хурмат билан гапирди. Яҳудийлар, деди у, қаҳрамонлик кўрсатишга эмас, кўтаринкиликка мойил халқ, ирқнинг қадимийлиги, кўплаб қон тўкилишларга гувоҳлик уларни оқил ва ҳушёр қилиб қўйган, мана шунинг ўзи қаҳрамонликка зиддир. Ҳатто энг оддий яҳудийларнинг нутқида ҳам киноя ва донишмандлик белгилари кўтаринкиликка мойиллик билан бирга сезилиб туради, “кўтаринкилик” сўзини азоб-уқубат маъносида тушунмоқ лозим; яҳудийларга хос кўтаринкилик – азоб-уқубатнинг авжи, бу гоҳида бизда муболағали, беҳад ёт, ёқимсиз таассурот қолдиради, худди одам тутқаноқ ва бадандаги консираган ярани кўрганда ўзидаги ёқтирмаслик ва ҳатто табиий нафрат ҳиссини бостиришга уринганига ўхшайди. Уйма-уй юриб савдогарлик қиладиган яҳудий суллоҳлиги туфайли хизматкори томонидан кўчага улоқтирилса ва кўкка қўлларини чўзиб: “Малай мени азоблаб, шарманда қилди!” дея дод солса, ақли расо немиснинг бу ҳолга муносабатини аниқлаш қийин бўлади. Чунки тубжойлик немис ихтиёрида бунақа кучли, баландпарвоз, қадимдан етиб келган эски сўзлар йўқ, Тавротнинг зурриётида эса, кўтаринкилик билан бевосита боғлиқ сўзлар тикилиб ётибди, у ҳеч ўйлаб ўтирмасдан кундалиқ турмушда ўша сўзларни бемалол қўллаверди.

Бу ниҳоятда ёқимли ҳолат эди, меҳмонлар уйма-уй юривчи савдогарнинг нолишлари устидан мазза қилиб – Шарлоттанинг назарида анча баланд овозда кулишди, Гёте яҳудийнинг жанубликларга хос жўшқин ҳаракатларини имо-ишоралар ёки енгил юз ифодаси билан кўрсатиб берди. Шарлотта

¹ Магистрат – шаҳар ҳокимлиги.

жилмайишга уринди, лекин у ўз хаёллари билан чунонам банд, шунчалик кўп фикрлар миясида айланар эдики, ўзидаги қувноқликни зўрма-зўраки кулгига айлантиришга кучи етмади. Меҳмонларнинг дўстона кулгиларидан таралаётган художўйлик ва лаганбардорлик оҳанглари аламли бир нафрат ҳиссини уйғотди, негаки бу унинг ёшликдаги дўстига дахлдор эди, шу билан бирга, у айнан шу важдан ўзини мамнун сизди. Гётенинг уларга ўз бойлигидан улашишга тайёр турганлигидан таъсирланишлари шубҳасиз эди, аммо бунинг осон кечмаганлиги унинг лабларидан билиниб турарди. Ахир мана шу очиқкўнгиллик билан қилинаётган мулоқот ортида бутун умри давомида қилган улуғ ишлари ётардики, шулар ҳозир айтилаётган сўзларнинг таъсирчанлигини ошириб, миннатдорлик изҳорларининг бир оғиздан табиий янграшини таъминлаган эди. Унинг мисолида ажабланишлик жихат шунда эдики, ақлий теранлик ижтимоий хизмат билан ғаройиб бир тарзда уйғунлашиб кетган, шу боис Гётега ҳурматнинг айнан нима билан боғлиқлигини аниқлаш қийин эди: бунга сабаб улуғ шоирнинг тасодифан – ёки ҳатто нотасодифан – катта хўжайин эканлигида ёки бу белги унинг даҳолигидан айрича хусусият тарзида эмас, аксинча, даҳоликнинг зодагонларча ифодаси сифатида қабул қилинганда эди чамаси. Унга қилинган ҳар қандай мурожаатга тантанаворлик индирувчи таъсирчан “ҳазрати олийлари” сўзлари унинг поэтик даҳолигига ҳам, кўкрагида ялтираб турган кумуш юлдузга ҳам алоқадор эмас эди, бу сўзлар вазирнинг, етакчининг белгилари бўлса-да, улар унинг руҳий-маънавий улуғлигига шу қадар сингиб кетган эдики, гўё азал-абад унинг дахлсиз хислати эди. Эҳтимол, унинг ўз хаёлида ҳам шундайдир, деб ўйлади Шарлотта.

Шулар ҳақида фикр юритиш тўғрими-йўқми, дея иккилана-иккилана ўйларди у. Ҳарҳолда бошқаларнинг хушомадгўйларча кулгиларида руҳий ва заминий хусусиятларнинг бу тахлит уйғунлашиб кетганлигидан ҳайрат ва ғурурланиш ҳисси балқиб турар, айна дамда лаганбардорларча завқ-шавқ Шарлоттага нотабиий, номуносиб, ҳатто таҳқир бўлиб туюларди. Агар бу ғурур ва завқ-шавқ рағбатлантирилган лаббайгўйлик эканлигини аниқ билиш имкони бўлганида эди, унда Шарлоттанинг иккиланишлари ва шу билан боғлиқ куйинишлари бекорга эмаслиги маълум бўларди. Шарлоттанинг назарида, юксак унвонли ва юлдузли, антик услубдаги зинапояли башанг уйда яшовчи, кўзлари йилтиллаб турган, манглайи хув анави бурчакдаги Юпитерни эслатувчи, ёшлик ва барҳаётлик шамойили балқиб турган оғзи билан сўзловчи салобатли қария тимсолидаги руҳий қудрат олдида одамлар жуда осон бош эгадигандек эди. Унинг олдида одамларнинг бош эгиш қудратини чинакамига синовдан ўтказиш учун руҳий жиҳат беҳад ночор, номуносиб бўлмоғи керак эди, дея ўйлади Шарлотта. У столнинг нарёғидаги Римерга кўз ташлади, чунки қулоқларига маҳкам ўрнашиб қолган унинг сўзлари ёдига тушди: “Нима бўлганда ҳам бу насронийликка кирмайди”. Хўш, нима бўпти, насронийликка кирмаса кирмас. У ҳукм чиқаришни истамас, манави ранжиган одам ўз ҳомийси ва устозига қарата айтган мадҳиялари қаторидаги шикоятлари устида тўхталишга ҳам мутлақо хоҳиши йўқ эди. Аммо ундан кўз узмасда, у ҳам ўз навбатида хушомадгўйларча хандон отиб кулар, шу билан бирга, толиққан, катта-катта кўзларида пичагина норозилик, хафалик, бир сўз билан айтганда, безовталиқ бор эди... Кейин Шарлоттанинг нигоҳи Лотхендан ўтиб, Августга, назардан четда, сояда қолиб кетган, кўнгиллилар қаторида

армияда хизмат қилишдан бош тортган, деган шармандали тамға босилган, “амазонка”нинг қаллиғи, ўғилга томон силжиди. Тушлик давомида у Августни биринчи марта кузатаётгани йўқ. Ҳали отаси устомон извошчининг ўйдим-чукур йўлда извошни ағдармай, моҳирона бошқаргани ҳақида ҳикоя қилган пайтда Шарлотта камерал маслаҳатчини синчиклаб кузатган эди, чунки ёшликдаги дўстининг Мейер билан қилган машъум сафари чоғида чуқурга ағдарилиб тушгани ҳақидаги Августнинг ҳикояси ёдига тушганди. Энди эса, нигоҳини олимдан олиб, Августга бурғач, бехосдан Шарлоттани, бу икковларигагина эмас, балки шу ерда ўтирганларнинг ҳаммасига даҳлдор шубҳа, кўрқув чулғади. Бир зум унинг миясини ваҳима босди: хушомадгўйларча гулдурос кулгилар бирор нарсани тўхтатишга, бекитишга қаратилган бўлса-чи? Бу шунчалик ёқимсиз фикр эдики, унда аллақандай таҳдид, унинг ўзи учун ҳам таҳдид, шу билан бир вақтда, ўзларига шерик бўлишга таклиф ҳам яширинган эди.

Яратганга шукурлар бўлсинки, бу бемаъни, тилга чиқариб бўлмайдиган гумон эди. Стол атрофидаги мулоҳазали ва қувнок дўстининг оғзига тикилган барча кўзларда меҳр-муҳаббат, фақат меҳр-муҳаббат балқиб турарди. Ҳамма ундан бундан-да кўпроғини кутар ва кутганини оларди ҳам. Лютернинг зиёфатлар чоғидаги патриархал суҳбати каби янғроқ, мазмундор гурунг давом этар, у яҳудийлар мавзусини ҳалиям тилдан қўймаган, бу ҳақда янаям берилиб сўз юритар, шунда беихтиёр у ҳам хатоларни тузатиш учун Эгер магистратига жарима солган бўларди, деган ўйга борарди киши. Гёте бу ҳайратомуз миллатнинг юксак истеъдодини, мусиқавий талантини, тиббиётдаги салоҳиятини мақтади – яҳудий ва араб дўхтирлари ўрта асрларда бутун дунёнинг ишончини қозонганларини айтиб ўтди. Адабиётга келсак, деди у, яҳудий қабиласи – унинг французларга ўхшашлиги ҳам шунда – адабиёт билан айниқса яқин муносабатда: ҳатто ўртамиёна яҳудий ҳам етук немисга нисбатан тоза, аниқ услубда ёзишини тан олмай илож йўқ; жанубий халқлар билан солиштириганда немис одатда услубга у қадар риоя қилиб ўтирмайди. Яҳудийлар – Муқаддас китоб одамлари, шундан кўриниб турибдики, маънавий фазилатлари ва ахлоқий қарашларини диннинг олий даражадаги шакллари сифатида баҳолаш жоиз. Шуниси характерлики, яҳудийларнинг тақводорлиги заминий томонга йўналтирилган, шу томон билан боғлиқ, улардаги дунёвий ишларга диний жўшқинлик бағишлаш маҳорати ва шунга мойиллик, яҳудийлар ер юзида келажак ҳаётни шакллантириш учун ҳам сафарбар қилинган, деган хулосага келишга ундайди. Яҳудийларнинг умуммаданиятга қўшган катта ҳиссаларига қарамасдан халқларнинг онгида уларга нисбатан худди Эгердаги хунрезликка ўхшаб истаган пайтда ўт олишга тайёр салбий муносабат ҳалиям сақланиб қолмоқда. Мана шундай совуқ муносабат ичидаги ғайриихтиёрий қадрлаш нафратни кучайтиришга хизмат қилишини фақат бошқа миллат, яъни тарихий тақдири ҳамда ўзга халқлар билан ички ва ташқи муносабатлари яҳудийлар тақдирига ўхшаш бўлган немислар мисолида англаш мумкин. У бу ҳақда гапни чўзиб, оғзини булғаб ўтирмайди, аммо гоҳи-гоҳида, бир кун келиб, дунёнинг қалбида жиловланиб ётган нафрат қайсидир тарихий жараёнда жиловидан бўшаб, жамиятнинг бошқа бир гули, яъни немислар устига бостириб келадик, Эгердаги қирғинбарот шунчаки ўйинчоқдек бўлиб қолади, деган фикрдан унинг вужудини даҳшатли кўрқув қамраб олишини ошкор қилмасдан туrolмайди... Аслини олганда, бу тахлит

қайғули ўйларга бориб, бошни қотириб ўтиришнинг ҳожати йўқ, миллий ўзига хосликларни қиёслаб ўтиришга журъат қилгани учун уни маъзур тутсинлар. Бундан-да муҳимроқ қиёслашлар тўлиб ётибди. Ҳерцогликнинг кутубхонасида битта қадимий глобус сақланади, унда турли халқларнинг кишини ҳайрон қолдирадиган қиска-қиска тавсифлари битилган. Масалан, Германия ҳақида: “Немислар хитойликлар билан жуда ўхшаш халқ”, деган ёзув бор. Агар немисларнинг унвонларга иштиёқини ва билимдонликка бўлган чуқур ҳурматини назарда тутсак, бу жуда қизиқ ва нишонга тегадиган гап. Шубҳасиз, бундай халқона хулосалардан истаган сабоқни олиш мумкин, бунақа қиёслашни французларга нисбатан ҳам бемалол келтириш мумкин, улардаги ўз маданиятларидан мамнунлик ва мандарин¹ларга хос дабдабали синчковлик хитойликларга ўхшаб кетади. Бундан ташқари, улар демократ, шу жиҳатдан ҳам хитойларга ўхшайди, гарчи хитойликларга хос демократик қарашлар уларниқидан кескин фарқ қилса ҳам. Ахир “Улуғ инсон – жамиятнинг бахтсизлиги” деган гапни ҳам Конфуцийнинг ватандошлари айтган-да.

Шунда ҳамма аввалгидан ҳам баландроқ овозда хандон отиб кулиб юборди: бу оғиздан чиққан шундай сўзлар завқ-шавқ тўлқинини қўзғатиб юборди. Меҳмонлар ўзларини орқага ташлаб, бошларини столга қўйиб, қўллари билан бошларига уриб қотиб-қотиб кулишар, бу қилиқлардан ҳолдан тойиш даражасига етиб, хўжайин бу гапда ўзига нисбат берганини қанчалик кадрлашларини унга намойиш қилиш истагида тўлиб-тошиб, бу фикрни ҳаддан ортиқ тутуриқсиз деб ҳисоблашларини унга билдириб қўйишга интилишар эди. Фақат Шарлотта, бўтақўзмонанд кўзларини катта-катта очиб, бир нуқтага тикилганча қотиб ўтирарди. У титраб кетди. Рангидан қон қочган, ним табассумигина унинг умумий вақтичоғликда иштирок этаётганидан дарак берарди. Уни ғалати бир хаёлот қамраб олди: кўплаб томлари ва қўнғироқлари бўлган миноралар орасида ғаройиб, ақлли, бироқ тушуниксиз халқ бир оёқда сақрар, сочлари ўрилган, узунчок шляпалар, ранг-баранг нимчалар кийиб олишган, тирноқлари ўсиб кетган қоқсуяк кўрсаткич бармоқларини ҳавога чўзганча, чирқиллаган товушда ниҳоят даражадаги таҳқирловчи ҳақиқатларни чулдирашарди. Бундай ваҳима унинг миясига бостириб келгач, яна аввалгидек кўрққанидан аъзойи бадани музлаб кетди: меҳмонлар бунчалик хандон отиб кулиш билан бирон бир машъум лаҳзада юзага отилиб чиқиши мумкин бўлган ёвузликни бекитишга интилишаётган бўлишса-чи, ҳозир бирортаси ирғиб туриб, стулни қулатганча: “Хитойлар ҳақ-ку!” дея хитоб қилса-чи.

Унинг қанчалик асабийлашаётгани кўриниб турибди. Ҳар ҳолда бундай асабийлик охири бахайр бўлармикан, деган қаттиқ хавотирдан келиб чиққан табиий ҳолат, одамлар биттага ва кўпчиликка ажралган, ёлғиз одам, қандай маънода ва вазиятда бўлишидан қатъий назар, оммага қарама-қарши қўйилганда ўша ҳолат бирдек ҳавода муаллақ тураверади. Гарчи Шарлоттанинг эски дўсти ҳамма қатори шу столда ўтирган бўлса-да, бироқ нуқул у гапирганлиги ва бошқалар тинглаганлиги туфайли мана шу аллақандай номутаносиб, айни пайтда жозибадор вазият вужудга келди. Якка одам катта-катта кўзлари билан ўша иқтибос туфайли келиб чиққан қизгин шов-шувни стол бўйлаб кузатиб турар, унинг қиёфаси ва қад-бастида, меҳмонлар ҳузурига кириб келганидаги сингари сунъий ҳайратнинг носа-

¹ Мандарин – Хитойда энг олий мансабдор.

мимий ифодаси зуҳр этганди. Ёшлик ва барҳаётлик акс этиб турган лаблари сўнгсўзни айтишга ҳозирланди. Шов-шув сал босилгач, у шундай деди:

– Бунақа ҳикматли гап, тўғриси, глобусимизнинг донишмандлигига унчалик ёпишиб тушмайди. Бу сўзларнинг шахсиятпарастликка кескин зидлигида хитойлар ва немислар ўртасидаги ўхшашлик барҳам топади. Биз, немислар учун индивид муҳим, бу гап ҳақиқат эканлиги, бунинг бошқа миллатлардагидан кўра немисларда янада равшанроқ кўзга ташланиши индивид ва жамият ўртасидаги муносабатга, тўқисдан-тўқис имкониятлари бўлатуриб ҳам алланечук ғамгин-шубҳали тус бериб туради. Шубҳасиз, табиий *taedium vitae*¹ кексайган чоғида Фридрих Иккинчини “Куллар устидан ҳукмронлик қилишдан чарчадим” деган гапни айтишга мажбур қилган.

Шарлотта бошини кўтаролмасди. Тўғри, у стол атрофида ўтирганларнинг маъқуллаб бош ирғашларини кўриб қизгин, ҳаяжонли овозларини эшитиб ўтирарди, бироқ унинг безовта тасавурида гўё одамлар пастга эгилган киприклар ордидан ҳикоя қилувчига ҳийлакор кўзларини тикиб тургандек туюлар, бу шубҳа-гумонни тан олишдан янада кўпроқ кўрқарди. Фикрдаги буткул парокандалик, азобли ўй-хаёлларга берилиш суҳбатга диққат билан қулоқ солишга, унинг маромини илғаб олишга анчагача йўл бермади. Унинг миясига узук-юлуқ этиб бораётган суҳбат қандай кечаётганини у айтиб беролмаган бўларди. Хонадон эгасининг унга янгидан эътибор қаратганини Шарлотта деярли илғамади. Гёте Шарлоттадан компотнинг атиги “минимум” (у шундай деди)ини ичишини ўтинди, бу беихтиёр унинг айтганини қилди. Кейин Гётенинг, Карлсбаддаги қайси бир қадахни эслаб, ранглар ҳақида сўз юритгани Шарлоттанинг қулоғига чалинди, ўша қадахни у зиёфатдан сўнг кўрсатишни ваъда берди, ёруғликнинг ўзгариши билан у турфа хил рангларда товланаркан. Кейин Ньютон таълимотига қарши у-бу гапларни қўшиб қўйди, дераза қопқаси тешигидан шиша призма устига тушадиган куёш нуруни ҳазил аралаш эслади. Шу соҳадаги илк қадамларидан хотира сифатида асраб келаётган бир варақ ҳақида гапирди. Ўша варақда Майнцни эгаллаш чоғида палатка тешигидан тушган ёмғир томчисининг изи сақланган экан. У бунақа осори-атиқалар ва ўтмишни эслатувчи нарсаларни беҳад қадрларкан ва уларни авайлаб асраркан – узоқ умр давомида бу тахлит майда-чуйда чўкмалар жуда кўп йиғиларкан. Бу сўзларни эшитган Шарлоттанинг оқ кўйлагининг бант қадалмаган томонидаги юраги дукиллаб ура бошлади, негаки унда, бу хил ҳаётий чўкмаларнинг бошқа таркибий қисмлари ҳақида сўраш истаги туғилган эди. Лекин бунинг имкони йўқлигини у дарҳол англади ва суҳбат йўналишини янгидан чалкаштириб юборди.

Қовурдоқдан кейин ликопларни алмаштиришаётганда унинг қулоғига бошқа суҳбат мавзуси чалинди – бу мавзу қай тахлит юзага чиққанини у билолмай қолди, аммо хўжайин бир ашуланининг қандай шон-шухрат қозонганини самимий иштиёқ ва меҳр билан сўзларди. Гап бир итальян кўшиқчи қиз хусусида борар, у Римда тиланчилик қилувчи, юмшоқ феъл-атвори туфайли шу кўйга тушган кекса отасига ёрдам бериш учун ўз беназир маҳоратини халқ олдида намойиш этишга қарор қилган экан. Ёш қизнинг ғаройиб истеъдоди бир ҳаваскорлар концертида кашф қилинди ва театр директори шу жойнинг ўзида уни ўз жамоасида ишлашга таклиф қилди, ўша қиз уйғотган ҳис-ҳаяжон шу даражада эдики, Флоренциядаги

¹ Ҳаётга нафрат (лот.).

битта чиқиши учун қайсидир санъат ихлосманди ўз чиптаси эвазига бир скудо¹ ўрнига юз цехин² улашди. У ҳаялламасдан пулларни ота-онасига қўшқўллаб тутқазди, шу лаҳзадан эътиборан санъат осмонининг юлдузига айланди, бойлик унга оқиб кела бошлади, унинг энг биринчи ташвиши кекса ота-онасига ғамхўрлик қилиш бўлди – отанинг хижолатли қувончини кўз олдингизга келтиринг, унинг бўшанглиги оқибатини ажойиб қизининг ғайрату садоқати минг баробар қилиб ювган эди. Қиз тақдиридаги ўзгаришлар бу билан тугамади. Веналик бадавлат банкир уни севиб қолиб, турмушга чиқишини сўради. Унинг рафикаси бўлиш учун қиз ўз шуҳратига нуқта қўйди, унинг бахт кемаси ишончли ва улкан бандаргоҳда лангар ташлагандек эди. Аммо банкир охири синиб, ҳеч вақосиз қолди-да, шу кўйи ўлди, энди ёши ўта бошлаган, кўп йиллик ҳашаматли қамокдан чиққан аёл яна саҳнага қайтди. Уни бутун ҳаётининг улуғвор тантанаси кутарди. Одамлар унинг қайтишини, фаолиятини қайтадан бошлаганини шу қадар ҳаяжону қувонч билан кутиб олдики, нимадан юз ўтиргани, катта бойга турмушга чиқишни ўз шуҳратининг гултожи ҳисоблаб, одамларни нимадан Мосуво қилганини илк бора тушуниб етди. Аслзодаларча дабдаба давридан кейинги бу қайта учрашув унинг ҳаётидаги энг бахтли кун бўлди ва айни шу кун уни бор бўйича санъаткор қилди. Бироқ шундан сўнг у бирнеча йилгина яшади, холос.

Ҳикоя қилувчи бу воқеани аёлнинг ўзига хос энгилтаклиги, бефарқлиги, ўз артистлик салоҳиятини тўғри англаб етмаганлиги борасидаги айрим фикрлар билан тўлдирди. Унинг энгил, салмоқдор имо-ишоралари тингловчиларни гўё бу тахлит бефарқликка хайрихоҳлик билан баҳо беришга ундарди. Ғалати аёл! Шунчалик улкан салоҳият эгаси бўлатуриб ҳам, афтидан, ўз санъатига – умуман санъатга десак ҳам бўлади – ҳеч қачон жиддий, виқорли муносабатда бўлмаган. Чўкиб қолган отасини оёққа турғазаш учунгина ўзи ҳам, бошқалар ҳам бор бўйи билан англаб етмаган истеъдодини фарзандлик меҳр-муҳаббати хизматида қўйди. Биринчи имкониятдаёқ шон-шуҳрат йўлидан чекиниб, эҳтимол, театр етакчиларига аччиқма-аччиқ шахсий ҳаётга берилгани жуда қизиқ-да; ҳамма нарса шундан далолат берадики, у Венадаги саройида ўтираркан, санъат учун куйинмади, саҳна чанги ҳамда унинг ёқимли садоси ва авжлари учун қурбон қилинган гулдасталар билан осонгина хайрлашди. Тўғри, бошига оғир кун тушганда узоқ ўйлаб ўтирмасдан дарҳол саҳнага қайтди. Шу нарса ҳам диққатга сазоворки, ўзи у қадар аҳамият бермаган ва бор-йўғи мақсадга етиш воситаси деб билган санъат ҳамиша чинакам қисмати бўлган бу аёл ана шу қисмат подшолигига тантана билан қайтгач кўп яшамади. Чамаси, унинг ҳаёти гўзаллик билан уйқаш, деган кечикиб айтилган фикр, бу ёзуқ унга тўғри келмади, санъатнинг онгли фидойиси сифатидаги ҳаёт унинг учун мушкул, номумкин бир нарса бўлди. Бу хилқатнинг санъатга муносабатидаги нофожиавий фожа, камтарлигини димоғдорлигидан фарқлаб бўлмайдиган бу муносабат ҳикоя қилувчини ҳамиша қизиқтириб келаркан ва у бу хоним билан жон-жон деб танишган бўларкан.

Тингловчилар ҳам у билан танишишни жуда-жуда хоҳлашларини изҳор қилишди. Фақатгина шўрлик Шарлотта бунга интилмади. Ҳарқалай ҳикоянинг ўзи бўлмаса-да, унга билдирилган изоҳ унинг дилини алланечук

¹ Скудо – қадимги итальян кумуш ва олтин тангаси.

² Цехин – қадимги Венецияда тилла танга.

оғритди ва безовта қилди. Дастлаб у, юракдан чиққан фарзандлик меҳр-муҳаббатининг намунасидан пайдо бўлган маънавий ҳис-ҳаяжон ўзи учун ҳам, ҳикоя қилувчи учун ҳам катта аҳамиятга эғалигига умид боғлаган эди; аммо кейин Гёте ёқимли-сентиментал ҳодисага ўзгача, ҳафсалани пир қиладиган маъно бериб, сўзни кишини қизиқтирадиган руҳий томонга буриб юборди ва даҳонинг ўзи санъатга муқаррар бефарқлиги ҳақида хайрихоҳлик билан фикр билдирдики, бу яна аввалгидек – ўзи туфайли ҳам, ҳикоя қилувчи туфайли ҳам – Шарлоттани музлатиб, чўчитиб юборди. Уни қайтадан ўйчанлик, паришонхотирлик чулғаб олди.

Десертга, кўпиртирилган қаймоқ билан безатилиб, ёнига узунчоқ бисквитлар кўйилган хушбўй малина креми тортилди. Бир вақтнинг ўзида шампан виноси келтиришди, бу сафар уни салфеткага ўралган шишадан хизматкор куйди. Гёте олдинги винолардан етарлича ичган бўлса-да, худди чарчаган одамдек, шампандан икки бокални кетма-кет бўшатди ва бўш бокални елкаси оша хизматкорга узатди. У бир неча дақиқа, кейин маълум бўлганидек, қизиқ бир воқеани хотирлашга берилганча яқин жойлашган кўзларини бўшлиққа тикиб ўтирди, уни Мейер сўзсиз меҳр билан, қолган меҳмонлар ҳам табассум билан кузатиб туришди; Гёте тоғ ишлари бўйича маслаҳатчи Вернер томон бурилди-да, унга ниманидир айтиб бермоқчи эканлигини билдирди: “Эҳ, мен сизга бир нарсани айтиб бераман!” деди у дона-дона қилиб, тингловчилар эшитишга одатланиб қолган ўткир-вазмин нотикликдан кейин бу гап сийқадек туюлди. Сўнгра у кўшиб кўйдик, меҳмонларнинг кўпчилиги бу кулгили воқеани эслашса ҳам ажаб эмас, четдан келганлар буни билмасликлари аниқ, у шундай қизиқки, иккинчи марта эшитган одам ҳам бундан пушаймон қилмайди.

Шу билан у, бу ҳикоядан ўзи оладиган иштиёкни намоён қилувчи ифода билан сўз бошлади, гап бундан ўн уч йил олдин Ваймар дўстлик уюшмаси томонидан ташкил қилинган расмлар кўргазмаси ҳақида бўлиб, унда бошқа шаҳарлардан юборилган анча дуруст асарлар намоиш қилинган эди. Шулар орасида энг яхшиси – буни ҳеч ким инкор қилмайди – Леонардо да Винчининг “Хаританинг боши” деган асарининг аъло даражадаги нусхаси эди.

– Эҳтимол биларсизлар: Кассель галереясидаги Харитани айтаяпман, нусха кўчирувчи ҳам ёдларингда бўлса керак: жаноб Рипенхаузен, ажойиб истеъдод эгаси, бунда эса, истеъдоди янаям ёрқинроқ юзага чиққан. Бош қисми акварел бўёғида қайта тикланган, асл нусханинг сўлғин ранги сақлаб қолинган, шу билан бирга, кўзларининг хумор боқиши, бошининг бир томонга гўё ўтинаётгандек нозик кийшайиб туриши, айниқса, лабларидаги нозли ғамгинлик беҳад зўр тикланган. Уни томоша қилиб тўймайсан киши.

Шундай қилиб, ўша йили кўргазмамиз одатдагидан кўра кечроқ очилди, томошабинларнинг кўплиги туфайли уни узокроқ ушлаб туришга қарор қилдик. Хоналар совуб кетди, ёқилғини тежаш мақсадида томошабинлар келадиган соатлардагина иситиларди. Чипта баҳоси жуда арзон эди, бу ҳам албатта, четдан келганлар учун, шу ерликларга абонемент берилган бўлиб, улар истаган пайтда, хоналар иситилмаганда ҳам киравериш ҳуқуқига эга эдилар.

Айни шу вақтда ўша воқеа содир бўлди. Бир куни бизни, ғаройиб воқеани ўз кўзимиз билан кўришимиз учун “Хаританинг боши” олдига кула-кула чақиришди: картинанинг лабларида, тўғрироғи, айни лабларни

бекитиб турган шиша устида рад қилиб бўлмайдиган мухр, гўзал чехрада меҳрга тўла дудоклардан қолган бўсаннинг изи кўриниб турарди.

Бундан қанчалик хузур қилиб кулганимизни тасаввур қиласизлар. “Жиноятчи”нинг шахсини енг ичида аниқлаш учун бундай қувноқ жинорий ишнинг изига қандай тушганимизни ҳам кўз олдиларингизга келтира оласизлар. Тахминимизча, у ёш бўлиши керак эди, буни шиша устидаги мухр ҳам тасдиқларди. У ёлғиз бўлган бўлиши керак, кўпчиликнинг кўзи олдида ким ҳам бундай ишга журъат қиларди дейсиз. Бу абонемент билан кирган ўзимизнинг шаҳарлик бўлса эҳтимол, у хоналар иситилмаган пайтда ўз ишини қилган. Совуқ шишага оғзидан буғ чиқарганда, ўз нафаси устига бўсани муҳрлаган, бу мухр кейин музлаб, қотиб қолган. Бу воқеадан жуда кам одам хабар топди, шунга қарамай ўша куни иситилмаган хоналар бўйлаб ким ёлғиз кезганини аниқлаш бизга қийин бўлмади. Комил ишончга айланган тахминимиз бир ёш йигит устида тўхтади, лекин унинг номиниям айтмайман, тасвишлаб ҳам бермайман, биз унинг нафис қилмишидан хабардор бўлганимизни ўзиям сира билмади, кейинроқ бўса олишга мойил лаблар эгаси билан кўп бора учрашиб, саломлашишга тўғри келди, албатта.

Сийқа гапдан бошланган бу ҳикояни нафақат тоғ ишлари бўйича маслаҳатчи Вернер, балки бошқа меҳмонлар ҳам берилиб тинглашди. Шарлотта қип-қизариб кетган эди. У манглайигача, тепага турмаклаб қўйилган кулранг сочларининг туб-тубигача, нозик териси кўтарганича шу қадар қизариб кетган эдики, бунинг таъсирида кўк кўзлари аллақандай бўзариб, йилтиллаб кетди. У ҳикоя қилувчига қарамасдан, бошқа кўшниси, сарой маслаҳатчиси Кирмс томонга ўгирилганча, гўё унинг пинжидан нажот излагандек ўтирар, лекин Кирмс ҳикояга берилиб кетганидан буни сезмасди. Шўрлик аёл кўрқиб кетган, уй эгаси яна ўша бўшлиққа йўлланган бўса мавзусини давом эттиришидан хавфсирарди. Хайрият, умумий шов-шув босилгач ҳеч қандай изоҳга ҳожат қолмади, эндиги шарҳ иссиқлик ҳақидаги таълимотдан кўра кўпроқ гўзаллик фалсафасига тегишли эди. Мезбон Апеллес¹ картинасида олчаларни чўқиётган чумчуқлар ҳақида, энг ўзига хос, шу боисдан ҳам барча феноменлар ичида энг ғаройиби бўлган санъатнинг инсон онгига таъсири ҳақида гапирди, шунчаки иллюзия яратиш маъносидан эмас, ахир у мутлақо сароб эмас, балки хийла чуқур таъсир: санъат бир вақтнинг ўзида ҳам самовий, ҳам заминий соҳага тегишли эканлиги, шунингдек, бир вақтнинг ўзида ҳам руҳий, ҳам ҳиссий эканлиги туфайли ёки Платон таъбири билан айтсак, у илоҳийлиги ва зоҳирийлиги боис кишида ҳиссиёт уйғотади-да, хаёлни руҳий томонга олиб кетади. Гўзал нарса қалбимизда уйғотадиган ўзига хос соғинч ана шундан, анави ёш санъат шайдосининг ишқий ҳаракатида шу соғинч ўз ифодасини топган – бу иссиқлик ва совуқликдан туғилган ифодадир. Бизнинг кулгимизга сабаб бўлган нарса хилватда бажарилган ҳаракатнинг ноҳўялигидир. Бечора йигитнинг лаблари муздек, силлиқ шишага текканида нимани ҳис қилдйкин, деган ўйдан бор вужудимизни алланечук кулгили бир ачиниш қамраб олади. Аслини олганда, совуқ ва номақбул жойга тортиқ қилинган бундай қайноқ меҳрнинг тасодифан моддийлашувидан ҳам кўра кучлироқ таъсир этадиган ҳолатни тасаввур этиш мушкул. Тўғриси, бу қандайдир фазовий ҳазил ва ҳоказо.

¹ Апеллес (370-306) – қадимги юнон рассоми.

Тушлик тугаган заҳоти қаҳва келтиришди. Гёте қаҳва ичмади, мевалардан кейин тортилган турфа хил конфетлар, ширинликлар, майиздан иборат десерт ўрнига “Tinto rosso” деб номланган жануб виносидан бир бокал ичди. Шундан сўнг у ўрнидан турди, бошқа меҳмонлар ҳам кўзғалишиб, Юнона хонасига ва унга ёндош чоғроқ кабинетга ўтишди, у ерда Уйғониш давридаги Урбино ҳерцогининг портрети осиглик тургани учун хонадон дўстлари уни Урбино хонаси дейишарди.

Кейинги бир соат, тўғрироғи, унинг чорак қисми зерикарли ўтди, аммо Шарлотта тушлик пайтидаги ҳаяжон ва қисинишдан кўра мана шу хийлагина зерикишни афзал билди. У ёшликдаги дўстини меҳмонларнинг кўнглини топишни ўз бурчи ҳисоблаб ташвиш тортишдан жон-жон деб озод қилган бўларди. Гёте четдан келганларга ва хонадонга илк бора қадам ранжида қилганларга, аниқроғи, Шарлотта ва унинг яқинларига, тоғ ишлари бўйича маслаҳатчи Вернерга ҳаммадан кўп эътибор қаратди, ўзининг таъбири билан айтганда, уларга “қандайдир муҳим нарсаларни кўрсатишга” ҳаракат қилди. Ўз қўллари билан, гоҳида Августнинг ва хизматкорнинг кўмагида гравюралар сақланадиган қутиларни олиб, ўтирган хонимлар ҳамда уларнинг ортида турган жаноблар олдида улкан қопқокларни очар ва меҳмонларни у ердаги диққатга сазовор нарсалар – у барокко даври гравюраларини шундай атади – билан таништиришга уринарди. Бу гравюраларни шунчалик узоқ изоҳлардики, бошқаларига назар ташлашга меҳмонлар аранг улгуришарди. Қандайдир “Константин жанги” картинасига муфассал изоҳ берилди. У бармоғи билан фигураларнинг гуруҳларга бўлиниши ва жойлашишини, одамлар ва отларнинг ёрқин тасвирланишини кўрсатиб, шундай картинани чизишни кўнгилга тугиш ва уни қойилмақом амалга ошириш учун одам нечоғлик истеъдод ва тафаккур соҳиби бўлиши кераклигини тингловчиларга сингдиришга тиришарди. Тангалар жамланмасини ҳам ўша Урбино хонасидан қутиларда олиб келишди, тан бериш керак, бу жамланма ҳайратомуз бой ва мукамал эди: бунда XV асрдан бошлаб ҳозирги кунгача бўлган папа тангалари мавжуд эди. Мезбон тўла асос билан, бундай коллекция санъат тарихини ўрганиш учун қай даражада аҳамиятли эканлигини таъкидлади. У гравюраларни номма-ном билар, у ёки бу медаль қанақа тарихий сабаб билан зарб этилганини тушунтирар, улар кимнинг шарафига ясалган бўлса, ўшалар ҳақидаги латифаларни ёғдирарди.

Карлсбаддан олиб келинган шиша қадахлар ҳам назардан четда қолмади. Хўжайин уларни келтиришни буюрди: дарҳақиқат, улар у ёқ-бу ёққа айлантирилса, ёруғлик таъсирида ғаройиб бир тарзда рангини ўзгартирар, сариқ ҳаворангга, қизил, яшил рангга айланарди – Гёте бу феноменни, агар Шарлотта тўғри тушунган бўлса, ўзи ясаган, Август келтириб берган кичкина мослама ёрдамида аниқроқ тушунтириб берди: оқ ва қора фондаги ёғоч рамка бўйлаб хира шиша пластинкалар у ёқ-бу ёққа юргизилса, тажрибада рангларнинг ўша-ўша ўзгариши содир бўлади.

Шу ишни тугатиб, меҳмонларга анча-мунча нарсаларни намоиш этганига ишонч ҳосил қилгач, Гёте қўлларини орқасига жуфтлади-да, хона бўйлаб бориб-кела бошлади, у вақти-вақти билан нафас ростлар, нафас чиқараётганида инграшга ўхшаш паст товуш кулоққа чалинарди. У гоҳида хонанинг турли бурчакларида тўхтаб, аллақачон унинг коллекцияларини ўрганиб бўлган бекорчи меҳмонлар билан суҳбатлашарди. Гётенинг ёзувчи,

жаноб Штефан Шютце билан гаплашиб тургандаги ҳолати Шарлоттада ёддан кўтарилмас даражада ҳайратомуз таассурот қолдирди. Шарлотта синглиси билан оптик мослама устида эгилиб, шиша пластинкани у ёқдан-бу ёққа юргизаркан, улар, ёш ва кекса ижодкорлар, яқин жойда туришар, Шарлотта гўё рангларни кузатаётган бўлиб, диққатини улардан узмасди. Шютце кўзойнагини олиб, уни қўлида бекитиб турганча, кўзойнакка одатланган, усиз ғайритабиий, ярим кўр, паришон боқувчи чакчайган кўзларини юз ифодаси тинмай ўзгариб турган суҳбатдошининг буғдойранг чехрасига тиккан эди. Иккала муаллиф ўртасида гап, Шютце бир неча йиллардан бери нашр қилдириб келаётган “Муҳаббат ва дўстлик ҳақидаги чўнтак тақвими” хусусида борарди, мезбон бу ҳақда жуда яхши фикрлар билдирган эди. Гёте тақвимни мақтади, уни мазмундор, хилма-хил материалларга бой, деди ва қўлларини орқасига чалиштириб, оёқларини керганча, иягини силаган бўлиб, ҳамиша бу тақвимдан кизиқарли ва фойдали нарсаларни топишини айтди. У Шютцега тақвимда босилган ҳажвий ҳикояларни алоҳида китоб қилиб нашр эттиришни маслаҳат берди. Шютце қизариб, кўзларини янада чакчайтириб, ўзи ҳам баъзан шу ҳақда ўйлашини, бироқ бунақа тўпламга куч сарфлашга арзийдими-йўқми, ишончи комил эмаслигини билдирди. Гёте бош чайқаб бу тахлит иккиланишларни рад қилди, у ўз эътирозини ҳикояларнинг қиммати билан эмас, балки соф инсоний, қатъий қоида тарзида асослади: ҳосилни йиғиб олиш шарт, деди у, шундай бир вақт, ҳаётнинг кузи келадики, ҳосил йиғилиб омборга олиб келиниши, сочилиб ётган нарсалар ишончли бошпана ичига киритилиши зарур, акс ҳолда киши хотиржам бўлолмайди, яшаб ўтилган ҳаёт ҳақиқий, диққатга сазовор ҳаёт бўлмайди. Гап шундаки, бу тўпламга яхши ном топиш даркор. Унинг яқин жойлашган кўзлари ниманидир қидиргандек хона бўйлаб аланглади – уларни тинглаб ўтирган Шарлотта хавфсирагандек эди, негаки Гётенинг бирон бир жўяли фикрга келишига умид сезилмасди, негадир унга Гёте ўша ҳикояларни ўқимагандек туюлди. Аммо шунда жаноб Шютце ўз ниятларида анча чуқур кетганлиги маълум бўлди, чунки китоб номи унда тайёр эди: у китобни “Кувноқ лаҳзалар” деб атамоқчи экан. Бу Гётега ҳам маъқул келди. У ҳам бундан яхши ном тополмаслигини айтди. Ном жуда хушжаранг ва нафис кўтаринкиликдан ҳам холи эмас. Бу ноширга ҳам ёқади, китобхон диққатини ўзига тортади, муҳими, у китоб мазмунига қуйиб қўйгандек мос. Шундай бўлиши ҳам керак. Яхши китоб ўз номи билан бир вақтда дунёга келади, ҳеч бир шак-шубҳа ва иккиланишга ўрин қолмаган экан, демак, бу китобнинг ички теранлиги ва ҳаққонийлиги исботидир.

– Кечирасиз, – деди Гёте, чунки унинг ёнига меъмор Кудре яқинлашаётган эди. Кўзойнагини яна бурнига қўндириб олган Шютце ёнига эса доктор Ример шошилди, чамаси Гёте у билан нима ҳақда гаплашганини билмоқчи эди.

Тушлик якунида Гётенинг хаёлига, Шарлоттага, унинг фарзандларининг қадимги, ҳув бирда ёш эр-хотин унга юборган портретларини кўрсатиш фикри келиб қолди. У ўрнидан турди-да, Кестнер хонимлар ва Риделларни гравюралар, тангалар, рангдор шишадан ясалган буюмлар турган хона бўйлаб айлантириб, уларга айрим нодир нарсаларни: ойна остида турган худоларнинг ҳайкалчаларини, дераза ромига илиб қўйилган қадимий қулф-калитни, олтиндан ясалган, қўнғироқсимон барометрик қувурнинг ёпиқ томонида турган, учбурчак шляпа кийган, қилич тутган Наполеонни кўрсатди, шу пайт бирдан бояги нияти ёдига тушди:

– Ҳа, сизларга нимани кўрсатишни энди биламан, азизларим, – хитоб қилди у овозига сирли тус бериб, – бир вақтлардаги совға, сизларга тегишли қадрли силуэтлар! Мен уларни неча ўн йиллар давомида нечоғлик садоқат билан ардоқлаб сақлаб келганимни сиз кўришингиз керак-да, ахир. Август, барака топ, силуэтлар турган папкани келтир, – деди у кучли франкфурт лаҳжасида. Ҳамма ҳалиям ўзига хос ишланган Наполеонни томоша қилиш билан овора эди, камерал маслаҳатчи қаердандир папкани олиб келди-да, юмалоқ стол усти банд бўлганлиги боис, уни рояль устига қўйди ва отасини ҳамда хонимларни шу ёққа таклиф қилди. Гёте ишларни ўзи ечди-да, папкани очди. Унинг ичида бир дунё сарғайиб кетган, чанг босган хилма-хил эсдалик совғалар, силуэтлар, гулдасталарга ўралган ранги ўчган байрам табриклари, қояларнинг, турли жойларнинг, дарё сохиллари ва чўпонларнинг эрмакка чизилган суратлари бўлиб, буларни меzbон қачонлардир саёҳатлари чоғида бир-икки чизик тортиб қоғозга туширган эди. Қария бу папкани кўпдан бери очмаган чоғи, қидирган нарсасини тополмади.

– Жин урсин, қани мен излаган нарса?! – хитоб қилди у аччиқланиб, қоғозларни тез, асабий ҳолатда четга ирғитаркан. Атрофдагилар унга шунчалик ташвиш орттиришганидан афсусланишди ва шу нарсани кўрмай кўяқолайлик, уни қайта кўриш шартми, кўз олдимизга келтирдик, дея астойдил илтимос қилишди. Охири дақиқада Шарлотта уни пайқаб қолди ва бир уюм қоғозлар орасидан суғуриб олди.

– Мана топдим, ҳазрати олийлари, – деди у, – мана бизлар. – Гёте бироз хижолат бўлган ҳолда профиллар ёпиштирилган қоғозга ишонқирамай назар ташлагач, ранжиганнамо товушда деди: – Ҳа, буни қаранг, уни топиш сизга насиб қилган экан. Бу сиз, азизам, шунингдек марҳум архив хўжайини ва беш нафар фарзандингиз. Мана бу гўзал қизимиз ҳали бу ерда акс этмаган. Мен билганларим қаерда? Мана буларми? Ҳа, ҳа, болалар улғайишмоқда.

Мейер билан Ример яқинлашишди, сездирмасдан бир-бирларига имо-ишора қилишиб, қошларини чимириб, секин бош ирғаб қўйишди. Улар, шу билан меҳмондорчиликка нуқта қўйиш лозим, деб ҳисоблашарди, устозни толиқтириб қўймаслик керак, деган фикрларига ҳеч ким ҳам қарши чиқмаган бўларди. Меҳмонлар хайрлашиш учун тўпланишди. Урбино хонасида гурунглашиб турганлар ҳам буларга қўшилди.

– Шундай қилиб, мени ташлаб кетмоқчисизларми, қадрдонларим, ҳаммаларинг бирданига-я? – сўради хонадон соҳиби. – Нимаям деймиз, агар сизларни ўз бурчларинг ва қувончларинг ўзига тортаётган бўлса, ким ҳам қаршилиқ қиларди. Хайр, омон бўлинглар! Тоғ ишлари бўйича маслаҳатчимиз ҳозирча мен билан қолатуради. Шундайми, қадрли Вернер, келишдик-а? Менинг кабинетимда сиз учун қизикарли бир нарса бор, чет элдан – Любницдан келтирилган, тошга айланган чучук сувдаги чиғаноқлар: шу билан, кекса авгурлар¹ байрамини ниҳоясига етказамиз.

– Қимматли дўстим, – мурожаат қилди у Шарлоттага, – чин юракдан сизга омонлик тилайман, ишонаманки, Ваймар ва ҳурматли туғишганларингиз ҳали сизни бир неча ҳафта ушлаб туришар. Ҳаёт бизни жуда узоқ вақт бир-биримиздан жудо қилди, энди ташрифингиз давомида сиз билан тағин

¹ Авгур – ўзини сирли ишлар билан шуғулланаётгандек қилиб кўрсатувчи киши.

учрашишга умид боғлашга ҳаққим бўлса керак. Миннатдорчилик билдиришимга ҳожат йўқ. Кўришгунча хайр, кадрли дўстим. Хайр, хонимлар! Хайр, жаноблар!

Август Риделлар ва Кестнерларни чиройли зинапоя бўйлаб чиқиш эшигигача кузатиб кўйди, у ерда Риделлар буюрган извошдан ташқари эр-хотинлар Кудре ва Кирмслар учун тағин иккита извош турарди. Ёмғир челаклаб қуярди. Улар юқоридаёқ хайрлашган меҳмонлар бош ирғиб ёнларидан ўтишарди.

– Сизларнинг ҳозирлигингиз отамни беҳад жонлантириб юборди, – деди Август. – Назаримда, у қўлидаги оғрикни ҳам унутди.

– У жуда мафтункор эди, – жавоб берди Ридель хоним, эри бу фикрни тасдиқлади. Шарлотта ҳам гапга кўшилди:

– Агар у оғрикдан қийналаётган бўлса, ундаги руҳий кўтаринкилик, жонланиш хайратга муносиб. Унинг касаллигидан хабар топмаганим учун ўзимдан гина қиляяпман, ҳатто уялиб кетаяпман. Унга ўзимнинг доримдан берган бўлардим. Одам узоқ вақт айрилиқда юрган бўлса, учрашувдан кейин ҳамиша кўп хатоликларга йўл кўйганидан пушаймон бўлади.

– Бу хатоликлар нималарда кўринишидан қатъий назар, – деди Август, – ҳозир бўлмаса, бошқа пайт тузатилади, менимча, отам энди бироз дам олиб, ўзига келиши лозим, шунинг учун яқин кунларда қайта учрашувлардан ўзини тортиб турса яхши бўларди. Бунинг устига у саройга ҳам касал эканлигини айтган, шу ваздан зодагонлар даврасига ҳам кўшилолмайди. Мен шуларни эслатиб кўймоқчи эдим.

– Вой худойим-ей, – деди Шарлотта, – бу ўз-ўзидан равшан-ку! Яна бир бора саломимизни ва миннатдорлигимизни қабул қилинг!

Шу билан улар тўртовлари баланд извошга ўтириб, шалаббо кўчалар бўйлаб уйларига йўл олишди. Кичик Лотхен ўриндиқда гердайиб ўтирганча, бурнини кериб, извошнинг тўрига, онасининг кулоқлари оша тикилар, машъум бант эса қора ёмғирпўш остида кўринмасди.

– У жуда буюк ва яхши одам, – деди Амалия Ридель, эри гапини маъқуллади: – Ҳа, тўғри.

Шарлотта ўйларди, эҳтимол, хаёл сурарди: “У буюк, сизлар яхшисизлар. Мен ҳам яхшиман, чин кўнгилдан яхшиман, шундай бўлиб қолишни истайман. Чунки яхши одамларгина улуғликнинг кадрига етади”.

У овоз чиқариб доктор Риделга мурожаат қилди: – Сенинг олдингда жуда, жуда айбдорман, куёвгинам, бунга ҳозироқ иқрор бўлиб қўяқолай. Йўл кўйилган хатолар ҳақида гапирганимда, бу билан нима демоқчи эканлигимни яхши билган эдим, энди эса, ўз-ўзимдан норози бўлиб, ҳафсалам пир бўлиб уйга қайтаяпман. Зиёфат чоғида ҳам, ундан кейин ҳам сенинг режаларинг, ниятларинг борасида Гёте билан гаплашиш имкониятига эга бўлолмадим, аслида бунга қатъий ният қилган эдим. Билмайман, бу қандай қилиб хаёлдан кўтарилиб кетди ва амалга ошмай қолди. Бунда мен ҳам айбдор, ҳам беайбман. Мени кечир!

– Ҳечқиси йўқ, – жавоб берди Ридель, – ташвиш тортманг, ҳурматли Лотта! Бу ҳақда гапириб ўтиришингизга ҳам ҳожат йўқ, сиз ва сизнинг ташрифингиз шарофати билан ҳазрати олийлари хонадонидан тушлик қилганимизнинг ўзи катта гап, шу билан сиз жуда катта иш қилдингиз, бошқа ишлар ўз йўли билан бизнинг фойдамизга ҳал бўлади, деб ўйлайман.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

Шарлотта октябрь ойининг ўрталаригача Ваймарда қолди ва қизи Лотхен билан “Фил” меҳмонхонасида яшади, унинг эгаси Эльменрайх хоним бир томони ўз мулоҳазаси, бошқа томони эшикоға Магер кистови билан хона нархини анча пасайтирди. Машҳур аёлнинг машҳур шаҳардаги ҳаёти ҳақида бизга кўп нарса маълум эмас. Агар унинг ёши ўтиб қолганини ҳисобга олсак, бу турмуш кўздан панада ўтган бўлса-да, лекин унинг ёнига яқинлашиб бўлмасди дейиш ҳам нотўғри. Аслида бу ташриф кадрдон туғишганларини кўриш мақсадида қилинган бўлса-да, у кейинги ҳафталарда бир қанча кичикроқ ва каттароқ кечаларда бажонидил иштирок этгани, Ваймар зодагонларининг тантанали йиғинларига ҳам таклиф қилингани қулоғимизга чалинди. Шундай ўтиришлардан бири, ўз навбатида Риделларникида бўлди, ундан сўнг бир-икки зиёфат уларга яқин давлат хизматчилари даврасида бўлиб ўтди. Бундан ташқари, сарой маслаҳатчиси Мейер ва унинг рафиқаси, асли фон Копперфельд ва бош меъмор Кудре Гётенинг ёшликдаги дўстини ўз уйларида қабул қилишди. Уни саройдаги давраларда ҳам, жумладан, сарой театри бошқармасининг аъзоси граф Эдлинг ва унинг дилбар рафиқаси, Молдавия маликаси Стурца хонадониди кўришгани ҳақида гап-сўзлар бўлди. Улар октябрнинг бошида уйларида мусиқали чиқишлар ва декламациялар билан бойитилган кеча ташкил қилишди. Афтидан Шарлотта шу муносабат билан Шиллер хоним билан танишган, бу эса чет элдаги бир дугонасига ёзган хатида у ҳақда очиккўнгиллик билан айрим танқидий фикрларни билдирган. Шарлоттанинг ушбу иккинчи хатида Ридель хоним ҳам, унинг бу дунёнинг ўткинчилиги борасидаги ҳасрати боис тилга олинади ва машҳур роман қаҳрамони “ҳаракатчангина малласоч аёл” бошқа хонимлар ўртасида қандай виқор билан ўтиргани тасвирланади.

Шундай учрашувларнинг барчасида Шарлотта кутилганидек, жуда катта иззат-ҳурмат оғушида бўлди, ўзига кўрсатилган эъзоз-икромни босиқ виқор ва самимият билан қабул қилгани туфайли бўлса керак, кўп ўтмай унинг адабий шон-шухратига эмас, балки шахси ва инсоний хислатларига, айниқса, унинг юмшоқ-меланхолик муомаласига қараб муносабатда бўла бошлашди. Ҳис-ҳаяжонли дил изҳорларини у қатъийлик билан рад этарди. Айтишларича, қайси бир меҳмондорчиликда, граф Эдлингникида бўлса керак, ўта ҳаяжонланган бир хоним кучоқларини кенг очиб: “Лотта!” дея кичкирганча унга ташланган, Шарлотта бўлса бу жиннини: “Ўзингизни босинг, азизам!” деб тўхтатган ва кейин у билан шаҳардаги, аслзодалар доирасидаги янгиликлар хусусида суҳбатлашиб ўтирган.

Зарда, ғийбат, пичинг, шубҳасиз, уни аяб ўтирмаган, бироқ янги, яхши танишларнинг хайрихоҳликлари билан булар четга сурилган; иқрор бўлиш керак, синглиси Амалиянинг оғзи бўшлиги важдан шаҳарда миш-миш тарқалган, яъни кампир Гёте ҳузурига Вертер муҳаббати даврига ишора қилишдан холи бўлмаган либосда борган, деган гап-сўзлар урчиган. Аммо бу пайтга келиб Шарлоттанинг ахлоқий мавқеи шунчалик мустаҳкам эдики, бунақа ортиқча гаплар унга таъсир ҳам қилмай қўйди.

Бу борди-келдилар чоғида у Вецлардаги дўстини қайтиб учратмади. Маълумки, бир томондан уни қўлидаги оғриқ қийнаётган бўлса, иккинчи томондан, у тўла асарлар тўпламининг навбатдаги икки жилдини кўздан

кечириш билан банд эди. Фрауенпландаги юқорида тилга олинган тушлик ҳақида Шарлотта ўғли, легацион маслаҳатчи Августга ёзган қуйидаги хатида маълумот беради. Айтиш мумкинки, анча-мунча эътиборсизлик билан юзакигина ёзилган ушбу хатда бўлиб ўтган воқеаларга ҳам инсоф доирасида баҳо берилмаган: “Улуғ инсон билан учрашувим хусусида сизларга ҳали ҳеч нарса айтмадим, ўзи айтадиган муҳим гап ҳам йўқ. Бор-йўғи, мен кекса киши билан қайта танишдим, ҳатто унинг Гёте эканлигини билмаган тақдиримда ҳам у менда ёқимли таассурот қолдирмаган бўларди. Биласанки, мен бу учрашувдан, тўғрироғи, қайта танишувдан кўп нарса кутмаганман, шунинг учун ўзимни бемалол тутдим; у қатъий феъл-атвори билан менинг кўнглимни топиш учун роса ҳаракат қилди. У сен ва Теодор билан учрашганини қизиқиш билан ёдга олди... Онанг Шарлотта Кестнер, асли Буфф”.

Ушбу сатрларни биз ҳикоямизнинг бошида келтирган унинг Гётега йўллаган хатчасига қиёсласак, шундай ҳулоса чиқадики, биринчи битик ўз шакли билан нақадар муфассал ички тайёргарликдан ўтиб ёзилган.

Унинг ёшликдаги дўсти ҳам бир куни, Ваймар сафарининг сўнгги ҳафталарида, Шарлоттани ҳайрон қолдириб, унга бир хабар жўнатди. Тўққизинчи октябрь куни Шарлотта эрталабки пардоз-андози билан машғул пайтида Магер унга битта хатча келтирди, хатчани тутқазгач, уни хонадан чиқариб юбориш осон бўлмади. Шарлотта ўқиди: “Агар, қимматли дўстим, бугун кечқурун менинг ложадан фойдаланиш ниятингиз бўлса, сизга ўз извошимни жўнатаман. Чипта даркор эмас. Хизматкорим сизни партер орқали кузатиб кўяди. Агар ўзим боролмасам, шунингдек, ҳозиргача сизга кўринмаганим учун ҳам узр сўрайман, хаёлан кўпинча сиз билан бўлдим. Энг самимий истаклар билан – Гёте”.

Ўзи Шарлоттага ҳамроҳ бўлолмагани ва шу пайтгача кўринмагани боис хатда узр сўраши – унга қилинган жимгина тортик эди, шу билан Шарлотта таклифни ёлғиз ўзи учун қабул қилди, чунки кичик Лотхен Талиянинг¹ тухфаларини сира ёқтирмасди, синглиси Амалия эса, ўша куни кечқурун эри билан аллақерга боришни мўлжаллаган эди. Шундай қилиб, Гётенинг извоши, устига кўк мато қопланган, иккита яхши парвариш қилинган от кўшилган қулай ландо² унинг ёлғиз ўзини театрға олиб борди, у ерда томошабинларнинг лорнет³ орқали қарашлари ва ҳасад аралаш қизиқувчанлиги ҳанноверлик сарой маслаҳатчиси хонимига спектаклни мароқ билан томоша қилишига халақит бермади, у кечани, яқиндагина бутунлай бошқа мартабадаги аёл – Христиана ўтирган фахрий ложада ўтириб ўтказди. Катта танаффус пайтида ҳам у ложани тарк этмади.

Теодор Кёрнернинг “Розамунда” номли тарихий фожиаси қўйилди. Бу жуда яхши саҳналаштирилган ажойиб пьеса эди. Шарлотта одатдагидек, оқ кўйлакда, фақат бу гал тўқ бинафшаранг бантда, бошдан охиригача мазза қилиб томоша қилди. Дабдабали нутқ, виқорли ифодалар, ҳис-ҳаяжоннинг аъло даражада машқ қилинган садолари бир маромдаги ёқимли имо-ишоралар воситасида унинг қулоғи ва назарини аллаларди. Пьесанинг кульминацион нуқтаси, ўлимнинг таъсирли саҳналари, ўлаётган одамнинг сўнгги сониягача тилдан қолмай қофиядош сатрларни айтиши, трагедияга хос бўлган шафқатсизликнинг юракни эзадиган кўринишлари, унинг хайр-

¹ Талия – қадимги юнон мифологиясида тўққизта музалардан бири, театр ҳомийси.

² Ландо – тўрт кишилиқ буклама соябонли извош.

³ Лорнет – буклама дастали кўзойнак.

ли якунида котилнинг ўзи: “Дўзах ҳам таназзулга юз тутмоқда!” дейиши театр санъатининг бутун қонун-қоидаси бўйича намойиш қилингани эди. Партердаги кўп одамлар йиғлашди, гарчи Шарлотта ёш ижодкор яратган асарни биров танқид қилиш фикрида бўлса-да, унинг кўзларига ҳам бир-икки бор ёш қалкиди. Бош қаҳрамон Розамунда монолог тарзида ўқиган шеърида такрор-такрор ўзини Роза деб атайди. Бундан ташқари, Шарлотта болаларни жуда яхши билади, шунинг учун фожида ўйнаган театрдаги шогирдчаларнинг қилиқларидан қаттиқ ранжисмай туrolмади. Уларнинг кўксига ханжар тираб, оналарига заҳар ичиришга мажбур қилишади, она заҳарни ичгач, улар: “Ойи! Рангингиз оқариб кетди. Вақтичоғлик қилинг! Биз ҳам шундай қиламиз!” дейишади. Кейин сахнада турган тобутни кўрсатиб: “Қаранг, анави ерда кўп шамлар бирам чиройли ёнапти!” дейишади. Шунда партердагилар яна шўлқиллаб йиғлашди, аммо Шарлоттанинг кўзларига ёш келмади. Ҳарҳолда болалар, ўйлади у хафа бўлиб, бу қадар аҳмоқ бўлишмайди. Болаларча беғуборликни бундай намойиш қилиш учун одам озодлик учун беҳад ёш курашчи бўлмоғи керак. Театрнинг машҳур актёрлари томонидан янгроқ овозларда талаффуз қилинган гаплар ҳам, унинг назарида, жуда зўр ва бекаму кўст чиқмади; унга туюлдики, уларнинг қайноқ қалб ва маҳорат билан ижро этишларига қарамадан, уларда далалар ва ўтлоқлар бўйлаб жанговар отларда югуриш билан ўзлаштириб бўлмайдиган ҳаётий тажриба ва билим етишмаслиги аён бўлиб қолди. Пьесада бир монолог бўлиб, Шарлотта уни ҳеч унутолмади, ундан кейин содир бўлган барча воқеаларни эшитиб, кўриб ишонч ҳосил қилмагунча танқидий нуқтаи назар билан ўшанга ҳаёлан қайтаверди. Ҳатто театр-ни тарк этаётиб ҳам шуни норози бўлиб эслади. Гап шундаки, кимдир бемулоҳаза жасурликни мардонаворлик дея кўкка кўтаради, ҳаётга теран нигоҳ билан қарайдиган бошқаси эса, кўполликни мардлик деб ҳисоблашга қарши чиқади. Кимдир барча муқаддас ва қадрли нарсаларни таҳқирлашга журъат қилдими, бўлди, уни буюк, деб олқишлашади. Лекин шоир, муқаддас нарсаларни таҳқирлаш одамни буюк қилмайди, демоқчи. Инсоният-ни дўзахдан ажратиб турган чегарани босиб ўтишдан осони йўқ; бундай журъатга оддий тубанлик етиб ортади. Осмон қадар чўзилган чегарадан эса, буюк илҳом ва тоза қалб билан учиб ўтиш мумкин. Бу жуда ёқимли жаранглади, аммо фахрли ложада ўтирган ёлғиз меҳмоннинг назарида гўё муаллиф ва кўнгилли аскар ўзларининг мана шу иккита чегаралари билан инсониятга одоб-ахлоқнинг сохта ва тажрибага таянмаган топографиясини тақдим қилмоқчи бўлишди. Инсониятнинг чегараси, ўйларди Шарлотта, чамаси фақат битта, унинг ортида на осмон, на дўзах бор, ёки осмон ҳам, дўзах ҳам, уни босиб ўтадиган буюклик ҳам, афтидан, ягона, бинобарин, жоҳиллик ва софлик унда шу тахлит бирлашадикки, у ҳақда жаззаки шоир тажрибасизлиги боис болаларнинг фавқулудда ақли ва нозик ҳиссиётини билганчалик билимга эга холос. Эҳтимол, у бу ҳақда тасаввурга эгадир, аммо шеъриятда инсониятнинг икки чегарасини қўйиш ва болаларни меҳр-шафқат уйғотадиган овсарлар тарзида кўрсатиш мумкин деган фикрга таянган. Пьеса моҳирона ёзилган, бироқ шоирнинг маҳорати, пьеса умум фикри бўйича қандай бўлиши лозим бўлса, шунга йўналтирилган, инсоният чегарасини шоир, ҳарҳолда бирор томондан ҳам кесиб ўтолмаган. Ҳа, албатта, ижодкорларнинг кейинги авлоди анчагина истеъдодли бўлишларига

қарамасдан, негадир бирмунча саёзлашиб кетишди, улуғ кексалар улардан унчалик хавфсирамасалар ҳам бўлади.

Шарлотта шу тахлит ўй-хаёлларга берилиб, ичида ўз эътирозларини давом эттираркан, гулдурос қарсақлар остида парда ёпилганда, Фрауен-пландаги хизматкор яна унинг ёнида пайдо бўлди ва эҳтиром билан таъзим қилиб хонимнинг елкасига мантильясини ташлади.

– Эҳ, Карл, – деди Шарлотта (бундан олдин хизматкор исми Карл эканлигини айтган эди), – шунақа зўр бўлдики, мазза қилдим.

– Буни эшитсалар ҳазрати олийлари роса хурсанд бўладилар, – жавоб берди Карл. Кундалик ҳаётдаги оддий тилда айтилган бу гапни эшитгач, бирнеча соат давомидаги баландпарвоз муҳитдан сўнг Шарлотта, ўзининг барча ҳаракатлари асосан дабдабали ва бироз ғамгин бегоналашув ҳолатини йўқотиш мақсадига қаратилганини тушуниб етди, одатда санъат билан муносабатга киришганда бундай ҳолатга осонгина тушиб қоламиз. Ҳеч ким саҳнадан кўз узишни истамас, партердаги ҳамма томошабинлар тинмай қарсақ чалар, бу актёрларга ўз миннатдорчиликларини кўрсатишдан ҳам кўра, гўзалликни тарк этиб, қўлларни пастга тушириб, уй-уйига кетишдан олдин ўша ёқимли муҳитда яна бироз қолиш истаги билан боғлиқ эди.

Шляпа ва мантильясини кийиб олган Шарлотта ҳам, хизматкор уни кутиб турганига қарамасдан, ложа тўсиғига суянганча тагин бир неча дақиқа бармоқлари очиқ шойи қўлқопи билан чапак чалиб турди. Кейин, баланд цилиндрини бошига қайта кўндириб олган Карлга эргашганча зинапоядан пастга тушди. Қоронғида ўтириб саҳнадаги ёруғликка қарашдан толиққан кўзлари тўғрига эмас, балки тепага йўналган, бу гарчи иккита чегараси билан унда эътироз уйғотган бўлса-да, лекин мароқ билан томоша қилган фожиадан ҳарқалай мамнун эканлигининг белгиси эди.

Извошчи ўтирадиган баланд ўриндикнинг икки тарафига иккита фонарь ўрнатилган, усти очиб қўйилган ландо яна пештоқ олдида тўхтади, тепаси қайтарилган узун қўнжли этик кийган оёғини қиялама зинага тираб ўриндикда гердайиб ўтирган извошчи цилиндрини кўтариб хонимга салом берди. Хизматкор Шарлоттани ўтқазиб, меҳрибонлик билан тиззаларини аделга ўраб қўйди ва одатдаги ҳаракат билан ўриндикка сакраб ўтди-да, извошчи ёнидан жой олди. Извошчи жиловни силтаган эди, отлар ҳаракатга келди ва извош жўнаб кетди.

Унинг ичи шинам эди, бунга ҳайрон қолмаса ҳам бўлади, ахир у қанча-қанча саёҳатларда хизмат қилган, ҳали яна Богемияга, Райн, Майн бўйларига сафар қилганда хизмат қилиши керак. Ичига тўқ кўк қавилган мовут сирилгани боис бежирим ва сипо кўринарди. Бир бурчакда шиша фонарь ичига шам қўйилган, ёзув-чизув қуроллари ҳам тайёр турарди: Шарлотта ўтирган томоннинг ёнида чарм сумкада блокнот ва қалам кўзга ташланарди.

Шарлотта ўз бурчагида қўлларини сумкачаси устида чалиштирганча жимгина ўтирарди. Извошчи ўриндигини тўсиб турган девордаги дарчадан ичикарига фонарларнинг хира, лип-лип қилаётган нури тушиб турарди, мана шу хира ёруғда у пайқадик, эшикка яқин жойдаги ўриндикка ўтириб тўғри қилган экан, негаки у бу ерда ложадагидек ёлғиз эмас эди, ёнида Гёте ўтирарди.

Шарлотта чўчимади. Бунақа ҳолатларда одам кўрқмайди. Фақат бурчакка томон яқинроқ жойлашди, қаддини бироз ростлади, липиллаётган ёғду ёритаётган қўшнисининг гавдасига қаради ва қулоқ тутди.

Гёте тик ёқали, қизил ҳошия қадалган пальто кийган, шляпасини тиззаси устида тутиб турарди. Бу гал пудраланмаган, қизғиш-кўнғир тусдаги, юпитерча жингалак сочлари ва кенг манглайи остидаги қоп-қора кўзлари шўх ифода билан унга тикилган эди.

– Хайрли кеч, азизам, – деди у бир пайтлар Кестнернинг қаллиғига Оссиан¹ ва Клопштокдан² шеър ўқиган товуш билан. – Бугун кечқурун ёнингизда бўлолмаганим, умуман, кейинги кунларда сиз билан учрашолмаганим туфайли ҳеч бўлмаса сизни театрдан кейин кузатиб қўйиш шавқидан ўзимни маҳрум қилишни истамадим.

– Жуда меҳрибонсиз, муҳтарам Гёте, – жавоб берди у, – бу мени жуда хурсанд қилади, асосан шу вазданки, сизнинг қарорингиз ва бу қутилмаган учрашув, агар таъбир жоиз бўлса, улуғ инсон билан оддийгина аёл ўртасидаги маълум ҳиссий уйғунликдан дарак беради. Бундан шу нарса аён бўляптики, агар коллекцияларни мароқ билан томоша қилгандан кейинги хайрлашувимиз охиргиси бўлганида ва мен чин дилдан тоабод охиргиси деб тан оладиган, – агар у тарихимизга озгина бўлса ҳам мурсага келтирувчи якун ясаса – бошқа учрашув бўлмаса эди, бундан сиз ҳам юрагингиз зирқирайдиган даражада норози бўлардингиз.

– Якун, – деганини эшитди Шарлотта у ўтирган бурчакдан, – якун – бу айрилик. Учрашув – кичик боб, парча.

– Нималар деяётганингизни тушунмайман, Гёте, – эътироз билдирди у, – айтаётган сўзларингизга ақлим етадим-йўқми, билмайман, лекин мен хайрон қолмайман, сизнинг ҳам хайрон қолишингизга ҳожат йўқ, чунки жилвакор Майн дарёси бўйларида сиз билан биргаликда шеърлар битган ёшгина аёлдан менинг ҳеч бир кам жойим йўқ, у ҳақда шўрлик ўғлингиз менга айтиб берди, у шеърларингиз ичига чунонам кириб бориб, худди сизникидек шеърый жавоблар ёзганмиш. Нимаям деймиз, у театр фарзанди, қони қизиқ-да. Аёл ҳаммиша аёл, ҳаммамиз ҳам имкон туғилиб қолса, эркаклар қалбига ва уларнинг қўшиғига кириб борамиз... Учрашув – кичик боб, парча, дейсизми? Ҳар ҳолда, менинг бевалик хонадонимга ҳафсалам пир бўлиб ёлғиз қайтиб кетишим даражасидаги парча эмас, буни ўзингиз ҳам сезиб турибсиз.

– Ахир ўзинг узоқ айриликдан сўнг сингилжонинг қучоғига отилмадингми? – деди Гёте. – Бу саёҳатингдан ҳафсаланг пир бўлиши ҳақида яна қандай қилиб оғиз очасан?

– Э-э, қўйинг, устимдан кулманг! – жавоб берди у. – Биласиз-ку, кўпдан бери менга тинчлик бермай келаётган истагимни қондириш учун синглим бир баҳона эди. Шаҳрингизга келиб, маълум маънода менинг ҳаётим ҳам уланиб кетган улуғлигингиз муҳитида сизни излаб топишни ва умрим куёши ботиб бораётган дамларнинг хотиржамлиги учун ҳаётимизнинг мана шу парчасига якун яшашни истадим. Айтинг-чи, мен шаҳарга бемаҳал келдимми? Менинг бу мактаб ўқувчисидек қиёфам жуда аянчлими?

– Йўқ, мен мутлақо бундай демокчи эмасман, – жавоб берди Гёте, – ҳарқалай, одамлардаги қизиқувчанлик, кўнгли бўшлиқ ва ғазабга йўл

¹ Оссиан – III асрда Шотландияда яшаб ўтган машҳур куйчи шоир.

² Фридрих Готлиб Клопшток (1724-1803) – немис шоири.

очиб бермаслик даркор. Аммо мен, кадрдоним, бу сафардан кўзлаган мақсадингизни жуда яхши тушунаман, мен учун сизнинг ташрифингиз том маънода ҳечам бемаҳал эмас. Агар барча чуқур маъноли нарсаларда юксак муносабатларнинг нишонасини кўриш учун ақл етакчилик қилса, санъат ва ҳаётда моҳиятан уйғунлашиб, буни бизга уқдириб турса, мен буни иккала кўлимни кўтариб маъқуллаймаман. Ҳаётдаги аҳамиятга молик ҳамжиҳатликда салгина бўлса ҳам тасодифга ўрин йўқ, шунинг учундир эҳтимол, яқинда, баҳор кунларида, кўлимга яна “Вертер” китобчамиз тушиб қолди ва дўстингизга эски, ўтиб кетган воқеалар ичига шўнғиш имконини берди, чунки у, янгиланиш ва ортга қайтиш даврига, ҳиссиётнинг ақл билан бирлашиб кетиш имкониятлари ҳарҳолда янада кўпроқ бўлган даврга қадам кўяётганини яхши биларди. Лекин ҳозирги замон яшарган ўтмиш қиёфасини ўзида намоён қилган жойда, муҳим воқеа-ҳодисалар оралиғида биз томонларга ранги ўчган белгиларини кўз-кўз қилиб, вақтга тобелигини таъсирчан бир тарзда қалтираган боши билан исботлаб, кексайган ўтмиш ташриф буюрганидан ҳайрон қолмаса ҳам бўлади.

– Яхши эмас, Гёте, бу исботни шу қадар очикдан-очик эслатаётганингиз яхши эмас, яна буни таъсирчан дейишингиз ўлганнинг устига тепган бўлади, чунки таъсирчанлик сизга тегишли туйғу эмас, биз, оддий одамлар, таъсирланишимиз мумкин бўлган жойда сиз совуққонларча буни кизик нарсага йўйиб қўяқоласиз. Жуда яхши пайқадим, сиз мендаги мана шу кичкина ожизликни кўздан қочирмабсиз, ҳолбуки менинг тамоман тетик умумий ҳолатим олдида бу ҳеч гапмас, қолаверса бу вақт билан эмас, балки сизнинг фавқулудда улуғвор, – таҳликали ва ҳаяжонли десам ҳам бўлади – ҳаётингизга дахлдорлигим билан боғлиқ. Аммо, кўйлагимдаги ранги ўчган белгиларни пайқаганингизни билмабман, ҳа, энди, албатта, сиз паришонхотир нигоҳингиз пайқашидан кўра кўпроқ нарсаларни пайқайсиз; алалоқибат сиз сезишингиз керак эди: ахир мен бу ишни сиз ҳазилни тушунишингизни ҳисобга олиб қилган эдим, энди билсам, бунинг ҳазил-пазилга алоқаси йўқ экан. Энди менинг вақтга тобелигимга келсак, айтиб қўйишга изн беринг, жаноб яширин маслаҳатчи, буни таъкидлашингизга асос йўқ, негаки барча поэтик янгиланишлар ва яшаришларга қарамасдан, сизнинг имо-ишораларингиз ва туриш-турмушингиз шу даражада қотиб қолганки, Худонинг ўзи асрасин, назокатли улуғлигингиз ҳам, назаримда, малҳамга муҳтождир.

– Бир оғиз сўзим билан сизни хафа қилиб қўйдим, кадрдоним, – деди Гёте паст овозда, – шуни унутмангки, бу гапни сизнинг ташрифингизни оқлаш ва мана шу шарпалар орасида сиз пайдо бўлганингизни нима учун ёқимли ва муҳим деб ҳисоблашимни шунчаки тушунтириш учун айтдим.

– Қизик, – гапни бўлди Шарлотта, – Август, овоза қилинмаган куёв, менга айтдики, сиз унинг онасини сенлаган, у эса сизни сизлаган экан. Ҳайрон қоляпман, мана ҳозир эса иккаламиз ҳам сизлашаяпмиз.

– Сен ва сиз, – жавоб берди Гёте, – ўша кезларда, сенинг даврингда ҳам ўртамизда ҳаммиша алмашилиб турарди, айти дақиқаларда эса, у ёки бу мурожаатни қўллаш ҳар биримизнинг кўнгил кечинмаларимизга боғлиқ.

– Майли, шундай бўлақолсин. Лекин сиз “бизнинг” дейиш ўрнига “сенинг давринг” деяпсиз, ахир у сизнинг ҳам даврингиз эди-ку. Бироқ сизнинг даврингиз янгидан бошланди, янгиланган, яшарган, ҳозирги кундан озик олган даврингиз, меники эса, бир марта бўлган эди. Шу боисдан менинг

ҳеч нарсани ифодаламайдиган арзимас заиф жиҳатимни ўйламай-нетмай эслатганингиздан ранжимасам ҳам бўлади. Нима бўлганда ҳам, афсуски, у менинг даврим бўлганини ифодалаб туради.

– Дўстим, – жавоб берди Гёте, – вақт ўзгартирган қиёфангиз сизни безовта қилиши, ранжитиши мумкинми? Ахир мен миллионлар ичидан танлаб сизга достонимда абадий ёшликни тухфа қилдим-ку.

– Бу гап ҳақиқат, – деди у, – менинг бошимдан ўтган шу билан боғлиқ барча кўргиликлар ва ташвишларга қарамасдан буни миннатдорлик билан тан оламан. Сиз назокатлилигингиз боис сўз очмаётган яна бир нарсани қўшиб қўймоқчиман: достонингиздаги абадий тимсолнинг ажралмас бир бўлаги бўлган ўтмиш белгиси билан омонат қиёфамни безаганим аҳмоқона иш бўлди. Ахир сиз ўша пайтдаги хаёлпараст йигитларнинг қилиғини қилиб, хаворанг фрак ва сариқ нимча киймадингиз-ку, аксинча, қора ва сипо шойи фракда чикдингиз, тагин қўшиб қўйишим лозимки, кўкрагингиздаги кумуш юлдуз сизга жуда ярашган эди, худди Эгмонтнинг Олтин руноси сингари. Ҳа, Эгмонт! – дея хўрсинди у, – Эгмонт ва халқнинг қизи. Шу асарда ўз ёшлик тимсолингизни абадийлаштириб яхши қилдингиз, Гёте, мана энди ҳамма нарсдан донишмандона воз кечиб, суяклари қотиб кетган олийзот бўлиб, хушомадгўй аъёнлар даврасида тамадди қилишни афзал кўрасиз.

– Кўриб турибман, – деди Гёте биров жим тургач, босиқ ва ҳаяжонланган овозда, – менинг дўстим бир қарашда ноўрин, аслида эса, вақтнинг муҳри борасидаги нозик эслатмадан хафа бўлганга ўхшайди. Унинг жаҳли ёки жаҳлда ифодаланган ранжишининг илдизи чуқур ва арзирли, ахир мен уни извошда бекорга кутдимми, ўзимни ана шу жаҳл аралаш ранжиш зарбаси остига қўйиш заруриятини сездим, унинг ҳақлигини ва қадр-қимматини тан олмоқчи, эҳтимол, мени кечиришини чин дилдан сўраб, кўнглини юмшатмоқчи бўлдим-да.

– Вой, худойим, – кўрқиб кетди Шарлотта, – бу даражадаги илтифотнинг нима кераги бор, ҳазрати олийлари! Мен бундай сўзларни эшитишни ис-тамагандим, ана энди, сиз малинали крем ҳақида гапириб берган пайтда-гидек кизариб кетяпман. Кечириш! Менинг ғурурим, менинг бахтим – мен сизни кечирайми? Менинг дўстимга тенг келадиган одам қани? Уни бутун дунё қадрлайди, келгуси авлод ҳам унинг номини тоабад эҳтиром билан тилга олади.

– На итоаткорлик, на кўнгилчанлик, – деди Гёте, – кечиришни рад этиш-даги қаттиққўлликни юмшатолмайдди. Манглайига гуноҳсиз гуноҳкорлик битилган одамга нисбатан кечиришим керак бўлган ҳеч нарса йўқ, дейиш ноўрин. Кечирим сўраш учун эҳтиёж туғилган жойда ҳатто камтарлик ҳам унинг йўлига ғов бўлмаслиги даркор. Ўз қадр-қимматига қатъий ишонган одам ҳаққоний таънага дуч келган пайтда уни куйдириб, қурилишларда оҳақ ўрнида ишлатиладиган бир уюм қиздирилган чиғаноққа айлантира-диган қалб изтироблари, қайноқ ҳиссиёт бу камтарликка бегона.

– Дўстим, – деди Шарлотта, – агар мен ҳақимдаги фикр бир лаҳзага бўлса-да, инсоният учун жуда муҳим қадр-қимматингизга нисбатан сиз-нинг қатъий ишончингизга соя соладиган бўлса, даҳшатга тушардим. Шундай ўйларга ҳам бораманки, қайноқ ҳиссиёт аввало, воз кечилган биринчи Шарлоттага тааллуқли, кейин эса такрорланаверади: сиз жўнаб кетаётиб халқнинг кизига от устида туриб кўлингизни узатасиз; кўнгилни

хотиржам қиладигани шуки, сиз у билан ўзингизни камроқ гуноҳкор сезиб ажралгансиз. Шўрлик Бадендаги қабрида ётибди! Ростини айтсам, мен у учун унчалик куйинмайман, негаки у ўзини қўлга олишнинг уддасидан чиқмади, дардга йўлиқди, ахир биров учун восита бўлган тақдирингда ҳам олдинга қандайдир мақсадни қўйиш учун ироданг бўлиши керак-ку. Мана энди у Баденда ётибди, бошқаси эса, маҳсулдор турмушдан сўнг, бардам-бақувват бевалик ҳаётини бошдан кечирмоқдаки, бирор одам бунга шубҳа қилмайди, гарчи боши андақ қалтираб турса ҳам. Ахир мен бахтлиман – сизнинг ўлмас китобчангизнинг шак-шубҳасиз, инкор қилиб бўлмайдиган қаҳрамониман, қора кўзларга дахлдор тушунмовчиликка қарамасдан, бутун майда-чуйдасигача, аниқ ўша менман, ҳатто хитойлик ҳам, бизнинг тим-солларимиз унга ҳар қанча ёт бўлмасин, чинни кўзага қўллари қалтираб Вертернинг ёнида менинг суратимни – бошқани эмас, айнан мени чизган. Мен бундан ғурурланаман ва анави қабрда ётган қиз сизнинг қалбингизда Вертер муҳаббатини биринчи бўлиб уйғотган, у тамал тошини қўйган, у иштирок этган, деган ҳаёлни яқин йўлатишнинг истамайман. Қўрқаманки, бирор кун келиб, худди Лаура Петрарка¹ ёнида турганидек, ўша дабдабали дунёда у чин муҳаббат эгасидек сизнинг ёнингизда туриши халққа ошкор бўлиб қоладими, менинг номим олиб ташланиб, унутиладими, менинг тимсолим инсоният ҳаёлидан ўчиб кетадими, ким билади. Шу ҳаёл баъзида мени ваҳимага солади.

– Рашкми? – деди Гёте жилмайиб. – Лаура ҳурмат-эҳтиром билан тилга олинадиган ягона номми? Кимга рашк қиласан? Синглинггами, йўк, ўз аксингга, иккинчи “мен”ингга, шундайми? Ахир бошқача кўриниш олган булут барибир булутлигича қолмайдими! Юзта номга эга Худо биз учун, ҳаммамиз учун ягона эмасми? Бутун ҳаёт шакл ўзгаришларидан, кўп нарсалар ичидаги ягоналик, ўзгаришлар ичра давомийликдан иборат. Сен ҳам, у ҳам – ҳаммаларинг менинг муҳаббатимда, менинг айбимда биттасизлар. Ахир шу саёҳатни кўнгил хотиржамлигини истаб қилмадингми?

– Йўк, Гёте, – жавоб берди Шарлотта. – Мен реал воқеликка бор бўйи билан бўйсунадиган, “мана бундай бўлганда-чи”, “эҳтимол бундоқ бўлганда...” сингари тахминлари билан бизнинг саволларимизга муносиб бўлган эҳтимолга бир назар ташлаш учун келдим. Фикримга қўшилмайсизми, дўстим, ўз иззат-обрўли муҳитингизда эҳтимол борасида сўраб-суриштирайсизми? У воз кечишнинг ҳосиласи, мен буни яхши биламан, бинобарин, хазон бўлишнинг ҳам ҳосиласи, негаки воз кечиш ва хазон бўлиш жуда яқин алоқада, бутун реал борлик, бор мавжудот – сўлиб, қуриб бораётган эҳтимол. Бундай хазон бўлиш жуда даҳшатли, гапларимга ишонинг, биз хом сут эмган бандалар, ундан ҳимояланишимиз, гарчи таҳликадан бошимиз қалтираса-да, бор кучимиз билан унга қарши туришимиз зарур, акс ҳолда биздан худди Бадендагидек бир уюм тупроқ қолади. Сиз бошқа гап, сизда шароит бошқача, сизда бунинг ўрнини қоплаш имконияти бор. Сизнинг муҳитингиз воз кечиш ва ёлғонлардан йироқ, аксинча, у барча орзуларнинг ушалиши ва олий садоқатдан иборат. Унга шундай улуғлик ҳоски, бирор зот унга эҳтимол ҳақида савол беришга журъат қилолмайди. Худди шундай!

– Бу ишларга алоқадорлигинг, кадрли дўстим, сени анча-мунча ғалати эътирофларга руҳлантиради.

¹ Петрарка Франческо (1304-1374) – итальян шоири, сонетлари билан машҳур. Лаура де Нов (1308- 1348) – Петрарканинг севгилиси.

– Нима бўпти, менда лоақал гапириш ва алоқаси йўқ оломонга қараганда чин кўнгилдан мақташ ҳукуки бор-ку! Тагин бир нарсани сизга айтиб қўйишим жоиз, Гёте: мен сизнинг муҳитингизда, салобатли хонадонингизда, сизнинг даврангизда ўзимни яхши, бемалол ҳис этмадим, юрагим сиқилиб кетди, чунки иқроор бўлишим керак, сизнинг хузурингизда қурбонликнинг ҳиди анқийди – фимиам¹ демоқчи эмасман, буни мен ёқтираман, ахир Ифигения ҳам скифлар Дианаси учун фимиам чекади-ку, аммо инсонларни қурбон қилишга қарши у бонг уради, айнан одамлар сизга қурбон қилинапти, теварак-атрофингиз баайни жанг майдони ёки золим подшоҳ саройининг ўзгинаси. Шикоят қилиш, аразлаш, ўз эркаклик ориятини ҳимоя қилишдан бошқа ишни билмайдиган Римерлар, ўн еттита шампан бокалини тутиб турган шўрлик ўғлингиз, унга завжа бўлиб, оловга ташланган капалак мисол сизнинг иккинчи қаватингизга учиб кирадиган анави “амазонка”, менга ўхшаб ўзини тутиб туролмайдиган, хазон бўлиб гўрга тикилган Мария Бомаршелар² ҳақида-ку гапирмаса ҳам бўлади – улар улуғликнинг қурбонлари бўлмай нима? Ҳаҳ, қурбонлик келтириш – яхши одат, бироқ қурбон бўлиш – аччиқ қисмат!

Лип-лип қилаётган нурлар унинг ёнида ўтирган пальтоли одамнинг комати бўйлаб ўйноқларди.

– Қалбим ардоғи, – деди у, – ҳам хайрлашув олдидан, ҳам ярашиш учун сенга чин юракдан жавоб қайтаришимга изн бер. Сен қурбонлик ҳақида гапираяпсан, ҳолбуки бунда бир сир мавжуд, дунёнинг, ҳаётнинг, шахснинг, ижоднинг, эврилишларнинг – ҳамма нарсанинг сири. Худоларга қурбонликлар келтиришди, охир-оқибат Худонинг ўзи қурбон бўлди. Сен, менга ёқадиган, қалбимга жуда яқин бўлган қиёсни, яъни парвона ва сўнаётиб ўзига тортаётган оловни эслатдинг. Айтмоқчисанки, гўё мен ташналик билан оловга интилаётган парвонаман, беқарорликлар ва эврилишлар ичра нур таратиш учун ўз танини қурбон этиб ёнаётган шам ҳам ўзим, шунингдек, алангада куйиб адо бўлаётган, бахт ҳиссига тўлиб тошган парвона ҳам ўзим бўлдим. Эски кадрдоним, тоза қалбли дўстим, биринчи қурбонлик ҳам, қурбон келтириш ҳам мен ўзимман. Бир вақтлар сен учун куйган эдим, руҳ ва нур учун куйишда мудом давом этаяпман. Билиб қўй, дўстинг учун метаморфоза (эврилиш) энг кадрли, энг муқаддас нарса, энг буюк умид, эзгу орзу. Эврилишлар ўйини, ўзгарувчан қиёфа, мўйсафид йигитда, йигит болада мужассамлашади. Ягона инсоний қиёфада ҳаёт излари бир-бири билан алмашинади ва ёшлик мўъжизакор бир тарзда кексалиқдан, кексалик эса ёшлиқдан пайдо бўлади, шунинг учун, кексалик қиёфангни ёшлик белгиси билан безаб, менинг хузуримга ташриф буюришга жазм қилганинг – бундан хотиржам бўлавер – менга жуда ёқди ва дилимни яйратди. Бирлик, кадрдоним, нарсаларнинг ўрин алмашишлари, чегаралаб олишлардан иборат, худди шундай ҳаёт ҳам гоҳ ўзининг табиий, гоҳ маънавий қиёфасини очади, ўтмиш ҳозирги замонга айланади, бири иккинчисига жўнатади, шу билан келажакка йўл очиб беради, иккаласи ҳам келажакда муқим бўлади. Ҳис-туйғулар акс-садоси, олдиндан ҳис қилиш – ҳаммаси ҳис-туйғу. Дунёнинг бирлигини англаб етиш учун бор аъзоларимиз, кўзларимиз катта очилсин! Сен ўч олмоқчимисан? Қўй, қасоснинг ўзи мен томонга кулранг кийимдаги отлик қиёфасида келаятганини кўряпман. Ўшанда яна Вертер ва Тассонинг фурсати етади, ярим

¹ Фимиам – чекишга мўлжалланган хушбўй нарса.

² Мария Бомарше – Гётенинг “Клавиво” драмаси қаҳрамони.

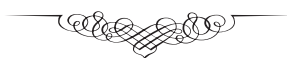
кечаси ўн икки марта бонг уради, туш пайти ҳам, Худо менга қандай изтироб чекаётганимни айтишга изн берса, каминага қоладиган биринчи ва охирги имконият шу бўлади. Кейин айрилиқ хайрлашувга айланади, бир умрга хайрлашув, ҳис-туйғуларнинг ўлим билан олишуви, ўлимдан олдинги азоблар, даҳшатли азобларга тўла соат, бу жон бериш азоблари, ҳали ўлим фурсати етмаган. Ўлим – аланга қаърига сўнги парвоз. Ягона яхлитликда бу янги эврилиш бўлмай нима?

Азиз тимсоллар, менинг хотиржам қалбимда бемалол ором олинглар – биргаликда қайтадан уйғонганимизда, бу нечоғлик қувончли лаҳза бўлади.

Кўпдан таниш овоз жим бўлди. “Кексалик гаштини сур!” дея шивирлади у яна. Извош тўхтади. Ундаги фонарларнинг нури энди “Фил” меҳмонхонаси эшиги тепасидаги иккита фонар нурига қоришиб кетди. Шу нурлар оралиғида, қўлларини орқасига чалиштирганча, бурнини тепага кўтариб, юлдузли куз туниси ҳавосидан нафас олиб, Магер турарди. У хизматкордан олдин извош эшигини очиш учун енгил шиппақларда йўлакка югуриб тушди. Тўғри, у бир маромда эмас, балки югуришга одатланмаган одамдек, кифтларини назокат билан қисиб, кетини селкиллашиб югурди.

– Ҳурматли хоним! – деди у, – ҳар доимгидек хуш келибсиз! Ишонаманки, муҳтарама хоним, бизнинг мусиқий кошонамизда бу кечани мароқли ўтказганлар! Сизга мадад бўлиши учун қўлимни узатсам майлими? Худо ҳаққи, ҳурматли хоним: Вертер қахрамониغا Гётенинг извошидан тушишга кўмаклашиш – бу, воқеа. Буни нима деб атасам бўлади? Бу абадиятга дахлдор воқеа.

ТАМОМ

Леся УКРАИНКА

(1871–1913)

ЎРМОН ҚЎШИҒИ

Уч кўринишли афсона-драма¹

Украин тилидан
Сирожиддин РАУФ
таржимаси

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Ёз охири. Дарахтзорнинг хира тортган япроқлари орасидан олтинранг куз кўринади. Кўл саёзлашиб қолган, қирғоқдаги саёзлик ҳам кенгайган, қуруқ қамиш поялари шитирлайди.

Ялангликда янги қурилган қулба ва полиз кўзга ташиланади. Экинзорнинг бир томонида бугдой, бошқа томонида – жавдар. Кўлда гозлар сузиб юрибди. Қирғоқ яқинидаги дорда кир ёйилган, буталарда хурмача ва хумлар илинган. Ялангликда ўтлар текис қилиб ўрилган, эман остида гарам уйилган. Ўрмондан қўнғироқчаларнинг жаранлаган овози келади – қаердадир моллар ўтлаяпти. Яқин ўртада кимдир найда жўшқин рақс куйини чалаётгани эшитилади.

Лукашнинг онаси

Лукаш, ҳо-ой! Қаердасан?

Лукаш

(қўлида най ва нақшдор таёқча билан ўрмондан чиқиб келади.)

Шу ердан, она.

Она

Етмадими сенга шунча най чалиш?

Нукул най чаласан, тўхтаб қолган иш!

Лукаш

Қандай иш?

Она

“Қандай” деганинг нимаси?

Кўтонни ўраб қўймоқчи бўлган ким?

Лукаш

Ҳа, уними, ўрайман, улгураман!

Она

Сенинг “Улгураман” деганинг қачон?

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонларда.

Сенга фақат ўтлоққа чопиш бўлса,
Яна ўша олғир, дайди қиз билан.

Лукаш

Ким чопяпти? Мен молларни боқяпман,
Мавка эса беряпти ёрдам.

Она

Бунақанги ёрдамдан
Сен халос бўл!

Лукаш

Айтгандингиз-ку, ахир, ўзингиз,
Сигирларни Мавка боққан кун
Кўпроқ сут оляпмиз, деб.

Она

Ялмоғизнинг уруғи!

Лукаш

Ким сизга ёқади – сира билмайман!
Кулба курган пайтимиз, эмасми
Ёғоч келтирган? Полиз экинларин
Экдингиз ким билан? Донни ким сочди?
Бундай мўл ҳосилни қачон олганмиз?
Қаранг, гуллар билан дераза остин
Қандай безатибди – кўз кувонади!

Она

Кимга керак унинг гуллари? Ахир,
Менинг узатгудек қизим бўлмаса...
Фақат гулу қўшиқ сизнинг хаёлда!
Лукаш бетоқат елка қисади ва кетмоқчи бўлади.

Қаёққа отландинг?

Лукаш

Тўсиқ қуришга.

(Кулба ортига ўтади, сал ўтмай у ердан болтанинг тақиллагани эшитилади. Гуллар билан безанган, сочлари ёйилган Мавка ўрмондан чиқиб келади.)

Она

(ёқтирмасдан)

Хўш, сенга нима керак?

Мавка

Лукаш қаерда, холажон?

Она

Мунча ортидан қолмасанг? Қизларга
Ярашмас югуриш йигит ортидан.

Мавка

Бу ҳақда ҳеч кимса менга айтмаган.

Она

Унда бир эшитсанг зарар қилмайди.
(Мавкага ёвқараиш қилади.)

Пахмайиб юрасан нега сен доим?
Ораста тараниб юрсанг бўлмасми?
Юрасан ялмоғиз каби бетартиб.

Эгнингдаги тагин бу қандай кийим?
У яна ноқулай юмуш қилишга.
У-бу нарса қолган марҳум қизимдан,
Қозиққа илинган – бор, олиб кийгин.
Сандиққа сола қол ўзингникини.

Мавка

Майлига, кийинсам, кийина қолай.
(Қулбага қараб кетади. У ердан Лев амаки чиқади.)

Она

Раҳмат деса бўларди!

Лев

Синглим, нима учун
Тўйдирасан қизни доим жонидан,
Гуноҳи борми ё сенинг олдинда?

Она

Сен яхшиси, аралашмай турсанг-чи, ака,
Шукр қилгин индамаганга. Қўйиб берса,
Йиғардинг ўрмондаги бор ялмоғизларни.

Лев

Сен ҳам бамаъни гап айтсайдинг бир бор,
Жон деб эшитардим, аммо ҳозир-чи?..
“Ўрмондаги бор ялмоғиз” – қайда у?
Барча ялмоғизлар қишлоқда бўлса...

Она

Эй, сен
Нимани билардинг... Хўп, ана ўргат
Ўрмон мурдорини, балки вақт етиб,
Кўрарсан қачондир ундан яхшилик!

Лев

Кўраман ҳам!
Асло, разил эмас, бу ўрмон аҳли –
Ахир бутун бойлик ўрмондан келар...

Она

(истеҳзо билан)

Бўлмасам-чи!

Лев

Шундай қизлардан ҳам инсон чиқади!

Она

Қанақа инсон? Ичиб олганмисан?

Лев

Сен нимани билардинг? Марҳум бобом
Айтардик, мабодо гапира олса
Ўрмонликда ҳам бўларди эҳтимол,
Баайни сену мендаги каби жон.

Она

Жоду руҳи-чи, у қаерга,
Хўш, қайга йўқолар?

Лев

Яна ўша гап!

Мен яхшиси, бориб ишимни қилай,
Бундай сақич чайнаб тургандан кўра!

Она

Бора қол!

Мен халал бермайман!

Лев жаҳл билан бошини силкитганча кулба орқасига ўтиб кетади. Мавка кулбадан кийимини ўзгартириб чиқади: унинг эғнида таранг, елкасига ямоқ тушиган бўз кўйлак, гулдор энсиз юбка, йўл-йўл ип газламадан тикилган, ранги ўчган пешбанд, сочлари текис таралиб, иккита қилиб ўрилган ва бошига чамбар қилинган.

Мавка

Мана, кийиниб олдим.

Она

Бу бошқа гап. Мен энди борай,

Товуқлардан хабар олай-чи!

Борай дейман нашазорга ҳам,

Иш тугамас лекин бу ерда,

Сен негадир меҳнатга йўқсан...

Мавка

Нега энди?

Ёрдам берсам, дейман, кўлдан келганча.

Она

Кўлингдан келмайди – ҳамма гап шунда:

Ёрдамчи бўлдинг сен жудаям эпсиз.

Ана, пичан йиғсак, бошинг оғрийди...

Агар ўроқ ўриш бўлса, сен дарров...

Мавка

(қўрқиб)

Уриш? Қандай қилиб?

Бугун ўришимни хоҳлаяпсизми?

Она

Нима бўпти? Ёки байрамми бугун?

(Эшик орқасидан ўроқ олади ва Мавкага узатади.)

Ўрокни ол – ўриб кўр. Иш тугаса,

Ўзим ўражакман сенинг ўрнингга.

Даҳлиздан дон солинган галвирни олади-да, кулба орқасига ўтади. Сал ўтмай, унинг “Чип-чип, жўжсаларим! Чип-чип...” дея чақираётгани эшитилади. Лукаш кўлида болта ушлаганча чиқиб келади ва ёш қайинсимон граб дарахтини чопиш учун яқинлашади.

Мавка

Тегма, севгилим,

Ахир, у ниҳол-ку, қуримаган ҳам.

Лукаш

Халал берма!

Вақтим йўқ менинг!

(Мавка маъюсланиб унинг кўзларига қарайди.)

Қайдан топай қурук ёғочни?

Мавка

(Ўрмондан тезда қуриган дарахт судраб чиқади.)

Яна топиб бераман, кўп керакми?

Лукаш

Битта ёғоч билан ўраб бўларми?

Мавка

Нима учун бундай тунд бўлиб қолдинг?

Лукаш

Қарагин... сени деб онам уришар!..

Мавка

Унга нима қилди? Нима истайди?

Лукаш

Нимани бўларди? Ахир, ўғлиман...

Мавка

Хўш, нима қипти?

Лукаш

Бундай келин дидига мос келмасмиш...

У ёқтирмас ахир ўрмон руҳини...

Меҳрибон қайнона бўлмайди сенга!

Мавка

Қайнона бўлганмас бизнинг ўрмонда,

Келин ва қайнона – нимага керак?

Тушунмайман ҳеч!

Лукаш

Келин керак, унга.

Ҳа, дастёр керак – онам қариди,

Бегонани ишга мажбурлаб кўр-чи –

Ёлчитмас сира... Хизматкор – қиз бўлмас...

Тўғриси, буларни сен тушунмайсан...

Одамлар ташвишин англамоқ учун

Ўрмонда туғилмоқ камлик қилади.

Мавка

(самимий)

Сен айтиб бер, жоним, мен тушунаман,

Чунки севаман... Ахир, тушундим-ку

Сен найда чалган барча қўшиқларни.

Лукаш

Қўшиқларми? Унга ақл шарт эмас!

Мавка

Ҳақорат қилмагин қалбинг гулини,

Қўшиқдан туғилган ахир севгимиз.

У қирқкулоқ гулдан кўра ғаройиб:

Хазина яратар – аммо очмайди.

Гўёки жисмимда ўзга юрақни

Ҳис қилганман дафъатан. Ўша дамлар

Мўъжизайди, оловли...

(бирдан ўз сўзини ўзи бўлиб)

Куляпсанми?

Лукаш

Ростданам кулгили туюлди бирдан...

Кийиминг одмироқ, гапларинг эса

Худди байрамдаги ваъзга ўхшайди.

(Кулади.)

Мавка

(эгнидаги кийимни юлқиб)

Ёқвораман бунинг ҳаммасин.

Лукаш

Кейин ойим ғажисинми?

Мавка

Нетай, бу кийимда сенинг наздингда

Мен тўсатдан ўзгариб қолсам!

Лукаш

Ўзим ҳам билувдим,

Энди бошланади ҳар хил таъналар...

Мавка

Азизим, мен таъна қилмайман сенга,

Фақат алам қилар, ҳаётингни сен

Ўз бўйингга мослаб қура олмайсан.

Лукаш

Негадир гапингни тушунмаяпман.

Мавка

Мен сени борингча севганман, сен-чи,

Ўша ўзлигингни тополмаяпсан.

Ҳолбуки, куйлайди қалбинг шу ҳақда

Чин дилдан, найнинг соҳир овозида.

Лукаш

Хўш, айтавер...

Мавка

У яна ҳам гўзалроқ

Жоним, сени бутун борлигинг билан,

Барини айтишга ожизман мен ҳам...

(Унга маънос муҳаббат билан қарайди ва бир дақиқача сукут сақлайди.)

Менга сен най чалиб бергин, азизим,

Қайғуларни қувиб, сарафроз этсин!

Лукаш

Эй, най чалишга сираям вақтим йўқ!

Мавка

Сен эркала мени, унутаи токи

Ҳамма гап-сўзни.

Лукаш

(аланглаб)

Жим-м! Онам эшитар!

У шундоқ ҳам сени

Суллоҳ деб айтар.

Мавка

(аччиқланиб)

Ҳа! Сиз билан бирга ўсмаган одам

Тушунмас сизни! Демак, мен олғирман!

Нега? Сени шундай севганимгами?

Ё кўнгил ёрганим биринчи бўлиб

Иснодми – юрагим бахиллик қилмай
 Бутун хазинасин пешкаш этгани
 Ёки севганига ўзин бағишлаш,
 Ундан бирор нарса тамаъ қилмасдан?

Лукаш

Кейин ҳақ тўлар, деб, умид қилгансан.

Мавка

Яна қандай ғалати сўз – “Ҳақ тўлаш” деган...
 Сен менга ҳадялар қилдинг чин дилдан,
 Мен ҳам ўзимникин дариф тутмадим –
 Улар ўлчанмаган ва саналмаган...

Лукаш

Демак, ҳаммаси аён,
 Бир-биридан ҳеч ким қарздор эмас, ҳа,
 Буни ўзинг айтдинг – эсингда турсин.

Мавка

Эслаб қолиш керак нега буларни

Она

(кулба ортидан чиқади.)

Мана сизлар қандай ишляяпсизлар?

(Лукаш шошиб ёғочни кулба ортига судраб ўтади.)

Агар истамасанг, ўрма, қизгина,
 Мен мажбур қилмайман. Ўзим амаллаб
 Ўриб ҳам оларман, кейин куз яқин,
 Худо берса, чаққон келин топаман.
 Бир бева бор экан – тиниб-тинчимас –
 Ўзи одам қўйиб сўраттирибди.
 Мен айтдимки, Лукаш агар хўп деса...
 Хўш, жоним, берақол менга ўроқни,
 Ахир, биласан-ку, бошқа ўроқ йўқ.

Мавка

Ўзим ўраман. Боринг, нашазорга.

Она ялангликни кесиб, кўлга қараб кетади ва қамишлар ортида гойиб бўлади. Мавка ўроқни силкиб, арпа устига эгилади. Арпазордан Дала париси чиқиб келади. Эғнида шаффоф яшил либос, нозиккина қадди-бастини қоплаган олтинранг сочлари кийими остидан кўриниб туради. Бошида бўтақўзлардан ясалган зангори чамбар, сочларига рандак, мойчечак, девпечак гуллари илашган.

Дала париси

(ёлворганча Мавкага отилади.)

Опажон, шафқатингни дариф тутма!
 Шундай чиройимни сен нобуд этма!

Мавка

Мен мажбурман...

Дала париси

Ўт поялар чўзилди,
 Гул-чечаклар узилди,
 Гулчалар-юлдузчалар
 Эгатда қайғудалар.

Лолалар алвон эди,
Қорайиб борар энди.
Ё тўкилган қонми у,
Эгатда қотган мангу?

Мавка

Сингилжон, мажбурман! Сенинг чиройинг
Баҳорда очилар янада кўпроқ.
Менинг бахтим эса, гар бўлса барбод,
Қайта тикланмайди, билгин, умрбод!

Дала париси

(Кўлларини силкиб, кулфатдан худди шамолда тебранган бошоқдек титрайди.)

Ох, бу кулфат! Менинг кокилим!
Олтин кокилим, толим-толим!
Аччиқ қисмат! Менинг чиройим!
Хазон бўлмас, ям-яшил доим!

Мавка

Сенинг хуснинг узоқ яшамас,
Улар ўсар нобуд бўлмоққа.
Нега мендан сўрайсан шафқат –
Қасд айлаган мен эмас фақат.

Дала париси

Қарагин, тўлқинлар сайр қилаётир,
Суриниб қирғоқдан қирғоққа.
Изн бер, жаннатда яшамоққа.
Қарагин, ёз қандай барқ ураётир.
Далаларда арпа бошоқ ётмаган,
Бахтсизлик бизларга ҳали етмаган!
Бир лаҳза сабр қил, фақат бир лаҳза!
Менинг кўрким гуллаб, тугайди тезда,
Сўнг ўзи тўшалар ерга, унутма...
Шафқат қил. Ўзингни қиш каби тутма,
Менга эрк бер, изтиробдан халос эт!

Мавка

Тилагинг бажарсам бўлардим хурсанд,
Фақат ўзим ҳозир эркин эмасман.

Дала париси

(Мавканинг елкасига эгилиб шивирлайди.)

Ўримга берилиб кетиб билмасдан
Кўлни кесиб олиш мумкин эмасми?
Опажон, аянчли аҳволимни кўр!
Фақат бир томчи қон мени қутқарур.
Шу қонга арзимас чиройим, наҳот?

Мавка

(Кўлига ўроқни тортади, Дала парисининг олтин кокилига қон сачрайди.)

Мана, сингилжоним, бу сенга жавоб!

Дала париси Мавкага эгилиб таъзим қилиб, миннатдорлик билдиради ва арпазорда гойиб бўлади. Кўл томондан Она юзлари ширмойдай ёш

жувон билан чиқиб кела бошлайди. Жувоннинг бошида ҳошияли қизил рўмол, эгнига майда ва текис бурмалар билан безатилган тўқ қизил юбка; белига таққан яшил пешбанди ҳам бурмали, унга оқ, қизил ва яшил тасмалар билан зеб берилган, кўйлагига қизил ва кўк ипдан тўқима каишталар солинган, оппоқ, бўлиқ бўйнига тақилган маржонидаги тангалар жаранглайди. У ҳошияли тасма билан танасини тортиб боғлаган, шундан думалоқ биққи тани янада дўмбоқ кўринади. Жувон шахдам қадам ташлайди, кампир эса унинг ортидан аранг етиб олади.

Она

(илтифот билан)

Бу ёққа, Килина, қайин ёнида
Хар хил гиёҳ бор. Мана, бу – дасторбош,
Сиз у билан хўқача буғлайсизми?
Бу, жонгинам, сутни яхши сақлайди.

Килина

Нима қилишнйам билмайман сутни!
Савдолар бошланса – идиш олардим.
Сигирни раҳматли эрим қайдандир
Турк моли, деб, олиб келган – у шундай
Серсутки, Художон! Мана далани
Амаллаб турибман, яна кулба бор,
Супир-сидир деганидек. Эй, холажон,
Бева куюнмаса, иш юрмас экан!
(Лабларини қимтиб, маъюсланиб қолади.)

Она

Сиз дарров ишларни тугатибсизми?
Кўз кўрқоқ – кўл ботир, деган гап рост-да,
Мана... бизда фақат бир парчагина ер,
Шунда ҳам юмушлар бўлмайди адо...

Килина

(Мавка турган экинзорга қарайди.)

Ким у,
Ўроқ ўраётган?

Она

Ҳа, битта етимча...
(шивирлаб)
Худо кечирсину эпсиз жудаям...

Килина

(Она билан бирга Мавкага яқинлашади.)

Салом, қизгина! Ўрим яхшими?

Она

(қўлларини силкиб)
Вой, шўрим! Ҳали ҳам бошламабди-ку!
Шўрим курсин! Нима қилдинг шунча вақт?
Дангаса! Ярамас! Ишёқмас!

Мавка

(бўғиқ овозда)
Кўлимни кесиб олдим...

Она

Қандай қилиб?

Килина

Ўроқни бера қол – мен ўриб берай.

(Мавка ўроқни орқасига беркитиб олади ва Килинага ёвқараш қилади.)

Она

Ўроқни берсанг-чи! Сеникимас у!

Мавканинг қўлидан ўроқни тортиб олиб, Килинага беради. У жон-жаҳди билан галлага ташланади ва шу қадар шитоб билан ўра бошлайдики, ҳатто ўроқ тагида сомон шигиллайди.

(кўнгли тўлиб)

Мана ишлаш қанақа бўлар!

Килина

(ишдан бош кўтармай)

Қимдир

Ўрамларни боғлаб турсайди

Ўриб ташлар эдим бутун экинни.

Она

(чақиради)

Лукаш! Бу ёққа кел!

Лукаш

(чиқади; Килинага)

Ҳормасинлар!

Килина

(ўришда давом этиб)

Раҳмат!

Она

Лукаш,

Ёрдам бергин боғлаб олишга,

Ахир, “ёрдамчимиз” майиб бўлибди.

(Лукаш ўрамларни бойлашга киришади.)

Болалар, мен борай, майли, сиз ишланг,

Тушликка зўр кисель қайнатиб берай.

(Кулбага қараб кетади.)

Мавка қайин томон бориб, дарахтга суяниб, узун шохлар орасидан ўроқчиларга қарайди. Килина бирмунча вақт берилиб ўроқ тортгандан кейин қаддини кўтаради, ўрамлар устига эгилган Лукашга қараб кулади, катта-катта учта қадам ташлаб Лукашнинг ёнига келади-да, унинг елкасига шапатилайди.

Килина

Қани, бўл! Шилликқуртдек имиллайсан,

Қандай ишчисан?

(Шарақлаб кулади.)

Лукаш

(қаддини тиклаб)

Чаққонман, дегин!

Тегма, яхшиси! Барибир енгаман!

Килина

(ўроқни ташлаб, иккала қўлини белига тирайди)

Қани! Ким кимни енгаркин – кўрамыз.

Лукаш унга қараб отилади, Килина унинг қўлларини ушлаб қолади; улар кафтларини бир-бирига тираганча “куч синашадилар”, бирмунча вақт уларнинг кучи тенг бўлиб туради. Кейин аёл кўзларини ўйнатиб, қаттиқ кулганча сал орқага чекинади, Лукаш қизишиб кетиб, унинг қўлларини кенг ёяди-да, ўпиб олмоқчи бўлади, лекин лаби аёлнинг лабига тегай деганда, Килина уни оёғи билан чалади, йигит йиқилади.

Килина

(тепасида турганча кулиб)

Хўш? Ким кимни енгди? Менмасми сени?

Лукаш

(туради, оғир нафас олиб)

Оёқ билан чалиш – фирромлик билсанг!

Килина

Ҳали шунақами?

Кулба эшиги тақиллайди. Килина яна ўра бошлайди, Лукаш эса ўрамларни бойлайди. Тез орада ўрилган пайкал қорайиб қолади ва боғламлар билан тўлади. Бир неча қучоқ ўрилган бошоқлар мағлуб бўлган, лекин ҳали боғланмаган асирлардек қатор ётади.

Она

(даҳлиз остонасидан)

Ўроқчилар, етар! Тушликка келинг!

Килина

Мен ишимни тугатдим, аммо Лукаш

Уддасидан чиқолмаяпти.

Лукаш

Меники ҳам оз қолди.

Она

Сен тугат ишингни, сиз эса келинг!

Килина кулбага қараб кетади. Эшик ётилади. Мавка қайин орқасидан чиқади.

Лукаш

(Уни кўриб, бироз хижолат тортади, лекин тезда ўзини қўлга олади.)

Э, сенмисан? Ўрамларни боғлаб қўй,

Мен эса кетдим.

Мавка

Менинг кучим етмайди

Лукаш

Назорат қилгани келдингми унда,

Менга агар ёрдам қилмасанг?

(бир ўзи боғлайди.)

Мавка

Айт, унга

Бу ерга бошқа келмасин;

Менга ҳеч ёқмайди, у – айёр,

Худди кундуз каби.

Лукаш

Сен уни умуман билмайсан.

Мавка

Йўқ, овози ва кулгусин эшитдим!

Лукаш

Лекин бу кам-ку!

Мавка

Йўк, етарли.

Силовсиндек йиртқич у.

Лукаш

Яна нима?

Мавка

Бошқа келмасин у бизнинг ўрмонга.

Лукаш

(қаддини тиклаб)

Гўёки сен ўрмон маликасан –

Кимгадир келишга рухсат берасан,

Кимгадир – йўк.

Мавка

(қовогини солиб, таҳдид билан)

Уралар кўп бизнинг ўрмонда,

Ёпилган бўронда синган шох билан –

На одам, на ҳайвон уларни сезмас,

Тўсатдан йиқилиб тушмагунича...

Лукаш

Яна гапирасан-а,

Ҳийлаю найранг ҳақида – яхши эди жим турсанг!

Ҳа, аёнки, мен сени умуман билмас эканман.

Мавка

Балки, менинг ўзим ҳам ўзимни билмагандирман...

Лукаш

Қулоқ сол: мабодо олдимга кимдир

Келишу кетишин сендан сўрашга

Мажбур бўладиган эрсам, яхшиси,

Ўрмондан қишлоққа қайта қоламан.

Одамлар ичида нобуд бўлмасман.

Олдинда ўтириш ниятим йўқдир,

Қопқонга тушган бир тулки сингари.

Мавка

Кўйганим йўқ мен сенга

Қопқон. Ўз хоҳишинг билан келгансан.

Лукаш

Истасам, хоҳишим билан кетаман,

Ҳеч ким мени бунда боғлаб қололмас!

Мавка

Ҳали сени боғлаб олмоқчимидим?

Лукаш

Бу қуруқ сафсата нимага керак?

(Охирги боғламни бойлагач, Мавкага қарамасдан кулбага кетади.

Мавка эгатга ўтириб, гамгин ўйга чўмади.)

Лев амаки

(кулба орқасидан чиқади)

Қизгинам, нимага бунча маъюссан?

Мавка*(секин, маъюс)*

Ёз ўтяпти, амаки...

Лев

Шуни ўйлаб

Сиқиялсанми? Фақат, сезишимча,
Самбиттолга кунинг қолмайди қишда.**Мавка**

Унда қайда яшайман?

Лев

Меникида,

Кулбам сен туфайли торайиб қолмас...
Нимаям қилардик, феъли шунақа,
Синглим билан келишолмайсан. Мен-ку
Кўп уриндим, бари бефойда... Агар
Хўжайин бўлсайдим, сўраб турмасдим;
Ўзим бердим уларга кулба ва ерни,
Менда эмас энди ихтиёр. Қишда
Бу ердан қишлоққа, уйга кетаман...
Сен ўша уйимга борсанг мабодо
Хурсанд бўлардим.**Мавка**

Мумкинмас, амаки...

Йўқса, борардим. Меҳрибонсиз жуда.

ЛевМен эмас, қизгинам, нон-туз меҳрибон.
Ҳақиқат шундаки, ўрмон наслини
Яхши кўриб қолдим. Гар куним битса,
Жонивор мисоли ўрмонга қайтгум.
Шу эман остига кўмсинлар мени...
Шундай турармисан, эман азизим,
Оппоқ бошим эгилган ўша дамда?..
Қайда! Мустаҳкам бўларди эманлар,
Улар кесиб ташланган ахир... Сен-чи
Совуққа ён берма, жингалак дўстим,
Баҳорга етармиз, Худо хоҳласа?..*(Ҳассага таянганча маъюс туриб қолади.)**Мавка боғламлардаги сўлаёзган чечакларни оҳиста олиб бир жойга
тўплайди. Кулбадан она, Килина ва Лукаш чиқиб келади.***Она***(Килинага)*

Қаёққа шошяпсиз? Ўтирсангиз-чи!

КилинаЙўқ, раҳмат, холажон, мен борай энди,
Қоронғи тушяпти – кўрқаман йўлда.**Она**

Лукаш, сен кузатиб қўйсанг бўларди.

Лукаш

Ҳа, майли.

Килина

(унга қараб)

Қўйсангиз-чи, унинг ишлари...

Она

Қандай

Иш бўларди оқшом? Борақол, ўғлим,

Килинани кузатиб қўй йўлгача.

Кечқурун юрмасин ўрмонда ёлғиз,

Қолаверса, ёш, кўркам жувон бўлса,

Бирдан хужум қилиб қолмасин биров.

Килина

Вой-бўй. Сиз нималар деяпсиз, хола!

Кўркитиб қўйдингиз энди сиз мени!

Кеч тушмасин Лукаш, йўлга тушайлик,

Йўкса, иккимиз ҳам кўрқиб қоламиз!

Лукаш

Мен-а?

Ўрмонда кўрқаман? О-ҳо-о! Ҳечам-да!

Она

Ахир, менинг ўғлим довюрак – ботир,

Сиз уни айирманг бундай шарафдан!

Килина

Йўғ-э, ҳазиллашдим...

(Лев амакини сезиб)

Вой! Лев амаки!

Уйдамингиз?

Лев

(Ўзини эшитмаганга солади.)

А? Яхши боринг.

(Ўрмонга қараб кетади.)

Килина

Хўп, холажон, саломат бўлинг!

(Кампирнинг қўлини ўпмоқчи бўлади, лекин у қўлини тутқазмайди, озгини пешбандига артиб, Килина билан уч марта, “маросимдагидек” ўтишади. Килина, кетаётиб)

Омон бўлинг, бизни унутманг!

Она

Келиб туринг, узоқлаб кетманг!

(Кулбага кириб, эшикни ёпиб олади.)

Мавка ўрнидан туради ва секин, худди чарчагандек қадам ташлаб қўлга қараб юради, самбиттолнинг эгик шохиغا бориб ўтиради, бошини қўлларига қўяди-да, овозсиз йиғлайди. Ёмғир майдалаб ёға бошлайди, томчилар қуёқ тўр мисол ялангликни, кулбани ва ўрмонни қоплайди.

Сув париси

(Қирғоққа сузиб келади ва Мавкага бир ҳайрон бўлиб, бир қизиқиб қарайди.)

Мавка, йиғлаяпсанми?

Мавка

Сен ҳеч қачон

Йиғлаб кўрмаганмисан, айт, Сув париси?

Сув париси

О, менми!

Хатто бир дақиқа йиғласам агар
Кимдир ўлгунича кулиши керак!

Мавка

Сув париси! Ҳеч қачон севмаганмисан?..

Сув париси

Мен севмабманми? Йўқ, сен унутибсан,
Ҳақиқий муҳаббат нималигини.

Севги бамисли сув – оқизар, ўйнар,
Оғритар, эркалар, суяр, ғарқ қилар.

Иссиқда у қайнар, совуқда эса –
Музга айланар. Севгим шунақа!

Сенинг муҳаббатинг сомон руҳида
Ожиз болакай. Шамолда эгилар,

Тўшалар оёқ остига. Мабодо,
Учқунга дуч келса, курашмай ёнар

Ва ундан қолади фақат қора қул.

Агар уни ҳеч ким писанд қилмаса,

Зах тортиб ётади худди сомондек

Совуқ сувда, беҳуда ўкинч ҳамда

Аччиқ пушаймон ёмғири остида.

Мавка

(бошини кўтариб)

Пушаймон? Лекин сен қайиндан сўра,

У ўтган бир тунда кўклам шамоли

Узун сочларини тараганидан

Пушаймонми?

Сув париси

Нега унда у маъюс?

Мавка

Новдалари билан кучиб ошиғин

Умрбод бағрига ололмагандан.

Сув париси

Нима учун?

Мавка

Чунки севгилиси – кўклам шамоли.

Сув париси

Нечун керак унга бунақа севги?

Мавка

Ёқимли эди у – кўклам йигити,

Кўшиқ айтиб баргларини ёзганди.

Эркалаб қайинни чамбар ўстирди,

Меҳр-ла кокилига сепди шабнам...

У ҳақиқий кўклам шамоли эди,

Йўқса қайин уни севмасди асло.

Сув париси

Ҳа, унда энди мотам тутаверсин,

Қаро ергача, чунки у умрбод
Шамолни кучолмас – у елиб ўтди.
(Оҳиста, шалоплатмасдан қирғоқдан узоқлашади ва кўздан ғойиб бўлади.)

Мавка яна бошини эгади, узун қора сочлари ерга тушади. Шамол туриб, кулранг булутларни ва улар билан бирга иссиқ ўлкаларга учиб кетаётган қушларнинг қора галасини ҳайдайди. Кейин кучли шамол туриб ёмғирли булутлар тарқалади ва ўрмон кўринади. У энди ёрқин куз либосида, қуёш ботиши олдидан осмон қуюқ зангор тусга кирган.

Мавка

(секин, чуқур хўрсиниши билан)

Ҳа... у энди елиб ўтди-ю кетди...

Ялангликдан Ўрмонлик чиқиб келади. У эскирган олтин рангидаги узун ёмғирпўшда, кийимининг этагида тўқ қизил ҳошия, телпаги атрофи етилган қулмоқ шохи билан ўралган.

Ўрмонлик

Қизим, қизгинам,

Хиёнатинг учун сенга бу жазо!..

Мавка

(бошини кўтариб)

Қимга хиёнат қилдим мен?

Ўрмонлик

Ўзингга.

Баланд чўққиларни тарк этиб,
Пастқам, майда сўқмоққа тушдинг.
Қизим, кимга ўхшадинг? Оддий
Чўрига, аччиқ меҳнат билан
Жиндак бахтга етмоқчи бўлган
Лек етолмаган ва биргина уят
Сақлаб турган уни хору зорликдан.
Эслагин-чи, қандай эдинг ўша тун,
Муҳаббатинг энди гуллаган чоғда:
Ўрмон маликаси янглиғ, чарақлаб
Юлдузлар чамбари қора сочингда –
Ўшанда сенга бахт кучоқ очарди
Аямай сираям неъматларини!

Мавка

Мен нетай, чамбар ва юрагимдаги
Барча юлдуз сўниб қолгандир, ҳайҳот?

Ўрмонлик

Йўк, барча чамбар ҳеч сўлиган эмас.
Атрофга назар сол, ҳар ерда байрам!
Олтин ёмғирпўш кийибди княз шумтол,
Ўрмон атиргулида – шода маржон.
Беғубор оқликдан мағрур қирмизи
Рангга бурканган гул, булбул олқишлаб
Туриб, сизни унаштирган бодрезак.
Кекса самбиттол, ҳатто маъюс қайин
Олтин ва қирмизи либос кийишди

Куз байрамига. Фақат биргина сен
Гадонинг жулдурин ташлай олмайсан;
Чунки сен унутдинг, ҳеч қандай қайғу
Гўзалликни минбаъд енголмагайдир.

Мавка

(шиддат билан ўрнидан туради.)
Менга байрам либосини бер, бобо,
Ўрмон маликаси бўламан яна,
Бахт йиқилар оёқларимга ҳамда,
Илтифот сўрайди ўтиниб мендан.

Ўрмонлик

Қизим,
Кўйлак тайёр ахир малика учун
Эрка қиз яшриниб юрганди фақат
Гадодек кийиниб ҳазил-мазахга.

Мантиясини очади ва унинг тагига яширилган шоҳона, олтин билан тикилган порфира¹ ва қумуш кисея² олиб, Мавкага кийимлари устидан кийгизади. Мавка бодрезакка яқинлашиб, унинг қизил мевалар пишган новдаларидан тезгина синдириб, ўзига чамбар ясайди, сочларини ёйиб юборади, бошига чамбарни қўндириб, Ўрмонликка таъзим қилади. У Мавканинг бошига қумуш толали тўр рўмол ташлайди.

Энди хотиржамман мен сендан.

(Унга бош силкиб, мағрур, шахдам одимлар билан ялангликка қараб юради ва кўздан зойиб бўлади.)

Ўрмондан Перелесник югуриб чиқади.

Мавка

Яна сенмисан?
(Қочмоқчи бўлади.)

Перелесник

(менсимай)
Қўрқма, сени деб келганим йўқ. Анов
Дала парисини излаб келгандим,
Лек, қарасам, ухлаб қолибди. Афсус...
Нега бунча рангинг оқарган?

Мавка

(мағрур)
Сенга шундай туюлган!

Перелесник

Шундай туюлган? Яхшилаб қарай-чи!
(Унга яқинлашади, Мавка ортга чекинади.)
Нимадан қўрқяпсан? Ахир, биламан,
Унаштирилгансан – тегмайман сенга.

Мавка

Йўқол! Мазах қилма!

Перелесник

Аччиқ қилмагин,
Кел, биродар бўлайлик!

¹ Порфира – тантанали маросимларда кийиладиган узун уст кийим.

² Кисея – ҳарир мато.

Мавка

Сен билан-а?

Перелесник

Нима бўпти?

Куёш совиган кузда

Бизнинг ҳам қонимиз совиди. Ахир,

Биз яқин бўлгандик сен билан бир пайт –

Севишдикми ёки ўйнадик – билмам –

Энди дўстлашайлик. Қўлингни бергин!

(Мавка журъатсизлик билан қўлини узатади.)

Изн бер, акалик мехри-ла

Рангпаргина бетингдан ўпай...

(Мавка ўзини четга олади, лекин Перелесник барибир уни ўпади.)

О, гуллар

Гўёки чехрангда яшнади бирдан –

Кузнинг беғубор япроғи билан.

(Унинг қўлларини қўйиб юбормай атрофга аланглайди.)

Қарагин, хув ана учмоқда шу он

Ҳавода тебраниб, тўлғониб мезон.

Биз ҳам шундай...

(Бирдан уни рақсга тартади.)

Ҳа, биз ҳам шундай!

Ошиқамиз, отиламиз

Даврага!

Юлдузга, ёркинга,

Олтинранг учқунга,

Ёруғ нур сочаётган оловларга –

Ўша ялтир-юлтур,

Ўша нурдай учқур,

Ловуллаб кўчаётган оловларга!

Мана мен ҳам...

Мана мен ҳам...

Учқун каби бўл, азизам, сен ҳам!

Шитоб билан айланиб рақс авжига чиқади. Мавканинг юзидаги кумуш тўр худди ялтироқ илонга ўхшаб тепага учади, қора соч ўримлари ечилиб, Перелесникнинг оловранг жингалак сочларига қўшилиб кетади.

Мавка

Етар!.. Оҳ, бас қил!

Перелесник

Учқун чакнаганда

О, ҳатто бир лаҳза тўхтама, дилдор!

Бахт бир жойда турмас,

У тарк этажак, бас –

Абадий учажак шундан фусункор!

Рақс телбавор тус олаверади.

Ҳа, дўстлашамиз биз,

Гир-гир айланамиз,

Қуюндек сарҳадни!

Турамиз, чопамиз,

Албатта, топамиз
Оловли жаннатни!

Мавка

Етар... Қўйвор мени... Мен... ўляпман.

(Унинг боши Перелесникнинг елкасига тушади, қўллари осилади, у толиққан Мавкани рақсда ел каби учиради.)

Бирдан ер остидан қоп-қора, қўрқинчли Арвоҳ пайдо бўлади.

Арвоҳ

Бер, у меники! Қўйвор уни!

Перелесник

(Тўхтади ва қизни қўйиб юборади, Мавка ҳолсиз майсага чўзилади.)

Сен кимсан?

Арвоҳ

Ростанам сен мени танитайсанми?

Мен ўша – Чўққида ўтирувчиман.

Перелесник чўчиб тушади, тез ҳаракат қилиб нарига қочади ва ўрмонда гойиб бўлади. Мавка ўзига келиб, ўрнидан қўзғалади, кўзларини катта очиб, уни олиб кетиш учун қўлларини узатаётган Арвоҳга даҳшат билан қарайди.

Мавка

Йўқ, асло ёнингга бормасман, ёху!

Истамайман! Ахир, мен тирикман-ку!

Чўққида ўтирувчи

Мен сени олиб кетаман узоқ ўлкага –

Ному нишонсиз, тинч сиёҳдай сувлари билан

Мархумлар кўзидек сокин, оромбахш юртга;

У ерда чўнг ва гўнг чўққилар адл турар,

Барча воқеа-ҳодисотларга гувоҳ бўлиб.

У ер жимжит. Нада дарахт, нада майсалар

Шитирламас, уйқусизликдаги ўй-хаёл,

Беҳуда орзу-ниятлар дилни ўртмас.

Ҳеч қачон етиб бўлмас эркинлик ҳақида

Қўшиқларни айтмас шамол. Ва ёнмас сира

Куйдирувчи олов, чакмоқлар чакнаётиб

Чўққига тегиб синар ва ёриб чиқолмас

Абадий зулмат ва сокинлик қўрғонини.

Сен ўша олис ўлкада яшашинг керак,

Рўйинг ўчар ўтдан, ҳаракатинг бўлар сушт,

Сенинг бахтинг соядир. Сен тирик эмассан!

Мавка

(туради)

Йўқ, тирикман! Юрагимда барҳаёт туйғу,

Шу боис ўлим йўқ менга. Яшайман мангу!

Чўққида ўтирувчи

Сен буни қайдан биласан?

Мавка

Чунки севаман

Азобимни, унга ҳаёт бахш этаман мен.

Агар мен мабодо истаганимда эди

Уни унутишни, ҳа, сен билан кетардим.
Лекин ҳеч қанақа куч, бил, бутун оламда
Ўзим истаган имконни менга беролмас.
Ўрмонда одам қадамлари товуши эшитилади.
Ана келяпти, шу азобни берган одам,
Йўқол, арвоҳ! Мана, менинг барча умидим!

Қояда ўтирувчи қоронғи ялангликка қараб чекинади ва ўша ерда кўринмай кетади. Ўрмондан Лукаш чиқиб келади. Мавка унга пешвоз чиқади. Унинг юзи ёрқин либосларига номутоносиб тарзда жонсиз ва рангпар бўлиб кўринади. Жон бераётган умид унинг катта, қопқора кўзларини янада кенгайтириб юборган, ҳаракатлари худди ичида нимадир узилаётгандек кескин, нотекис ва ғалати тус олган.

Лукаш

(уни кўриб)

Бунчаям кўрқинчли! Нима истайсан?

(Кулбага қараб шошади, эшикни тақиллатади, она эшикни очади, лекин кўринмайди. Лукаш остонада туриб, гапиради.)

Она, тоғорангни тайёрла, майли,

Бизлар Килинага совчи йўллаймиз!

(Кулбага киради.)

Эшик ёпилади. Чўққида ўтирувчи яширинган жойидан чиқиб, яқинлаша бошлайди.

Мавка

(эгнидан порфирани юлиб олиб)

Олиб кет мени! Йўқликни истайман!

Чўққида ўтирувчи Мавкага қўл теккизади, қиз чинқириб, унинг қўлларига йиқилади. Чўққида ўтирувчи Мавканинг устига ўзининг қора плашини ёпади. Улар ер тагига кириб кетишади.

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Шамолли, булутли куз туни. Ойнинг сўнги сариқ нурлари ялангоч шохлар орасида сўнади. Уккилар сайрайди, бойқушлар хахолайди, япалоққушлар аччиқ чинқиради. Тўсатдан ҳамма ёқ бўрининг чўзиқ, гамгин улишига тўлади, улиш тобора кучаяди ва тўсатдан узилади. Сукунат чўқади.

Кеч кузнинг заҳил тонги ота бошлайди. Барглари тўкилиб битган ўрмон кулранг осмондаги дағал қора доғдек кўринади, пастда ўрмон чеккаларига сийраклашаётган зулмат ёйилади. Лукаш кулбасининг оппоқ деворлари кўзга чалинади. Деворлардан бирида кимнингдир танаси қорайиб кўринади; ҳолсиз эшик кесакисига суяниб турган кимсанинг Мавка эканлиги элас-элас англашилади. Мавка қора либосда, кулранг сидирга кисеяда, фақат кўксиди мўъжазгина бодрезак дастаси. Тонг отиб, ялангликда, бир вақтлар юз йиллик эман кўкарган жойда катта тўнка кўринади, сал нарироқда, янги, ҳали ўт-ўлан билан қопланмаган қабр ҳам кўзга ташланади. Ўрмондан кулранг свита¹ ва бўри мўйнасидан қалпоқ кийган Ўрмонлик чиқиб келади.

¹ Свита – украинларнинг чакмонсимон узун кўйлаги.

Ўрмонлик

(кулба ёнидаги кимсага қараб)

Сенмисан, қизим?

Мавка

(унга яқинлашиб)

Ҳа, менман.

Ўрмонлик

Нахот, сени озод

Қилган бўлса Чўққида ўтирувчи?

Мавка

Йўқ, ёвузлигинг билан сен қутқардинг.

Ўрмонлик

Қасоскорликни ёвузлик дейсанми?

Қасос – мен ҳаққоний қайтардим жавоб

Ҳа, сенга хиёнат қилган кимсага!

Адолатданми унинг бўридек дайдиб

Ўрмонда тентиган саргардон, ёлғиз

Чорасиз касларни авраб юриши?

Энди у чинакам ёввойи махлук!

Майли, зорлансину, майли, увласин,

Майли, ташна бўлсин инсон қонига –

Ёвуз аламлардан қутулолмайди!

Мавка

Лекин мен уни қутқардим,

Хурсанд бўлмай қўя қол. Юрагимдан

Мен охир сеҳрли бир сўзни топдим –

Ҳайвонни одамга айлантиради.

Ўрмонлик

(жаҳлдан ер депсиниб, ўз ҳассасини қарсиллатиб синдиради.)

Арзимаёсан ўрмон қизи бўлмоққа!

Руҳинг эркин эмас, ўрмонникимас,

Қишлоқ руҳи сенда, мутелик руҳи!

Мавка

Оҳ, ўзинг билганингда эди,

Бари қанчалар кўрқинчли бўлганин.

Мен рутубатли, қоронғи ва чуқур

Совуқ ғорда тошдек қотиб ухладим,

Қоянинг мустаҳкам деворларини

Ёриб киргач ўзгарган овоз – чўзиқ,

Ёввойи ва ўта қайғули улиш

Сим-сиёҳ, жонсиз сув узра таралиб

Уйғотди ғорларда ўлган садони...

Уйғондим ва ер остидаги қайғум

Вулқондай портлатди биқик дахмани,

Яна чикдим ёруғ дунёга. Сўзлар

Менинг гунг тилимга бағишлади жон,

Ва мен мўъжиза яратдим... Билдимки,

Насиб бўлмас экан менга унутиш.

Ўрмонлик

Хўш, қани у? Нега ёнингда эмас?
Нахот, унинг нонкўрлиги абадий,
Худди сенинг муҳаббатинг сингари?

Мавка

Ох, агар кўрганингда эди
Бобожон! У одам қиёфасида
Оёқларимга йиқилди – кесилган
Шумтолдек ва менга кўзларин қадаб
Бокди ҳасрат тўла нигоҳлар билан,
Ох, унда изтироб, тавба-газарру...
Шундай қарай олар одам боласи...
Оғиз жуфтламасдан ҳали мен сўзга
У-чи сакраб турди, лом-мим демасдан
Титроқ қўллари ила тўсиб юзини
Жарликка, тёрнзорга отилди,
Ўша ерда кўздан йўқолиб қолди.

Ўрмонлик

Энди нима қиласан?

Мавка

Билмайман... Мен энди бир соя каби
Кезаман шу кулба ёнида. Ундан
Воз кечишга кучим етмайди... Фақат
Юрагим сезяпти – қайтиб келар у.

Ўрмонлик сукутга чўмиб, гамгин бош чайқайди. Мавка яна деворга суянади.

Ўрмонлик

Бечора болам,
Нега бизни ташлаб кетдинг йўқликка?
Тукқан ўрмонингда ҳаловат йўқми?
Қара, самбиттол ҳам сени кутмоқда,
Юмшоқ тўшак тўшаб қўйган сен учун,
Йўлингга кўзи тўрт, андуҳ чекади.
Бор, ором ол!

Мавка

(секин)

Йўқ, иложим йўқ, бобожон.

Ўрмонлик оғир хўрсиниб, секин-аста ўрмон томонга кетади. Ўрмондан кимдир гўё отни жон-жаҳди билан чоптиргандек жадал ва бетартиб дупурлаган товуш эшитилади-ю, кейин тўсатдан тинади.

Куц

(қўлларини ишқалаб, кулба ортидан сакраб чиқади ва Мавкани кўриб тўхтайтиди.)

Э, сенмисан, Мавка, шу ердამисан?

Мавка

Сен нега бу ерда изғиб юрибсан?

Куц

Мен отнинг ёлидан тортиб келтирдим.
Мени роса сайр қилдирди кейин,

Миндирмас у энди бошқа ҳеч кимни!

Мавка

Ўрмонни иснодга қўйдинг, лаънати!
Қандай келишгандинг амаки билан?

Қуц

Келишув ҳам ўлган у билан бирга.

Мавка

Лев амаки ўлдими?

Қуц

Ана қабри.

Эман остига кўмгандилар, лекин,
Тўнканинг ёнида ётар бечора.

Мавка

Ҳа, иккови ҳам ўтибди... Амаки
Билар эди қишдан чиқмаслигини...
(Қабрга яқинлашади.)

Оҳ, юрагим йиғламоқда сен учун,
Дўсти ягонам! Бўлса эди менда
Ҳаётбахш кўзёш, суғорардим ерни,
Сўлмас бўригуллар ўстирар эдим
Сенинг қабрингда. Бечораман энди,
Хазон бўлган баргдек чирқиллар қайғум...

Қуц

Менга ярашмайди, қайғуга ботиш,
Лекин тан оламан, ачиндим чолга.
Биз билан муроса қилиб яшарди.
Қора эчки боқар эди гоҳида
Отлари ёнида, фақат мен учун.
Мен эчкида чақмоқ каби елардим,
Отлари эса турар эди хотиржам.
Манави хотинлар яшашни билмас,
Билмас муросани. Эчкини сотиб,
Кесишди эманни. Шартни бузишди.
Мен ҳам аламдан энг яхши отларин
Ўлгудек чоптирдим, янги олишса –
Яна минаман. Шайтоннинг дояси
Ялмоғиз молларин нобуд қилади,
Бизнинг кимлигимиз – билиб қўйишсин.
Сув ажинаси ғарамларини ҳўллаб,
Богинкалар нонни моғор қилишди,
Безгак-чи, уларни қақшатар, кўлни
Қаноптола билан булғашганига.
Ўрмонда яхшилик кутмасин улар,
Злиденлар изғир кулба ёнида.

Злиденлар

(кичкина, ҳолдан тойган, юзларида очлик азоби абадий муҳрланиб
қолган махлуқлар кулбанинг орқа бурчагидан чиқиб келишади.)

Шу ердамыз. Ким чорлаяпти бизни?

Мавка

(Эшикни тўсиш учун югуради.)

Йўқол! Кетинглар!
Сизни ҳеч ким чақиргани йўқ!
Злиденлардан бири

Учган сўз –

Қайтмайди ортга.

Злиденлар

(Остонага ўтириб олишади.)

Биз жуда очмиз!

Тезроқ эшикни очишса эди!

Мавка

Киритмайман у ерга!

Злиден

Бизга егулик бер!

Мавка

(қўрқув ичра)

Лекин менда ҳеч вақо йўқ...

Злиден

Бер, ҳеч бўлмаса, анави

Бағринга босиб турган бодрезакни!

Мавка

Бу – менинг қоним!

Злиден

Нима бўпти? Биз севамиз қонни!

Злиденлардан бири унинг қўксига отилиб, бодрезакни сўра бошлайди, бошқалари эса бодрезакни татиб кўриш учун уни итариб, тортқилашади, ўзаро тишлашиб, итдек ириллашади.

Куц

Тўхтанглар, ҳой, у одам эмас!

Злиденлар тўхташади, тишлари тақиллаб, очликдан қақшай бошлашади.

Злиден

(Куцга)

Егулик бер, йўқса, ўзингни еймиз.

(Куцга ташиланишади, у четга қочади.)

Куц

Ҳой, ҳой! Секинроқ!

Злиденлар

Бизлар очқаб кетдик!

Куц

Шошманглар, мен хотинларни уйғотай,

Сизга овқат бўлар, менга томоша.

(Бир ҳовуч кесак олиб деразага отади, ойна синади.)

Лукаш онасининг овози

(кулбада)

Вой! Нима бу? Яна жинларми?

Куц

(Злиденларга шивирлаб)

Кўряпсизми, уйғонишди. Ҳадемай,

Сизни чақиришар. Энди жим туринг,

Йўкса, кампир сизни шундай лаънатлар,
Даф бўласиз дарров – у бунга уста.

Злиденлар остона ёнида қора тўда каби гужанак бўлиб оладилар.

*Кулбадан, синган ойна орқали онанинг ўрнидан тургани кўринади, кейин
унинг овози, ана ундан сўнг Килинанинг овози эшитилади.*

Она овози

Кун ёришган, анави ухлаб ётар.

Килина! Эй, Килина! Уйғонсанг-чи!

Тошдай қотгур, эй, турсанг-чи... Тур! Эй, тур...

Уйғонмасанг, умуман турма!

Килинанинг овози

(уйқу аралаш)

Нима гап?

Она

(заҳарханда)

Сигир соғиш вақти етди,

Серсут, туркнинг наслдор сигирини,

Марҳум эринг сотиб олган сигирни.

Килина

(уйғониб)

Йўк, мен нариги сигирни соғаман,

Фақат уч томчи сут соғиб оламан –

Бир қадок ёғ чиқар.

Она

Гапини бермас!

Ким айбдор, сигир серсут бўлмаса?

Сендек келин, бека билан... Вой, шўрим!

Шу ҳам келинми? Сен қайдан келдинг

Бошимизга бир бало бўлиб?

Килина

Ким айтди сизга

Совчи йўлласин деб? Бунда юрарди

Бир ислиқи қиз – сиз ана ўшанга

Яхши либос бериб ясантисангиз,

Бўларди чиройли, меҳрибон келин!

Она

Нима деб ўйловдинг? Бўлар эди, ҳа,

Лукашим нодон-да – сени танлади;

У қиз шундай ёввош, меҳрибон эди,

Яранга малҳамдай боссанг бўларди...

Уни камситмасдан, ўзинга бир боқ,

Бир яшил кўйлакни неча бор тикиб,

Ҳалиям судрайсан – уялмайсан ҳам!

Килина

Сизда янги кўйлак кийиб бўларми?!

Эржоним шамолдек елиб юрибди,

Мен қаттол қайнона зулми остида,

На хотинман, на бева – ғирт аросат!

Она

Қайси эр сен билан ўтира олар?

Шум офат! Еб битирдинг бор-йўғимни
Болаларинг билан – ана, ҳаммаси! –
Злиденлар ёпишсин-да сизларга!

Килина

Ким чақирса, ёқасига ёпишсин!

(Шу гапларни айтаётиб, кулба эшигини очади.)

Куц ботқоққа қочиб кетади. Злиденлар сакраб туриб, даҳлизга кириб олишади. Килина қўлида челақ билан ўрмондаги жилгага қараб шитоб билан боради ва челақка шарақлатиб сув олади, ортга эса бироз шошмасдан кела бошлайди. Эшик ёнида бемадор деворга суяниб турган, юзига кулранг кисеяни тушириб олган Мавкага кўзи тушади.

Килина

(тўхтайдди ва челақни ерга қўяди.)

Бу ким бўлди? Менга қара, мастмисан?

Ёки музлаб қолдингми?

(Мавканинг елкасидан ушлаб силкитади.)

Мавка

(Худди оғир чарчоқ билан курашаётгандек)

Уйку элитаяпти...

Қишки уйку...

Килина

(унинг юзини очади, Мавкани таниб)

Нега бу ерга келдинг?

Меҳнатинг учун ҳақ тўлашмаганми?

Мавка

(худди аввалгидек)

Менга ҳақ тўлолмас бирорта одам.

Килина

Кимни излаб, келдинг? У бу ерда йўқ.

Биламан, сен уни излаб келгансан!

Иқрор бўл – у сенинг маъшуғингмиди?

Мавка

(худди ўшандек)

О, ўшанда ажойиб

Тонг отган эди, бугунгидек эмас...

Аллақачон ўчган у...

Килина

Сен ақлдан озгансан!

Мавка

(худди ўшандек)

Эркинман мен, ғалати қандок...

Булут кўкда сузар тумтароқ.

Сузар, маъюс қайғуга чўмиб...

Қайда қолди зангори чақмоқ?

Килина

(унинг қўлидан тортиб)

Бор! Мени чалғитма! Нега турибсан?

Мавка

(гўё ҳушига келгандай, эшикдан нарига чекинади.)

Сиз қандай бахтлисиз, кўриб турибман.

Килина

Сен-чи, мўъжизага ўхшаб туравер!

Мавка бирдан барглари қуриган, шохлари эгилиб тушган самбиттолга айланади.

(Ҳайронликдан ўзига келгач, душманлик билан)

А-ҳа! Зап вақтида топиб айтибман!

Энди сен узоқ вақт бундай турмайсан!

Болақай

(Кулбадан югуриб чиқади, Килинага)

Ойи, қаердасиз? Қорнимиз очди,

Бувим овқат бермаяпти!

Килина

Нари тур!

(Болага эгилиб, наст товушда)

Мен сизларга пирог яшириб қўйдим,

Бувинг омборга чиқса, еб олинглар.

Болақай

Қуруқ самбиттолни ким суқиб қўйди?

Айтинг, нега?

Килина

Сенга ҳаммаси қизиқ.

Болақай

Мен най кесиб оламан.

Килина

Кесавер, ачинмагин ҳеч.

Болақай самбиттолдан бир шохни кесиб олади ва кулбага қайтади. Ўрмондан Лукаш чиқиб келади. У озиб кетган, сочлари ўсган, эгнида свита, бошида қалпоғи йўқ.

(Уни кўриб, хурсанд бўлиб қичқиради, лекин аллақандай ички алам дарров шодлигини босиб кетади.)

Ҳа, келдингми? Қаерларда қолиб сен –

Узоқ вақт тентидинг?

Лукаш

Сўрама мендан.

Килина

Ҳа, сўрамайман ҳам.

Санқиб, дайдиғансан қайда, жин билар,

Қай мақсадда? Яна “Сўрама” эмиш.

Азизим, сўрашга ҳожат йўқ сира...

Биламан, дунёда ковоқхона бор,

У ерда свита, қалпоғинг қолган.

Лукаш

Борганим йўқ ковоқхонага.

Килина

Қайси, аҳмоқ бунга ишонар?

(айтиб-айтиб йиғлайди)

Бошимни умрбод балога қўйдим

Сен, ароқхўрни деб!

Лукаш

Жим бўл! Увиллама!

(Килина унга қўрқув билан қараб, тек қотади.)

Мана энди сен билан гаплашаман!

Амакимнинг эмани қани? Гапир!

Килина

(аввал доводирайди, кейин ўзини тутиб олади.)

Нима ҳам қилардик, очлик қўймади!

Савдогарлар келиб, сотиб олишди,

Катта бахтмиди, шу эман дегани!

Лукаш

Ахир, Лев амаким

Кесмайман деб, қасам ичганди.

Килина

Лев амаки ўтди дунёдан,

Нимага арзийди энди қасами?

Бизники эмас-ку бу қасам – тамом!

Мен бутун ўрмонни сотиб юборсам,

Дарахтларни кессам, хурсанд бўлардим –

Қанча ер очилар жинлардан холи.

Бунда оқшом тушса, қўрқади одам.

Қўркинчли ўрмондан бизга нима наф?

Тентираймиз бунда бўридек дайдиб,

Шу ҳолда ростданам увлаб қоламиз.

Лукаш

Бўлди! Бошқа гапирма! Жим бўлгин! Жим!

(Унинг овозида даҳшатли қўрқув сезилади.)

Нималар деяпсан?

Ўрмонни сотиш... кесиш... Хўш, ўшанда

Бўлмайдимми... Сен айтгандек?

Килина

Нима?

Бўрими...

Лукаш

(унинг оғзини ёпади.)

Гапирма!

Килина

(силтаниб, ундан халос бўлиб)

Худодан қўрқ!

Мастсан, эсинг оғган, кўзиккансан ё?

Кулбага кир.

Лукаш

Мен ҳозир... бораман...

Фақат... фақат... сув ичиб олай.

(Тиз букиб челақдан сув ичади. Кейин ўрнидан туриб, рўпарасига тикилганча, ўйга чўмиб қолади.)

Килина

Хўш? Сен нимага ўйланиб турибсан?

Лукаш

Менми? Шундай... Билмайман...

(журъатсизлик билан)

Ҳеч ким келмадим менинг йўғимда?

Килина

(қатъий)

Ким келиши

Керак эди бу ерга?

Лукаш

(бошини эгиб)

Билмадим...

Килина

(кек билан, заҳарханда кулиб)

Сен билмасанг,

Ҳа, балки мен биларман.

Лукаш

Сен?

Килина

Хўш, нима?

Ахир, мен биламан, кимни кутяпсан,

Лекин кўз тутишинг бари беҳуда!

У энди устунга айланиб қолган...

Лукаш

Нималар деяпсан?

Килина

Эшитган гапингни.

Она

(Қулбадан югуриб чиқади ва қучогини очиб Лукаш томонга йўналанади.

У онаси билан совуққина кўришади.)

Ўғлим менинг!

Ўғилгинам!.. Вой, қанча азоб чекдим

Бу ялмоғиз билан!

Лукаш

(титраб)

Қайси ялмоғиз?

Она

(Килинани кўрсатиб)

Мана бу билан!

Лукаш

(аччиқ кулиб)

Бу ҳамми? Демак, тақдирингизда бор,

Ҳа, ялмоғизларга қайнона бўлиш.

Ким айбдор? Сиз-ку, уни мақтаган.

Она

Аввалроқ билганимда эди, унинг

Бу қадар бетартиб, беғамлигини!..

Килина

(гапга қўшилиб)

Вой, шўргина!

Ким айтаяпти? Сендай ялмоғизни,

Сендайин заҳарни дунё кўрмаган!

Онанг сенинг, Лукаш, шундай балоки,
Темирни берсанг ҳам – ғажиб ташлайди!

Лукаш

Сен эса

Темирдан ҳам қаттиқроқсан, чамаси.

Килина

Сендан ҳимояни кутиб бўларми!

Она қандай бўлса, ўғил ҳам шундай!

Уйлангандинг ўзи қайси хаёлда?

Фақатгина мени хўрлаш учунми?

Она

(Лукашга)

Нега энди сен

Оғзингни юм, демайсан унга? Нечун

Мен унинг таънасин тинглашим керак?

Лукаш

Ҳеч курса, бир соат ором беринглар!

Худо хоҳласа, мен нафақат кулба,

Ёруғ дунёни ҳам ташлаб кетаман!

Килина

(онага)

Хўш? Сиз шуни кутганмидингиз?

Она

Сен ҳам шуни кутгил

Тукқан ўғлингдан!

(Жаҳли чиқиб кулбага қараб кетади. Остонада қўлида най билан югуриб чиққан Килинанинг ўғилчасига дуч келади.)

Бор, йўқол, злиден!

(Болакайни итариб юбориб, кулбага киради ва эшикни тарақлатиб ёнади.)

Болакай

Келдингизми, дада?

Лукаш

Ҳа, ўғилчам.

(“Ўғилчам” деган сўзни истеҳзо билан айтади.)

Килина

(ранжиб)

Айтгин унга, сени қандай чақирсин –

Амаки, дебми?

Лукаш

(бироз хижолат тортиб)

Йўғ-э, ҳечқиси йўқ...

Кел, қани бу ёққа, миттивой, кўрқма.

(Болакайнинг бошини силайди.)

Найни ўзинг ясадингми?

Болакай

Ҳа, ўзим,

Лекин чалишни билмадим. Агар сиз!..

(Лукашга найни узатади.)

Лукаш

Менинг даврим ўтиб кетган қачонлар!..

(Маъюс ўйланади.)

Болақай

(йигламсираб)

Демак, хохламайсиз? Ойижон, нега,
Дадам менга найни чалиб бермайди?

Килина

Яна нима? Шу най керакми сенга!

Лукаш

Қани, найни бу ёққа бер-чи!

(найни олади.)

Яхши.

Самбиттолдан ясадингми?

Болақай

Ҳа, мана бундан.

(Мавка айланиб, қолган самбиттолни кўрсатади.)

Лукаш

Уни бу ерда кўрмагандим, аввал.

(Килинага)

Сен ўтказдингми?

Килина

Ким ҳам ўтқазарди?

Самбиттол новдаси ўсиб кетибди.

Сувда ўсган каби – ёмғир фасли-ку!

Болақай

(инжикланиб)

Нега чалмаяпсиз?

Лукаш

(ўйланиб)

Чалсаммикин?

(Най чала бошлайди, аввал секин, кейин баландроқ чалади, кейин бир вақтлар Мавкага чалиб берган “Веснянка” куйини чалади. Тўсатдан най одам овози билан куйлай бошлайди.)

Ёқимли куй чалади,

Дилимга ўт қалади.

Ўртанар оппоқ сийнам,

Юрагим юлар қийнаб...

Лукаш

(найни қўлидан тушириб юборади.)

Вой! Бу қандай най бўлди? Сехр! Сехр!

Болақай қўрқиб кулбага қочиб кетади.

Айт, сен жодугар, бу қандай самбиттол?

(Килинанинг елкасидан ушлайди.)

Килина

Қўйвор мени, буни қайдан биламан?

Ўрмон жинси билан таниш эмасман,

Сенинг қариндошингдек. Гар истасанг,

Чопиб ташла уни, ол болгани, ол!

(Даҳлиздан болта олиб чиқиб беради.)

Лукаш

(Болтани олиб, самбиттолга яқинлашади, дарахт танасига болта уради. Дарахт титраб, қуруқ барглари шитирлайди. У иккинчи марта болта уради ва қўлини туширади.)

Йўк, унга қўл кўтара олмайман, йўк...

Юрагимни эзди нимадир...

Килина

Менга бер-чи!

(Лукашнинг қўлидан болтани тортиб олади ва қулочкашлаб самбиттол танасига болта уради.)

Шу пайт осмондан илонизи учар юлдуз бўлиб Перелесник тушади ва самбиттолни кучоқлайди.

Перелесник

Кутқараман сени, менинг севгилим!

Бирдан самбиттол ловуллаб ёниб кетади. Олов дарахт учига етгач, кулбага ўтади, сомон томни ишгол қилгач, бутун кулбани қамраб олади. Лукашнинг онаси ва Килинанинг болалари “Ёняпти! Ёняпти! Вой-дод кутқаринг, ёнгин!” деб қичқирганча кулбадан отилиб чиқишади.

Она билан Килина оловдан тортиб олиши мумкин бўлган нимаики нарса бўлса, барини олиб чиқишга уриниб, югуриб-елишади. Қопларда ва тугунларда гужанак бўлиб олган Злиденларни олиб чиқишади, улар тезлик билан яна қопларга беркинишади. Болалар челақ билан кўлга югуришади, оловга сув сепади, лекин олов янада кучлироқ ловуллади.

Она

(Лукашга)

Нега қакқаясан? Мулкингни кутқар!

Лукаш

(Худди гулга ўхшаши жингалак олов билан қопланган тўсинларга бақрайиб)

Мулк? Балки ёвузлик ёнаётгандир?

Тўсинлар қарсиллаб қулайди, учқунлар устундан юқорига отилади, шифт ўпирилиб тушади ва бутун кулба гулханга айланади. Оғир оқ булут яқинлашади, қор ёғади. Тез орада бўралаётган қор орасидан ҳеч ким кўринмай қолади, фақат пиртираб турган қип-қизил доғ ёнгин бўлган жойни билдириб туради. Кейин қип-қизил доғ ҳам ўчиб, қор сийраклашганда қоп-қора куйиндилар кўринади, у намликдан бурқсиб, вишиллайди. Лукашнинг онаси, Килинанинг болалари ва тугунлар кўринмайди. Ёғаётган қор ортидан ёниб битмаган пичанхона, арава ва деҳқончилик жиҳозлари кўзга ташланади.

Килина

(қўлида охирги тугун билан Лукашнинг енгидан тортиб)

Лукаш! Шу туришда қотиб қолдингми?

Менга тугун ташишга қарашсанг-чи!

Лукаш

Сиз злиденларни олиб чиқдингиз.

Килина

Тилингни тий! Сен нималар деяпсан?

Лукаш

(секин, галати кулги билан кулади)

Мен сен кўрмаган нарсани кўраман...

Энди мен донишмандман...

Килина

(қўрқиб)

Нималар деяпсан?

Вой, кўрқиб кетяпман... Сенга не бўлди?

Лукаш

Нега кўрқасан? Нодонликдан кўрқмай,

Донишманддан кўрқасанми?

Килина

Ох, Лукаш,

Қишлоққа борайлик!

Лукаш

Йўқ, мен бормайман.

Ўрмондан кетмайман. Шу ерда қолгум.

Килина

Нима ҳам қиласан бу ерда?

Лукаш

Ахир,

Нимадир қилиш шартми?

Килина

Биз қандай яшаймиз?

Лукаш

Яшаш ҳам шартми?

Килина

Эй, нима бўлди ўзи сенга?

Ё ақл-хушдан айрилиб қолдингми?

Балки кўрқув сени шу кўйга солди.

Тезроқ қишлоққа борайлик, фолбинга

Айтай, кўрқувингни қувиб ҳайдасин!

(Унинг қўлидан тортади.)

Лукаш

(Унга лоқайд кулги билан қарайди.)

Хўш, бунда ким

Бу култепани кўриқлайди?

(Арава ва майда-чуйдаларга шиора қилади.)

Килина

(омилкорлик билан)

Вой, ростдан! Яна ташиб кетишса-я!

Ёнғиннинг дарагин эшитса борми,

Қишлоқдан югуриб келар одамлар!

Лукаш, сен шу ерда тура тур, майли,

Мен бориб битта от олиб келаман –

Ахир, бизнинг отлар нобуд бўлди-ку!

Неки бўлса, элтиб қариндошларга

Ёлворамиз, сақлаб беринг деб...

Вой, шўрим! Жон сақлаш керак-ку, ахир!..

(Охирги сўзларини ўрмонга қараб югуриб кетаётганида айтади.)

Лукаш уни эшитилар-эшитилмас кулги билан кузатади. Тез орада

Килина кўзга кўринмай кетади. Ўрмондан узун оқ кўйлакда ва қадимий

усулда ўралган дока рўмолда қандайдир баланд бўйли аёл танаси чиқиб кела бошлайди. У худди шамолда тебрангандек гандираклаб келади; йиқилади, баъзан тўхтайтиди ва ниманидир излагандек эгилади. Яқинроқ келгач, ёнгин бўлган жой яқинида ўсган маймунжон бутаси ёнида тўхтаб, қаддини тиклайди. Шунда унинг Лукашинг юзига ўхшаб кетадиган озгин юзи кўринади.

Лукаш

Айт-чи, кимсан? Нега келдинг бу ерга?

Аёл танаси

Мен – бахтиқароман. Қисматман.

Ох, мени бу чангалзорга
Ўзбошимчалик ташлаган.

Энди тушиб изтиробга,

Соя каби изғияпман.

Йиқияпман ерга ҳамон, қайтиб бўлмас жаннат томон

Сўқмоқ топмай тўзғияпман.

Ох, чамаси, у сўқмоқни

Босиб қолган қорлар оппоқ.

Мен ўзимни чангалзорга

Абад кўмиб қўйдим, эвоҳ!..

Лукаш

Қисматим, қани сен синдир,

Ҳеч қурса, хув, маймунжонни.

Супир-сидирга инчунин, қорлардан тозалаш учун

Кичик сўқмоқ-йўл томонни.

Қисмат

Қачонлардир авжи баҳор –

Ўрмонда мен сайр этганман.

Белги бўлар деб сўқмоққа

Бир ғаройиб гул экканман.

У гулни сен хазон этдинг,

Оёқларинг билан топтаб...

Чор атрофни босди бурган, мен излайман – борми кўрган,

Нигоронман бир йўл истаб?

Лукаш

Қисматим, қўлларинг билан

Оча қол сўқмоқ изини.

Қор остидан тополмайсан

Ғаройиб гул илдизини?

Қисмат

Қўлларим муз бўлиб қотди,

Қимирламас ҳатто бармоқ...

Ох, аччиқ йиғлаб юрибман, кўриб ва билиб турибман,

Яқинда йўқ бўлгум мутлоқ.

(Инграганча юради.)

Лукаш

(унга қўлларини узатиб)

Қисматим, ох, ортга қайт,

Сенсиз қандай яшай, айт!

Қисмат

(Лукашининг оёғи остига, ерга ишора қилиб)

Унут бўлиб – ёлғиз, нотафон,
Шу кесилган шох каби нолон!

(Гандираклаганча кетади ва қор ичра зойиб бўлади.)

Лукаш Қисмат кўрсатган ерга эгилади, ўша ерга ташланган, самбиттолдан ясалган найни топиб, қўлига олади ва оппоқ яланглик бўйлаб қайиннинг олдига боради. Узун, қордан оқарган шохлар тагига ўтириб, найни қўлида айлантиради, гоҳо худди боладек илжаяди. Қайин ортидан енгил, оқ, шаффоф аёл танаси чиқиб келади ва Лукаш устига энгашади. Унинг юзи Мавканинг юзига ўхшаб кетади.

Мавканинг танаси

Чал, кутавериб юрак толди,
Мендан фақат шугина қолди.

Лукаш

Ҳа, бу сенми? Келдингми, хунхор мисол
Қонимни ичгали? Ичгил, бемалол!

(Кўксини очади.)

Қоним билан яша! Чунки мен бебок,
Ҳа, сени ўзим қилганман ҳалок...

Мавка

Йўқ, севгилим, сен
Менга жон бахш этдинг, гўёки пичок
Гунг самбиттолга сас бергандек у чоқ.

Лукаш

Жон бахш этдим? Танни-чи йўқотдим, воҳ!
Ким бўлдинг энди сен? Соясан! Арвоҳ!
(Мавкага таърифга сизмас ҳасрат билан қарайди.)

Мавка

О, танимга ачинма жиндай!
Лов-лов ёнган ўтга кўчди у,
Соф ва ёрқин, бамисоли май,
Учкун бўлиб кўкка учди у.
Назар солгин, сен майин кулга,
Тупроқ билан жобажо бўлар.
Ёш самбиттол бўй чўзар кунга,
Интиҳом ҳам ибтидо бўлар.
Қошимга келади одамлар,
Жуда кўп одамлар келади.
Бошлаб келар қувончу ғамлар –
Юрагим барини билади.
Уларнинг дардини аритар,
Самбиттол новдасин шивири.
Найнинг майин овози етар,
Яна маъюс шабнамнинг сири...
Мен куйлайман билганларимни,
Сенинг қўшиғингни айтаман.
Баҳор чоғи кулганларимни,
Ўша ўтмишимга қайтаман...

Севгилим, чалақол, ёлвораман!

Лукаш най чала бошлайди. Аввал унинг куйи қиш шамолидек гамгин, йўқотилган, лекин унутилмас ниманингдир армонидек қайғули бир оҳангда янгради ва кўп ўтмай, севги куйи золиб келиб, ҳасратли оҳангларни босиб кетади. Мусиқа ўзгаришига қараб, атрофдаги қиш манзараси ҳам ўзгара боради: қайин жингала япроқларини шитирлатади, гуллаётган ўрмонда баҳорий товушлар акс-садо беради, хира қиш куни ёрқин, ойдин баҳор тунига айланади. Мавка бирдан аввалги гўзаллиги билан, бошида юлдузли чамбар билан кўринади. Лукаш бахт чорлови билан унга қараб отилади.

Шамол дарахтлардаги оппоқ гулни узади. Гул учиб-учиб, севишиганларни беркитади, кейин қуюқ қор бўрони бошланади. Бўрон сал тинганда эса яна қиш манзараси очилади. Дарахт шохларини оғир қор пардаси босган. Лукаш бир ўзи қайинга суяниб ўтирибди, қўлида най, кўзлари юмуқ, лабларида бахтли табассум қотиб қолган. У қимирламай ўтиради. Қор унинг бошига телпак бўлиб тушади, унинг бутун танасини қоплайди ва тинимсиз ёгаверади...

1911 йил

TAMOM

МАРК РИСС: “ЎТКАН КУНЛАР”НИ ХИЖЖАЛАБ ЎҚИРДИК

Марк Рисс – ўзбек адабиётининг йирик намояндаси Абдулла Қодирий қаламига мансуб муҳташам “Ўткан кунлар” романини ўзбек тилидан инглизчага ўгирган америкалик олим, таржимон. Рисс ўзининг 23 йиллик фаолиятини АҚШнинг Марказий Осиёдаги Дипломатик Тинчлик корпуси дипломатик вакили сифатида бошлаган. Давлат департаменти Дастурининг директори, таржимон, маданият ва динишунослик масалаларида маслаҳатчи вазифаларида фаолият олиб борган. Сўнги ўн йил мобайнида АҚШ Ҳарбий-денгиз академиясининг Яқин Шарқ ислом тадқиқот марказида директор ўринбосари ҳамда Худудий тадқиқот марказида директор вазифаларида ишлаб келмоқда.

Кўйида олимнинг “Ўткан кунлар” романи таржимаси билан боғлиқ фикр-мулоҳазалари, Ўзбекистон билан боғланиши тарихи ҳамда романининг ўзбек ва инглиз тилидаги “Қизлар мажлиси” боби эътиборингизга ҳавола этилади.

* * *

Мен АҚШнинг Флорида штатида таваллуд топганман. Отам ҳисобчи бўлган. Олтинчи синфдалигимда Флоридадан Аризонага кўчиб ўтганмиз ва университетга киргунимга қадар ўша ерда яшаганмиз. Аризона университетида ўқиётганимда испан тилини ҳам ўрганганман. Жорж Буш президентлиги пайтида Тинчлик корпуси дипломатик вакиллари Руминия, Польша, Латвия ва бошқа республикаларда фаолият олиб боришар, Иттифоқдан ажралиб чиққан Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тожикистон, Қозоғистон Республикаларига ҳам бориб, фаолиятни йўлга қўйиш лозим эди. Шу мақсадда мени Тинчлик корпуси вакили сифатида Ўзбекистонга юборишди. Очиғи, ўша пайтда Ўзбекистон ҳақида жуда кам маълумотга эга эдим. Ўзбекистон Афғонистонга чегарадош мамлакат бўлгани учун қандайдир таҳликали хаёллар ҳам бор эди. Мусулмон урф-одатлари, қадриятларини ҳам билмайман. Сафарга чиқишимдан икки ҳафта аввал отам: «Марк, қаерга кетаётганлигингни билмайсан, қаерда бўлсанг ҳам ўша халқ анъаналарини ҳурмат қил», – деб уқтирди. Шундан сўнг Ўзбекистон тарихи ва маданиятига қизиқиб, жиддий ўргана бошладим.

Ниҳоят, Тошкентга учиб келдик. Тинчлик корпусининг бир гуруҳ вакиллари билан 1994 йилдан 1997 йилгача Ўзбекистонда бўлдим. Илк бор Самарқандга келганимизда бизга ўзбек ва рус тилларини ўргатишди. Дастлабки ўрганган сўзларим – “ҳа”, “йўқ”, “қорним тўқ”, “керакмас» каби сўзлар бўлган. Самарқанддан сўнг қадим Кушон маданияти ўчоғи бўлган Термиз

шаҳрига, кейин Қўқонга юборишди. Қўқонга илк борган кунларим баҳор эди, яна ҳайит байрамига ҳам тўғри келганди. Байрамнинг нишонланиши, мусулмон урф-одатлари менда катта қизиқиш уйғотди. У ерда яшаб, бир муддат мактабда дарс ҳам бердим. Мен яшайдиган кўча бозорга яқин бўлгани учун тез-тез чиқиб, мевалар харид қилардим. Қўқон бозори ва кўчаларида турли инсонлар билан мулоқот қилиб, ўзбек тили имкониятларини кенгроқ ўрганишга ҳаракат қилдим. Қўқонда бир йилу тўққиз ой яшаб, ўзбек тилини анча-мунча ўрганиб олган эдим. Аммо бу ҳали бадиий асар таржимасига қўл уришим учун етарли эмасди.

Тинчлик корпусидаги хизматдан сўнг юртимга қайтиб, Вашингтон университетида Ўрта Осиё тиллари ва маданиятини ўрганишни мақсад қилдим. Шундан сўнг уч йил мобайнида ўзбек тилини ўргандим. Устозим профессор Илья хоним Сиртатаусга ўзбек тилини мукамал ўрганиб, шу йўналишда тадқиқот билан шуғулланмоқчи эканлигимни айтдим. У киши «Яхши, Марк, аспирантурага кириш учун ўзбекларнинг “Ўткан кунлар” романидан уч бобини ўқиб, бизга тушунтириб бера олишингиз шарт. Агар Абдулла Қодирийнинг бу романи моҳиятини тушуниб, бизга етказиб бера олсангиз, аспирантурага қабул қилинасиз», дедилар.

Мен яна Тошкентга келдим ва Абулқосим мадрасасида ишлаб, ҳунармандлар билан доимо мулоқотда бўлдим. У ерда раҳматли уста Абдулазиз Муҳаммадкаримов билан бирга “Ўткан кунлар”ни ҳижжалаб ўқирдик. Ўзбек тилидаги ҳар бир сўзни астойдил ўрганишга тушдим, ўзим учун луғат туздим. Бунинг натижасида аспирантурага қабул қилиндим ва мувафақиятли тамомладим. Аспирантурани тугатгач, 2002–2007 йилларда Афғонистондаги авиабазада маслаҳатчи – таржимон бўлиб ишладим. У ернинг иш тартиби шундай эдики, икки ҳафта Афғонистонда, уч ой Тошкентда бўламиз. Вақтимни самарали ўтказиш учун икки томлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”ни ўрганиб чиқдим. Ўзбек тилини мукамал ўзлаштиришимга Камолиддин Мирзаев ва Қаҳрамон Исмоиловлар ҳам катта кўмак бердилар.

“Ўткан кунлар”ни инглиз тилига таржима қилишни 2005 йилдан бошладим. Таржимон асар таржимасига киришар экан, ёнида китоблару луғатлар билан сўз устида ишлайди. Унинг луғавий маъноларини қидиради. Матн таржима қилиб бўлингач эса, тилни мукамал билувчи ўша миллат вакили билан маслаҳатлашим шарт эди. Таржима яқунлангач, Ўзбекистон Миллий университети филология факультетини тугатган, ҳозирда Индиана университетида педагогик технологиялар бўйича илмий фаолият олиб бораётган Умида Ҳикматуллаевага романнинг инглизча матнидан парчалар юбориб турдим. У матнни таҳрир қилишда, аслият маъносига яқин сўзларни топишда ёрдамини аямади. “Ўткан кунлар” романини таржимасини 12 йилда, 2017 йилнинг ноябрида тугатдим. Узоқ изланишлардан олган энг катта ютуғим шуки, “Ўткан кунлар” орқали ўзбек миллатининг кимлигини англадим.

Келгусида Тинчлик корпусининг янги дастури орқали романни нашр қилдириш ва “Абдулла Қодирийнинг орзулари” номли ҳужжатли фильм тайёрлаш ниятидаман. Сабаби, бизнинг америкаликлар Қодирийнинг фожиали тақдирини, афсуски, ҳали билишмайди. Мақсадим, фильм орқали Қодирий ҳаёти ва ижодини, унинг ички дунёси, озод тафаккур оламини ватандошларимга билдиришдир.

Нигора УМАРОВА
тайёрлади

Абдулла ҚОДИРИЙ

(1894–1938)

ЎТКАН КУНЛАР

(Романдан парча)

10. Тўй, қизлар мажлиси

Кутидорнинг ташқарисиға эр меҳмонлар, ичкарисига хотин меҳмонлар тўлганлар, улар куюқ, суюқ ошлар, ҳолва, нишолдалар билан иззатландирлар. Ташқарида бир қўша созандалар дутор, танбур, ғижжак, рубоб, най ва амсоли созлар билан дунёга жон суви сепиб шаҳарнинг машҳур хофизлари ашула айтадирлар. Тўй жуда ҳам руҳлик...

Ичкарида хотинлар мажлиси: оналарча айтканда, улар кум-тупрокдек кўб, бироқ мажлиснинг боришида тартиб йўқ, ҳавли юзи ва уйлар хотинлар билан тўлган, қайси ҳавли юзида бир товоқ ошни еб ўлтурадир, ким йиғлаган боласини овитиш билан овора, бирав ёр-ёр ўқуб, тағин биттасининг қувончи ичига сиғмай хаҳолаб дунёни бузади, хуллас бағ-буғ етти қат кўкдан ошадир...

Офтоб ойим қайғулирок, туси бир оз синиққансумон... Меҳмон кутиб чарчағаниданми, нимадан бўлса ҳам жуда калавлаган, баъзан қиладирған ишидан ҳам янглишиб кеткани, масалан, уйга кирмакчи бўлиб таванхонага кириб қолгани кўриладир. Тўйга келган хотинларнинг “Тўйлар муборак, куяв ўғул муборак!” деб сўрашлариға ҳам ишончсиз бир оҳангда “Қутлуғ бўлсин”, дейдир.

Офтоб ойим донхонанинг эшигидан туриб хотинлар орасидан кимнидир ўз ёниға чақирди. Ёши эллидан ошқан, кулгуси ичига тўлиб тошқан бир хотинни дувурдан чиқиб, ўзига қараб юрганини кўргандан кейин донхонаға кирди. Хотин ҳам ичкариға киргач, Офтоб ойим эшикни қия беклади-да, қайғулик бир боқиш билан хотинға қаради.

– Нега қайғулик кўринасан, Офтоб?

Офтоб ойим узоқ тин олиб эшикка қаради ва ярим товуш билан:

– Шу чокда ичимга чароғ ёқсалар ҳам ёримайдирда, эгачи, – деди ва кўзига жик ёш олди.

– Нега?

– Қизим тўғрисида...

– Қизингга нима бўлди?

– Унашилганиға бу кун еттинчи кун, – деди Офтоб ойим, – шундан бери Кумушингиз тун ҳам йиғлайди, кун ҳам, сабабини сўрасам сира жавоб бермайдир-да, дўлонадек кўз ёшисини окиза берадир. Бу кун тағин йиғиси ошиб тушди. Хайтовур ялиниб, ялпоғланиб аранг ҳаммомга юбордик.

Хотин Офтоб ойимнинг бу гапидан хайрон бўлди ва ўйлаб сўради:

– Нимабало, куявинг кўркисми?

– Ўзим кўрмадим, – деди Офтоб ойим, – аммо кўргучиларнинг сўзларига қараганда ўхшашсиз кўрмак, тенгсиз ақлли бир йигит эмиш... Отасининг ўзи йигитни яхши кўриб қуяв қилган эди.

– Кумушнинг ўзи йигит тўғрисида ҳеч нарса билмайдирми?

– Биладир, – деди ойим, унинг олдида биз жўрттага қуявни махташамиз, лекин бу махтовларни эшитгуси келмай, қайтага йиғисинигина ортдирадир.

Хотиннинг ҳам бу гапдан ҳайрати ортди ва бундан қандай сир борлиғига ақли етмади. Офтоб ойимни юпатиш учун ўткан-кеткандан ва бошда йиғлаб эрга теккан қизларнинг чимилдиқда йигит билан апоқ-чапоқ бўлишиб кетканларидан ҳикоя қилди.

– Қайғирма, Офтоб, – деди, – қуявинг бунчалик сулув бўлса, гап-сўзда тенгги бўлмаса, ҳали чимилдиқда қизингнинг печак гулдек бўлиб эрига чирмашқанини кўрармиз.

– Оҳ, опагон, – деди умидсизча ойим, – маним бунга кўнглим чопмайдир.

– Чопсин, Офтоб. Мен бундай йиғлоқ қизларнинг кўпини кўрдим, шундай қизларнинг уялмай-суялмай чимилдиқда ҳатто йигитдан ҳам ортдириб ҳаракат қилганларини ҳам кўрдим, сенинг қизинг ҳам шуларнинг биттаси, қайғирма Офтоб.

– Илоҳи шундай бўлсин-да.

– Бўлади-бўлади, – деди кулиб хотин, – шошма-чи, Офтоб. Агар қизинг мен айтқандек, ўзгариб кетса менга нима берар эдинг?

– Сизга бош-оёғ кийим.

– Сўзингдан қайтма, Офтоб. Печак гулдек бўлиб эрига чирмашқанини кўрармиз ҳали, худо кўрсатса, бор, ўйнаб-кулиб меҳмонларингни кут!..

Шундан кейин икави донхонадан чиқиб хотинлар орасига кирди.

* * *

Қизлар мажлиси – гуллар, лолалар, тўтилар, кумрилар мажлиси! Бу уйда – Кумушбибининг тоғасининг уйда қизлар мажлиси, гуллар мажлиси!

Бу уйга ўттуз-қирқ чамалиқ қизлар йиғилганлар, йиғилишдан мақсад: қизлар ўзларининг энг латиф, энг гўзал бир аъзоларини бу кун хотинлик оламига узатмоқчидирлар. Бу узатиш мажлисини жонлик, руҳлик ўтказмак учун барча қизлар ўзларининг энг асил, энг нафис кийимларини кийиб, фавқулудда ясаниб, ҳусн оламини яна бир қат, яна бир қайта бежабдирлар. Агар бу уйга кириб, бу мажлис аъзоларини бир мартаба кўздан кечирсангиз, ҳозирданоқ айтиб қўйиш мумкинки, албатта, эсингиз чиқиб кетар:

– Бу гулли, кўҳлик? Йўқ наригиси! Ундан кўра буниси! Барисидан ҳам ўттаси!.. Ана шундай қилиб эсдан ҳам ажрарсиз, гул танлашда бир қарорға келалмай эл ичида кулгига ҳам қолурсиз, расво ҳам бўлурсиз.

Мана, мажлис аъзолари шунақангги бир-биранидан ўтоқ малаклар, парилар эдилар. Мажлиснинг шоирлари, ўйинчилари, чилдирма ва дуторчилари – барчаси ҳам ҳозир бўлиб фақат Кумушбибигина ҳаммомдан қайтмаган эди. Шунинг учун мажлис очилмаган, очилса ҳам руҳсизроқ, Кумуш келгач, мажлиска руҳ киришига барча ишонадир ва уни тўзимсизланиб кутади.

Кимдир, орадан биттаси “келишди!” деб юборди. Барча қизлар уйнинг даричаси ёнига уймалашиб ҳавлига қарадилар. Чиндан ҳам ул ёнида икки янгаси билан келган эди. Шу чоқда бизга Отабек керак эди! Нега десангиз, ул келсин эди—да, суйганини бир кўрсин эди: ҳаммом билан ул... фақат жонгина сўрайдир, мажруҳ кўксларга ўққина отадир... Бошдаги оқ шоҳи рўймол, ичдаги оқ шоҳи кўйнак, устдаги оқ кумуш заррин сирилган пўстин, бақбақаларни ўраб ўпиб турган ёқа қундузларининг келишкани, солиниб тушкан қора жинггила сочларнинг бўйин теварагига чирмашкани, хом нуқра юзларнинг бўғриққани...

Янгалар Кумушни ҳавлидан туриб қизларга топширдилар:

– Мана Кумушбиби – сизларга, қизлар! Кумушнинг кўнглини яхшилаб очинглар, қизлар!

Икки-уч қиз чопиб ҳавлига тушдилар—да, Кумушбибидан паранжини олиб уйга бошладилар. Янгалар Кумушни қизларга топшириб кетдилар. Ҳавли эр ва хотиндан бўш, ёлғиз қизларгагина хосланиб қолди.

Кумушбиби бошлағучи қизлар билан уйга кирди, ундан онгқан атир ислари билан уй тўлди. Қизлар ўзларининг бир турликкина сўзлашишлари билан Кумуш ила кўриша бошладилар:

– Эсонмисиз, саруполар муборак? Кумушбибининг қизларга берган жавоби эшитилар—эшитилмаслик эди:

– Кутлуғ...

Кумушбиби уйнинг тўрига ўтқузилди. Қизлар уйнинг теварагига ўлтурушиб олғандан кейин орага нима учундир бир жимжитлик кирди. Қизлар маънолик қилиб ер остидан Кумушка қарайдилар. Мажлисда бир хил маъюсият. Қизлар нимани ўйлайдилар ва нима тўғрисида маъюсланадилар, бу эрса қизларнинг бизга номаълум бўлган ички сирларидир.

Қизлар ипка чизилган гулдек уй теварагини олганлар, бунинг устига ёвошлиқ, ўйчанлик уларнинг тусларига маънавий бир хусн ва жиддият бериб, бирга юз хусн қўшқан эди. Агар биз шу кезде заршунослик учун энг шимарсак, яъни гулни гулдан ажратадурган бўлсак бояғидек эсанкираб, мутараддид қолмаймиз, чунки Кумушбиби лолалар ичидаги бир гул ва ё юлдузлар орасидаги тўлган ой эди.

Орада ҳамон бояғи жимжитлик ҳукм сураб эди.

Ҳар бир мажлисининг жонландирғучи, идора қилғучи бир—икки қаҳрамони бор бўлганидек, бу қизлар мажлиси ҳам шундай қаҳрамонлардан ҳоли эмас эди. Мажлисни бунчалик руҳсизланиб, маъюсият ичида қолишига Гулсинбиби чидаб туrolмади:

– Биз нима учун йиғилдик—да, нимага ер чизишиб ўлтурамиз! – деди. – Биз бу ерга аза очқали келдикми?

Гулсиннинг ёнига Хонимбиби қўшилишди:

– Кўб ўйлашманг, ўртоқлар! – деди, – барибир бу гап ҳаммамизнинг ҳам бошимизда бор! Тур Савра! Ҳавлига олов ёқиб чилдирмангни қизит! Аноргул, сен дуторингни ол! Кумушбиби, сиз унча хаёл сурманг, кулиб ўлтуринг. Барибир эртага жойсиз чеккан қайғингиздан ўқинарсиз! – деди—да, мажлисни ост-уст кулдириб юборди. Кумушбиби ҳам ихтиёрлик, ихтиёрсиз бу кулгуликка тортилиб, унинг ёвошқина илжайишидан ёқутдек лаблари остидаги садаф каби оқ тишлари бир оз кўриниб қўйдилар.

Шу гапдан кейин мажлиска кутилмаган бир руҳ кирди. Аноргулнинг кўлидаги дутор “Ўртоқлар” куйини танларга ларза бериб, тарона қилди.

Хонимбиби қизларға кистатиб ўлтурмай ўрнидан сакраб турди-да, ўйнаб ҳам кетди. Дутор ёнига чилдирманинг чертмаги келиб қўшилгандан кейин базм тагин ҳам жонланди. Чапаклар ҳам кўтарилди. Ўйин қизиб борар эди, уйнинг дарича эшиклари бекланиб тоқчаларга шамъ ёқилгандан сўнг, базмнинг руҳи яна ошди. Ел билан ўйнашиб ёнган шамъ нури қизларни аллақандай ажиб ҳолатка қўймоқда, мажлис эрса “Алиф лайло” ҳикояларидаги “парилар” базмини хотирлатмоқда эди. Дутор “Ифор” куйини чалиб, чилдирма ҳам нозик йўл билан унга қўшилиша борди. Ўйин ҳам бир турлик назокат касб этиб, Гулсинбиби йўрғалай кетди. Дутор кўнгилнинг аллақандай ингичка жойини қитиқлайдир, чилдирма юракни нимагадир ошиқдириб, Гулсин қизнинг йўрғалаши борлиқ аъзо-ни зириллатадир. Базм жуда қизиқ, жуда кўнгиллик эди.

Кумушбибини ҳам бу қизиқ базмдан бошқалардек ҳисса оладир, сўйиниб қувонадир, деб ўйланмасин, чунки вужуди қизлар базми ичида бўлса ҳам хаёли аллақаяқларда учиб юргандек, кўзлари ўйнағучи қизларда бўлса ҳам, аммо ҳақиқатда бошқа бир нарсани кўргандек... Кўринишдан натижа чиқариб айтганда, бу қизиқ мажлис унинг учун базм ўрнини эмас, аза жойини тутқандек...

Икки соатлик қизиқ бир базмдан сўнг қизлар чарчадилар-да, ўйинни тўхтатдилар. Гулсин билан Хонимбиби энди дутор билан қўшиққа ўлтурдилар. Гулсин ўзининг кўнғурукдек товши билан “Йиғларман” куйидан бошлади:

*Ўртоқларим, қўлга олсам торимни,
Беихтиёр ёдлайдирман ёримни!*

Иккинчи қайтариб айтишда унга Хонимбиби қўшилишди. Бир турлик, бир оҳанглик нафис, мусиқавий товушлар кишининг борлиқ вужудига, қон томирларига ажойиб бир ўзгариш берган эдилар. Шу чоққача мўлтайиб, хаёл ичида шўнғиб ўлтурган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларға қаради.

Қизлар иккинчи байтка ўтдилар:

*Бир кўриниб яғмо қилган кўнглимни,
Қайтиб яна кўралмадим норимни!*

Шу вақт кутилмаган жойда Кумушнинг икки кўзи жиқ ёшга тўлган эди. Учунчига ўтдилар:

*Агар кўрсам эди яна ёримни,
Бағишлардим ҳама йўқу боримни!*

Тўртинчи:

*Билурмикин, билмасмикин у зolim:
Кунлар-тунлар тортқан оҳу зоримни!*

Кумуш тоқатсизланган эди...

Бешинчи:

*Чиндин айтинг ўртоқларим менга сиз,
Қайта бошдан кўрарманми ёримни?*

Кейинги:

*Кетди тоқат, кетди сабрим... кетдилар...
Синдирарман уриб ерга торимни!*

Бу кейинги байтка қулоқ солғучи қолмади. Чунки ёнидаги қизга осилиб йиғлай бошлаган Кумушбибига ҳар ким таажжубда, ҳар кимнинг кўзи, қулоғи шунда эди.

- Нима бўлди, Кумуш?
 – Нега йиғлайсиз, Кумуш опа?
 – Бирар жойинг оғрийдирми, Кумуш?

Кумушбиби ўз устига дув йиғилган қизларга кўзини очиб қаради-да, хушёр тортқанлардек бир ҳаракат қилиб кўйди ва тез-тез чўнтагидан рўймолини олиб кўзёшисини қуритди.

– Нега йиғладинг-а? Бу саволни бергучи Гулсинга Кумуш куч билан илжайиб қаради-да:

– Ўзим... – деди.

– Вой шўргинангга шўрва тўқилсин, Кумуш! – деди Гулсин, – мен шундай эрни топиб тексам бошим кўкка етар эди!

Гулсиннинг гапига қизлар кулишдилар. Кумуш жуда хафа кўринганликдан унинг кўнглини очмоққа тўғри келар эди. Шунинг учун бошқа ўйинларни қўятуриб мажлисининг энг қизиқ тарафи бўлиб саналган лапар айтишқа кўчдилар. Гулсин қуяв рўлини ўйнар, Хонимбиби Кумуш рўлида, иккисининг бир-бирисига қараб ўқишқан лапарлари барчани қулдириб, ичакларни узар даражада. Бироқ Кумушнинг тишининг оқини кўриш жуда қийин, унинг ҳамма иши фақат мунггайиб хаёлланишқина...

Қизларга тўйхонадан ошлар, таванлар келиб тортилди. Ошдан кейин янгалар келиб, қизлардан Кумушни сўрадилар. Қизларнинг, “Йўк, биз Кумушбибини сизларга бермаймиз!” деб ўйнаб айткан сўзлари Кумушбибига чиндек бўлиб эшитилар, янгалар билан уйдан чиқар экан, кўмак сўрагандек қизларга термулиб қарар эди. Шу йўсун қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар.

Abdulla QODIRIY

(1894–1938)

BYGONE DAYS

Chapter 10

The Bridal Shower

The male guests are celebrating in the male half of the outer courtyard of Qutidor house while the female guests fill the Ich Kari. Honored with lavish meal of *suyuq osh*¹ and rich *halva*, fresh *nishaldah*², all are shown every courtesy.

The constant interplay of instruments resonates from the outer yard; their *dutars*, *tamburs*, *rababs*, and *nays*³ are accompanied by the most renowned

¹ *Suyuq osh* – a type of watery *osh* quickly prepared.

² *Nishaldah* – fresh marshmallow. Used either during lavish celebrations or during *Ramazan*.

³ *Dutar*, *tanbur*, *rabab* and *nay*. The author describes a four-piece ensemble. *Dutar* is a two-stringed instrument with a pear-shaped resonator and sounding board, strings are plucked, *Tanbur* is a long-necked lute with a deep pear body with a number of frets and three to four strings often plucked with fingers or plectrum, the strings are made of metal, silk in the novel's setting, and at times played upright with a bow, called *sato*, the *Rubab* has five strings with the main body made of wood and skin, the *Nay* is a central Asian flute. For an excellent survey of Central Asian music see: Theodore Levin, *Hundred Thousand Fools of God: The Musical Travels in Central Asia (and Queens New York)* (Indiana University Press, Bloomington, 1999).

singers of the city; they water the world around them with the ever-flowing spring of their songs, caressing the ears of the guests. The wedding brims with joyous spirits, reaching a crescendo...

In the Ich Kari, where the women make merry, a clamor of revelry and racket commingle: if we were to use a mother's witticism, we'd say "There are more guests than sand in the desert; therefore, disorder reigns". Wives crowd all the rooms and the entire Ich Kari. Some are eating cups of pilaf, halva, and other delicacies right in the yard. Someone else is busy with calming crying children, attempting to put them to sleep. Other women are singing a wedding song and yelling "Yor-yor"¹ at the top of their lungs, while yet others laugh raucously, ruining the tranquility of the world. The tumult reaches to the seventh heaven.

Amidst all this exuberance, Oftoboyim seems lost in thought, consumed with low spirits, her face a shade paler. Perhaps she has become tired of the guests, perhaps she is distracted for some other reason; we have seen her behave strangely before, while engaged in the preparations. Telltale signs, such as instead of going into a guest room, she went into a storage area for the guest's belongings. To the men and women who have come to congratulate her on the betrothal, she simply replies with a furtive "Thank you".

Standing in the doorway of the granary, Oftoboyim called to someone from among the wives. Seeing the middle-aged woman she summoned, perhaps fifty years of age, walk towards her, leaving behind a gaggle of ladies who were joking among themselves, their sides splitting in laughter, Oftoboyim retreated into the granary. Once the other lady entered, Oftoboyim quickly closed the door so that it was open just a crack, her face bearing an expression of deep grief...

"Why do you look so miserable? Oftoboyim?" asked the woman, looking into her sad eyes.

Taking a deep breath, Oftoboyim peeked through the door said in a small voice:

"If they shone a light into my innermost soul, they would find a great hollowness inside me, my sister". Tears welling up in her eyes.

"Why?"

"Because of my daughter..."

"What happened to your daughter?"

"Today is the seventh day of the engagement and she has been crying day and night, shedding rivers of tears. When I ask her why she is so upset, she tries to hold back the torrent, yet in the end cries even harder. Today's tears were the worst of them all. No matter how much we plead, or tried to console her, we could barely get her to the bathhouse".

The woman, surprised at Oftoboyim's description, asked, displaying the appropriate gravitas towards the situation:

"What the hell? Maybe your groom is ugly?"

"I haven't seen him myself", – said Oftoboyim. "But according to those who have, he is very handsome. I have heard that he is a clever young man. Kumush's father regards him highly; he himself chose him as the groom".

"Does Kumush know anything about him?"

¹ Yor-yor/ yar-yar: the traditional Central Asia wedding song: The song first praises the Prophet Mohammad and his creation of mankind. The song then wishes the child of the union be of kingly bearing and the family have an open road before them. The last line quoting "the scissors on the shelf begin to rust as the bride is anxious for the wedding". Perhaps this is an illusion to a woman growing her hair to weave the required number of braids for her wedding.

“She does”, – said Oftoboyim. “We all brag about the groom to her, but our praises aggravate her further, causing her to wail even more”.

All kidding aside, the woman now saw the seriousness of the situation, yet an answer to the bride’s distress eluded her. Attempting to console Oftoboyim, she told stories from past weddings where brides-to-be wept before their nuptials, only to become intimate partners to their grooms afterwards.

“Don’t worry, Oftoboyim”, she said. “If your groom is so singularly handsome, we will soon see your daughter cling to him like a flowering vine”.

“Oh sister”, said Oftoboyim hopelessly. “My heart is not in it”.

“Let it go. Oh, believe me! Oftob, how many crying girls I have seen who, upon leaving their wedding beds, have become even more enamored than the young men; your daughter is one of those cases! Don’t worry, Oftob!”

“Ok, let it be so”.

“It will be so”, the woman cackled. “Wait, what will you give me if your daughter changes as I said?”

“A full ensemble, dressed head-to-toe¹ for you”.

“Remember your word, Oftob. If God wills it, we will see her entwined like a morning glory around her husband. Go and greet your guests with good cheer”.

After that, both women left the granary and moved among the women.

* * *

A bridal shower is a congregation as redolent as a bed of flowers; such slender tulips, such vibrant parrots, and such beautiful turtle doves! A garden redolent of delicious flowers abounds in the house of Kumush’s uncle.

Approximately thirty or forty girls are assembled together in the residence. The purpose of their gathering: to convey into the sublime sisterhood of wives, a world of the feminine, one of their most beautiful, most charming maidens as she blossoms into a woman. The exuberant shepherdesses wear their most elegant dresses, sparkling with precious stones. If you managed to infiltrate the four walls of this paradise, if your eyes were but once to pass over the conclave of beauties, from that moment on, without a doubt, you would be lost forever to another plane of existence, your mind transported in ecstasy. “This flower’s charm... No, the other one surpasses that one! Which one shall I choose? That one must be best of all!” In this manner, your composure would have abandoned you, you would be unable to decide; people would mock you, a disgraced fool for all the world to see.

Indeed, the members of the convocation surpassed each other – all precious spirits, beautiful as Pari². All of the heavenly host perform as the bridal shower’s poets, dancers, artists, and musicians. Only Kumush remained absent, not back from the bathhouse. Because of that the celebration had not yet begun. Even if it had, it would have lacked the proper enthusiasm, as the guest of honor had not yet arrived. Everybody was confident that Kumush’s presence would animate the festivities – they were all impatient to begin.

At last one of the women exclaimed: “They are coming!” All the girls crowded at the room’s small window, looking out into the yard. Kumush entered with

¹ Sarpah or Bosh-Oyog: a full accoutrement of clothes for special occasions. Literally “head to toe”.

² Pari: Translated as Angel or fairy.

only her two Yangas¹. If only Otabek could witness this very moment! If only he would come and see his beloved returning from the bathhouse... the souls who love her at that moment would beg her to put them out of their misery, to shoot an arrow into their own wounded hearts. Her tender innocence would be as if that same arrow pierced his heart with desire.

A white silk scarf covers her head. She wears a white silk dress under a fur coat embroidered with silver thread; wrapped around her neck, a beaver fur collar kisses her chin; black braids², cascading like silken rivulets, her fresh face blushes... The Yangas hand over Kumush to the girls standing in the yard:

“Ladies, we present Kumush to you! Lighten her mood, maidens!”

Two or three girls run out into the yard, removing the paranjeer³ from Kumush and lead her to the house. After they had transferred Kumush to her attendants, the Yangas made their retreat. The clearing was empty of men and women, only the girls remained. With the celebrants leading her by the hand, Kumush entered the room, filling it with her fragrance. The young ladies greeted Kumush with various good wishes:

“How are you? Congratulations on your bridal robes”⁴.

Kumush’s murmur barely echoed above the din: “May they bring happiness”.

She sat in the place of honor. Her female attendants encircled the room – a sudden hush rose among them. All the eyes looking towards Kumush expectantly were suddenly overcome with gloom. What were they sad about? What concerns harried the girls? Can we ever truly know the impenetrable inner hearts of maidens?

The girls sat around the room, like a wreath of flowers; serene faces lost in thought lent them a charming allure, multiplying their beauty a hundredfold. If we were forced to single out one flower from the arrangement as the most beautiful, our previous distraction would not apply – without hesitation we would chose Kumush.

She stood out as a solitary rose among tulips, a full moon among stars. Yet the stillness persisted.

In each gathering, there are those who perform the duties of a Master of Ceremonies, those who enliven a dead celebration. This instance was no exception. Gulsin Bibi could not contain her frustration about the low spirits among the attendees. She broke the silence, bursting with the words “Why did we gather here? Why are we sitting here, sadly looking at the ground? Did we come here for a funeral?”

¹ Yanga: Translated as sister-in-law, wife of an elder brother, but here we have could consider them also witnesses to the consummation of the marriage and protectors of tradition and values. They escort the bride throughout the betrothal process, but also produce proof of consummation of the marriage—blood displayed on a suzani, an embroidered sheet that each generation passes on to the next with additional panels added to account for marriages and births. The artwork in the embroidery is complex and highly symbolic, each suzani design representing a different regional identity.

² Black braids: Referred to as Qirqkokil or Jamalak. 40 braids designate a young woman as fiancé and she wears them during her to 'i as well as one year after the marriage. 40 is a sacred number of Near Eastern origin. Sufis engage in solitary, meditation, the forty coldest days of winter and hottest days of summer are referred to as Chillah, Chihil/ kirk meaning forty in Persian and Turkic, as well as numerous other associations with the sacred number. See reference to Yor-Yor above. The scissors become rusted from lack of use e.g. growing the hair long enough for braiding. Kumush has had her hair braided into Qirqkokil for her wedding.

³ Paranjeer: A cloth robe held by the woman's hands that cover her completely out of modesty. Jadids were against veiling as we will see later in the novel.

⁴ Bridal robes: It is customary to congratulate someone on their new clothing to mark a new occasion or a coming of age.

Khanum Bibi also joined Gulsin: “Don’t think too hard, friends. We all have the same fate. Stand up, Sevara! Make a fire in the yard and heat your childirma¹. Anorgul, take your dutar. Kumush, do not sit there and brood, lighten up. Tomorrow you will regret your heavy heart”. Khanum Bibi’s words made the party burst out laughing! Even Kumush begrudgingly gave her a slight smile, and pearly–white teeth peered briefly from beneath her ruby lips.

At this, a spontaneous jubilation transformed them. Dutar in hand, Anorgul played the song “Ortaklar”², giving form to the unspoken words of their hearts. Not waiting for the other girls to dance, Khanum Bibi jumped up from her seat and started to move to the music. When the childirma and the strings of the dutar worked in unison, the party became even livelier. Hands started to clap; the dancing became heated. Finally, after all the doors of the room were closed and candles were lit on the shelves, the mood of the party reached its crescendo. The candlelight flickering in the wind highlighted the young women in their ecstatic state. The celebration brought to mind the “fairies” from the story *Alifwa Laylah*³. The dutar player began the song Ifor⁴, as the childirma again gently joined in. Gulsin Bibi’s delicate dance steps now responded to the music. A dutar’s notes tugged at one’s heartstrings, while a childirma quickened its pace. The bridal shower became lively, engaging all the senses. Stepping softly, Gulsin Bibi circled the room, as if becoming one with the rhythm of the dance and threatening to cause the men of the world to tremble with their whole being.

You would be mistaken, however, if you thought that Kumush Bibi was interested in the festivities or enjoying it along with the others. Even though she was physically present at the gathering, her thoughts travelled elsewhere: her eyes watched the girls dancing, but her dreams had flown to some other land. Yet if one divined the true underlining mood of the spectacle, one understood that Kumush’s joyous celebration was in fact be reminiscent of a funeral...

After two hours of revelry the attendees became tired and stopped dancing. Gulsin and Khanum Bibi now sat down together and started singing quietly while someone strummed the dutar. Gulsin was the first to sing, and her clear voice tinkled like a light bell as she sang Yiglarman⁵.

“Friends, when I touch the strings of the dutar my soul will cry for my love⁶, painfully I recall my beloved”.

Khanum Bibi added her voice in repeating the stanza. The different melodies and voices accentuated each other, transforming their listeners down to the very blood in their veins, elevating humanity to great heights. Startled from her mournful reverie, Kumush sat up suddenly and shuttered looking around at the girls.

¹ Doira or Childirma: Both round skin covered tambourine type instruments with rings around the edge of the frame. Often musicians will heat the skin over the fire for better play.

² Ortaklar: Friends or companions.

³ Alifwa Laylah: A tale from the classic Thousand and One Arabian Nights. The faeries mentioned in the series are entities that at times come to the assistance of the Caliph offering supernatural aid.

⁴ Ifor/Efor: Traditional Central Asian folksong dealing with passion in love.

⁵ Yiglarman: Translated as “I am crying/ weeping”.

⁶ Beloved: Christopher Murphy in his dissertation points out, rightfully, that O’tganKunlar has many literary allusions that are parallel to Turco-Persian literature. Laila and Majnun, Alif Laylah wa Laylah, poems by Fuzuli, are all referenced by Qodiriy placing the novel in the longue duree of Turco-Persian literature. With numerous mentions of “The Beloved” Qodiriy clearly evokes the a parallel between the novel’s love story and the loss and memory of Central Asia before the Russian invasion—as seen through the more political and historical statements made during the novel’s narration. The renowned Persian language translator Dick Davis states that “The addressee of a Ghazal can be a beloved/lover, patron or God.” Although we are reading a modern novel, Qodiriy makes the same allusions evocative of Sufistic love or reunion with God. Walter G. Andrews and MemetKalpakli, *The Age of the Beloveds, Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society* (Duke University Press, London and Durham, 2005).

The singers went on to the second verse:

*“Though I only glimpsed him for a moment, he captured my soul.
I have never beheld a man more handsome.*

Upon seeing you, I stored your image in my heart.

You stole my heart, yet I would never see my beloved again”.

Struck with the power of these lines, Kumush’s eyes filled with tears. They passed to the third verse:

“If only I could see my beloved again, I would devote to him all that is sacred in me”.

Fourthly:

“Is the beloved that has tormented me aware that I suffer day and night?”

Kumush was losing her poise...

Fifthly:

“Tell me, friends, truthfully, how long can I be apart from my beloved?”

Lastly:

“My patience has left, my temperance has left... all has left me. I will break my dutar on the earth”.

Nobody listened to the last verse because Kumush was crying, leaning on the girl next to her. Everyone grew alarmed and their eyes and ears were fixed on her.

“What has happened, Kumush?”

“Why are you crying, Kumush opa? ¹”

“Is it hurting somewhere? Do you have a pain?”

Kumush opened her eyes, lifting her head off the shoulder of her friend and looked around at everyone, her eyes moist with tears. Gaining her wits again, she quickly took out a handkerchief from her pocket and dried her tears.

“Why were you crying?” asked Gulsin. Kumush forced herself to smile at Gulsin Bibi:

“Just, it’s nothing...” she said.

“Oh poor, poor thing, but damn you, Kumush! If I had a husband like that I would fly to the sky in joy!” said Gulsin Bibi, feigning annoyance.

The girls laughed heartily at Gulsin’s words. Because of Kumush’s despondency, they sought to lighten her heart, to distract her. They stopped the other amusements and moved onto the most interesting game of the bridal shower: *Lapar*². Gulsin played the role of groom while Khanum Bibi took Kumush’s part, and as the two exchanged double entendres, the others laughed, as the crowd fell into side-splitting laughter. No matter how they tried to amuse her, it was not enough. Kumush would not reveal her pearly teeth. She sat alone, buried deep in sorrow. Girls were served pilaf and sweets from the *toikhana*³. After the girls had finished their pilaf, the Yangas entered and asked the girls permission to take Kumush. The celebration’s attendants, feigning defiance, joked with them; saying, “We will not surrender Kumush Bibi to you”. They said. Kumush even believed her friends’ protests for a moment and, while leaving the room with the Yanga, she looked to the girls as if pleading for help. But they were leaving one by one, having ferried their friend into a new world, a world of wives.

¹ Opa: Translated as sister.

² *Lapar*: Translated as a vocal duet with alternating male and female parts. During a bridal shower one singer plays the male and the other the female.

³ *Toikhana*: wedding chamber.

Тўлқин САЙДАЛИЕВ

“ЎТКАН КУНЛАР”НИНГ РУСЧА ТАРЖИМАЛАРИ ҲАҚИДА

Китобхонларнинг янги авлоди пайдо бўларкан, уларнинг бадиий асардан янада кўпроқ эстетик завқ олиши, муаллиф тафакқурини идрок этиши, қахрамонларнинг руҳий кечинмаларига ҳозирги кун нуқтаи назаридан баҳо бериши, пирвардида аввалги таржималардаги кемтикларни бар-тараф қилиш мақсадида мутаржимлар таржимага қўл урадилар. Бошқача айтганда, таржимашунос олим Нажмиддин Комилов “Бу қадимий санъат...” рисоласида таъкидлаганидек, “қайта таржима ҳаётий заруратдир”.

Абдулла Қодирий шахси биз учун тарихий сиймо ва унинг “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романлари худди Алишер Навоий дostonлари сингари адабий ёдгорлик мақомидадир. Адабий ёдгорликнинг ҳар бир сўзигина эмас, ҳар бир ҳарфи ҳам дахлсиз, асраб-авайлашни талаб этадиган инжулардир¹.

Демак, мазкур асарларнинг таржималарига ҳам шундай талаб, мураккаб вазифа қўйилиши даркор. Зеро, XIX аср рус мумтоз адабиётининг йирик вакили Ф. М. Достоевский таъкидлаганидек, бадиий таржимада битта сўз кам ёки кўп бўлмаслиги керак².

“Ўткан кунлар” романининг рус тилидаги таржималарига келсак, «За партию» журналининг 1928 йил март ойидаги сонидан рус адиби М. Швердиннинг «Первый узбекский роман» сарлавҳали мақоласи чоп этилган³. Мазкур мақолада асардан олинган бир нечта хатбоши ва жумлалар рус тилида берилган бўлиб, мазкур таржималар ким томонидан ба-жарилган ёки кимлар унга тағламалар тайёрлаб берганлиги тўғрисида ҳеч қандай маълумот йўқ. Бироқ шуниси ҳам маълумки, М.Швердин ўзбек тилини билмаган. Биз бу ҳақда кўйроқда батафсил тўхталамиз.

Биринчи мартаба роман рус тилига адибалар Л.Бать ва В.Смирнова томонидан XX аср 50-йилларининг иккинчи ярмида ўғирилган ва 1958 йилда Ўзбекистон бадиий адабиётлар давлат нашриётида чоп этилган⁴. Бироқ бу таржимани ҳам тўлиқ таржима деб бўлмайдими, чунки мафкуравий босим остида асарнинг энг муҳим ҳисобланган ватан ва истиқлол истиқболи, миллий ўзликни англаш руҳида ёзилган парчалари олиб

* Тўлқин Сайдалиев – филология фанлари номзоди.

¹ Қаранг: Раҳмонов В. Сўнгсўз // Абдулла Қодирий. “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён”. – Т.: Ф. Фулом номидаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1992. – 507-б.

² Қаранг: Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1983. – С. 210.

³ Қаранг: Швердин М. Первый узбекский роман (А. Кадыри. «Ўткан кунлар» (Прошлые дни) // За партию: Орган СредАзиатского Бюро ЦК ВКП (б) и Казкрайкома ВКП(б). – Ташкент, 1928. – № 3. – С. 88–96.

⁴ Кадыри А. Минувшие дни: Роман. – Т.: Государственное издательство художественной литературы УзССР, 1958.

ташланган. Бу ҳолат романнинг энг муҳим бўлимларидан рус китобхони маҳрум бўлганлигидан далолат беради. Шунга қарамасдан, роман «Минувшие дни» номи билан рус китобхонлари орасида катта шуҳрат қозонган.

Таржимон Л. Бать романнинг биринчи қисмини тўлиқ, учинчи қисмининг 8-бобидан 17-бобигача таржима қилган бўлса, мутаржим В. Смирнова иккинчи қисмини тўлиқ, учинчи қисмининг 1-бобидан 7-бобигача таржима қилган. ХХI асрга келиб асарни аслият тилини биладиган таржимон М. Сафаров янгитдан рус тилига ўгирган ва у 2009 йилда “Шарқ” нашриётида чоп этилган¹.

Л. Бать ва В. Смирновалар аслият тилини билмаган ҳолда тағламалар асосида таржима қилишган. Мазкур таржималар мафкуравий босим остида бажарилганлигини мутолаа жараёнида сезиш мумкин.

Асарнинг биринчи бўлимидаги “Хон қизига лойиқ бир йигит” номли иккинчи фаслида Зиё шоҳичининг уйида меҳмондорчиликда бўлиб, зиёфатда Отабекнинг руслар ҳукмронлиги остидаги шаҳарларга борганлиги, айниқса, Шамай (Қозоғистоннинг ҳозирги Семей) шаҳри таассуротлари атрофдагиларни ҳайратга солади. Отабек русларнинг идора усули ҳақида ҳаяжон билан гапиради ва ўз идора усулимиз орқада қолиб кетганлигини куюниб сўзлайди. Мазкур парчадан биз наинки Отабекнинг, балки муаллифнинг ҳам дунёқарашини англаймиз.

Абдулла Қодирий фикрати таржималарда қай даражада ўз аксини топганлигини аниқлаш мақсадида, уни аслият билан чоғиштириб кўрамиз.

Аслият: *“Шамайга бормасимдан илгари ўз ҳукмдорлигимизни кўриб; бошқалар ҳам шундайдир, деб ўйлар эдим, – деди бек, – лекин Шамай маним фикримни ост-уст қилиб, ўзимни ҳам бутунлай бошқа киши ясади. Мен ўриснинг идора ишларини кўриб, ўз идорамизнинг худди бир ўйинчиқ бўлганлигини иқрор этишга мажбур бўлдим... Бизнинг идорамиз бу кунги тартибсизлиги билан кетаберса, ҳолимизнинг нима бўлишига ақлим етмай қолди. Шамайда эканман, қанотим бўлса, ватанимга учсам, тўппатўғри хон ўрдасига тушсам-да, ўриснинг ҳукумат қонунларини бирмабир арз қилсам, хон ҳам арзимни тингласа-да, барча элга ёрлиқ ёзиб, ўриснинг идора тартибини дастуриламал этишга буюрса, мен ҳам бир ой ичида ўз элимни ўрисники билан бир қаторда кўрсам... аммо ўз элимга қайтиб кўрдимки, Шамайда ўйлаганларим, ошиққанларим ширин бир хаёл эмиш. Бу ерда сўзимни эшиткучи бирав ҳам бўлмади, бўлсалар ҳам: “Сенинг орзунгни шу хонлар эшитадими, шу беклар ижро қиладими?” деб мени маъюс қилдилар. Илгарироқ мен уларнинг гапига бовар қилмай юрсам ҳам, сўнгидан тўғри сўзни айтканларини билдим. Дарҳақиқат, мозористонда “ҳаййя алалфалаҳ” хитобини ким эшитар эди”².*

М. Швердин мақоласидаги таржима: *«Увидя управление русских и сравнив его с нашим, я не могу не считать последнее простой игрой. Если так будет дальше, я не могу себе представить, каково будет наше положение. Ах, если бы у меня были крылья! – мечтал я будучи в Семипалатинске, – я сейчас же полетел бы в наш край, спустился бы в ханском дворце и доложил бы повелителю о порядках урусов. Я уверен,*

¹ Кадыри А. Минувшие дни. – Т.: Главная редакция издательско-полиграфической акционерной компании «Sharq», 2009.

² Қодирий А. Танланган асарлар. – Т.: «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2014. – 15-б.

что хан выслушал бы меня и отдал бы приказ ввести немедленно всюду русские порядки управления... В самое короткое время, – мечтал, – я увижу свой народ в довольстве, подобно русскому».

«Страна подобна кладбищу: кто может услышать мой призыв»¹.

Л. Бать таржимаси: «До поездки в Шамай я думал, что всюду власть такая, как у нас. Но в Шамае перевернулись все мои представления, я всё теперь вижу по-иному. Надо признать, что урусы умеют управлять; рядом с ними наши порядки похожи на игру. Ума не приложу, как быть, если и дальше так будет идти! Увидев, какие порядки в Шамае, я хотел на крыльях лететь домой, явиться к хану, рассказать о законах урусов. Я мечтал, чтобы хан выслушал меня, написал указ руководствоваться их примером... Я хотел, чтобы наш народ за один месяц догнал урусов! Но увы, вернулся я на родину и увидел, что это несбыточная мечта. Никто даже и слушать меня не хотел, а если находился кто-нибудь. То тут же охлаждал мои порывы: «И ты думаешь, что хан станет слушать тебя, а беки будут исполнять подобные приказы?!» Сначала я не хотел верить этим словам, но вскоре понял, что люди говорят правду. Разве на кладбище услышит кто нибудь призыв «спасите!»²?

М. Сафаров таржимаси: «До поездки в Шамай я думал, что власть всюду такая же, как у нас, – уточнил бек, – однако Шамай полностью перевернул моё представление об этом, и ныне мне видится всё по-иному. Я вынужден признать, что по сравнению с административными порядками у русских, наши устои напоминают жалкое подобие игры... Ума не приложу, что же нас ожидает впереди, ежели в наших учреждениях будет все та же неразбериха. Пребывая в Шамае, я хотел обрести крылья и лететь домой, явиться в покои хана и подробно рассказать ему обо всех законодательных актах правительства русских. Я мечтал, чтобы хан выслушал меня и внял моим просьбам, предписал бы твердо руководствоваться порядком как у русских, и результатом чего явилось бы лишь за месяц достижение нашим народом уровня урусов... но, увы, вернувшись на родину, я убедился, что мечты мои являются лишь несбыточными, сладкими грёзами. Никто и слушать меня не хотел, а если и находился кто-нибудь, то тут же ввергал меня в уныние: «Разве станет тебя слушать хан, а беки – исполнять подобные приказы?» Вначале я не хотел прислушиваться к этим словам, однако позднее осознал их правоту. В самом деле, разве на кладбище кто-либо услышит призыв «хаййя алалфалах»³?

Мазкур лавхада муаллиф бош қахрамоннинг ички изтиробларини юсак бадий маҳорат билан очиб берган, унинг атрофдаги ходисаларга бефарқ эмаслигини кўрсатган, Отабекнинг тилидан сўзлаб, давлат бошқаруви ҳақида ўз фикрларини ифода этган, лекин хон ва бекларнинг манфаатпарастлиги, узоқни кўра олмаслиги, худбинлиги туфайли ватанининг жар ёқасига келиб қолганлигини афсус надоматлар билан қуюниб гапирган.

Аслиятдаги биринчи гап: “Шамайга бормасимдан илгари ўз ҳукмдорлигимизни кўриб; бошқалар ҳам шундайдир, деб ўйлар эдим, – деди бек, – лекин Шамай маним фикримни ост-уст қилиб, ўзимни ҳам

¹ Швердин М. Первый узбекский роман (А. Кадыри. «Уткан кунлар» (Прошлые дни) // За партию: Орган Среднеазиатского Бюро ЦК ВКП (б) и Казкрайкома ВКП(б). – Ташкент, 1928. – № 3. – С. 89–90.

² Кадыри А. Минувшие дни. – Т.: Государственное издательство художественной литературы УзССР, 1958. – С. 36–37.

³ Кадыри А. Минувшие дни. – Т.: Главная редакция издательско-полиграфической акционерной компании «Sharq», 2009. С. 48–49.

бутунлай бошқа киши ясади”. М. Шевердин мақоласидаги таржимада бу гап умуман берилмаган. Л. Бать уни бундай таржима қилган: *«До поездки в Шамай я думал, что всюду власть такая, как у нас. Но в Шамае перевернулись все мои представления, я всё теперь вижу по-иному»*. Мутаржим аслиятдаги мазкур зидлов боғловчили боғланган қўшма гапни икки содда гапга бўлган ҳолда таржима қилган. Муаллиф антитеза бадий воситасини қўллаганлиги учун ҳам таржимон иккинчи гапда рус тилидаги «но» зидлов боғловчисини ишлатган. Русчасига Семипалатинск шаҳри номига муаллиф “Шамай” шаклида берганидек, Л.Бать ҳам Шамайлигича қолдирган ва шу билан давр руҳи ҳамда миллий колоритни ярата олган. Аслиятдаги “ҳукмдорлигимиз” сўзини «власть» тарзида ўгириб, асосан, тўғри йўлни танлаган. “Маним фикримни ост-уст қилиб” жумласини «перевёрнулись все мои представления» шаклида таржима қилган. “Ўзимни ҳам бутунлай бошқа киши ясади” жумласини эса муқобил таржима эмас, балки эркин таржима усулидан фойдаланиб, аслият мазмунини таржимада айнан ўзидек бера олмаса ҳам, муаллиф мақсад-муддаосини имкон қадар сақлаб қолишга ҳаракат қилган.

Мутаржим М. Сафаров мазкур гап шаклини айнан аслиятникидек рус тилига ўгирган. Мазмунида эса Л. Бать таржимасига айнан бўлмаса-да, яқин таржима қилган: *«До поездки в Шамай я думал, что власть всюду такая же, как у нас, – уточнил бек, – однако Шамай полностью перевернул моё представление об этом, и ныне мне видится всё по-иному»*. Бунда олдинги ўгирманинг таъсирида шундай ўхшаш таржима вужудга келган деган гумонимиз ҳам йўқ эмас.

Парчадаги “Мен ўриснинг идора ишларини кўриб, ўз идорамизнинг худди бир ўйинчиқ бўлганлигини иқрор этишига мажбур бўлдим...” деган иккинчи гап М. Шевердин мақоласида қуйидагича таржима қилинган: *“Увидя управление русских и сравнил его с нашим, я не могу не считать последнее простой игрой”*. Мутаржим томонидан “ўриснинг идора ишларини кўриб” жумласи аслиятга яқин “увидя управление русских” тарзида таржима қилинган, “идора ишлари” сўз бирикмаси «управление» сўзи билан берилган, бироқ «сравнил его с нашим» жумласи аслиятда умуман йўқ, «ўз идорамизнинг худди бир ўйинчиқ бўлганлигини иқрор этишига мажбур бўлдим...» жумласи «я не могу не считать последнее простой игрой» деб ўгирилган.

Л. Бать таржимасида эса қуйидагичадир: *«Надо признать, что уруссы умеют управлять; рядом с ними наши порядки похожи на игру»*. Эътибор берган бўлсангиз, таржимон рус тили синтаксиси қонун-қоидаларига мувофиқ, аслиятдаги гапнинг охирида келган “иқрор этишига мажбур бўлдим” биринчи шахс бирликда қўлланилган кесимни «Надо признать» деб феълнинг ноаниқ шаклида таржима қилиб, гапнинг бошида берган, сўнгра аслиятдаги “Мен ўриснинг идора ишларини кўриб...” гапини «что уруссы умеют управлять...» тарзида ўгириб, аслиятдаги “мен” олмошини тушириб қолдирган, “ўз идорамизнинг худди бир ўйинчоқ бўлганлигини” жумласини «рядом с ними наши порядки похожи на игру...» деб ўгирган. Л. Бать аслиятдаги баён шаклидан чекинган бўлса-да, таржима давр руҳига мос равишда бажарилган. Айниқса, “ўрис” сўзининг русчада «урус» деб берилиши таржимада ўзига хос миллий колоритни яратишга хизмат қилган.

Мазкур гапни мутаржим М. Сафаров таржима қилишда бошқача йўл тутган: *«Я вынужден признать, что по сравнению с административными порядками у русских, наши устои напоминают жалкое подобие*

игры...». Эътибор беринг: таржимада аслиятда йўқ бўлган «административные порядки» бирикмаси ишлатилган. Таржимон ҳеч қачон замон ва макон қонуниятини унутмаслиги керак. Агар ўша вақтда чор Россияси ва Туркистон хонлигида маъмурий қонун-қоидалар тизими мавжуд бўлганида, буни тушунса бўлар эди. Юқоридаги сўз бирикмаси китобхонни воқеа-ҳодиса ҳозирги кунларда содир бўлган экан, деган хато хулоса чиқаришга олиб келади. Мазкур таржиманинг бир ютуқ томони шундаки, “*бир ўйинчиқ бўлганлигини*” жумласини «*жалкое подобие игры*», “*ўз идорамизнинг*” бирикмасини «*наши устои*» шаклида аслият мазмунига ниҳоят даражада яқин таржима қилган.

Таҳлилга тортилган парчанинг “*Бизнинг идорамиз бу кунги тартибсизлиги билан кетаберса, ҳолимизнинг нима бўлишига ақлим етмай қолди*” деган учинчи гапи М. Шевердиннинг мақоласида қуйидагича таржима қилинган: «*Если так будет дальше, я не могу себе представить, каково будет наше положение*». Аслиятдаги баъзи сўзлар таржимада тушиб қолган: *идорамиз; бу кунги тартибсизлик; ақлим етмай қолди*. Таржимон эркин таржима услубидан фойдаланган ҳамда гапнинг мазмуни ва муаллиф ғоясини тўғри мушоҳада қилиб, рус тилида инъикосини топтирган. Л. Батнинг ҳам эркин таржима услубидан фойдаланганлиги кўриниб турибди: «*Ума не приложу, как быть, если и дальше так будет идти!*». У ҳам аслиятдаги баъзи сўзларни таржимада бермаган: *бизнинг идорамиз; бу кунги тартибсизлик; ҳолимиз*.

М. Сафаров ушбу гапни «*Ума не приложу, что же нас ожидает впереди, ежели в наших учреждениях будет все та же неразбериха*» шаклида рус тилига ағдариб, муайян маънода муқобил таржима услубига мурожаат қилган. Аслиятдаги асосий маъно ва мазмунни мужассам этган барча сўзлар ағдармада ўз аксини топган. Юқорида икки таржимон тушириб қолдирган сўзлар таржимада тўлиқ берилган: *в наших учреждениях; будет все та же неразбериха; ума не приложу*. Бироқ таржимон «*ҳолимизнинг нима бўлишига*» жумласини ўғирмада «*что же нас ожидает впереди*» шаклида бериб, аслиятдан сал четлашган. Ушбу гапнинг учта таржимасини бир-бири билан қиёслаганда, учинчи таржима нисбатан мақбулроқ дейишимиз мумкин.

Таҳлилни давом эттириб аслият парчасидаги охирги гапларни таржималар билан чоғиштирамиз: “*Бу ерда сўзимни эшиткучи бирав ҳам бўлмади, бўлсалар ҳам: “Сенинг орзунгни шу хонлар эшитадими, шу беклар ижро қиладими?” деб мени маъюс қилдилар. Илгарироқ мен уларнинг гапига бовар қилмай юрсам ҳам, сўнггидан тўғри сўзни айтканларини билдим. Дарҳақиқат, мазористонда «ҳаййя алафалаҳ» хитобини ким эшитар эди*». М. Шевердин мақоласида мазкур қисмнинг фақат сўнги гапи: «*Страна подобна кладбищу: кто может услышать мой призыв*», – *сказал Атабек*» тарзида таржима қилинган.

Л. Батъ бу лавҳани рус тилига қуйидагича ағдарган: «*Никто даже и слушать меня не хотел, а если находился кто-нибудь. То тут же охлаждал мои порывы: «И ты думаешь, что хан станет слушать тебя, а беки будут исполнять подобные приказы?!» Сначала я не хотел верить этим словам, но вскоре понял, что люди говорят правду. Разве на кладбище услышит ктонибудь призыв «спасите!»?*»

М. Сафаров таржимасини келтирамиз: «*Никто и слушать меня не хотел, а если и находился кто-нибудь, то тут же ввергал меня в уныние:*

«Разве станет тебя слушать хан, а беки – исполнять подобные приказы?» Вначале я не хотел прислушиваться к этим словам, однако позднее осознал их правоту. В самом деле, разве на кладбище кто-либо услышит призыв «хаййя алалфалах»¹?

Келтирилган аслиятдаги парчанинг энг муҳим луғавий маъноси мужассам бўлган ҳолат таржимада қандай акс этганини кўриб чиқамиз. М. Шевердин мақоласидаги таржимада «мени маъюс қилдилар» жумласи умуман берилмаган ҳамда “мозористонда «хаййя алалфалах» хитобини ким эшитар эди” гапи мутлақо матн контекстига нисбатан зид ҳолатда таржима қилинган: «Страна подобна кладбищу: кто может услышать мой призыв». Отабек ватанини қабристонга қиёс қилмайди, балки муболаға ўрнида қўллаб, сўфининг азони ҳаёт бўлган мўминларга қаратилган бўлиб, ҳақиқатда қабристонда ётган майитлар учун бу чақирик фойдасизлигини билдиради. Унинг тингловчиларга қаратилганлигини таъкидлайди. М. Шевердин мақоласидаги мазкур кўпол хато биринчи ўзбек романига ёзилган тақризнинг нақадар енгил-елпи, чуқур мулоҳаза қилинмасдан ёзилганлигидан далолат беради.

Л. Бать юқоридаги жумла ва гапни ўзига хос тарзда рус тилига ўгирган: «то тут же охлаждал мои порывы» ҳамда «Разве на кладбище услышит ктонибудь призыв «спасите!» Таржимон аслият тилини билмаса-да, таглама асосида амалга оширган ўгирмасида муаллиф фикрини тўғри илғай олган ва эркин таржима имкониятларидан фойдаланиб, аслиятдаги мазмунни рус китобхонига имкон қадар етказишга ҳаракат қилган. Бироқ роман муаллифи аслиятда ишлатган исломий истилоҳ: “хаййя алалфалах» – қутқарилишга шошилинглар, нажотга келинлар” рус китобхонига мавҳум бўлиб қолган.

М. Сафаров эса қуйидагича таржима қилган: «ввергал меня в уныние» ва «В самом деле, разве на кладбище кто-либо услышит призыв «хаййя алалфалах?» Таржимоннинг аслият тилини билиши унга бошқа мутаржимларга нисбатан муайян даражада устунлик берган. М.Сафаров муаллиф ғоясини тўғри идрок этиб, мазмунни тўлиғича рус тилига ўгиришга ҳаракат қилган. Сўфининг намозга чақириғини ҳам айнан сўзма-сўз ўгирган: «призыв «хаййя алалфалах». Исломий истилоҳлардан узоқроқ бўлган рус китобхони ушбу чақирикни тушунмаслиги мумкинлигини инобатга олган мутаржим шарҳ ва изоҳлардан кенг фойдаланган.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, давр руҳи, миллий колоритни таржимада қайта яратишда мутаржимлар қабул қилувчи муҳитнинг имкониятларидан самарали фойдаланишлари, буни амалга ошириш учун ўзга тил лексикологик қатламидаги архаик сўзлар ва историзмларни унумли қўллаш, тарихий асарни таржима қилишда ҳозирги замон рус тилига эмас, уларнинг муаллифлари яшаган давр, улар қўллаган услуб ва услублардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Акс ҳолда, асар курук оммабоп-публицистик таржимага айланиб қолади.

¹ Кадыри А. Минувшие дни. – Т.: Главная редакция издательско-полиграфической акционерной компании «Sharq», 2009. С. 48–49.

Наим КАРИМОВ

ДАВР ШУХРАТ ТАҚДИРИДА

*(Ўзбекистон Халқ шоири Шухратнинг
100 йиллиги муносабати билан)*

Тарих Иккинчи жаҳон уруши арафасида адабиёт оламига кириб келган ёзувчилар зиммасига инсоният тарихидаги энг даҳшатли урушнинг илк кунидан сўнгги кунига қадар жанг майдонларида бўлиш, Рейхстаг устига Ғалаба байроғи ўрнатилгандан кейин эса бутун умрларини уруш мавзуйига, Москва остоналарида, Украина адирларида, Белоруссия ўрмонларида, Варшава, Прага ва Берлинни фашизм зулмидан халос қилиш учун олиб борилган жангларда ҳалок бўлган солдат ва офицерларнинг жанговар ҳаёт йўлини тасвирлаш вазифасини юклади. Ва улар шу муқаддас вазифани шараф билан бажардилар. Шунинг учун ҳам улар “уруш авлоди ёзувчилари” сифатида қадрланиб келади.

Ўзбекистон Иккинчи жаҳон уруши жанггоҳларидан олисда жойлашган ўлка бўлишига қарамай, бир миллиондан зиёд ватандошларимиз, шу жумладан, юзлаб журналистлар, шоир ва ёзувчилар урушнинг илк кунидан бошлаб, жанг майдонларига сафарбар этилди. Уларнинг аксари қайтиб келмади. Ота-оналари ва фарзандлари бағрига омон-эсон қайтиб келганлари эса ўлжа қолган ҳаётларини уруш қаҳрамонлари образини яратишга, урушнинг инсоният бошига офат келтирувчи глобал қонли воқеа сифатида тасвирлашга бағишладилар. Шундай ижодкорлардан бири Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шухратдир.

Шухрат (Ғулом Алимов) 1918 йили Тошкент шаҳрининг уламози яшаган Ҳазрати имом маҳалласида, шоирнинг ёзишича, қосиб оиласида туғилди. Лекин XX аср охирида унинг уйида таъмирлаш ишлари олиб борилганда, эски деворлар орасидан 1937 йилнинг даҳшатли кунларида яширилган бир талай мўътабар диний китоблар чиққанки, улар Аминжон отанинг шу маҳалладаги ўқимишли кишилардан бири бўлгани ва замона зайлига кўра қосибчилик билан кун кечириб мажбур бўлганидан дарак беради. Шухрат отаси тўғрисида сўз юритиб, унинг “бир оз мадраса кўрган, саводли, жуда дидли одам эди”, “зукко одам эди”, деб ёзгани, отаси Шухратни шўро мактабига ўқишга берганида эса, аммасининг “акам битта-ю битта ўғлини кофирликка берди”, деб ранжигани бежиз эмас.

Шундай оилада туғилган Шухрат мактабда физика ва математика фанларидан “аъло” баҳолар олиб ўқигани учун транспорт техникумида ўқишни

* Наим КАРИМОВ – Академик, филология фанлари доктори.

давом эттиришни ихтиёр қилади. Билим юртида адабиёт тўғарагининг очилгани, тўғаракка зариф ва ориф шоирлардан бири Юнус Латифнинг раҳбарлик қилгани унинг тақдирини буткул ўзгартириб юборади. У тўғаракка қатнашиб, шеърят алифбосини ўрганади, юрагида яшаётган чақалоқ-шоирнинг “инга-инга”сини эшитиб, ғоят безовталанади. Ахийри, ўқишни Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Сулаймон сингари фидойи домлалар дарс бераётган, қарийб ҳар ҳафтада Ҳамид Олимжон, Уйғун, Усмон Носир, Амин Умарий сингари шоирлар иштирокида шеърхонлик кечалари ўтаётган Педагогика институтига кўчиради. Кўп ўтмай, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Маслаҳатчилар гуруҳига котиб бўлиб ишлашга таклиф этилади. Шу кундан бошлаб у бутун ҳаётини адабиёт билан боғлайди.

1940 йили институтни тугатган Шуҳрат ўша йилнинг кузида армия сафига олинади. Ҳарбий хизматни Озарбайжонда ўтай бошлаган вақтда Иккинчи жаҳон уруши бошланиб, Низомий Ганжавий ватани ҳам оловли ҳалқа ичида қолади. У хизмат қилган қисм доимий манзилидан олиниб, Кавказнинг душман кириб келаётган гўшаларига ташланади. Шуҳрат дастлабки жанглардан бирида жароҳат олади. Дастлаб тиббиёт хизматида, кейин ватанида даволангач, яна фронтга йўл олади. “1940 йил кузида армия сафига чақирилганимча Иккинчи жаҳон уруши бошланиб кетди, фақат урушнинг охириги йилидагина ярадор ва контузия бўлиб уйимга қайтдим”, деб ёзади Шуҳрат таржимаи ҳолида. Ва давом этади. – Гарчанд фронтда мунтазам ижод этолмаган бўлсам ҳам, қачонлардир бу севимли ҳунаримга қайтиш иштиёқи бир лаҳза ҳам хаёлимдан нари кетгани йўқ. Баъзан завқ-шавқимни ёки душманга бўлган нафратимни қоғозга тушириб кўяр эдим. Кейинчалик улар тўлдирилиб, “Шинелли йиллар дафтари” номли туркумни ташкил этди”¹.

Агар 1940–1957 йилларда ёзилган шеърлардан иборат ушбу туркумни арақлай бошласак, бундай сатрларга назаримиз тушади:

*Қирқинчи йил эди. Ноябрь беши,
Ёшлигим бешигин тебратди сафар...*

*Яхши қол, эй Тошкент, эй она шахрим,
Киндигим қони бор сенда, унутма!..*

*Оқопдаман, кўзим ўнгидан
Бир-бир ўтар шонли лавҳалар.
Ширин уйлар тинар, сўнгидан
Қалбим ўртар қонли лавҳалар...*

*Чегара чизигин ўтди-ю солдат
Ўқ тегиб тўхтади метин тўшидан...
Жангчининг кўндандир ошна бетига...*

Бу сатрларнинг ўқир эканмиз, уларнинг уруш майдонларига бориб, кўлоёқларидан айрилган жангчиларнинг фарёдлари-ю тўплар ҳайқириғини ўз қулоғи билан эшитган, навбатдаги жангдан кейин эса ўликлардан ҳосил

¹ Шуҳрат. Танланган асарлар. Уч жилдлик. 1-жилд. Шеърлар, балладалар. – Т., 1969. – Б. 8.

бўлган тепаликлар-у куйиб вайрон бўлган шаҳар ва қишлоқларни ўз кўзи билан кўрган жангчи-шоирнинг қалами билан ёзилганига амин бўламиз...

“Мени прозага даъват этган омил нима, – деб ёзади Шухрат, – ҳозир ҳам аниқ билмайман. Лекин унга бўлган иштиёқ шундай куч билан туғилдики, йиллар ўтган сари мени янада ўз бағрига ола бошлади. Эҳтимол, бунинг сабаби ёшим улғайиб борганидан, Иккинчи жаҳон уруши фронтларида “улкан ҳаёт”ни бевосита ўз кўзим билан кўриб келганимдандир”¹.

Агар шоирнинг биз мурожаат этаётган таржима ҳоли билан танишишда давом этсак, Шухратнинг урушдан кейинги даволаниш ва роман ёзишга чоғланиш кезларида “бир маҳаллар қулоғига кирган ёзувчиларнинг асарларини имкон борича кўздан кечиргани”, “шунчалик кўп нарса(ни) ўқиб чиққани”, “Мопассандаги майший жозибаторлик”, “Жек Лондондаги романтик қаҳрамонлик”, “Чеховдаги ихчамлик ва аниқлик”, “Тургеневдаги ажойиб лиризм ва кўтаринкилик”, “Лев Толстойдаги кўлам ва психологик бутунлик” уни насрнинг сеҳрли олами сари етаклай бошлайди. “Шундан кейин, – деб ёзади шоир, – жиддийроқ бош қотириб, образларим устида кенгроқ ўйлаб, ўзбек солдат-офицерларининг Иккинчи жаҳон уруши майдонларидаги жонбозлигини кўрсатиш ниятида воқеани уруш арафасидан бошладим. Асосий материал бўлиб ўз биографиям хизмат қилди”².

Шухрат ҳақидаги хотиралардан шу нарса маълумки, истеъдодли адиб Шукур Холмирзаевга устоз сифатида маслаҳат берар экан: “Кўпроқ француз адибларини ўқи! Улар воқеа ва ҳодисаларни қизиқарли тасвирлаш усулларини яхши билишган!..” деган эди. Чамаси, Шухратнинг ўзи ҳам илк романини ёзишдан аввал француз адибларидан кўп нарсани ўрганган кўринади. У уруш ҳақидаги асарида фақат ҳарбий машқлар, жанглар, аскарларнинг ярадор ва ҳалок бўлишлари, номаълум тепаликларнинг душмандан озод қилинишидан иборат воқеалар китобхонни зериктириб қўймаслиги учун бош қаҳрамоннинг руҳий оламига чуқурроқ назар ташлашга, унинг севги, рашк ва ишқий изтроблардан ҳоли бўлмаган ҳаётини ҳам тасвирлашни лозим, деб билган.

Шухрат Озарбайжонда ҳарбий хизматни ўтаётган вақтида бир гўзал озар қизи билан танишган. Шоир ўз ҳаётида рўй берган шу реал воқеа асосида “Шинелли йиллар” романида Элмурод билан Зебонинг муҳаббати тасвиридан иборат асосий сюжет чизигини яратган.

Романда тасвирланишича, Зебо Элмуродни ишқий асарлардаги маъшуқалардек бутун қалби билан севади. У ҳатто Элмурод жанг қилаётган қисмга бориб, севгилисини нақд ўлимдан қутқариб қолади. Аммо Элмуроднинг ҳалок бўлгани ҳақидаги ёлғон хабарни эшитиб, душмандан қасос олиш учун жангга отланади ва орзусига эришолмай, жангда ўқ тегиб, ҳалок бўлади. Фронт ҳаётини тасвирлашга бағишланган романга бундай сюжет чизиқларининг киритилиши асарни “магнитлантириб”, китобхон қалбини эса тўлқинлантириб туради.

Шухрат “Шинелли йиллар” романини яқунлаши арафасида совет давлати қатағон сиёсатининг навбатдаги тўлқини кўтарилди, 50-йиллар аввалида Шайхзода, Шукрулло, Саид Аҳмад, Ҳамид Сулаймон, Наби Абдурахмонов, Восит Саъдулла сингари шоир ва олимлар қатори у ҳам қамокқа олинади ва тинтув пайтида мазкур асар қўлёзмаси ҳам олиб кетилади. Сталин ва-

¹ Ўша манба. – Б. 6.

² Ўша манба. – Б. 8.

фотидан кейин озодликка эришган Шухрат романи қайта кўриб чиқади, кўп нарсаларни олиб ташлайди, уни янги боблар билан тўлдиради. Дастлаб Тошкентда ўзбек тилида, кейин Москвада рус тилида неча минглаб нусхада нашр этилган роман кўп миллатли китобхонлар томонидан қизгин кутиб олинади. “Шулар завқлантириб юбордимиз ёки ички бир зарурат туғилдимиз (шу сўнггиси бўлса керак), – деб ёзган шоир, – ҳар ҳолда яна бир романга қасд қилдим. Бунинг мавзуи ҳам, ибора жоиз бўлса, ўз биографиямдан. Лекин биографиям “Шинелли йиллар”даги каби бир восита, холос. Тўғри, “Олтин зангламас”даги ҳаётни мен яхши биламан, улар мен билан бирга бўлган, менга учраган кишиларнинг ҳаёти. Мен бу ҳаётнинг атрофидамас, нақ ичида бўлганман. Бу мавзуда бирор нарса яратмасам, кўнглим ўрнига тушмас эди. Буни виждоним тақозо этарди”¹.

“Шинелли йиллар”ни бугун ўқиган китобхон ўтган асрнинг 20 – 50- ва ҳатто 80-йилларида совет давлатининг ўз халқи бошига қандай кулфатларни солганини яхши билади. Қамокхоналар ва лагерлардаги маҳбус-халққа бўлган ваҳшиёна муносабатни кўрган, хўрланган, калтакланган, бир бурда нон ва бир пиёла сувга зор этилган кишиларнинг бу дўзахда инсонлик қиёфаларини йўқотиб қўйишлари ҳеч гап эмас эди. Шухрат “Олтин зангламас” романида шундай ҳолат ва шароитдан иборат Лагерлар салтанатига тушиб қолган кишиларнинг ўзлигини – Инсонлигини сақлаб қологанини уларнинг шу салтанат устидан қозонган ғалабаси сифатида талқин қилган.

Танқидчиларнинг қайд қилишларича, Шухрат “Шинелли йиллар”да айрим воқеалар ва қаҳрамонлар характерини тасвирлашда ўзининг шу воқеалар ва шу қаҳрамонларга бўлган муносабатини ошкор қилмаган ва ёзувчи томонидан “йўл қўйилган” бу лоқайдлик асарнинг бадиий-эстетик қимматини маълум даражада туширган. Шухрат танқидчиларнинг шу фикрларини инобатга олибми ёки қалбидаги НКВД зиндони ва лагерларида олган жароҳатлари битиб улгурмагани учунми, “Олтин зангламас” романидаги қарийб ҳар бир воқеа ва қаҳрамон образини тасвирлашда ўзининг шу воқеа ва шу қаҳрамонга бўлган муносабатини яширмаган. Шу ҳол аксар китобхонларга манзур бўлган бўлса, таъқиб ва кузатув йилларида яйраб яшаган кимсаларнинг ёзувчини қоралаб, унинг устидан ўнлаб ташкилотларга юмалоқ хатларни ёзиб, Шухрат асабининг бузилиши ва сиҳат-саломатлигининг ёмонлашишига сабаб бўлган.

Асар ўз қамровига урушдан аввалги, 30-йилларда рўй берган ижтимоий воқеликни ҳам, уруш йилларидаги маиший ва жанговар воқелик манзараларини ҳам тортган. Шу ҳол асарга янги-янги персонажларнинг кириб келишини адибдан тақозо этган. Шундай персонажлардан бири Диловархўжа бўлиб, унинг исмиёқ қандай инсон эканлигини англаиб турибди. Агар худбинлик, ҳасадгўйлик, ичиқоралик Мирсалимнинг хатти-ҳаракатларини ғайрияхлоқий ишларга йўналтирган куч бўлса, Диловархўжанинг хатти-ҳаракатларини йўналтирувчи куч унинг жамиятга ёт унсурлиги, заҳарли мақсадидир.

XX асрнинг 20-йилларида рўй берган муҳим ижтимоий воқеалардан бири “босмачилик ҳаракати” эди. Совет даврида ҳам, мустақиллик даври тарихининг биринчи босқичида ҳам бу ҳаракат кескин қораланиб келди. Аммо жаҳидчилик ҳаракати, жаҳидларнинг эрк ва хуррият учун кураши ижобий баҳоланаётган ҳозирги даврда “босмачилик ҳаракати”нинг

¹ Ўша манба. – Б. 9.

келиб чиқиш сабаблари, мақсад ва моҳиятини чуқур ўрганган ҳолда шу ҳаракатни қайта баҳолашга зарурат сезилмоқда. Сир эмас, жадидлар Туркистонни большевиклар зулмидан озод қилиш учун дастлаб “босмачилик ҳаракати”ни қўллаб-қувватлаганлар. Аммо айрим қўрбошилар халқ ва ватан манфаатини унутиб, халққа озор берувчи кучга айланганларида, улар бу ҳаракатни тўхтатишни лозим, деб топганлар. Бу, уларнинг “босмачилик ҳаракати”га тўғри муносабатда бўлганларини тўла тасдиқлайди.

Мазкур роман ёзилган йилларда “босмачилик ҳаракати”га муносабат ўта салбий бўлгани учун Шухрат бу ҳаракатни ва унинг қатнашчилари образини “салбий” бўёқлар билан тасвирлаган. У шу сиёсий ақидадан келиб чиққан ҳолда романда “босмачилик ҳаракати” қатнашчиларини “яхши” ва “ёмон”ларга ажратмасдан, уларни ёппасига қоралаш йўлини танлаган. Мафкуравий давр ёзувчилардан “босмачилар”ни худди шу тарзда талқин қилишни талаб қилгани учун Шухрат Диловархўжанинг “босмачи”, душман сифатидаги образини яратиб тўғри қилган. Зеро, ўша мураккаб даврда истиқлолсевар “босмачилар” билан биргаликда мол-мулкни тортиб олгани учунгина совет давлатини ёмон кўрган, совет давлати муассасаларида хизмат қилган миллатдошларининг уйига ўт қўйган кишилар оз бўлмаган. Шунинг учун ҳам романдаги “босмачилик ҳаракати” талқинини қоралаб бўлмайди.

Содик – Диловархўжанинг антиподи. Шунинг учун Шухрат Содикнинг Диловархўжа гуруҳига қарши олиб борган курашини ёрқин бўёқлар билан тасвирлаган. Аммо тақдирнинг аччиқ ўйинини қарангки, кунларнинг бирида Содик ҳам, Диловархўжа ҳам бир қамокхонада, бир камерада учрашиб қоладилар. Совет давлати назарида, уларнинг иккаласи ҳам халқ душманлари эди.

Ана шундай кескин зиддиятлар ва бир-бирига қарама-қарши кучлар тўқнашувида Шухрат яшаган тарихий давр фожиалари бадий тажасмини топган. Романнинг асосий ижобий қаҳрамонлари ана шундай даҳшатли шароитдан чин инсон бўлиб чиқадилар.

Иккинчи жаҳон уруши ҳақиқат ва адолатнинг ғалабаси билан тугади. Шундан сўнг уруш йилларида, айниқса, урушнинг дастлабки ойларида рўй берган аччиқ ҳақиқат юзага чиқди. Маълум бўлишича, минглаб жангчилар – минглаб совет кишилари – урушнинг дастлабки кунларида турли сабабларга кўра душман томонига ўтиб, советларга қарши курашган эканлар. Жангчиларнинг куни кеча отаси “қулоқ” қилиниб, мол-мулки давлат фойдасига мусодара қилингани ёки жангга қурол-яроқсиз ташлангани, ё жанг майдонида жиддий жароҳат олганлиги сабабли душманга асир тушгани ёки асир тушишга мажбур бўлгани мутлақо эътиборга олинмади. Уруш тугагач, уларнинг бир қисми қўлга олиниб, Сибирь лагерларига олиб бориб ташланди, иккинчи қисми эса америкаликлар ёки инглизларга асир тушиб, улар идора қилган зоналарда яшади. Масаланинг нозик томони шундаки, вақт ўтиши билан хорижда қолган ватандошларимизнинг муайян қисми тадбиркорлиги, меҳнатсеварлиги, яхши инсоний фазилатлари туфайли қадди-қоматларини тиклаб, мамлакат ичкарисидаги қариндош-уруғларига қараганда осуда ва фаровон турмуш кечири бошладилар. Кейинчалик шундай кишилар манглайига “ватангадолар” деган мудҳиш тамға ёпиштирилди.

“Жаннат қидирганлар”, – деб ёзган Шухрат, – бошқача роман. Унда деярли ўз таржимаи ҳолим йўқ. Агар учраса ҳам Умматали образига сал-

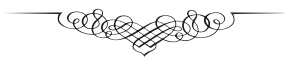
пал юққан. Лекин романда менинг идеалим бўлган образлар бор. Менинг назаримда, она-юртга бўлган муҳаббат, миллий ифтихор кишидаги нозик ва муқаддас, азиз ва сўнмас ҳисдир. Буларнинг ўрнини на молу дунё, на шони шараф, обрў, йўқ, ҳеч нарса тўлдиролмайди. Шу олийжаноб ҳислар билан яшаган одам ноҳақликка, ҳар қандай оғир ва мусибатли кунларга бардош беради, улардан ғолиб чиқади ва мурод-мақсадига етади. Бу олийжаноб ҳисни давр ва тарих оқимидан айириб қисқа ўйлаган шахс эса доим кўнгли вайронликда яшаб, умрини тугатади.

Романда мен айтмоқчи бўлган гап шу¹.

Чиндан ҳам, адиб ва шоир “Жаннат қидирганлар” романида она Ватани кўмсаб яшаган, она Ватанининг тарихи ва тарихий сиймолари билан фахрланган кишилар образини биринчи режага олиб чиққан ва меҳр билан тасвирлаганки, асарнинг аҳамияти ва тарбиявий қиммати шу нарса билан белгиланади.

Шухрат ижодини мана шу уч роман безаб туради.

Шухрат бу эпик асарлардан ташқари, шеърятда ўнлаб шеърӣ тўпламлар, “Шинелли йиллар дафтари”, “Кавказ дафтари”, “Дунай соҳиллари” “Одамлар ва обидалар” сингари шеърӣ туркумлар ҳамда “Мардлик афсонаси”, “Гулдурсин”, “Сўлмас чечаклар”, “Жамила”, “Қувғинди” сингари дostonларни яратди. Драматургияда истеъдодини синаб кўриб, “Беш кунлик куёв”, “Кўша қаринглар”, “Она қизим” сингари сахна асарларини ўзбек томошабинларга тақдим этди. Бадиий таржима соҳасида ҳам жавлон уриб, Генрих Гейне, А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Адам Мицкевич, Тарас Шевченко, Муҳаммад Воқиф асарларини, шунингдек, япон, вьетнам ва озарбайжон шоирларининг шеърларини ўзбек тилига таржима қилиб, уларни ўзбек халқининг ҳам адабий мулкига айлантирди.

¹ Ўша манба. - Б. 10.

Ойгул АСИЛБЕК ҚИЗИ

АДАБИЁТ ЧИНДАН ҲАМ ИНҚИРОЗГА ЮЗ ТУТДИМИ?

Чиндан ҳам бугун адабиёт инқирозга юз тутдими?! Бу савол деярли барча адабиётшунос олимлар, ёзувчилар, шоирлар ва, албатта, китобхонлар учун қизиқ. Журналнинг ўтган сонларидаги “Йўл қаердан ўтади?” номли мақолада муаллиф, прагматик кадрятлар устун бўлган замонавий жамиятда адабиёт ўз ҳуқуқларини ўзида сақлаб қоладими, деган масалани кўтаради. Ушбу масалага жамиятшунослик фани нуқтаи назаридан жавоб беришни лозим топдик¹. Ҳозирги кунда замонавий жамиятда бадиий адабиётнинг ўрни, китобхонлик маданияти, умуман олганда, адабиётнинг инқирози ҳақида турли баҳс-мулоҳазалар, фикрлар учрамоқда. Бу ҳолатга икки хил тарзда эътироз билдириш мумкин:

1. Бугун ёшларимиз китоб ўқимай қўйди, кутубхоналар бўшаб қолди, китобларни харид қилиш ўтган асрга нисбатан кам деган эътирозларга қарамай, бадиий асарлар ёзилапти, чоп этилапти, ўқилапти. Боз устига, фалон адабда китоб чоп этиш, фалон миқдорда китоб сотиб олишнинг ўзи жамиятнинг нечоғлиқ маърифатли эканлигини кўрсатадиган мезон бўлолмайди. Ваҳоланки, жамоатчилик фикрини ўрганишда бундай индикатор, яъни кўрсаткичнинг ўзи мавжуд эмас.

2. Адабиёт – нафақат ижтимоий ҳодиса, балки маданиятнинг бир қисми сифатида ижтимоий институт ҳам. Шу боис унинг муайян даврларда гуллаб-яшнаши, инқрозга учраши нормал ҳолат ҳисобланади. Устига-устак, адабиётнинг инқирози ёки юксалиши унинг ижтимоий вазифалари билан ҳам чамбарчас боғлиқ.

Агар юқоридаги эътирозларни умумлаштирсак, қуйидаги хулосага келамиз: бадиий адабиётнинг бугунги кундаги инқирозини қандайдир ортга қайтариб бўлмас, ҳалокатли, йўқ бўлишга маҳкум деб баҳолаш хато. Одатда, бундай қарашлар адабиётнинг ўтган асрдаги ижтимоий мақоми ҳамда мафкуравий функциясини бўрттириш билан изоҳланади. Шу сабабдан бугун адабиётда юз бераётган ҳолатларни кескин инқироз сифатида эмас, муайян тизимдаги элементларнинг, функцияларнинг ўзгариши, алмашилиши дея қабул қилиш бирмунча мақсадга мувофиқ. Чунки адабиётга яхлит, бир бутун тизим сифатида қараш шуни тақозо этади. Эстетик завқ бериш вазифасини ҳисобга олмаганда, бадиий адабиёт мифологик дунёқараш устун бўлган даврлардан то бугунги ахборот асригача бўлган

* Ойгул Асилбек қизи – тадқиқотчи.

¹ Журналимизнинг 2017 йил 11-сонда филология фанлари бўйича фалсафа доктори Шаҳноза Назарованинг “Йўл қаердан ўтади?” номли мақоласи чоп этилган эди. Муаллиф ўша мақолада баён қилинган фикрларга жамиятшунослик нуқтаи назаридан ўз муносабатини билдиради.

вақт оралиғида бу каби инқирозли вазиятлар ёки ўзгаришларга учраганлиги ҳеч кимга сир эмас. Мисол учун адабиётнинг жамиятда тутган ўрни нуқтаи назаридан олиб қараганда, Навоий даври ва собиқ иттифоқ давридаги адабий жараён ёхуд жадидлар даври ва бугунги кундаги адабий муҳит бир-биридан солиштириб бўлмас даражада кескин фарқ қилади. Зотан, бу тафовутларнинг барчаси адабиётнинг ижтимоий функциялари ўзгарувчан эканлигини англатади.

Жамиятшунослик фанларида адабиётнинг эстетик, коммуникатив, эпистимологик, яъни билиш, ахборот бериш, акциологик – қадриятларни шакллантириш, интегратив – жамлаш, мафкуравий функциялари ажратиб кўрсатилади. Биз умумлаштирган ҳолда учтасига: эстетик, коммуникатив ва билиш вазифаларига эътибор қаратамиз. Сабаби, айнан ушбу вазифаларнинг ўзгариши ёки йўқолиб бориши бадиий адабиётнинг жамиятдаги ўрнини белгилаб беради. Унинг бугунги инқирозини, айниқса, билиш ҳамда коммуникатив функцияларининг аҳамияти камайиб бораётганлиги билан изоҳлаш мумкин.

1. Бадиий адабиётнинг ижтимоий ҳаётдаги энг асосий функцияларидан бири – бу унинг эстетик функциясидир. Айримлар уни маънавий озуқа, эстетик лаззат бериш вазифаси деб атаса, бошқалар жўнгина кўнгил очиш, қизиқтириш сифатида қабул қилади. Албатта, бу ҳол инсоннинг бадиий диди билан боғлиқ. Бироқ ҳар икки ҳолатда ҳам адабиётнинг ушбу функцияси инсонларнинг бўш вақтини ўтказишга қаратилган. Л.Н.Толстой: “Адабиётнинг эстетик завқ бериш вазифаси бор экан, у доим барҳаётдир”, – деб ёзади. Тан олиш керакки, бу борада адабиётнинг рақобатчилари кун сайин кўпайиб бормоқда. Оммавий ахборот воситаларида узатилаётган турли кўнгилочар дастурлар, сериаллар, компьютер ўйинлари, концертлар – буларнинг бари кишиларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказишга, қайсидир маънода уларга эстетик завқ беришга қаратилган. Аммо бу рақобат адабиётни ижтимоий ҳаётдан сиқиб чиқаради дегани эмас. Кинематография ихтиро қилинган вақтларда “Энди театр ўлади!” деган ҳайқириклар янграганди. Гувоҳи бўлиб турибмизки, кинематография театрни, телевидение эса кинематографияни сиқиб чиқаргани йўқ. Аксинча, рақобатбардошлик адабиётнинг янгича жанрларини вужудга келтиришга, бошқа санъат турлари билан, масалан, кино санъати билан алоқа боғлашга ундамоқда. Ахборот технологияларининг тараққий этиши рақобатчилар билан бир қаторда тарғиботнинг янги воситаларини ишлаб чиқишга туртки бермоқда. Мисол учун биргина интернетнинг ўзи бадиий асарни тарғиб қилишнинг бир нечта усул-воситаларига имкон яратади.

2. Адабиётнинг ижтимоий коммуникатив функцияси ғоят мураккаб жараён саналади. Бунда бадиий асарнинг машҳурлиги, омма орасида кенг ёйилганлиги бирламчи аҳамиятга эга. Бинобарин, адабиёт жамият аъзоларининг ўзаро алоқа ўрнатишига туртки бўларкан, у кишининг муайян бир гуруҳ ёки қатламга мансублик белгисига, рамзига айланаркан.

Тарихдан маълумки, улкан империялар ўз худудидаги турли миллат ва элатга мансуб кишиларни яхлит бир маданий доирада бирлаштириш мақсадида диний ҳамда бадиий адабиётлардан усталик билан фойдаланганлар. “Юнонлар Гомерни шу қадар умуммаданий микёсга кўтаришдики, оқибатда, у нафақат марказий ўринга, балки мустабидона таъсирга ҳам эга бўлди”, – дейди Нитше.

Адабиётнинг бу функцияси кишиларни муайян бир бадий асарлар, натижада, ғоялар, қарашлар атрофида бирлаштиришга хизмат қилади. Масалан, ўнлаб, юзлаб кишилар бир-бирларидан беҳабар ҳолда бирор бадий асарни ўқишди. Оқибатда, уларнинг руҳиятида, дунёқарашида ҳеч бўлмаганда бир-бирига яқин ҳиссиётлар, қарашлар шаклланади. Қарашлари, дидлари яқин бўлган кишиларнинг эса турган гапки, тил топиши осон кечади. Табиийки, бунда бадий асарнинг қанчалик оммалашганлиги катта аҳамиятга эга. Ўтган асрнинг 60-70 йилларида Усмон Носир, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов асарларининг қўлма-қўл ўқиши, ижодий кечаларнинг тез-тез ташкил этилиши бунга мисол бўла олади.

Аммо шуни ҳам назардан четда қолдирмаслик лозимки, бугунги кундаги китоб чоп этиш, уни тарғиб қилиш механизмлари ўтган асрларга солиштириганда анча мураккаб. Бугун муайян асарнинг қанчалик машҳурлиги унинг эстетик кадр-қийматини белгиламайди. Боиси, ҳозирда нашр этилаётган китоблар қизиқишлари, дидлари, касб-кори, қадриятлари ҳар хил бўлган китобхонларнинг эътиборини тортишга қаратилган. Оқибатда, бу “маҳсулот”ни истеъмол қилаётган омма ва унинг таркибидаги индивид ўртасида тафовут юзага келмоқда. Оммалашган китоб ҳаммага бирдай ёқмайди, аммо у бирор соҳага ихсослашган китобдан кўра кўпроқ эътиборни жалб қилади. Натижада, кенг омма учун ёки тор доиралар учун мўлжалланган китоблар чоп этиш заруратга айланади. Аксарият мутахассислар кишиларга муайян гегемон эстетик қадриятни зўрлаб тикиштиришдан кўра бўлинишни, ҳар кимнинг дидига мос асарларни тарғиб қилиш лозимлигини уқтиришмоқда. Ҳозирда адабиётнинг айнан коммуникатив функциясидаги ўзгаришлар ёки инқирозлар шу жараён билан боғлиқ. Дейлик, бирор ҳикоя, роман ёхуд шеър фақат ўзига хос тор доираларгагина маълум. Табиийки, у кенг омма орасида муҳокама учун мавзу бўла олмайди. Унинг аввалгидек кишиларни бирлаштиришга, ўзаро алоқа ўрнатишга қаратилган функцияси самара бермайди. Боз устига, инсон кундалик ҳаёти давомида меҳнат жамоаси, спорт клублари, йўловчилар, дўстлар, қариндошлар каби турли табақадаги ижтимоий гуруҳлар билан алоқада бўлади. Кўпчиликка таниш бўлмаган бадий асарлар эса ушбу гуруҳларни ўзаро бирлаштиришга туртки бўла олмайди.

Ушбу жараёнлардан хулоса қилиб, эндиликда бадий асарлар коммуникатив функция бажара олмайди, дейиш бирёқлама қарашни ифодалаган бўлур эди. Сабаби, ижодкор ва китобхон, шунингдек, ўқувчиларнинг ўзаро алоқадорлиги адабий жараёндаги таянч нуқталардан бири саналади. Эндиликда бу алоқадорлик аввалгидек кенг миқёсда эмас, тор, аммо турфа хил кўринишда намоён бўлади. Бунда турли қизиқиш, дид ва дунёқарашга эга нашриётлар, газета-журналлар ташкил этилиши ижтимоий заруратга айланади. Натижада, ҳар бир ижодкор ўз аудиториясига эга бўларкан, ушбу аудиторияларнинг чегараси аввалгидек турғун эмас, ҳаракатчан хусусиятга эга бўлади. Яъни, ўқувчи Навоийга ҳам, Конан Дойлга ҳам, Борхесга ҳам бирдай мухлислик қилаверади.

3. Ҳозирда адабиётнинг “инқирози”га сабаб бўлаётган ижтимоий функцияларидан бири – бу билиш – ахборот бериш функциясидир. Бу вазифа китобхоннинг ёзувчи ёки шоирни қайсидир маънода эксперт сифатида қабул қилиши билан белгиланади. Чиндан ҳам ижодкор ўрта даражадаги ўқувчига маълум бўлмаган ёки жиллакурса, у қизиққан мавзуда сўзлайди,

саволларига жавоб беради. Айниқса, фалсафий-ахлоқий масалаларда қалам тебратган ижодкорлар энг муносиб экспертлар сифатида қадрланади. Румий, Жомий, Навоий, Толстой, Достоевский каби ижодкорлар бунга яққол мисол бўла олади.

Бундан ташқари, тарихий, биографик асарларнинг муаллифлари ҳам ўқувчиларга муайян билим, маълумот беришда кам меҳнат қилмайди. Бирор тарихий давр ёки шахс ҳақидаги асарга кўл уришдан олдин ёзувчи ўша давр ва одамлар тўғрисида ўқийди, ўрганади. Бу жараёнларни бошидан кечирган ижодкор қайсидир даражада ҳаётий тажриба ва билимга эга бўлади. Ана шу билим ва ҳаётий тажрибанинг ўзи биз назарда тутаётган экспертни шакллантиради. Бироқ ижодкор тарихий воқеаларга гувоҳ бўлган, буюк шахслар билан кўришган кишилар каби бошидан кечирганларини, ўқиб-ўрганганларини шунчаки баён қилмайди. У айна пайтда ҳам ёзувчи, ҳам тарихнавис, ҳам хотиранавис сифатида майдонга чиқади. Бадиий асар соф фалсафий, тарихий ёхуд бирор-бир фан соҳасига даъво қилмаслиги тайин, аммо у ўз ҳолича ўқувчига адибнинг дунёқараши, бой тажрибаси ҳақида маълумот беради.

Хўш, бугунги кун ўқувчиси ана шу тажрибага таянадими? Китобхон бирор маълумотга эга бўлиши учун айнан бадиий асар ўқиши шартми, деган саволлар адабиётга нисбатан қарашларимизни ўзгартиришга сабаб бўлмоқда. Эндиликда китобхон ёзувчини эксперт сифатида қабул қилишга эҳтиёж сезмаяпти. У бошқаларнинг ҳаёт тажрибасига тақлид қилишдан кўра, мутахассис-руҳшуносга, мутахассис-тарихчига, мутахассис-техника мурожаат қилишни афзал кўрмоқда. Бу ўринда адабиётшунос олимлар адабиётнинг билиш функциясини турли назариялар билан боғлаб тушунтиришга уринишмоқда. Масалан, рус тадқиқотчиси Григорий Померанецнинг “Тарихни бадиий қахрамонлар орқали ўрганиш”га доир қарашлари ёки психоанализ илмий мактаби вакилларининг бадиий рамзлар ёрдамида архитипларни англаш тўғрисидаги ғоялари бадиий асарларга нисбатан бирмунча қизиқишни оширади, лекин бундай қарашларнинг фақат мутахассис, адабиётшуносларгагина танишлиги ушбу муаммонинг ечимига йўл бермайди. Бинобарин, архитиплар назариясини талқин қилиш нафақат бадиий адабиёт, балки фалсафа, илоҳиётшунослик, психология каби фанларнинг ҳам тадқиқот доирасига киради.

Бир сўз билан айтганда, бу мулоҳазалар бугунги кун ёзувчисининг олдига нимани ёзиш керак деган саволни кўяди, албатта. Бугун ижодкорларнинг фаолиятини “адабиёт ҳам бир ижтимоий соҳа, ахир бу соҳада ҳам кимдир ишлаши керак-ку”, деган қараш билан оқлаб бўлмайди. Ёзувчи ҳам, шоир ҳам ёзганлари ким учун, нима учун кераклигини аниқлаб олиши, сўнгра ўз олдига мақсад кўйиши лозим. Чунки биз билган бугунги адабиёт қай шаклда ўзгариши, қандай эврилишларни бошидан кечириши ана шу мақсадга боғлиқ.

Вели Саваш ЕЛЎҚ

ЯНГИ ТАМОЙИЛЛАР КАШФИ

Замонавий ўзбек ҳикоячилигининг замонавий авлоди ҳақида гап кетганда тўртта номни тилга олиш лозим бўлади. Уларнинг бари ХХ асрнинг 60-йилларида таваллуд топган бўлиб, бугунги ўзбек насрининг навқирон авлоди сифатида танилган. Бу авлод Назар Эшонкул, Лукмон Бўрихон, Улуғбек Ҳамдам ва Исажон Султонлар авлодидир. Мазкур тўртлик шуниси билан ҳам навқирон ва янги авлод аталишга лойиқки, уларнинг асарлари ўз мавзу доираси, бадиий хусусиятлари, образлар дунёси, қаҳрамонлар характери, сюжети, услубий хусусиятларига кўра на Ғафур Ғулом, на Одил Ёқубов, на Шукур Холмирзаев, на Эркин Аъзамлар авлоди анъанасини такрорлайди. Аини пайтда уларнинг ижодида жаҳон насрининг модернизм ва постмодернизм хусусиятлари акс этади. Бу жиҳат маълум маънода замонавий турк ҳикоячилигининг сўнгги даврида кўзга ташланаётган бадиий янгиланишларга монанд келади.

Исажон Султон ижоди бу тўртликнинг мустаҳкам халқаси бўлиши билан бир қаторда, ҳар жиҳатдан индивидуал, ўзига хосдир. Ёзувчининг “Боқий дарбадар” ва “Озод” деб номланган китоблари таркибида жамланган ҳикояларни ўқиганда ушбу фикрнинг ҳақлигига иқдор бўламиз. “Боқий дарбадар” китоби таркибига киритилган “Муножот”, “Қайдасан, жаннат?”, “Боғи Эрам ҳикоялари”, “Тарихий ҳикоялар”; “Озод” китоби таркибидан ўрин олган “Органик проза”, “Анорганик проза”, яна “Боғи Эрам ҳикоялари” туркумлари ўзининг мавзу ва мундарижа жиҳатидан янгиллиги билан диққатни тортади.

“Боқий дарбадар” китобига сўнгсўз ёзган Раҳимжон Раҳмат И.Султон ҳикоялари ҳақида: “Муножот”дан “Боқий дарбадар”гача бўлган вақт оралиғида Исажон “Ойдинбулоқ”, “Менинг гулим”, “Боғи Эрам ҳикоялари” каби гўзал лирик ҳикоялар билан бир қаторда маҳдудлик даврининг умум-ижтимоий кайфиятини акс эттирувчи “Todd”, “Айвон” (“Қисмат”), инсоннинг маънавий умрининг моҳиятидан баҳс этувчи “Авлиё”, “Манзил”, “Ориф” ҳикояларини ёзди. “Ойдинбулоқ”даги инсон умрига монанд булоқдаги хис-туйғулар, армонлар ва орзулар гирдобида айланаётган бир япроқ образига эътибор қилинг – биз ҳам ҳаётнинг кутилмаган, гирдобга тушиб қолган япроғи каби айланмаяпмизми?” деган эҳтиросга бой, ҳаққоний фикрларини баён этади¹. Ёзувчи ҳикояларида инсон образининг ўзига хос рамзлар, истиоралар воситасида ёритилганини алоҳида таъкидлайди.

* Вели Саваш ЕЛЎҚ – Туркиянинг Ғози университети доценти, филология фанлари доктори.

¹ Раҳмат Р. “Муножот”дан “Боқий дарбадар”гача / Исажон Султон. Боқий дарбадар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 260-261.

“Озод” китоби сўнгсўзига улуғ мутафаккир Низомиддин Алишер Навоийнинг

*Они мунга, муни анга банд этиб,
Бир-бирига борчани пайванд этиб...
То тикиб ушбу бийик боргоҳ,
Бўлди муҳайё бу улуғ коргоҳ –*

байтлари хатбоши қилиб олинган.

Сўнгсўз муаллифи профессор Абдуғафур Расулов шу байт мисолида И. Султон асарларининг улкан умуминсоний, умуммиллий моҳиятига ўқувчи диққатини қаратган. “Исажон Султоннинг ушбу тўпلامдан ўрин олган ҳикояларида, – деб ёзади мунаққид А. Расулов, – полигармония, политасвир диққатни тортади. Ёзувчи ҳеч қачон битта тасвир, битта воқеага ёпишиб олмайди. Унинг “Шамолли кеча”, “Соғинч”, “Авлиё”, “Ойдинбулоқ” ҳикояларида шамол эсиши, ўйини, қаҳри, мулойимлиги ўзига хос тимсол”¹. Олим ўз фикрларини асослашда давом этиб, И.Султоннинг “София”, “Қисмат”, “Қўриқчи”, “Ёқимтой пуштиранг махлуқча” ҳикояларини постмодернистик асарлар, ўзбек насри тараққиётини таъмин этаётган жаҳон адабиётининг ўзига хос таъсири сифатида баҳолайди.

Турк адабиётшунослари И.Четишли, Й.Балжи, Э.Колачларнинг янги турк адабиёти ҳақидаги фикрлари А.Расулов, Р.Раҳмат фикрлари билан айнан мувофиқ келиши бу икки адабиёт ўртасидаги миллий, маданий ва ижтимоий муносабатлар ҳаққонийлиги ва қадимийлигига далолат бўлади: “Турк ҳикоячилигида ХХ асрнинг сўнгги чорагидан эътиборан Мағриб ҳикоячилиги таъсиридаги модернистик, постмодернистик асарлар пайдо бўла бошлади. Бу таъсир анъанавий ҳикоячиликдан фарқли, янги ҳикоя шаклларини юзага келтирди”².

Дарҳақиқат, бу давр турк адабиётида жаҳон адабиётининг йирик модерн ёзувчилари қизиқиш билан мутолаа қилиниши билан бирга, уларнинг ижодидан таъсирланиб, қатор асарлар яратилди.

Яна бир ўзбек адабиётшуноси У. Жўракулов ўзининг “Хос калом хосияти” номли мақоласида И.Султоннинг “Авлиё”, “Сувдаги коса”, “Todd” сингари ҳикояларини ижобий баҳолагани ҳолда А. Расулов ва Р. Раҳмат посмодернча тафаккур натижаси сифатида таҳлил қилган “Қисмат” ҳикоясини жиддий танқид остига олади: “Таассуфки, ўзининг қатор ҳикоя ва қиссалари билан китобхонлар-у мутахассисларда яхши таассурот қолдиришга эришган И. Султоннинг “Қисмат” ҳикояси ҳам қусурдан холи эмас. Аввало, ҳикоя марказидаги ўлиб кетган ота образи ўқувчи кўз ўнгида одам эмас, “тилла балиқ” шаклида гавдаланади. Аммо ушбу тилла балиқни на миллий поэтик тафаккур захираси, на муаллиф маънавий иерархияси, на ҳикоядаги образлар рухий-маданий потенцияси нуқтаи назаридан бадиий рамз сифатида қабул қилиб бўлади. Чунки бундай талқин, ҳар қандай ҳолатда, ҳар учала субъект учун ҳам, ғарбга тақлид ўлароқ, бегона, ғайриҳаққоний бўлиб қолаверади. Иккинчидан, ҳикоядаги Катта ўғилнинг ўз отаси деб билган (?!) балиқни отиши (Қадим ҳиндларнинг мифологик эътиқодида, маъбуд Вишну балиқ қиёфасида келиб, адашган, оч қолган одамларни

¹ Расулов А. Акслар фалсафаси / Исажон Султон. Озод. – Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 421.

² Çetişli İ, Balcı Y, Kolaç E. Cumhuriyet Dönemi Türk Nesri. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir-2012. –S.49.

тўйдиради, беморларга шифо ато этади, деган ботил эътиқод бор), уни бемор онаси учун қовураётдиб “...Ана энди қозонда жизиллаб қуйяпсан, ота. Дўзахда шундай қуйишингни орзу қилган эдим... Мана сенга! Жизилла, жизиллайвер!” (“Озод”. Роман ва ҳикоялар. – Т., 2012. 353-бет) дейиши, афсуски, фрейдизм афсунларига маҳлиёликдан бошқа нарса эмас” деган фикрларни ёзади¹. Бир асар ҳақида икки хил фикр, икки хил баҳонинг мавжудлиги бугунги ўзбек танқидчилигининг жиддий муаммоларга бефарқ бўлмаётганидан дарак беради. Қолаверса, бундай ҳолатлар бугунги турк танқидчилари ўртасида ҳам учраб туради. Ўйлашимизча, мазкур ҳолатни янгилик ва эскилик ўртасидаги фарқ сифатида эмас, Мағриб ва Шарқ миллияти орасидаги этик-ахлоқий номувофиклик деб қараш тўғри бўлади.

И. Султоннинг Мағриб адабиёти анъаналарини ўз асарига олиб кириши, воқеликни рамз сифатида бадиий ифода этиши яхши. Аммо ҳар қандай рамз остида реал ҳақиқат туришини эътиборга олганимизда, Ота шахсиятига нисбатан бундай мағрибона муносабатни Машриқ менталитети кўтара олмайди.

Ҳақиқатан ҳам, И. Султон ҳикояларида сюжет ва композициянинг янги, постмодернистик шакли етакчилик қилади. Ёзувчининг “Todd”, “Айвон”, “Қўриқчи” ҳикояларида ушбу жанр композициясини такомиллаштириш йўлидаги ижодий уринишлар, экспериментлар сезилади. Бир ҳикоя ичида кичик ҳикоячаларнинг борлиги, улар ўртасидаги нисбий композицион занжир тадқиқотчини шундай хулоса чиқаришга ундайди. Композициянинг бундай типни сал соддароқ кўринишда анъанавий ўзбек ҳикоячилигида ҳам мавжуд эди.

“Todd” ҳикоясида эса бир воқеа икки персонажнинг психологик муносабати тарзида постмодернистик усулда тасвирланади. Сюжет чизиқлари турли қаҳрамонлар ҳикояси, воқеликка турлича муносабати сифатида тармоқланади. Ўз тармоқлануви доирасида ҳикоя композициясини янгилайди. Ўзаро мувофиқ, зид ва нейтрал муносабат ҳосил қилиб, постмодернистик талқинга айланади. Шу йўл билан ёзувчи композиция, сюжет, қаҳрамон учлигининг постмодернистик кесимда жамланишини таъминлайди.

“Йигирма биринчи асрнинг саккиз яшар боласи” ҳикояси бош қаҳрамони ёзувчининг ўзи – ўғлини жаҳонда кечаётган шиддатли жараёнлар фонида кузатаётган ота. Ҳикоя матнида муаллиф ўзини кўрсатмайди. Аммо ҳикоя давомида кечадиган барча воқеалар воқеликдан юқоридан турган муаллиф томонидан кузатилаётгани, тасвирланаётгани сезилиб туради. Ҳикоядаги асосий постмодернистик тасвир воситаси ХХI асрнинг бир кўзли дажжолли – телевизор. Ҳикоядаги отанинг вазифаси кузатиш ва ҳикоялаш бўлса, боланинг вазифаси дастурдан дастурга ўтиш. Аммо уларнинг иккаласи ҳам воқеалар оқимида аралаша олмайди. Ота кузатади, тасвирлайди, бола дастур алмаштиради.

Ҳикоя давомида бола саккиз марта дастур алмаштиради. Саккиз дастурда саккиз хил воқеа тасвири кетади. Ўзаро тубдан фарқ қиладиган воқеалар (дастурлар)ни ягона ҳикоя композициясида жамлаб турувчи восита бола ва телевизор. Биринчи дастурда Германиядаги Пауло деган башоратчи саккизоёқнинг ўлими ҳақида хабар беришади. Бу ўлим

¹ Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. – Тошкент: Ғафур Ғулум номидаги НМИУ, 2015. – Б. 270-271.

саккизоёқ мухлислари томонидан салкам фожиа сифатида қабул қилинади. Жамият аъзолари бу саккизоёқни авлиё деб билишади. Чунки у футбол мусобақаларида қайси команда ғолиб бўлишини: “бутун инсониятга мана шу саккизоёқ билдирган, бироқ, афсуски, икки соат олдин жонини Ҳаққа топширган, эниям, бўйиям олти кулочлик улкан шиша идиш ичида ҳозир ифодасиз кўзларини бакрайтириб ҳаракатсиз ётар эди”¹.

Қизиғи шундаки, асар қаҳрамони – бола билан саккизоёқ ўртасини маконнинг узоқ масофаси (Ўзбекистон – Германия) ажратиб турганига қарамасдан, уларнинг ҳар иккиси бир замонда, бир сонияда яшашади. Замонни ифодаловчи “ҳозир” сўзи бола учун ҳам, саккизоёқ учун ҳам, авлиё махлуққа мотам тутаётган оломон учун ҳам ягона мазмунни ифодалаб келади. Бундай ғаройиб бадийий замон категориясини ташкил этувчи восита эса ҳикояда бир жонсиз темир – телевизор. Ниҳоят, ишдан қайтган отанинг томоқ қиришидан сергакланган саккиз яшар бола ёруғ дунёга чиқади. Одатдаги ҳаётига қайтади. Отасининг қўлига сув қуйиб “умрингдан барака топ” деган алқовни эшитаркан, даҳшатомуз виртуал дунё таъсиридан кутулганига хурсанддек кўринади.

Ёзувчи бу ҳикояда дунёда “ҳозир рўй бериб турган” саккиз эпизодни саккиз яшар бола нигоҳи орқали тасвирлайди. Телевизор воситасида XXI асрнинг қурама дунёсини бир сюжетга жамлайди, унга муносабат билдиради. Сезилар-сезилмас уларни ўзининг саккиз яшар ўғли ҳаёти, дунёқараши билан қиёслайди. Кечки овқатдан кейин, ўзбекона дастурхонда қолган ушоқларни қушлар еб кетсин деб райҳонзор орасига қоққан бола тасвиридан, муаллифнинг ўзи ва боласи кечираётган жайдари ҳаёти тарзидан мамнунлиги, шукронаси сезилади.

И.Султоннинг “Ориф” ҳикояси шаклан анъанавийга ўхшаса-да, мазмунига кўра, постмодернистик руҳда ёзилган. Чунки саксон икки ёшли Ориф отанинг ўлиши тафсилотлари образли ёритилган бу ҳикояда ҳам турли замон ва макондаги воқеалар бир сюжет таркибида бирлаштирилган. Барча воқеаларни уйғунлаштирувчи восита бу ҳикояда ўлим билан олишиб ётган Ориф ота. Ҳикоядаги алмашилиб турувчи воқеалар, манзаралар шу ном атрофида айланади.

“Очиқ дераза ёнида, киприклари титраб ётган Ориф отанинг ўлими яқин”². Фарзандлар, яқинлар, кўшнилари ота устида ўлим шарпаси кезиб юрганини яхши биладилар. Ҳатто маҳалла имоми отанинг катта ўғлига буни очиқ айтади: “Ҳазрати Ибн Сино айтиб кетганлар, кўзларнинг остида қорамтир халқачалар пайдо бўлиши, бурун сўррайиб қолиши жон жиқар вақтнинг далолати...”³

Хуллас атрофдагилар ўз фикри-ўйи, ўз тахминлари билан яшашда давом этади. Отада бирон ўзгариш кўрса, ўзича таъбир қилади:

“...Бирданига у кулимсиради. Теградагиларнинг юзлари ёришди, англамсиз бир қувонч дилларига кириб келди.

“Сенмисан”, – деди ота тўсатдан, паст овозда, ҳануз кулимсираганча. – Бу ерларда нима қилиб юрипсан?”

“Онамни айтаяптилар”, – тўлиқиб пиққиллаб юборди кичик сингил. – Онам бечора тинч ётолмай отамни кўргани кепти. Отам фақат онамизнигина сенсирардилар!”

¹ Султон И. Озод. – Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 391.

² Султон И. Боқий дарбадар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 173.

³ Шу асар. – Б. 173.

Йўқ, у шу маҳалда болалигининг кадрдон дўстига – Чимчиловчи ялтироқ махлуққа гапирмоқда эди”¹.

Ориф ота болалигида, дастлаб, шу махлуқдан, орадан икки йил ўтиб тулкидан, кейинроқ юмронқозикдек ковакда яшовчи, олдида бот-бот учиб келадиган кичкина сарик кизчадан, ўғирлаб кетиб супрага ётқизиб, бигиз урадиган, қонидан патир қилиб ейдиган дайдилар галасидан қўрқади. Бўз йигитлик пайтида уни бу қўрқувлар буткул тарк этади. Улғайгач, ўтгиз ёшига қадар ота-онасини йўқотиб қўйишдан қўрқиб яшайди.

Ҳикоя сюжетида бундай ўзгариб турадиган қўрқув-вахималарнинг барчаси икки нарсага – ўлимини кутиб ётган саксон икки ёшли чол, шу чолнинг бир умрлик ўлим ҳақидаги тасаввурига бориб боғланади.

Хулоса қилиб айтганда, биринчидан, И.Султон замонавий ўзбек ҳикоячилигининг авангард авлоди орасида ўзига хос асарлари билан ажралиб туради. Унинг ҳикоялари ўзидан олдинги носирлар авлоди ҳикоячилигидан фарқ қилгани сингари, Н. Эшонкул, Л. Бўрихон, У. Ҳамдам каби тенгдошлари ижодидан ҳам қатор хусусиятлари билан ажралиб туради. Иккинчидан, И. Султон ҳикояларида яққол кўринадиган жиҳат улардаги постмодернистик композициядир. Ёзувчининг маҳорати шундаки, у ўз ҳикояларида сюжет, қаҳрамон сингари мустақил бадиий унсурларни постмодернистик композиция таркибида умумлаштира олади. Бу билан И. Султон ҳикоялари ҳозирги турк ҳикоячилигидаги постмодерн асарлар билан ҳамоҳанглик касб этади. Ёзувчининг “Йигирма биринчи асрнинг саккиз яшар боласи”, “Ориф” асарларида мазкур хусусият аниқ кўринади. Учинчидан, “Йигирма биринчи асрнинг саккиз яшар боласи” ҳикоясида асар композициясини тутиб турувчи восита вазифасини телевизор бажаради. Ёзувчи телевизор воситасида дунёнинг турли жойларида кечаётган воқеаларни бир нуқтага, бир замонга жамлайди. Саккиз яшарли телевизор томоша қилаётган бола орқали замонамизнинг йирик ижтимоий-фалсафий муаммоларини кўтаради. Шу аснода бугунги ўзбек жамиятининг шарқона қиёфасини ҳам кўрсатади. Тўртинчидан, “Ориф” ҳикоясига ислом ва мўминлик фалсафаси асос қилиб олинган. Ориф отанинг ўлимга муносабати унинг болалик даврига оид психологик эпизодларни, постмодернистик сюжет бўлақларини ягона ҳикоя композициясида бирлаштириш йўли билан бадиий асосланган. Ҳикоя ислом фалсафасига хос ўлимни севиш, унга ибрат кўзи билан қараш ғояси билан салмоқли хулосаланган. Бу жиҳати билан ҳам И. Султон ҳикоялаш тафаккури турк постмодерн ҳикоясида кузатиладиган Мағриб дунёқарашига зид фалсафани акс эттиради.

¹ Шу асар. – Б. 174.

Мусо ТОЖИБОЕВ

БАДИЙ АСАРНИНГ СЎЗСИЗ ТАРЖИМАСИ

Бадиий асарни англаб етиш, тушуниш, ўрганиш, таҳлил ва таржима қилишда инсон ўз тафаккури савиясига мувофиқ турли усул, услуб ва методларга таянади. Таржиманинг тўлақонли чиқиши асарнинг барча қирраларини шакллантириш орқали амалга ошишини эътибордан четда қолдирмаслик керак. Мен бу ўринда бадиий асарни рухий-психологик нуқтаи назардан ўзлаштириш, ўрганиш ва асарни тўлақонли ҳазм қилиш борасида зарур бўлган айрим жиҳатларга эътибор қаратмоқчиман. Ваҳоланки, асарни сўзсиз, овозсиз тушуниш, ҳис қилиш, бошқача айтганда, асарни рухий-психологик эгаллашнинг ўзига хос имкониятлари ҳам бор. Фақатгина ҳис қилинган ҳолатни тасаввур орқали идрок этишнинг ўзи инсон психологик фаолияти мислсиз имкониятларга эгалигини билдиради.

Тасаввур, ҳиссиёт, фаҳмлаш, туйғу... булар – бадиий асарни борлиқнинг умумпарадоксал акси сифатида тўлақонли тушунишнинг турли вариантли босқичлари бўлиб, ҳар хил шаклларда психофизиологик жараёнлар билан амалга ошади. Биз бу ўринда санъат ёки сўз санъати намунасини борлиқ, жамият, инсон ҳамда унинг менталитети билан боғлиқ ҳолда тушуниш аспекти ҳақида фикр юритамиз. Бу ҳолат ёки ҳодисани бир томондан тушуниш, иккинчи томондан эса, таржима ёки талқин (интерпретация) деб ҳам аташ мумкин. Асарга борлиқнинг хусусий бир инъикоси сифатида қарар эканмиз, индивидуал инсон психологик дунёсига дуч келамиз ва аввало, уни етарлича ўзлаштириш зарур бўлади. Бу эса, тушуниш орқали юз беради. Тушуниш жараёни бўлса, герменевтик методнинг асоси ҳисобланади.

Герменевтик метод илдишлари антик маданият даврига бориб тақалади. Европада бу фан милoddан аввалги 3000 йилда пайдо бўлган. Унинг бош вазифаси ўзга тилдаги фикрларни тушунтириш-шарҳлашга асосланган эди. Герменевтика (юн. *hermeneutica* – тушунтираман, изоҳлайман маъносида) фани XX аср ўрталарида экзегетика (юн. *exegetike* – шарҳлаш ҳақидаги таълимот)га ўрин бўшатиб берган. Герменевтика, аввало (кўп ҳолларда эскирган, дастлабки маънолари турли ўзгаришларга учраган) матнларнинг бирламчи маъноларини тиклашга қаратилган таълимот эди. Қадимий матнларнинг дастлабки маънолари давр ўтиши билан ўзгаришларга учрайди ёки етарли даражада эътибор берилмаганлиги сабабли шаклан шикастланади ҳамда тўлақонли ўқиб ўрганиш ва тушуниш имконияти йўқолади. Мана шундай моҳияти ўзгарган матнларни тилнинг лексик-грамматик имкониятлари орқали тадқиқдан ўтказиб, дастлабки

* Мусо Тожибоев – филология фанлари номзоди.

маъносини тиклашга қаратилган фан герменевтика демакдир. ХХІ аср бошларида бу фанга янгирақ ракурсдан қарашлар бошланди.

Герменевтик метод замирида тушуниш жараёни ётар экан, шу ўринда тушуниш жараёнининг ўзи нима ва у қандай юз беради, нимани қандай тушуниш керак, деган савол туғилади. Герменевтика улкан ҳақиқатни, шу қадар улканки, инсон изми ва ҳаттоки, фаришта ва пайғамбарлар измидан ҳам юқори бўлган улкан ҳақиқатни тушуниш жараёнини шакллантирадиган фан ёки метод. Борлиқни ўрганиш аслида фалсафанинг вазифаси. Фалсафа борлиқнинг яратилиш қонун-қоидалари тизимини яратади, тизимлаштиради ва изоҳлайди. Герменевтика эса, мана шу тизимнинг муттасиллигини тушунишга ёрдам беради. Борлиқ инсон измидан ташқарида экан, ундаги воқеа-ҳодисалар ҳам инсон измида эмас. Қолаверса, ҳатто жамиятда ҳам ҳамма нарса инсон хоҳиш-истаги билан юз беравермайди. Биз буни тушуниш учун герменевтик метод қоидаларидан фойдаланамиз. Айнан шу ҳолат уни онтологик фанларга яқинлаштиради. Бироқ герменевтика онтологик фан эмас, у фақат метод холос, биз юқорида айтиб ўтган фалсафий муаммони ечишнинг йўллариини ўрганиш ва ўргатишга қаратилган метод.

Шу кунга қадар герменевтикага мурожаат қилган олимлар уни дастлаб диний фалсафа доирасида пайдо бўлганлиги ва диний асарлар тафсирига қаратилганлигини қайта-қайта такрорлайдилар. Борлиқ яратилишда Улуғ зот ғоясидан пайдо бўлган, деган диний қараш устунлигини эътиборга олсак, бу ерда ҳеч қандай тушунмовчилик ёки икки хил фикрлашга ўрин йўқ. Кейинчалик, герменевтика жамиятнинг турли соҳаларида турлича қўлланадиган бўлиб қолди; хусусан, диний, ҳуқуқий, ижтимоий ва санъат герменевтикаси каби. Бизнинг тадқиқот мавзуси бўлган адабий герменевтика санъат герменевтикаси доирасида ўрганилади. Зотан, борлиқни поэтик (бадий) қабул қилиш хоҳ тош, бўёк, сопол, ёғоч ёки сўз орқали бўлсин, барибир санъат доирасига киради. Санъат борлиқни психологик қабул қилишда тасаввурга асосланади. Биз тасаввур орқали нафақат борлиқ ва ундаги мувозанатни, балки инсон ва табиат ички дунёсидаги уйғунликни ўрганамиз.

Герменевтика бадий асарни ўрганишга методик ёндашув доирасида бу жараённинг муттасил динамикасини таъминлайди. Тушуниш бир томондан олиб қаралганда, интеллектуал ҳаёт учун ҳеч қандай муаммо туғдирмайдиган ҳодиса, ваҳоланки, асарни тушуниш, унинг мундарижасини эгаллаш тил билган одам учун ҳеч қандай қийинчилик туғдирмайдиган жараёндек туюлади. Аммо бу шунчаки, юзаки ҳолат, холос.

Аслида матнни, бадий асарни тушуниш, уни эгаллаш, ҳазм қилиш жуда катта руҳий-психологик фаолият билан юзага чиқади: чунки ҳар бир инсон ўзга бир олам, унинг ўзига хос ички дунёси бор. Мана шу дунё бадий асардаги образли тушунчалар воситаси орқали озикланади. Мавжуд дунё асардаги образли дунё элементлари билан бойитилади. Шундоқ экан, биз бадий асар таҳлилида фақатгина ижодкор менталитети билан чегараланиб қолмаслигимиз даркор, чунки образли тасаввур, образли дунё бадий асар яратилган ва у ўқилиши лозим бўлган жамият аъзоларининг руҳий-психологик тайёргарлигига ҳам боғлиқ. Биз бутун бошли жамият менталитети ҳақида фикр юритганимизда шуни назарда тутамизки, унда фақат ижодкорнинггина эмас, балки иккинчи бир одам,

яъни ўқувчи-китобхон менталитети ҳам муҳим. Асар муаллифи билан ўқувчи ўртасидаги фикрлаш қобилияти жараёнининг ўзаро яқин рухий-психологик, маънавий-маърифий уйғунлиги конгениаллик деб аталади (*Словарь иностранных слов. – Москва: Русский язык, 1983. – С. 243.*) Худди шу ўринда ўқувчи-китобхонга хос хусусиятларни аниқлашда бизга герменевтика ёрдам беради.

Герменевтик методда Шлейермахер икки аспектни ажратиб кўрсатган: лингвистик аспект ва психологик аспект. Буларнинг биринчисида асарнинг мундарижасини ташкил этган сўзларнинг грамматик, лексик-семантик имкониятлари асосида яратилган мазмун, моҳият, воқеа-ҳодиса, сюжетнинг бирламчи мазмуни етакчи ҳисобланади. Яъни сўзларнинг луғавий-грамматик маъноларига таянилади ҳамда шулар воситасида маълум бир воқеа-ҳодиса инъикоси яратади. Бу оддий ҳолат. Биз учун муҳими эса, асар матнининг мана шу бирламчи мазмунига таянилган ҳолда ундан янги турли мазмун ва маъно, сюжетлар, бошқача қилиб айтганда, янги воқеа-ҳодисалар дунёсини яратиш, фантазия қилиш имкониятини шакллантира олиш муаммоси. Бундай таҳлил психологик аспект деб номланади. Бундай тушуниш ҳам ўз ўрнида бир қанча метод ва усулларга таянади:

1. Силлогизм, яъни воқеа-ҳодисалар шаклланишини индуктив ва дедуктив методда ўрганиш ёки бутуннинг қисмга, қисмнинг бутунга муносабатини шакллантириш;

2. Трансформация, яъни воқеа-ҳодисаларни рухий-психологик аспектда бир жараёндан иккинчисига кўчириш: ривоят қилинган асар сюжети китобхон тасаввурида турли шароит ва образлар иштирокида турли мазмун, турли макон ва замонда шакллантириш (бу ўринда бутун адабиёт борлиқни масал сифатида тақдим қилиши боис бадиий асар ривоят сифатида қаралади, ундаги макон, замон, антропономик чегаралар йўқолади ҳамда инсонга руҳан борлиқнинг ёлғиз кузатувчиси ва яратувчиси статусига чиқа олиш имконияти яратилади);

3. Тасаввур, яъни асардаги воқеа-ҳодисаларни тасаввурда яратиш, кўриш, шакллантириш: мавҳумлаштириш орқали бадиий асардаги конкрет борлиқни асар воқеалар тизимини тасаввурга кўчириш ва уни ўз тасаввурида ички дунёсига айлантириш.

Бу методларнинг биринчисида биз барча асарлардаги катта ёки кичик воқеаларнинг умумий ёхуд хусусий бирлигини тушунамиз. Ҳар бир асардаги хусусий воқеа-ҳодиса бир томондан улкан ва чексиз борлиқнинг бир кўриниши бўлса, иккинчи томондан ўзига хос бир дунё. Уларнинг ўрни ва аҳамияти энг аввало ўзлари учун муҳим, чунки биз, яъни жамиятнинг бошқа аъзолари уларнинг борлиги ва фаолиятини кўпинча сезмай ҳам қоламиз. Асарни ўқиш жараёнида ўқувчи учун ҳаёт, борлиқ, бутун жамият фақат шу қахрамонларнинг атрофида мужассамлашгандай бўлади.

Бу борада когнитив тилшунослик илмида ҳам маълум фикрлар илгари сурилган: “Билиш методларини танлашда бирини иккинчисига (масалан индукцияни дедукцияга) қарама қарши қўйиш нотўғри. Бинобарин, яхлитлик ва яққалик муносабатини олсак, бунда билиш жараёнининг йўналиши фақатгина яхлитдан яққаликка (индуктив) ёки аксинча, яққалдан яхлитга йўналтирилса, қутилган натижага эришиш амри маҳол. Файласуфларнинг таъбирича, индукция ва дедукция тафаккур ҳаракатининг

муस्ताқил шакллари бўлишига қарамасдан, улар доимо жонли алоқада” (*Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах, 2006. – Б. 48.*)

Бу ўринда тақдим қилинган билиш методи борлиқни рационал ўзлаштиришга қаратилган. Герменевтик тушуниш эса, уни бадиий – сентиментал тушуниш категорияси сифатида қабул қилади. “Герменевтика бу – энг аввало тушуниш санъатининг амалда қўлланилиши демакдир... ва бу ўринда туйғунинг алоҳида аҳамиятини таъкидлаш зарур” (*Hans-Georg Gadamer. “Reflections on My Philosophical Journey” in The Philosophy of Hans-Georg Gadamer, ed Lewis Edwin Hahn. – Chicago and La Salle, Open Court, 1977. – P.33. Яна қаранг: Тисельтон Э. Герменевтика. – Минск, 2008. – С.8.*)

Бундай тушунишда бадиий образлар бутун жамиятни ўраб турган муҳитни бошқарадилар. Китобхон учун мутолаа жараёнида ўша муҳит руҳан ягона жараён бўлиб туюлади. Масалан, Чингиз Айтматовдаги Жамила, Дониёр, “Чоликуши”даги Фериде тақдири ўша асар доирасида этимон, ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Аслида эса, реалликда, уларни ўраб турган жамиятда улар ҳаёти сезилмасдан, тинч ва осойишта, ортиқча шовқин-суронларсиз кечади. Бироқ ўқувчи тасавурида улар бутун инсоният тақдирида улкан бурилиш ясаётган сиймолардек, бутун жамият фаолияти уларнинг атрофида уюшгандек бўлиб кўринади. Уларнинг атрофидаги ҳаёт улар учун тўлақонли бўлса, бутун жамият учун умумий ҳаётнинг битта занжири, холос. Бироқ жамият ва умуман борлиқнинг ўзи мана шундай занжирлардан иборат эканлиги уларнинг тақдири тўғрисидаги сюжетни умумбашарий ҳаётнинг кўриниши сифатида тасаввур қилишимизга имкон беради.

Бадиий асар мазмуни ва сюжетини трансформация қилиш жараёнида биз бутунлай бегона инсон тақдирини асардан олиб ўз тақдиримизга айлантирамиз, яъни бўлиб ўтаётган воқеа-ҳодисалар худди биз билан, китобхон билан юз бераётгандек кўринади. Худди шу асосда асар сюжетини ўз тақдиримизга трансформация қиламиз. Асар ичида, унинг воқеа-ҳодисалари ичида яшаётгандек, тасаввур қиламиз. Бундай тасаввурни бизга руҳий-психологик трансформация тақдим қилади. Бунда бир хил воқеалар жўнлашади, бошқалари эса глобаллашади. Юракда жўш ураётган ҳис-туйғулар умумфазовий глобал муаммо бўлиб кўринади, ҳар бир ишимиз, ҳар бир қилмишимиз учун бутун инсоният олдида ўзимизни масъул сезамиз. Бинобарин, жамиятга зид ишларни қилмасликка интиламиз, ўзимизни руҳан улкан тақдирга тайёрлаймиз. Бундай трансформация ўқувчи-китобхонда ижодийликни яратади, такомиллаштиради, уни руҳан чиниқтиради. Натижада буюк адабий асарлар ҳар бир инсон тасавурида янги сюжет ҳолатида акс этади.

Трансформация иқтидорли одамлар фаолияти ва тақдири учун энг муҳим ҳодиса бўлиб кўринади. Зеро, “Жўшқин хаёлот эгалари ҳеч қачон ҳеч нарсани хотирлаб қололмайдилар. Эҳтирослар, иштиёқлар, айниқса, ушалмай қолган ёки намоён бўлмаган орзулар, тушлар, тимсоллар, қилиқлар, хавотирлар, уят туйғуси, хуллас, ҳар бир одам ўз ёлғизлигини нима билан тўлдирса, шуларнинг ҳаммаси санъаткор учун унинг ижодий лабораторияси бўлиб хизмат қилади” (Парандовский Ян. Сўз кимёси // Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Тошкент: Маънавият, 2010. – Б. 293). Трансформация жараёни алоҳида салоҳиятга эга одамлар томонидан кенг ва мазмундор ҳолатда амалга оширилади, зеро, ижодкорлик айнан мана

шундай жараёни талаб қилади: “Гётенинг чинакам ижодкорда дунёни билиш туғма ва ҳар гал унинг олдига қўйилган вазифаларни уддаламоқ учун унга шахсий тажрибанинг хожати йўқ, дейишга ҳаққи бор эди”.

Тасаввур категорияси герменевтик тушунишда ижодий фантазиянинг базиси бўлиб хизмат қилади. Унда ўзимиз учун ҳар бир асар доирасида ҳар бир қаҳрамон ва ҳар бир ҳодиса борасида алоҳида тасаввур ёки тасаввурлар тизимини яратамиз. Шу тизим орқали улар устидан ҳукм чиқарамиз, уларни ўз дунёмиз мулкига айлантирамиз. Албатта, тасаввур баркамоллиги ижодкорнинг ўзига хосликлари билан чамбарчас боғлиқ. Унга Яратган томонидан берилган алоҳида истеъдод, қобилияти баробарида бадиий-эстетик дунёқарашини шакллантирган ҳаётий тажрибаси, инсоний фазилатлари ҳам муҳим роль ўйнайди.

“Ҳаёт уларнинг характерини шакллантирган. Иродаларини, қалбларини, ақл-заковатларини тоблаган, ўпкаларини тоза ҳавога тўлдирган, айнишларига, мункиллаб қолишларига йўл қўймаган, тажриба билан бойитган, одамлар ҳақида, олам тўғрисида билим берган. Аввало инсон бўлмоқ керак, кейин санъаткор бўласан – бу фикрни баъзилар баланд овозда баралла айтишган, бошқалар эса, ўз ҳаётларидан мисоллар келтириб, уни ҳеч қандай шубҳа туғдирмайдиган ҳақиқат эканини тасдиқлаш билан чекланишган. Маълумки, Диккенс, Хамсун, Пеймонт, Конрад, Горький ҳаётда хилма-хил машаққатларни кўрганлар, унинг турфа ранг синовларига дош беришга мажбур бўлганлар. Хўш, мана шу машаққатлар ва синовлар уларнинг ижоди учун жуда қимматли материал берган эмас, деб ким айта олади? Уитмендан то бугунга қадар бутун Америка адабиёти ҳаддан ташқари ғайриоддий йўллардан ўтиб келган одамлар томонидан яратилгандир. Улар шахсий ҳаётларида шунақа ишларни ва шароитларни кўрганларки, бунақасини бошқа мамлакатлардаги кўпгина ёзувчилар ҳатто тушларида ҳам кўрган эмас. Улар ўз фаолиятлари билан ўз асарлари учун хомашё барпо этишган” (*Парандовский Ян. Сўз кимёси // Жаҳон адаблари адабиёт ҳақида. – Тошкент: Маънавият, 2010. – Б. 291*).

Бу ўриндаги яна бир муҳим ҳолат бу – фантазия. Юқори савиядаги асарлар фантазия учун материал беради. Шу сабабли асар таъсирида ўз яратган дунёмизда ўзимиз ҳукмронлик қиламиз, ўзимиз яратамиз, ўзимиз йўққа чиқарамиз. Бунда китобхон ўзини юқори инсоний фазилатлар соҳиби сифатида кўришга интилади. Чунки унинг ночор бўлса-да мавжуд тажрибаси шуни кўрсатадики, жамият эътибори, иззат-ҳурмати марказида айнан шундай одамлар туради. Бундай руҳий-психологик жараён инсонни қалбан, руҳан покланишга олиб келади.

Ижодкорнинг реал борлиқдаги юриш-туриши унинг кимлигини кўрсатмайди. Одамларнинг асл қиёфаси уларнинг ниятида акс этади. Улуғ бир аллома айтганидек, “тил инсониятга унинг асл мақсадини яшириш учун берилган”, холос. Асарда акс этган алоҳида дунё биз учун идеал дунёга айланади. Биз ўзимизни айнан ўша дунёдагина бахтли ҳис қиламиз. Биз мутолаа жараёнида руҳланамиз, илҳомланамиз ва ўз-ўзимиздан буюк ишларга чоғланамиз, зеро биламизки, “Ғоянинг улуғ қўнғироғига занг уриш вақти келди”. Айнан шу ҳолатни Аристотель катарсис деб атаган эди.

Баъзи олимларимиз лирик асарлар герменевтик таҳлил учун материал бера олмайди; герменевтика фақат йирик эпик асарларда борлиқ манзарасини яратишга мўлжалланган, шунинг учун лирик асарлардаги воқеа ёки

ҳолат кўлами бундай метод учун асос бўла олмайди, деган фикр билдирадилар. Кейинги вақтда герменевтика борасида яратилган асарлар бундай қарашларнинг нотўғрилигини исботлади (*Тисельтон Э. Герменевтика. – Черкассы, 2011. – С. 430.*). Ҳар қандай герменевтика етук тугалланган асарга таянади, бу аниқ. Бироқ лирик асарларни тугалланмаган дейиш муаммоси мунозарали ва шубҳали.

Лирик асарларнинг ҳажман кичик эканлиги уларни тугалланмаган асар дейишга асос бермайди. Санъат асари ўзи қаламга олган мавзунини тўлақонли очиб бериши шарт эмас. У шунинг учун ҳам санъат асариники, унда воқеа-ҳодисаларнинг умумий мазмун-мантиғига фақат ишора билан, аллегорик тарзда ҳавола қилинади. Ваҳоланки, санъат асари мазмун ва мантиқ билан таъминланиши ҳам шарт эмас, чунки лирик асар оний рухий-психологик экстазнинг маҳсули, ундан қандай маъно-мазмун олиш ёки уни қандай истифода қилиш ҳар бир кишининг ўз шахсига боғлиқ. Биз бу ўринда юқоридаги силлогизм методини ёдга олишимиз лозим. Ундаги индукция ва дедукция бизнинг фантазиямизга илҳом беради, макон яратади. Лирик асар эса бундай фантазиянинг шаклланишига хамиртуруш вазифасини ўтайди. Афоризмга айланиб кетган боқий мисраларнинг улкан маънолар уммони ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди.

Лирик асарлар – инсон қалбининг мўъжаз манзаралари. Ўқувчи асар мутолааси давомида янги манзараларни кашф этаркан ҳайратланади, эхтирослар дунёсига ғарқ бўлади, тафаккурнинг янги сарҳадларига чиқиб боради. Худди шу ҳолат унга янги фантазия учун илҳом беради. Бу ўринда юксак маҳорат билан яратилган Навоий ғазаллари, Умар Хайём рубоийлари, Шекспир сонетлари, Чўлпон шеърларининг тугалланган асар эканлиги ҳеч кимда шубҳа туғдирмаса керак. Уларнинг ҳар бири оригинал қалб манзараси эканлиги аниқ ва тан олинган ҳолат.

Ҳар бир инсон тақдир қилинган ҳаётни яшаб ўтади. Фақатгина яхши хулқ, одоб ва эзгу ишлар туфайли умр мазмунини ўз фойдасига ҳал қилиши мумкин. Бу борада дин фалсафаси беқиёс адабиётлар хазинасини яратган. Аммо яна биз ҳали тушуниб етмаган шундай ҳолатлар борки, улар фақат ёлғиз Яратганнинг ўзигагина аён. Турли тақдир йўлларида айрим инсонлар ўзлари билмаган ҳолда борлиқнинг янги рангларини кашф қиладилар, бу кашфиётни ҳис қилганларида ўзларини даҳо деб ўйлайдилар ва ўзларини улкан ҳаётга чоғлайдилар. Бироқ тан олишимиз керакки, ҳар бир инсон фақат тақдир қилинган ҳаётни яшайди. Унинг зиммасига тасаввуримиздаги ёки ўзимизга тақдир қилинган вазифаларни юклаб қўйишга ҳақсизмиз. Жамиятнинг турли жабҳаларидаги аксар келишмовчилик мана шундай оддий ҳақиқатни тушунмаслик оқибатида келиб чиқади. Ҳар бир инсон тирик сайёра: унинг ўз ҳақиқати, ўз замини, ўрмонлари, дарё, кўл ва денгизлари бор. Унга вазифа тайинлашда айни шу ҳолни назардан четда қолдирмаслик керак.

Бадий адабиётда бу ҳолатни анча мураккаб рухий-психологик манзарада кўрамиз. Тақдим қилинган бадий асар намунаси бу – алоҳида ўз дунёқарашига эга бўлган истеъдод соҳибининг бизга ғойибдан олиб келган дунёси. Асар бизнинг рухий-психологик тайёргарлигимиз, содда тил билан айтганда, эс-хуш, ақл-заковатимиз доирасида руҳимизда акс этади ҳамда руҳан таржима қилинади. Бадий асарнинг сўзсиз таржимаси деганда биз айнан шу ҳолатни назарда тутамиз.

ТОЖИК ТАСВИРИЙ САНЪАТИ

Тожикистон худудида тасвирий санъатнинг пайдо бўлиши милоддан аввалги X–XV асрларга оид ёд-горликлар билан белгиланади. Тожикистон худудида Шарқий Помир тоғларида топилган мезолит даврига оид қоятошлардаги суратлар тожик тасвирий санъатининг қанчалар қадимий эканлигидан гувоҳлик беради. Уларда ҳам худди Ўзбекистон худудидаги Зараутсой, Сармишсой, Биронсой, Кўксарой, Такатош, Тераклисой каби қоятошларга чизилган ҳайвонот олами тасвирлари акс этган. Умуман, худудий бирлик бу минтақа халқлари маданиятининг илдизи этганини кўрсатади.

Тожикистон замонавий тасвирий санъатининг шаклланиши ҳам XX асрнинг 20-йилларига тўғри келади. Дастлабки даврда ижод қилган расомлар асосан плакат, графика жанрида асарлар яратган бўлса, иккинчи жаҳон урушидан сўнг дастгоҳли рангтасвир, ҳайкалтарошлик, тасвирий ва амалий санъатнинг бошқа жанрлари ҳам жадал ривожланган. Тожикистон расомлар уюшмаси, Меъморлар уюшмасининг ташкил топиши бу соҳалар ривожига муҳим аҳамиятга эга бўлди. Илья Абдурахмонов, Камолиддин Нодиров, Сергей Захаров, Ашур Ҳайдаров, Федор Салмонов, Хушбахт Хушвақтов, Абдурахмон Раҳимов, Зухур Ҳабибуллаев, Асрор Аминжонов, Александр Акилов, Сухроб Курбонов, Сабзали Шарипов, Зебо Давлатшоева сингари кўплаб расомлар етишиб чиқди.

Бу миллат рангтасвир санъатининг дастлабки намояндалари ижодида ҳам, ҳозирги давр расомлари асарларида ҳам, хоҳ у реалистик, хоҳ авангард йўналишда бўлсин, уларнинг барида умумий руҳ мавжуд бўлиб, тожик халқининг турмуш тарзи ва миллий қадриятларини акс эттириш Тожикистон расомларининг аксарияти ижодида етакчи мавзу бўлиб келган. Хусусан, атоқли расом Хушбахт Хушвақтов асарларида юрт тимсоли манзараларда ёрқин акс этган бўлса, Ашур Ҳайдаровнинг портретлари, тарихий ва мавзули сувратларида миллийлик руҳи уфуриб туради.

Осиё тасвирий санъати ривожига катта ҳисса қўшган йирик тожик мусаввирларидан бири Зухур Ҳабибуллаевдир.

Қардош юртлар ва дунёнинг кўплаб мамлакатлар санъат аҳлига унинг номи яхши таниш. З. Ҳабибуллаев ўз даврида ижоди билан катта мактаб яратган йирик мусаввир сифатида Тожикистон миллий тасвирий санъатининг устунларидан бирига айланган. Чингиз Аҳмаров, Раҳим Аҳмедов, Рўзи Чориев, Ўрол Тансиқбоевларга ўзбек тасвирий санъатининг чинорлари сифатида қаралганидек, Зухур Ҳабибуллаев, Ашур Ҳайдаров, Хуш-

бахт Хушвақтов каби рассомлар ижоди тожик замонавий тасвирий санъати тарихида муҳим ўрин тутади.

Тожикистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, халқ рассоми Зухур Ҳабибуллаев 1932 йил Душанбеда таваллуд топган, 2003 йилда вафот этган. У умри давомида энг сермахсул ижод қилган, санъаткор ва ватанпарвар шахс сифатида фидойилик кўрсатган намояндалардандир. Унинг мусаввир бўлиб шаклланишида рус авангард рангтасвир мактаби анъаналарининг таъсири катта. У рассомлик илмини рус бадиий мактабида эгаллаб, бутун ижодий фаолиятини ўз юрти маданияти ривожига бағишлаган. Рассомнинг “Менинг энг катта орзум юртимнинг ҳар бир бурчагига бориш ва уни ўз асарларимга муҳрлаш бўлган. Мен бунинг учун жаҳонни кезишдек имконлардан воз кечишга тайёр эдим. Менинг бу орзум ушалди, гўзал юртимнинг мен бормаган пучмоғи қолмади”, деган сўзлари рассом ижоди билан ҳамоҳанглик касб этади. Дарҳақиқат, унинг асарларида тожик халқининг турмуш тарзи, маиший ҳаётнинг ижтимоий маъноси санъаткорона акс эттирилган. Ҳабибуллаев ижодининг бош мавзуси, аввало, ҳаёт ва унинг турфа манзараларидир. Рассом яратган портрет, манзара ва бошқа мавзудаги асарларида шарқона нигоҳ ва рус тасвирий санъати услубиятининг моҳирона уйғунлигини кузатиш мумкин.

Мусаввирнинг “Ғижжак”, “Шаҳд”, “Наврўз. 30-йиллар”, “Баҳор”, “Помир натюрморти”, “Тўй арафаси”, “Актёр Ҳошим Гадо портрети”, “Шамол водийси”, “Чилдара”, “Ғўзапоя” асарлари ранглардаги уйғунлик ва жўшқинлик, ифода шакли билан юксак баҳоланади. Унинг энг машҳур асарларидан бири “Ғижжак” ижодининг дастлабки даврларида яратилган йирик ишларидан бўлиб, ундаги услуб ўша вақтда танқидга учраган эди. Вақт ўтиб, мазкур асар рассомнинг энг сара асарлари сафидан ўрин олди.

“Актёр Ҳошим Гадо портрети” асарида рассомнинг маҳорати ёрқин намоён бўлган. Портретда машҳур тожик театр ва кино актёри Ҳошим Гадоев Ҳамлет кийёфасида тасвирланган. Бир нуқтага қараган, кўзларига чуқур мунг ва ўйчанлик сингдирилган, бир қўлини кўкраги узра қовуштириб, иккинчи қўлида тутиб турган новда учини тишлаганча ўйга толган актёрнинг нигоҳи, гавда ҳолатида Ҳамлет образининг руҳий ҳолати намоён бўлган. Портретнинг оч қизил ранг устидан қора либосда тасвирланиши эса фожианинг бутун мазмуни тасвирий ечимидир.

Зухур Ҳабибуллаевнинг асарлари Москва ва Тожикистондаги нуфузли музейлари мулкига айланган. Рассом мустақил Тожикистон Республикасининг байроқ ва гербининг муаллифларидандир. Хорижий мамлакатлар вакиллари тожик тасвирий санъатини, аввало, Зухур Ҳабибуллаев сингари йирик мусаввирлар ижоди тимсолида танийдилар. У бугунги кунда фаол ижод қилаётган аксарият замонавий тожик рассомларининг устозидир. Хусусан, Раҳим Сафаров, Сабзали Шарипов, Фарруҳ Хўжаев, Муриват Бекназаров, Носирбек Нарзибеков, Фарруҳ Неъматзода, Мизроб Холлов, Акмал Миршакар, Илёс Мамажонов, Баҳром Исматов, Умид Аҳмадов каби таниқли замонавий рассомлар Зухур Ҳабибуллаевдек мусаввирлар яратган ижодий мактаб анъаналарини давом эттириб келмоқда.

Мафтуна МУҲАММАДАМИНОВА

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ ҚИСҚАЧА ҚОМУСИ

“АБДУЛЛА ТЎҚАЙ” МУКОФОТИ – улуғ татар шоири Абдулла Тўқай (1886–1913) номи билан аталувчи Татаристон Республикаси давлат мукофоти. 1958 йилда таъсис этилган мазкур мукофот ҳар йили шоир туғилган кун – 26 апрелда Татаристон Президенти томонидан миллий маданият ривожига катта ҳисса қўшган адабиёт ва санъат вакилларига берилади. Мукофотнинг илк совриндорлари композиторлар Фарид Ярулин (“Шурал” балети учун), Нозиб Жиганов (“Жалил” операси учун) ҳамда ёзувчи Файзи Аҳмад (“Тўқай” романи учун) бўлган. 1966 йилда Ч.Айтматов қиссаси асосидаги “Сарвиқомат дилбарим” спектаклини Татаристон театрида саҳналаштиргани учун Ўзбекистон халқ артисти, атоқли режиссёр Тошхўжа Хўжаев ҳам ушбу мукофотга сазовор бўлган. Бугунги кунга қадар 300 дан ортиқ ижодкорлар Абдулла Тўқай мукофоти билан тақдирланган.

АВЛОНИЙ ЁДГОРЛИК МУЗЕЙИ – 1968 йилда ташкил этилган бўлиб, 1988 йил декабрда Авлоний уй-музейи номи билан жамоатчилик асосида очилган. Бу уйда 1910-1934 йилларда Абдулла Авлоний яшаган. Кейинчалик музей А.Авлоний номидаги халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш марказий институти биносига кўчирилган. Музейда жами 682 та экспонат бўлиб, ёдгорлик ва адабий бўлимдан иборат. Адабий бўлимда Авлонийнинг педагогик, маърифатпарварлик, журналистик, театр ва адабиёт соҳасидаги ҳамда ижтимоий фаолияти билан боғлиқ фотосурат, ҳужжатлар, китоб ва журналлар ўрин олган. Ёдгорлик бўлимида шахсий буюмлари, ўзбек ҳамда рус тилларидаги китоблари сақланмоқда.

АВЛИЁҚУЛИ ХЎЖАҚУЛИЕВ – таниқли туркман театр режиссёри. 1959 йил 29 августда Туркменистоннинг Чоржўй вилоятида таваллуд топган. 1986 йилда Тошкент театр санъати институтини тугатган ва 1993 йилга қадар Тбилисида атоқли грузин режиссёри Михаил Туманашвили раҳбарлигидаги лабораторияда, Туркменистоннинг Чоржўй вилояти мусикали драма театрида, Ашҳобод ёш томошабинлар театр-студиясида фаолият юритган. 1994 йилдан Ўзбекистонга кўчиб келади ва ижодининг асосий қисми Ўзбекистон театр санъати билан боғланади. Пойтахт ва вилоят театрларида “Беҳи тушлари”, “Саломея”, “Донишманд Натан”, “Ҳобил ва Қобил”, “Қонли тўй”, “Эдип”, “Қирол Лир”, “Куш тили”, “Лалай-нанай”, “Медея”, “Лайли ва Мажнун”, “Оташқада”, “Қумдаги аёл”, “Ҳамлет”, “Шарпа”, “Ницше Зардушти” сингари ўттиздан ортиқ йирик асарларни саҳналаштирган. Кўплаб халқаро театр фестиваллар совриндори А.Хўжақулиев Ўзбекистондан ташқари, Туркменистон, Қирғизистон, Қозоғистон, Тожикистон, Ҳиндистон, Россия, Украина, Германия, Англия каби хорижий мамлакатларда спектакллар саҳналаштирган. Режиссёр 2016 йилдан Лондонда ижод қилмоқда.

“АЖАЛ РАҚСИ” – ўрта асрларда Ғарбий Европада пайдо бўлган рақс тури. Маълумки, ўрта асрларда Европада христианлик дини таъсирида черковларда “мистерия”лар, яъни илоҳиётга оид, Худо ва динни улуғловчи томошалар қўйилади. Бундай томошаларнинг асосини диний мавзудаги қўшиқлар ва рақслар ташкил этган. Ўлим, тақдир мавзулари мистериялар-

да, рақсларда етакчилик қилган. “Ажал рақси” ҳам шу даврда пайдо бўлган диний рақс ҳисобланади. Бу рақс, айниқса, Европада вабо тарқалган вақтда кенг оммалашган.

АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВ (УСТА МЎМИН) – Ўзбекистон тасвирий санъатининг илк намояндаларидан бири, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, рангтасвир устаси, график. XX аср бошларида ижод қилган П.Беньков, Л.Бурэ, А.Волков, А.Курзин, Н.Кашина сафида Ўзбекистон миллий рангтасвир санъати ривожига улкан ҳисса қўшган намояндалардан бири. 1897 йилда Россиянинг Воронеж шаҳрида таваллуд топган ва 1957 йилда Тошкентда вафот этган. У рассомлик санъатини мустақил ўрганган бўлиб, 1918-1920 йилларда машҳур рассомлар Казимир Малевич, Петров-Водкинлардан сабоқ олган. Уста Мўмин рассомнинг тахаллуси бўлиб, бунинг ўзига хос тарихи бор. Мусаввир 1920 йилда Туркистонга юборилади. Самарқандда яшаб, аввал давлат музейида ишлаб, кейинчалик “Янги шарқ усталари” ижодий бирлашмаси сафида Бухоро, Хива шаҳарларида сафарда бўлади. Шарқ ҳаётига мафтун бўлган Александр Николаев мусулмон динини қабул қилади ва Уста Мўмин тахаллусини олади. Рассом асосан портрет, манзара жанрларида ижод қилган. Унинг “Дуторчилар”, “Анор билан зикр тушиш”, “Жўн телпакли бола”, “Ҳаёт йўли” ва бошқа асарларида асосан ўзбек халқининг турмуш тарзи, анъаналари моҳирона ифодаланган, умуман, рассомнинг бутун ижодида шарқона руҳ уфуриб туради. Уста Мўминнинг асарлари Ўзбекистон тасвирий санъат галереяси, Савицкий номидаги Қорақалпоғистон Республикаси Давлат санъат музейи ва бошқа маданият масканларида сақланмоқда.

“АРШИН МОЛ-ОЛАН” – машҳур озарбайжон композитори Узейир Ҳожибеков(1885-1948) нинг сўнгги опереттаси. Композитор ижоди давомида кўплаб мусиқий асарлардан ташқари, “Лайли ва Мажнун”, “Тўрўғли” опералари ва “Ундай эмас, бундай”, “Аршин мол-олан” оперетталарини ёзган. “Аршин мол-олан” мусиқали комедияси 1913 йилда ёзилган. Либретто муаллифи ҳам Ҳожибековнинг ўзи бўлиб, унинг сюжетига ҳаётий воқеа асос қилиб олинган, мусиқаси Европа классикаси ва озарбайжон миллий оҳанглари уйғунлигида ёзилган. Мусиқали комедия композиторга катта шуҳрат келтиради. “Аршин мол-олан” ҳозирги кунга қадар дунёнинг саксонга яқин тилларига таржима қилиниб, 190 га яқин театрда саҳналаштирилган мазкур комедия асосида қатор фильмлар суратга олинган. 2013 йилда дунё маданиятининг мулкига айланган “Аршин мол-олан” опереттасининг 100 йиллиги кенг нишонланди.

АПОКРИФ – бирор-бир асар асосида яратилган ижод маҳсулига нисбатан ишлатилиб, муаллифлар томонидан қадимий афсоналар, диний ривоятлар асосида ёзилган оригинал асарлар тушунилади. Ушбу атама юнонча сўздан олинган бўлиб, “сирли”, “ўтган” деган маъноларни билдиради. Бадиий адабиётда апокрифнинг ривожланиши черков адабиёти билан бевосита боғлиқдир. Ҳозирда ўзига хос адабий шакл сифатида фақат афсоналар эмас, муаллифлар томонидан яратилган асарлар ҳам апокриф учун асос бўла олади. Карл Чапекнинг “Ромео ва Жульетта”, “Дон Жуан”, “Прометей жинояти”, Марк Твеннинг рицарлар ҳақидаги туркум апокрифлари шулар жумласидандир.

*Мафтуна МУҲАММАДАМИНОВА
тайёрлади*

RESUME

●● В данном номере уделено особое место литературе, культуре и искусству Таджикистана. Отобраны образцы творчества именитых представителей классической и современной таджикской поэзии, таких, как М.Турсунзода, М.Каноат, А.Сайфуллоев, Г.Сафиева, Б.Сабир, Х.Гайиб, З.Атоева, а также произведения известных прозаиков М.Бахтия (“Старец”), А.Самада (“Если бы”, “А конь все шел”).

●● В этом году исполнилось 100 лет со дня рождения народного поэта Узбекистана, известного писателя и переводчика Шухрата. Исследования внутреннего и творческого мира литератора легли в основу научного труда академика, доктора филологических наук, профессора Наима Каримова “Шухрат в судьбе эпохи”.

●● Американский ученый, переводчик и востоковед Марк Риис является специалистом в области узбекского языка и литературы. Риис в течение 12 лет переводил на английский язык роман Абдуллы Кадыри “Минувшие дни”. Представляем рассуждения переводчика о данном труде, краткий экскурс в эпоху, отображенную в романе и главу “Девичник” на узбекском и английском языках.

●● Доктор филологических наук, доцент университета Гази (Турция) Вели Саваш Елук сделал художественный анализ рассказов талантливого узбекского писателя И. Султана. В статье “Новые тенденции в рассказах Исаджона Султана” также даны суждения автора о новых литературных тенденциях и стилях в современной узбекской и турецкой новеллистике.

●● Современный облик театра, кино, музыки и живописи Таджикистана, схожие и отличительные черты искусства и культуры узбекского и таджикского народов, мастера сцены и экрана, удостоившиеся признания и народной любви... Об всем этом читайте в рубрике “Глобус”.

RESUME

●● This issue of the magazine is dedicated to literary, culture and art of Tajikistan. Poems by great figures of Tajik classic and modern poetry M.Tursunzoda, M.Qanoat, A.Sayfulloyev, U.Safieva, B.Sobir, H.Ghoyib, Z.Atoeva, well-known Tajik writers' narratives and stories such as "An Old Man" by Mehmon Bakhtiy, "Oh, If Only...", "A Horse Went on" by Abdulhamid Samad are published in this issue.

●● This year we celebrate the 100th anniversary of People's poet of Uzbekistan, writer and translator Shuhrat. Academician, doctor of philology, professor Naim Karimov in his research work named "Shuhrat in Fate of Time" wrote about a character, way of life and creative work of Shuhrat.

●● Well-known scientist, translator and orientalist Mark Rise is a specialist on Uzbek language and literature in United States of America. He had been translating "Past Days" by Abdulla Khodiriy into English for twelve years. You can read his opinions about his translation work, about relations in our country and a chapter "Girls' Meeting" from "Past Days" in Uzbek and English in this issue.

●● Doctor of philology, associate professor of Ghazi university of Turkey Veli Savash Yeluk in his research work named "Discovery of New Tendencies in Stories by Isajon Sulton" wrote about an interpretation of stories written by talented author Isajon Sulton and new tendencies in Uzbek and Turkish stories.

●● What do we know about way of development in Tajik theatre, cinema, music and visual arts? What aspects of Uzbek and Tajik culture and art are equal or different? Which of artists won the recognition for their talent and creative works? You can find answers to these questions in different articles published in "Globe" rubric.

Жаҳон АДАБИЁТИ

Навбатчи муҳаррир: Д.РАЖАБОВ
Техник муҳаррир: О.СОБИР ўғли
Мусаххих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда
ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:

100011, Тошкент, Алишер Навоий номидаги Миллий
боғ ҳудудида жойлашган Адиблар хиёбони.
Телефонлар: (0371) 231-23-54, 231-23-56, 231-23-57.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 11.06.2018 й. Бичими 70x108^{1/16}. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 3209 нусха. 171 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компьютер марказида терилиб, “Sharq” НМАКда чоп этилди.

Босмаҳона манзили:

100000, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© Жаҳон адабиёти, 2018 й.